

فصلنامه آرشیو ملی

سال چهارم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷

شماره پیاپی ۱۵

شاپا (شماره استاندارد بین‌المللی پیاپیها): ۲۴۲۳-۶۲۱۷
شمارگان: ۱۵۰ نسخه چاپی و انتشار وبی؛ بها: ۴۰۰۰۰ ریال

صاحب امتیاز: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران - پژوهشکده اسناد

مدیر مسئول و سردبیر: غلامرضا عزیزی greazizi@gmail.com

هیئت تحریریه (به ترتیب نام خانوادگی)

دکتر صدیقه احمدی فصیح (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ دکتر امیررضا اصنافی (استادیار، عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی)؛ دکتر ابوالفضل حسن آبادی (رئیس مرکز اسناد؛ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی)؛ دکتر فریبرز خسروی (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ دکتر سعید رضائی شریف آبادی (استاد، عضو هیئت علمی دانشگاه الزهراء)؛ دکتر سید محمود سادات (استادیار، عضو هیئت علمی پژوهشکده امام خمینی^(ع) و انقلاب اسلامی)، حوریه سعیدی (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ حمید سلیم گندمی (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ محبوب شهبازی (بنیاد شهید انقلاب اسلامی)؛ دکتر علی صادق زاده وایقان (کارشناس پژوهش سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ غلامرضا عزیزی (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ دکتر محمد قهری (استادیار بازنشسته دانشکده علوم پایه، دانشگاه امام حسین^(ع))؛ دکتر نورالله مرادی (مدیرکل بازنشسته آرشیوهای صدا و سیما)؛ دکتر الهام ملک زاده (عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)، دکتر شهرام یوسفی فر (استاد، عضو هیئت علمی دانشگاه تهران).

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران
پژوهشکده اسناد

دبیر اجرایی و ویراستار: زهرا ضرغامی

ناشر: انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

طرح لوگو: یوسف امیری

طراح گرافیک: شهره خوری

ناظر چاپ: پرویز بختیاری

چاپ و صحافی: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

علی رمضان زاده

نشانی: تهران، بزرگراه شهید حقانی، ابتدای خ کوشا، ساختمان آرشیو ملی ایران، پژوهشکده اسناد.

تلفن: ۲۶۴۰۲۹۴۵ | دورنگار: ۲۶۴۰۲۹۷۷

پیام نگار: 1395naq@gmail.com

مسئولیت مطالب مطرح شده در مقاله به عهده نویسنده یا نویسندگان است.

- فصلنامه در قبول، رد یا ویرایش مقاله‌ها آزاد است.

- استفاده از مقاله‌های منتشر شده در این مجله بدون ذکر منبع در سایر مجله‌ها و کتاب‌ها ممنوع است.

- کلیه مقالات توسط داوران ذی صلاح ارزیابی می‌شوند و نشریه در پذیرش، رد، حذف و یا کوتاه کردن مقالات برای چاپ آزاد است.

- مجله از انتشار گزارش، یادداشت و مانند این‌ها استقبال می‌کند.

- چنانچه مقاله مستخرج از طرح پژوهشی یا رساله باشد، عنوان طرح پژوهشی ارسالی نیز در صفحه اول درج گردد.

- مقالات ارسال شده نباید قبلاً در نشریه دیگری چاپ یا به طور هم‌زمان به مجلات دیگری ارسال شده باشند.

- چنانچه مقاله‌ای خارج از این ضوابط باشد، قبل از ارائه به گروه داوران، از فهرست موارد بررسی حذف خواهد شد.

- نقل مطالب نشریه با ذکر منبع بلامانع است.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۵

سخن نخست

- ۵ * تسهیل دسترسی به اسناد آرشیو ملی ایران؛ غلامرضا عزیزی

مقالات آرشیوی

- ۱۰ * روابط در سامانه‌های توصیفی آرشیوی؛ شورای جهانی آرشیو، ترجمه: آناهیتا نظری
۲۰ * رویکردی سایبرنتیکی به سیستم پاسخگویی تالار پژوهش آرشیو ملی ایران؛ آریتا مالمیر
۳۸ * شناسایی معنایی فراداده‌های مرتبط با چرخه حیات محصولات در زمان تکامل الگوها و نمونه‌ها؛ جرج برونزمن، ترجمه: زهرا ضرغامی
۵۲ * دیدگاه آرشیوداران درباره ارزیابی کاربران؛ منافع، موانع و الزامات؛ وندی ام. داف، ژان درایدن، کری لیمکیلد، جوآن چری، و والی بوگومازو، ترجمه: محبوبه سادات بیدگلی

مقالات تاریخی - اسنادی

- ۷۸ * مسئله مالکیت و مالیات اراضی بایر در دوره قاجار؛ امین محمدی
۹۸ * استفاده از نقش مهرهای شخصی در بازشناسی دوباره شیخ الاسلام‌های شیراز در دوره قاجار؛ امید رضائی
۱۲۰ * گزارش فعالیت‌های تبلیغی یک مبلغ پروتستان در ایران عهد ناصری؛ رسول گودینی

مقالات حفظ و نگهداری

- * مقایسه ویژگی‌های انواع کاغذ مورد استفاده در تولید سند از قاجار تاکنون؛ رقیه محمودی، صدیقه روحی،
۱۴۴ شهناز بهلولی و فاطمه قدرتی
۱۷۰ * مدیریت حفاظت در کتابخانه‌ها و آرشیوها؛ اصول و سیاست‌ها؛ جان فیدر، ترجمه: شهناز بهلولی

ویژه نسخ خطی

- * نقش سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی در حفاظت از مکتوبات بشری در سوریه و بررسی ضرورت تشکیل اتحادیه کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی اسلامی در جهان؛ دکتر علی صادق‌زاده وایقان، نفیسه سنجی، و
۲۰۰ وحید توسلی

معرفی

- ۲۱۱ * کمیته آرشیو انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران، از تولد تاکنون؛ فرزانه بهارلو

نقد کتاب

- ۲۱۸ * نقدی بر تصحیح کتاب بحر الجواهر فی علم الدفاتر؛ امین محمدی

گزارش نمایشگاه‌های آرشیوی

- ۲۲۹ * گزارشی از نمایشگاه‌های سیار برگزار شده اداره کل خدمات آرشیوی در پاییز ۱۳۹۷؛ فریبا امیری و زهرا جاویدی

تتاریط یدیرتن مقاله

۱. هر مقاله علمی که در راستای مطالعات آرشیوی و حفظ و نگهداری اسناد و تحقیقات تاریخی مبتنی بر اسناد باشد، برای بررسی و چاپ در نشریه پذیرفته می‌شود.
۲. مسئولیت مطالب مندرج در هر مقاله بر عهده نویسنده است.
۳. مقاله، نباید پیش‌تر در نشریات فارسی زبان داخل یا خارج از کشور چاپ شده باشد.

ضوابط تهیه مقاله

۱. مقاله، در محیط Microsoft Word با قلم ۱۲ Bnazanin تهیه و به دفتر نشریه ارسال شود.
۲. چکیده تمام نمای فارسی مقاله، حداکثر در ۳۰۰ کلمه ارائه شود.
۳. توضیحات، معادل‌های خارجی واژه‌ها و اصطلاحات علمی، به ترتیب استفاده در متن، با شماره‌گذاری پیاپی در هر صفحه درج گردد.
۴. حجم مقاله، از ۱۷ صفحه فراتر نرود.
۵. نام و مشخصات نویسنده / نویسندگان، همراه با نشانی پیام‌نگار و وابستگی سازمانی در پانویست ذکر شود.
۶. ملاک ارجاع‌دهی، شیوه‌نامه معرفی شده در شماره نخست فصلنامه آرشیو ملی است.

ملاحظات

۱. هیئت تحریریه نشریه، در قبول یا رد مقاله‌ها آزاد است.
۲. نشریه، در ویرایش، اصلاح و هماهنگ‌سازی اصطلاحات، آزاد است.
۳. ترتیب تنظیم مقالات تأیید شده برای چاپ، بنا به نظر هیئت تحریریه نشریه خواهد بود.

نام مراکز آرشیوی کشور، به منظور ارجاع درون متنی به سند، به شیوه زیر در این فصلنامه سرواژه‌سازی شده است:

- ساکما (sākmā): سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- مارجا (mārzā): مرکز اسناد ریاست جمهوری اسلامی ایران.
- کام (kemām): کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- مَراسان (marāsān): مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- استادوخ (estādukh): اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه.
- مَتما (motmā): مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- ساکماق (sākmāq): سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

کوتنوشت‌ها

سخن نخست

تسهیل دسترسی به اسناد آرشیو ملی ایران

غلامرضا عزیزی^۱

در اصل بیست و چهارم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مفهوم آزادی بیان به رسمیت شناخته شده است: «نشریات و مطبوعات در بیان مطالب آزادند، مگر آنکه مخل به مبانی اسلام یا حقوق عمومی باشد. تفصیل آن را قانون معین می‌کند.»

در اصل ۱۷۵ قانون اساسی نیز به موضوع آزادی بیان در صدا و سیما پرداخته شده است: «در صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، آزادی بیان و نشر افکار با رعایت موازین اسلامی و مصالح کشور باید تأمین گردد.»

قانون توجه این اصل، معطوف به آزادی مطبوعات و آزادی بیان در صدا و سیما، با دو قید مخل نبودن به مبانی اسلام و حقوق عمومی، است.

در ماده ۵ قانون مطبوعات نیز به نوعی به حق مطبوعات در دسترسی به اطلاعات اشاره شده است. در این قانون توجه به کسب و انتشار اخبار در عبارت زیر بیان شده است: کسب و انتشار اخبار داخلی و خارجی که به منظور افزایش آگاهی عمومی و حفظ مصالح جامعه باشد، با رعایت این قانون حق قانونی مطبوعات است.

اینها موادی از قانون اساسی و قانون مطبوعات بود که به طور ضمنی به حق دسترسی به اطلاعات اشاره داشت. اما جدی‌ترین اقدام در این زمینه در ایران، تصویب قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مشتمل بر ۲۳ ماده و ۷ تبصره است.

این قانون در ششم بهمن سال ۱۳۸۷ در جلسه علنی مجلس شورای اسلامی تصویب شد

۱. مربی، عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، رئیس پژوهشکده اسناد؛
greazizi@gmail.com.

و در تاریخ ۱۳۸۸/۵/۳۱ از سوی مجمع تشخیص مصلحت نظام یک تبصره ذیل ماده (۱۰) الحاق شد.

بر اساس این قانون، هر شخص ایرانی حق دسترسی به اطلاعات عمومی را دارد، مگر آن که قانون منع کرده باشد.

همچنین بر اساس این قانون استفاده از اطلاعات عمومی یا انتشار آن‌ها تابع قوانین و مقررات مربوط خواهد بود. بر این اساس، هر شخصی حق دارد از انتشار یا پخش اطلاعاتی که به‌وسیله او تهیه شده ولی در جریان آماده‌سازی آن برای انتشار تغییر یافته است جلوگیری کند، مشروط به آنکه اطلاعات مزبور به سفارش دیگری تهیه نشده باشد که در این صورت تابع قرارداد بین آن‌ها خواهد بود.

بر اساس این قانون، اجبار تهیه‌کنندگان و اشاعه‌دهندگان اطلاعات به افشاء منابع اطلاعات خود ممنوع است مگر به حکم مقام صالح قضائی و البته این امر نافی مسئولیت تهیه‌کنندگان و اشاعه‌دهندگان اطلاعات نیست.

بر این اساس، مؤسسات عمومی مکلفند اطلاعات موضوع این قانون را در حداقل زمان ممکن و بدون تبعیض در دسترس مردم قرار دهند.

قانون مذکور همچنین تصریح می‌کند که هر یک از مؤسسات عمومی باید جز در مواردی که اطلاعات دارای طبقه‌بندی است، در راستای نفع عمومی و حقوق شهروندی دست‌کم به‌طور سالانه اطلاعات عمومی شامل عملکرد و ترازنامه (بیان) خود را با استفاده از امکانات رایانه‌ای و حتی‌الامکان در یک کتاب راهنما منتشر سازند و در صورت درخواست هریک از شهروندان با اخذ هزینه تحویل دهند.

چنانچه اطلاعات درخواست‌شده مربوط به حریم خصوصی اشخاص باشد و یا در زمره اطلاعاتی باشد که با نقض احکام مربوط به حریم خصوصی تحصیل شده است، درخواست دسترسی باید رد شود.

مؤسسات مشمول این قانون مکلفند در مواردی که ارائه اطلاعات درخواست شده به اموری چون امنیت و آسایش عمومی، پیشگیری از جرائم یا کشف آن‌ها، بازداشت یا تعقیب مجرمان، ممیزی مالیات یا عوارض قانونی یا وصول آن‌ها و اعمال نظارت بر مهاجرت به کشور لطمه وارد می‌کند از دادن آن‌ها خودداری کنند.

همچنین به‌منظور حمایت از آزادی اطلاعات و دسترسی همگانی به اطلاعات موجود در مؤسسات عمومی و مؤسسات خصوصی که خدمات عمومی ارائه می‌دهند، تدوین برنامه‌های اجرائی لازم در عرصه اطلاع‌رسانی، نظارت کلی بر حسن اجراء، رفع اختلاف در چگونگی ارائه اطلاعات موضوع این قانون از طریق ایجاد وحدت رویه، فرهنگ‌سازی، ارشاد و ارائه نظرات

مشورتی، کمیسیون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات به دستور رئیس‌جمهور تشکیل می‌شود. بر اساس این قانون، کمیسیون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات با ترکیب وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی (رئیس کمیسیون)، وزیر ارتباطات و فناوری اطلاعات یا معاون ذیربط، وزیر اطلاعات یا معاون ذیربط، وزیر دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح یا معاون ذیربط، رئیس سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (معاون برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور) یا معاون ذیربط، رئیس دیوان عدالت اداری، رئیس کمیسیون فرهنگی مجلس شورای اسلامی و دبیر شورای عالی فناوری اطلاعات کشور تشکیل می‌شود.

هر شخصی اعم از حقیقی یا حقوقی که در نتیجه انتشار اطلاعات غیرواقعی درباره او به منافع مادی و معنوی وی صدمه وارد شده است حق دارد تا اطلاعات مذکور را تکذیب کند یا توضیحاتی درباره آن‌ها ارائه دهد و مطابق با قواعد عمومی مسئولیت مدنی جبران خسارت‌های واردشده را مطالبه کند.

و اما دسترسی به اسناد آرشیوی ملی ایران؛ نخستین بار در تیرماه ۱۳۶۲ «آئین نامه نحوه دسترسی به اسناد آرشیوی سازمان اسناد ملی ایران» در آرشیو ملی ایران به تصویب رسید که بر اساس ماده ۳ کلیه اسنادی که برای همیشه به خزانه سازمان انتقال مییابد و مدت چهل سال تمام از تاریخ ایجاد آن‌ها گذشته است را قابل دسترسی و مراجعه عموم اعلام کرد مگر در موارد الف: اسنادی که افشای آن‌ها به دلایلی مغایر با مصالح عمومی حفظ امنیت عمومی و منافع عامه مردم باشد. ب: اسنادی مربوط به افراد که افشای آن‌ها موجب تضییع حقوق اشخاص ذیربط باشد. ج: اسنادی که با تقاضای کتبی رئیس مؤسسه انتقال دهنده دسترسی و مراجعه به آن‌ها به‌خاطر رعایت مصالح عمومی کشور یا حفظ منافع عامه مردم و یا مصالح اداری سازمان انتقال دهنده برای مدتی بیش از چهل سال مذکور ممنوع یا محدود اعلام شده باشد. در آئین نامه چنین در نظر گرفته شده بود که این اسناد بنا به پیشنهاد رئیس سازمان و تأیید شورای سازمان دسترسی به اسناد تابع مدت محدودیت یا ممنوعیتی خاص (حداکثر تا هشتاد سال) قرار داشته باشد.

این آئین نامه در سال ۱۳۹۱ با توجه به رویکرد سازمان در تسهیل دسترسی به اسناد موردبازنگری قرار و اصلاح قرار گرفت. همچنان که اشاره شد بر اساس آئین نامه‌های قبلی، اسناد موجود در مخازن آرشیوی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران حداقل پس از چهل سال (به‌جز در موارد خاص) در اختیار پژوهشگران قرار داده می‌شد.

این رویه در آرشیوها معمول است؛ بدین صورت که دسترسی به اسناد آرشیوی، پس از طی یک دوره مشخص زمانی که در سیاست دسترسی مراکز آرشیوی آورده می‌شود، امکان پذیر می‌باشد. پس از گذشت آن دوره زمانی، «تاریخ آزادسازی اسناد» فرا می‌رسد. این محدودیت

دوره زمانی، در کشورهای مختلف، از پنج تا صد سال، متفاوت است. البته این زمان‌ها، حداکثر زمان اعمال محدودیت نیست و بر اساس قانون و مقررات هر کشور، آرشیوها محدودیت‌های دیگری برای افزودن زمان ممنوعیت مراجعه کاربران به اسناد، افزون بر زمان مقرر برای آزادسازی اسناد، پیش رو دارند.

اینک با اصلاحات به عمل آمده، اسناد بعد از تنظیم و توصیف، وارد چرخه اطلاع‌رسانی می‌شوند و امکان دسترسی برای مراجعان را دارد و نیاز نیست حتماً چهل سال از تاریخ ایجاد آن گذشته باشد. البته این آئین‌نامه موارد مستثنی از اطلاع‌رسانی را نیز مشخص کرده است. از جمله اعمال محدودیت برای اسنادی که محتوای آن‌ها به نحوی مربوط به مسائلی از قبیل اطلاعات محرمانه تجاری، مالی، شخصی و یا نظم عمومی، سلامت و اخلاق عمومی و مواردی از این دست باشد.

این اصول نه تنها در آرشیوهای ملی که تقریباً در همه دستگاه‌ها و مؤسسه‌های کشورها مورد توجه قرار گرفته است. برای مثال یکی از محدودیت‌های موضوع ماده ۱۹ کنوانسیون بین‌المللی مدنی و سیاسی مصوب سال ۱۹۹۹ به حفظ امنیت ملی، نظم عمومی، سلامت و اخلاق عمومی باز می‌گردد.

اسناد پس از طی مراحل قانونی و اداری، به کلیه اتباع ایرانی قابل ارائه است. اتباع خارجی هم با طی یک روال اداری که در بیشتر آرشیوهای ملی لحاظ می‌شود، امکان دسترسی به این اسناد را خواهند داشت.

روابط در سامانه‌های توصیفی آرشیوی

شورای جهانی آرشیو

ترجمه: آناهیتا نظری

چکیده:

استاندارد حاضر از مجموعه انتشارات شورای بین‌المللی آرشیو (ایکا) است که با هدف شناسائی و برقراری پیوند بین موجودیت‌های آرشیوی با منابع آرشیوی تهیه شده است. سامانه‌های توصیفی آرشیوی نیازمند الزاماتی هستند تا زمینه برقراری پیوند بین موجودیت‌های آرشیوی - منابع آرشیوی، اشخاص، خانواده‌ها، تنالگان‌ها و عملکردی که منابع آرشیوی را ایجاد می‌کنند، نهادهایی با موجودی‌های آرشیوی و توصیف‌های آن‌ها - فراهم شود. بدین‌منظور عناصر موردنیاز برای برقراری پیوند بین موجودیت‌ها معرفی شده، بعد مطابق با قواعد و دستورالعمل‌ها، نحوه توصیف و برقراری روابط آن‌ها ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها

موجودیت‌های آرشیوی، روابط آرشیوی، سامانه‌های آرشیوی، توصیف آرشیوی.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۵؛ صص: ۱۰-۱۹

روابط در سامانه‌های توصیفی آرشیوی^۱

شورای جهانی آرشیو | ترجمه: آناهیتا نظری^۲

۱. این مقاله ترجمه‌ای است از:

Relationships in archival
descriptive systems,
Committee on Best
Practices and Standards /
Sub-committee on archival
description.

۲. دانشجوی دکترای علم اطلاعات و
دانش‌شناسی، پژوهشگر پژوهشکده
اسناد، سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران؛

Nazari.anahita@gmail.com

3. Relationships in archival
descriptive systems

4. Documentation

5. Entities

6. Description

7. Evidential value

8. Context

9. Corporate bodies

10. ISAAR: International

Standards Archival

Authority Records for

Corporate Bodies, Persons
and Families.

11. ISDF: International

Standards for Describing
Functions.

12. Functions

مقدمه:

بخش جدایی‌ناپذیر سامانه توصیف آرشیوی^۳، ظرفیت بازنمایی، مستندسازی^۴ و حفظ روابط بین موجودیت‌های^۵ آرشیوی است. شناسایی، توصیف^۶ و مستندسازی این روابط برای حفظ معنا، ارزش شهودی^۷، زمینه^۸ و دسترس‌پذیری منابع آرشیوی در طول زمان ضروری است.

تمامی موجودیت‌های یک سامانه توصیفی آرشیوی را می‌توان با استفاده از روابط به هم پیوند داد. این روابط را می‌توان بین موجودیت‌های آرشیوی مشابه (برای مثال: برای نشان‌دادن رابطه قبلی و بعدی بین دو تنالگان^۹) و بین موجودیت‌های آرشیوی متفاوت (برای مثال: بین ردیف‌های اسناد و عملکردی که آن‌ها را تولید می‌کند) ایجاد کرد.

عوامل برقراری روابط بین موجودیت‌های آرشیوی مشابه در فصل‌هایی از ایسار^{۱۰} و آی‌اس‌دی‌اف^{۱۱} ارائه شده است.

عناصر توصیفی برای روابط

توصیف ایجادکنندگان، عملکردهای انجام‌شده توسط ایجادکنندگان و دارندگان منابع آرشیوی، اساساً برای مستندسازی زمینه ایجاد تهیه می‌شوند. برای کاربرد بهتر این مستندسازی، برقراری پیوند بین پیشینه مستندات با توصیف پیشینه‌ها ضروری است. بنابراین امکان برقراری پیوند بین پیشینه مستندات با توصیف‌های آرشیوی، پیشینه مستندات با توصیف عملکردها^{۱۲} و توصیف عملکردها با توصیف‌های آرشیوی وجود دارد. توصیف ماهیت خاص روابط دارای اهمیت است.

پیشینه مستندات آرشیوی، توصیف عملکردها و توصیف‌های آرشیوی را می‌توان با سایر منابع اطلاعاتی مرتبط و منابع خارجی و منابعی که تحت پوشش سامانه توصیفی آرشیوی نیستند نیز مرتبط کرد. در صورت برقراری چنین پیوندهایی، توصیف ماهیت روابط نیز اهمیت می‌یابد.

عناصر توصیفی زیر عامل برقراری پیوند بین موجودیت‌های آرشیوی و بین موجودیت‌های آرشیوی با سایر منابع اطلاعاتی هستند.

۱- شناسگر^۱ موجودیت‌ها یا منابع مرتبط

هدف: شناسایی انحصاری و دائمی موجودیت و یا منبع آرشیوی مرتبط و امکان برقراری پیوند بین آن‌ها.

قاعده: کد بازیابی^۲، شناسگر، عنوان و شکل مستند نام خاص و دائمی موجودیت آرشیوی یا منابع آرشیوی مرتبط را ثبت کنید. برای ایجاد این کد/شناسگر از استانداردها و قواعد بین‌المللی و ملی استفاده کنید. چنانچه منابع مرتبط دارای بیش از یک کد/شناسگر هستند، روابط را با استفاده از کد/شناسگر بین‌المللی ایجاد کنید.

۲- ماهیت روابط

هدف: شناسایی طبقه عمومی رابطه بین موجودیت آرشیوی و منبع یا موجودیت آرشیوی مرتبط.

قاعده: طبقه عمومی رابطه در دست توصیف را ثبت کنید. از طبقه عمومی رایج در استانداردها یا قواعد و مقررات ملی و بین‌المللی استفاده کنید. برای مثال:

– برای روابط بین تنالگان‌ها، اشخاص یا خانواده‌ها و منابع آرشیوی

- ایجادکننده/ایجادشده توسط.
- نویسنده/تألیف توسط.
- متصدی/نگهداری شده توسط.
- مالک/متعلق به.
- کنترل کننده/کنترل شده توسط.
- حق نسخه برداری/حق نسخه برداری متعلق به.
- موضوع/ در رابطه با.

– برای روابط بین تنالگان‌ها، اشخاص یا خانواده‌ها و عملکردها:

- کنترل کننده/کنترل شده توسط.

1. Identifier

2. Reference code

○ مالک/متعلق به.

○ اجراکننده/اجراشده توسط.

- برای روابط بین عملکردها و منابع آرشیوی

○ ایجادکننده/ایجادشده توسط.

○ موضوع/در رابطه با.

○ کنترل کننده/کنترل شده توسط.

هر طرح طبقه‌بندی را که به‌عنوان منبع اصطلاحات واژگان کنترل شده برای توصیف روابط به کار می‌رود در عنصر قواعد و مقررات ثبت کنید.

در صورت نیاز، توصیفی روایی از تاریخچه و یا ماهیت روابط ارائه دهید.

برای توصیف روابط بین عملکرد و تنالگان، شخص یا خانواده، اطلاعات مربوط به نحوه اجرای عملکرد (برای مثال: کامل و بخشی) تنالگان، شخص یا خانواده را مطابق با مقررات یا قواعد ثبت کنید و برای روابط بین نهادهایی با موجودی‌های آرشیوی و منابع آرشیوی، قواعد و یا طرح طبقه‌بندی و یا معیار پذیرفته‌شده نهاد را به کار ببرید.

۳- تاریخ رابطه

هدف: نشان دادن تاریخ تکی، تاریخ‌های فراگیر یا تاریخ‌های تقریبی رابطه.

قاعده: تاریخ تکی، تاریخ‌های فراگیر یا تاریخ‌های تقریبی رابطه را ثبت کنید.

جدول و نمودارها

در جدول و نمودارهای زیر روابط بین استانداردهای توصیفی ایکا^۱ و بازنمایی موجودیت آرشیوی از طریق توصیف آن‌ها ارائه شده است. این نمودارها تمامی روابط احتمالی را نشان نمی‌دهد، بلکه فقط آن‌هایی که مرتبط با اهداف موردنظر هستند را نمایش می‌دهد.

نمودار ۱ روابط بین چهار استاندارد ایکا را نشان می‌دهد^۲. ایساد (جی) حاوی عناصری برای توصیف زمینه و محتوای پیشینه‌هاست و می‌توان فقط با استفاده از ایساد (جی)، توصیف‌های آرشیوی را ایجاد کرد. با این حال می‌توان سامانه توصیفی آرشیوی کامل‌تر، کارآمدتر و انعطاف‌پذیرتری را که در آن موجودیت‌های آرشیوی با استفاده از ایساد (جی)، ایسار، آی‌اس‌دی‌اف و آی‌اس‌دی‌ای‌ای‌اچ^۳ به‌صورت جداگانه توصیف شوند، ایجاد کرد.

نمودار ۲ روابط بین موجودیت‌های آرشیوی را نشان می‌دهد.

1. ICA: International Council on Archives
2. ISAD(G): General International Standards Archival Description
3. ISDIAH: International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings

مثال روابط

مثال روابط بین ردیف‌های اسناد، تنالگان، عملکرد و نهادهایی با موجودی‌های آرشیوی عناصر الزامی

FRAD063_1895W	کد(های) باز یابی
سرشماری عمومی کشاورزی و سنجش وابسته	عنوان
۱۹۸۸-۱۹۷۹ (۱۹۸۸/۱۹۷۹ (ایزو ۸۶۰۱)	تاریخ(ها)
ردیف	سطح توصیف
۱۰ متر خطی	حجم و رسانه

ناحیه روابط

رابطه ۱: یک تنالگان (ایجادشده توسط)

شناسگر/نام	ماهیت / توصیف	تاریخ(ها)
FRAD063_000000100 وزارت کشاورزی و جنگل‌داری (مجموعه‌دار)	ایجاد شده توسط ردیف «سرشماری عمومی کشاورزی و نظرسنجی وابسته» تولیدشده اداره کل کشاورزی و جنگل‌داری	۱۹۸۸-۱۹۷۹ (۱۹۸۸/۱۹۷۹ (ایزو ۸۶۰۱)

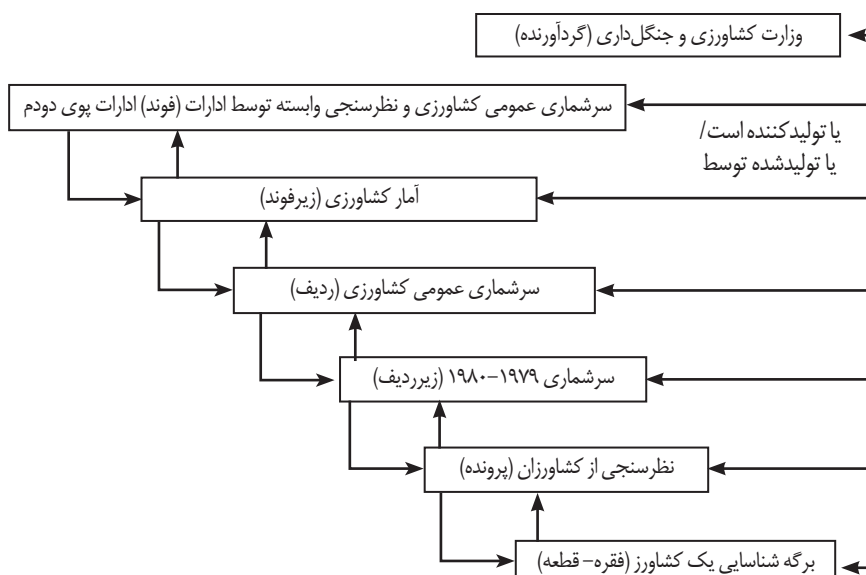
رابطه ۲: یک عملکرد (ایجادشده توسط)

شناسگر/نام	ماهیت / توصیف	تاریخ(ها)
FRAD063_000000200 آمار کشاورزی (عملکرد)	ایجادشده توسط ردیف سازمانی «سرشماری عمومی کشاورزی و نظرسنجی وابسته» نتایج عملکرد مالی سالانه «آمار کشاورزی». اداره کل کشاورزی و جنگل‌داری	۱۹۸۸-۱۹۷۹ (۱۹۸۸/۱۹۷۹ (ایزو ۸۶۰۱)

رابطه ۳: نهادهایی با موجودی‌های آرشیوی (نگهدارنده)

شناسگر / نام	ماهیت / توصیف	تاریخ(ها)
FRAD063_000000300 آرشیو ادارات ... (متصدی)	نگهداری شده توسط ردیف سازمانی سرشماری عمومی کشاورزی و نظرسنجی وابسته توسط آرشیو ادارات ... در سال ۲۰۰۰.	۲۰۰۰ ۱۹۹۹ / ۲۰۰۰ (ایزو ۸۶۰۱)

مثال روابط بین یک عملکرد و تالگان‌ها

عناصر الزامی

نوع	عملکرد
شکل مستند نام	حفاظت منابع آب
شناسگر توصیف	FRSIAF_000000001

ناحیه روابط

رابطه ۱: یک تنالگان (اجراشده توسط)

شناسگر/نام	ماهیت / توصیف	تاریخ(ها)
FRSIAF_000000002 مأموریت بین اداری آب (گردآوری)	اجراشده توسط وزارت بین المللی، امور آب مسائل مربوط به موضوع آب با مشورت وزارتخانه های مختلف بررسی می شود.	۱۹۶۸- ۹۹۹۹/۱۹۶۸ (ایزو ۸۶۰۱)

رابطه ۲: یک تنالگان (اجراشده توسط)

نام/شناسگر	ماهیت / توصیف	تاریخ(ها)
ادارات منطقه ای برنامه ریزی محیط زیست (گردآوری گروهی) FRSIAF_000000003	اجراشده توسط ادارات منطقه ای محیط زیست، برنامه ریزی حفاظت آب	-۲۰۰۹ ۲۰۰۹/۹۹۹۹ (ایزو ۸۶۰۱)

رابطه ۳: یک تنالگان (اجراشده توسط)

شناسگر / نام	ماهیت / توصیف	تاریخ(ها)
FRSIAF_000000004 ادارات دولتی کل کشور (گردآوری گروهی)	اجراشده توسط ادارات دولتی کل کشور برای پیاده سازی این بخش از استراتژی آب مأموریت سطح ملی دارند.	۲۰۰۹ ۹۹۹۹/۲۰۰۹ (ایزو ۸۶۰۱)

رابطه ۴: یک منبع خارجی (موضوع)

شناسگر/نام	ماهیت / توصیف	تاریخ(ها)
FRSIAF_000000004 حفاظت آب: گزارش عملکرد سال ۲۰۰۸ وزارتی از محیط زیست، انرژی، توسعه پایدار و برنامه ریزی مسکن و طبیعت	موضوع مربوط با	۲۰۰۸

مثال روابط بین ردیفی از اسناد، تنالگان، عملکرد و نهادهایی با موجودی های آرشیوی

عناصر الزامی

ES UPNA 30.00	کد(های) باز یابی
سوابق کارکنان پژوهشی در واحد آموزش	عنوان
۱۹۸۷- ۹۹۹۹/۱۹۸۷ (ایزو ۸۶۰۱)	تاریخ(ها)
ردیف	سطح توصیف
۴ کیلومتر / خطی	حجم و رسانه

ناحیه روابط

رابطه ۱: یک تنالگان (ایجادشده توسط)

شناسگر/نام	ماهیت / توصیف	تاریخ(ها)
ES UPNA L100 دانشگاه دولتی ناوارا (نهاد)	تولیدشده توسط ردیف اسناد «پرونده کارکنان پژوهشی موجود در واحد آموزش دانشگاه دولتی ناوارا»	۱۹۸۷ ۹۹۹۹/۱۹۸۷ (ایزو ۸۶۰۱)

رابطه ۲: یک عملکرد (ایجادشده توسط)

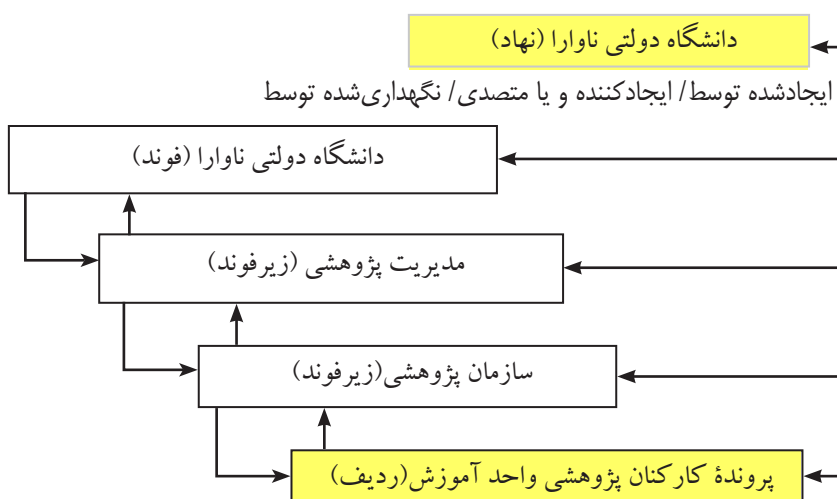
شناسگر/نام	ماهیت / توصیف	تاریخ(ها)
ES UPNA 3.00 مدیریت پژوهشی (عملکرد)	ایجادشده توسط ردیف اسناد «پرونده کارکنان پژوهشی موجود در واحد آموزش» محصول عملکرد مدیریت پژوهشی است.	۱۹۸۷ ۹۹۹۹/۱۹۸۷ (ایزو ۸۶۰۱)

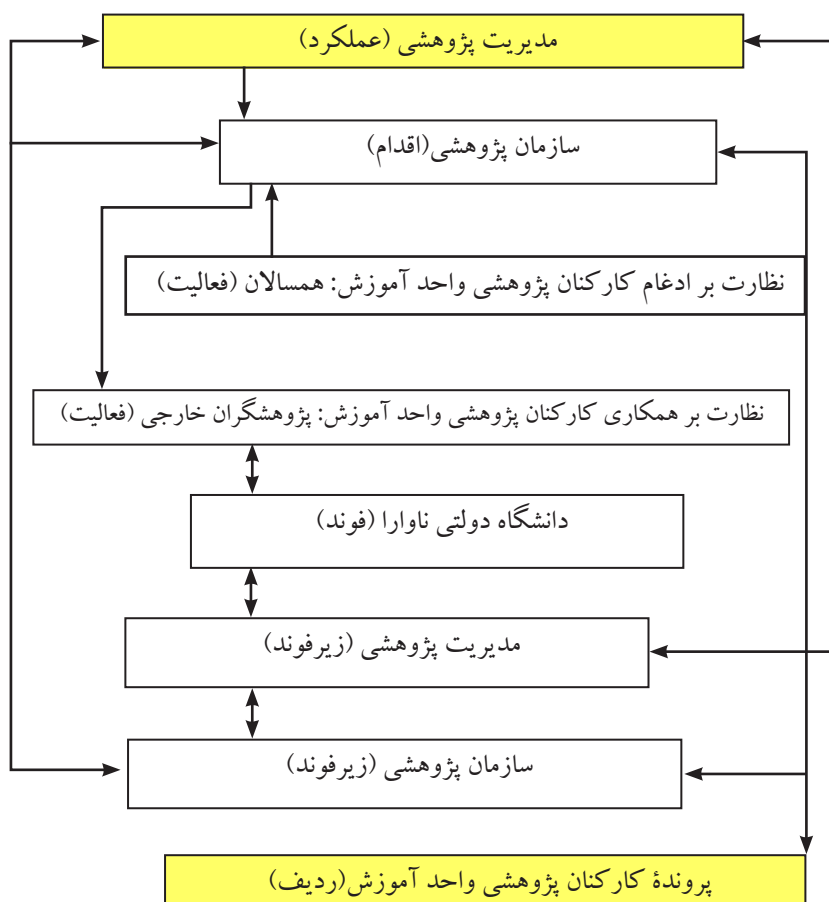
رابطه ۳: نهادهایی با موجودی‌های آرشیوی (نگهداری شده توسط)

شناسگر / نام	ماهیت / توصیف	تاریخ(ها)
ES UPNA آرشیو دانشگاه دولتی ناوارا (متصدی)	نگهداری شده توسط آرشیو دانشگاه دولتی ناوارا مسئول نگهداری و مدیریت مجموعه پیشینه‌های پرونده کارکنان پژوهشی واحد آموزش است.	۱۹۹۰ ۹۹۹۹/۱۹۹۰ (ایزو ۸۶۰۱)

رابطه ۱ و ۳: یک تنالگان و نهادهایی با موجودی‌های آرشیوی (ایجادشده توسط / نگهداری شده توسط)

رابطه ۲: یک عملکرد (ایجادشده توسط)

رویکردی سایبرنتیکی به سیستم پاسخگویی تالار پژوهش آرشیو ملی ایران

آزیتا مال میر

چکیده:

این پژوهش ضمن بررسی علم سایبرنتیک و اجزا و عناصر آن، رویکردی سایبرنتیک به سیستم تالار پژوهش آرشیو ملی ایران داشته و به بحث شیوه‌کنترلی در این بخش، با استفاده از بازخورد مراجعان برای ایجاد تعادل در مجموعه و افزایش خدمات و مدیریت بهینه آن می‌پردازد. پژوهش از نوع پژوهش‌های پیمایشی-توصیفی بوده و ابزار گردآوری اطلاعات آن سياهه واری است. یافته‌ها نشان می‌دهد که بیشترین مراجعه‌کنندگان به تالار پژوهش از گروه علوم انسانی با ۸۷ درصد و رشته تاریخ با ۳۱ درصد و کمترین آن سایر علوم ۳ درصد و رشته کامپیوتر با ۱ درصد است و مقطع کارشناسی ارشد با ۴۷ درصد بیشترین و مقطع دیپلم با ۴ درصد، کمترین حضور را در تالار پژوهش داشته‌اند. ۴۸ درصد آن‌ها طی ساعات ۱۰-۱۲ مراجعه کردند. بیشترین ماه‌های مورد استفاده در ماه‌های مهر و بهمن با ۲۱ و ۱۷ درصد است. بیشترین موضوع مورد استفاده در اسناد، موضوعات فرهنگی با ۳۵ درصد و کمترین آن‌ها موضوعات نظامی با ۳ درصد می‌باشد. بیشترین علت حضور مراجعه‌کنندگان، نگارش پایان‌نامه با ۴۱ درصد و کمترین علت حضور آنان، تهیه فیلم مستند با ۳ درصد است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد آرشیوها با اتخاذ رویکرد سایبرنتیکی می‌توانند عملکرد و کارکرد خود را بهبود بخشند. شبیه‌سازی سیستم تالار پژوهش آرشیو ملی با سیستم‌های سایبرنتیکی، بیانگر این واقعیت است که این سیستم خصوصیات اساسی سیستم‌های سایبرنتیکی را داراست. انطباق سیستم تالار پژوهش بر سیستم‌های سایبرنتیکی در قالب سه عنصر ارتباط، بازخورد و کنترل، می‌تواند نگرش و بینش عمیق‌تری جهت ارتقای عملکرد این سیستم‌ها به‌دست دهد.

کلیدواژه‌ها

سایبرنتیک، آرشیو ملی ایران، بازخورد، کنترل، ارتباط.

رویکردی سایبرنتیکی به سیستم پاسخگویی تالار پژوهش آرشیو ملی ایران

آزیتا مالمیر^۱

مقدمه و بیان مسئله:

سایبرنتیک^۲ از جمله علمی است که در قرن بیستم پدید آمد و با رشد سریع خود توانست به علوم دیگر راه یابد. موضوع اصلی سایبرنتیک بررسی ماهیت کنترل در انسان، حیوان و ماشین است و لذا با زیست‌شناسی، روانشناسی، مکانیک، مهندسی، مدیریت و بسیاری علوم دیگر همبستگی دارد. سایبرنتیک توانسته به‌عنوان دانشی مستقل و درعین‌حال بین‌رشته‌ای مطرح شود. در این علم به طبقه‌بندی و سازماندهی اطلاعات توجه زیادی می‌شود و از این رو در مدیریت اطلاعات و نیز در طراحی نظام‌های اطلاع‌رسانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. استفورد بئر^۳ سایبرنتیک را علم سازماندهی مؤثر می‌داند، سایبرنتیک نه به چیزها، بلکه به شیوه‌های رفتاری می‌پردازد. سایبرنتیک نمی‌پرسد «این چیست؟»؛ بلکه می‌پرسد «این چه می‌کند؟» و «چطور می‌تواند این کار را انجام بدهد؟» (Ashby, 1957).

فرایند انتقال و اشاعه اطلاعات در سایبرنتیک یا مدیریت نظام‌مند به‌گونه‌ای حیاتی است؛ یعنی بدون انتقال اطلاعات و بدون جریان یافتن اطلاعات در نظام، بروندادی حاصل نمی‌شود. دریافت بازخورد، تصحیح، ویرایش، بازرسی و بررسی در تولید درون‌داد در این میان ضروری هستند (اسماعیل‌پور، ۱۳۹۵).

اطلاعات در سایبرنتیک نقش بسیار اساسی دارند و همیشه ابزاری برای کنترل نظام است. اطلاعات در نظام‌های خود سازمان‌دهنده نقش اساسی دارد. طبق قانون دوم ترمودینامیک

۱. کارشناسی‌ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، کارشناس برنامه‌ریزی و بررسی اسناد و مدارک کشور، اداره کل ارزشیابی اسناد، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران؛

az.malmir@gmail.com.

2. Cybernetics

3. Stafford Beer

این نظام‌ها بدون از دست دادن نظم به‌عنوان سازمانی پویا باقی می‌مانند و این مسئله به‌خاطر جریان اطلاعات است. سازمان با دریافت مداوم اطلاعات از جهان خارج (محیط) حالت پویایی خود را حفظ می‌کند. منظور از این اطلاعات، هم پدیده‌هایی است که در محیط بیرون از نظام رخ می‌دهند و هم اطلاعات حاصل از فرایندهایی است که در خود نظام رخ می‌دهند (اسماعیل‌پور، ۱۳۹۵).

سایبرنتیک، علمی بین‌رشته‌ای برای مطالعه ساختار سیستم‌های منظم است که هم در سیستم‌های فیزیکی و هم در سیستم‌های اجتماعی کاربرد دارد. سایبرنتیک با دیدگاهی یگانه و مشترک، پدیده‌های پیچیده جهان را تحت مطالعه قرار داده و سپس با تحلیل روابط بین یک پدیده با سایر پدیده‌های محیط اطراف، روش‌ها و نحوه کنترل آن را بررسی می‌کند. علوم مختلف نیز به تناسب نیاز، جهت تبیین ساختار سیستم‌های ساده و پیچیده خود از آن بهره گرفته‌اند. با توجه به گستردگی علم سایبرنتیک و توانایی آن در ارائه بینش سیستمی در نظام‌های مختلف، در این پژوهش نیز، از آن جهت تبیین ساختار سیستم مراکز آرشیوی و ارائه خدمات به مراجعه‌کنندگان به‌عنوان یک سیستم منظم استفاده شده است.

کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی، نظام‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات هستند و از دیرباز نظام‌های پیچیده‌ای تلقی شده‌اند (Wellisch, 1980). بنابراین، قوانین و قواعد مطرح در نظام‌های پیچیده را که یکی از مباحث سایبرنتیک است، در این مراکز می‌توان به‌کار بست. ویژگی نظام‌های پیچیده، علاوه بر تنوع و تعدد اجزای آن‌ها، شامل تنوع ارتباطات و تعاملات درونی و بیرونی نیز می‌شود. اگر مدیر مراکز آرشیوی با اصول سایبرنتیکی آشنا و معتقد به تسهیل امور با دانش سایبرنتیک باشد، به‌خوبی می‌تواند باعث رشد و توسعه در مدیریت آرشیو شود.

آرشیو و مراکز اطلاع‌رسانی را باید سازمانی آموزشی و پژوهشی دانست و در نتیجه می‌توان همچون بسیاری از سازمان‌های آموزشی، از جمله دانشگاه‌ها، از الگوی سایبرنتیک برای اداره آن استفاده کرد. همچنین، از آنجا که بر اساس رویکرد سایبرنتیکی آرشیو یک نظام باز است و سیستمی متشکل از اجزایی همچون کارشناس تالار پژوهش، مراجعه‌کننده و اسناد محسوب می‌شود که با یکدیگر تعامل و در بستر جامعه قرار دارند، می‌توان امکان استفاده از مدیریت سایبرنتیکی در نهادی همچون بخش تالار پژوهش آرشیو ملی ایران را رویکردی محتمل و درست دانست، چون آرشیوها و مراکز اطلاع‌رسانی برای ماندگاری باید قوانین سازگاری را به‌کار گیرند.

بهره‌گیری از علم سایبرنتیک در حوزه مراکز آرشیوی و اطلاع‌رسانی امری است که در بخش‌های مختلف آن مراکز تأثیری به‌سزا خواهد داشت و می‌توان از آن به‌نحو مطلوب و

کارآمد استفاده کرد. یکی از بخش‌های مراکز آرشیوی و اطلاع‌رسانی که می‌توان به ترسیم برخی از عناصر سایبرنتیک پرداخت بخش تالار پژوهش مراکز آرشیوی است. روش‌های کنترلی برای بهبود عملکرد وظایف، یکی از مباحثی است که اکثر مراکز خدماتی با آن مواجه‌اند و مراکز آرشیوی از این امر مستثنی نیستند. با توجه به اهمیت بخش تالار پژوهش مراکز آرشیو و سعی در بهبود کیفیت خدمات آن که یکی از چالش‌های مهم در مراکز آرشیوی است، در صورت تدوین شیوه‌های کنترلی مناسب و راهبردهای صحیح فرایند استفاده از اسناد مطلوب‌تر خواهد شد. یکی از مهم‌ترین مراکز فرهنگی و پژوهشی در کشور، آرشیو ملی ایران است. این پژوهش به بحث شیوه کنترلی در بخش تالار پژوهش آرشیو ملی ایران، با استفاده از بازخورد مراجعان برای ایجاد تعادل در مجموعه و خدمات و مدیریت آن می‌پردازد که موضوع اصلی این مقاله است. ما برآنیم، که با بررسی شیوه کنترل بازخورد مراجعه‌کنندگان، به بهبود کیفیت خدمات و پیشبرد مدیریت کارآمدتر و رضایت‌مندی مراجعه‌کننده یاری رسانیم. با پیشنهاد شیوه کنترلی در بخش امانت تالار پژوهش آرشیو ملی ایران، می‌توان در ایجاد تعادل در مجموعه و تسریع فرایند خدمت‌رسانی به پژوهشگران و کارکنان و ترغیب پژوهشگران و کارکنان به استفاده از این بخش کمک کرد. یکی از فواید این پژوهش می‌تواند کسب اطلاعات صحیح برای مدیریت تالار پژوهش و تصمیم‌گیری صحیح و بهینه برای ارائه خدمات بیشتر و مطلوب‌تر به مراجعه‌کنندگان، و به تبع آن، ارائه برنامه دقیق، منسجم و مقتضی با استفاده از این اطلاعات باشد.

سایبرنتیک چیست؟

تعاریف متعددی از سایبرنتیک ارائه شده است. اصطلاح سایبرنتیک از کلمه یونانی *kubernetes* به معنای سکاندار، مشتق شده است. نخستین بار، نوربرت وینر^۱، ریاضیدان آمریکایی، در سال ۱۹۴۹م. سایبرنتیک را با عنوان «سایبرنتیک یا کنترل و ارتباط ماشین و حیوان» در کتابش به کار برد.

پیش از او «آمپر»^۲ در اوایل سده نوزدهم از این واژه برای اشاره به علم حکومت استفاده کرد. از این واژه «وارن مک کلوج»^۳ در حوزه معرفت‌شناسی، «استافورد بیر» در حوزه مدیریت، «گرگوری باتسون»^۴ در حوزه مردم‌شناسی و گوردن پاسک^۵ با نگاهی از موضع نظریه‌های آموزشی بهره برده‌اند.

1. Norbert Wiener

2. Ampere

3. Warren McCulloch

4. Gregory Bateson

5. Gordon Pask

بر این مبنا تعاریف کوتاه و مبسوطی از سایبرنتیک در دست است:

– علم ارتباط و کنترل در حیوان و ماشین (نوربرت وینر)؛

- یک معرفت‌شناسی تجربی که با برقراری ارتباط درون مشاهده‌گر و بین مشاهده‌گر و محیطش می‌پردازد (وارن مک‌کلوج، معرفت‌شناسی)؛
- علم سازماندهی مؤثر (استافورد بیر، مشاور مدیریت)؛
- تأکید بر شکل و الگوی به‌جای ماده و انرژی (گرگوری باتسون، مردم‌شناسی) (نوکاریزی و قاسمی، ۱۳۸۱).

پس از تعریفی که وینر از سایبرنتیک ارائه داد و به سایبرنتیک اولیه معروف شده است، دانشمندان، حوزه‌های مختلف سایبرنتیکی را برای کنترل بازخورد توسعه دادند؛ تا جایی که حوزه‌های بسیاری را مانند نظریه سیستم‌ها، نظریه اطلاعات و ارتباطات، خود سازماندهی، و نظریه بازی در برگرفت. علاوه‌براین، با گذشت زمان، بسیاری از مقالات و پژوهش‌های علمی از سایبرنتیک به‌عنوان دانشی که به مطالعه اطلاعات و کنترل در سازمان‌ها می‌پردازد، استفاده کردند (زندى‌روان، ۱۳۸۵). در این دانش، با بینش و روش سیستمی پویش‌های کنترل و تنظیم بررسی می‌شود که در نظام‌های پیچیده از نظر تبادل انرژی با محیط تقریباً بسته و از نظر تبادل اطلاعات بین عناصر تشکیل‌دهنده نظام تقریباً باز هستند. اصلی‌ترین هدف سایبرنتیک یافتن سریع‌ترین، مناسب‌ترین و مؤثرترین شیوه کنترل و تنظیم در سازمان‌های پیچیده است (میرزایی، ۱۹۸۸).

بیرن باثوم^۱ در سال ۲۰۰۴^۲ نه نظریه را در تئوری سیستم‌ها ارائه می‌دهد که نظریه نهم آن مربوط به سایبرنتیک است. بسیاری از مفاهیمی که در نظریه سیستم‌ها مطرح شده، از جمله اطلاعات، کنترل، بازخورد و ارتباطات با مؤلفه‌های مطرح‌شده در علم سایبرنتیک ارتباط نزدیکی دارند (بیرن باثوم، ۱۳۸۲). اما از طرف دیگر، نظریه سیستم‌ها بیشتر بر ساختار سیستم‌ها متمرکز است، درحالی‌که سایبرنتیک بر چگونگی عملکرد سیستم‌ها تأکید دارد (بنگ، ۱۹۹۸).

بنیاد سایبرنتیک بر نظریه اطلاعات، نظریه الگوریتم‌ها و نظریه سیستم‌های خودکار استوار است و شیوه‌های پردازش اطلاعات را بررسی می‌کند. بنابراین می‌توان گفت سایبرنتیک به‌مراتب گسترده‌تر از اطلاعات و منطق ریاضی است. وظایف اصلی سایبرنتیک عبارتست از تعیین اولویت‌ها در عرصه تحقیقات و تأکید بر مسائل مختلفی که حاصل برخورد متقابل سایبرنتیک با دیگر علوم و روش‌هاست (خداوردی، ۱۳۸۷).

باثوم بر این باور است که سازماندهی و مدیریت مؤثر فعالیت‌های صورت‌گرفته در سازمان‌هایی که اهداف آموزشی دارند به‌دلیل اینکه از نظام اجتماعی پیچیده‌ای برخوردارند با تکیه بر نظارت‌های سایبرنتیک امکان‌پذیر است. یکی از مؤلفه‌های مهم سایبرنتیک خوداصلاحی و خودکنترلی است که می‌تواند بر کارکردهای سازمانی نظارت کند؛ در نتیجه،

1. Birnbaum

نه تنها فرد به عنوان تصمیم گیرنده نهایی در این سیستم عمل نمی کند، بلکه فعالیت های مستمری را برای اصلاح بخش های مختلف سازمان صورت می دهد. بنابراین، انتظار می رود استفاده گسترده از الگوی سایبرنتیک بتواند کارکردهای سازمانی و اثربخشی سازمان را بهبود بخشد (بذرافشان مقدم و دیگران، ۱۳۸۶).

سیستم های سایبرنتیکی، عموماً ویژگی هایی دارند که در صورت از دست دادن آن ویژگی ها، فعالیت سیستم رو به افول می گذارد. از اساسی ترین ویژگی های مختص سیستم های سایبرنتیکی، باز بودن این سیستم هاست، به نحوی که سیستم توانایی تبادل اطلاعات با محیط را داشته باشد. حیات سیستم های سایبرنتیکی فقط در شرایط تبادل اطلاعات بین سیستم و محیط تداوم می یابد. در غیر این صورت، عامل بازخورد نیز معنی و مفهوم خود را از دست داده و در نهایت سیستم کنترل نیز متوقف می شود. از دیگر ویژگی های اساسی سیستم های سایبرنتیکی این است که سیستم های کنترل را نه فقط در حالت ایستا، بلکه در خلال حرکت و پیشرفت نیز مورد بررسی قرار می دهد. این نحوه مطالعه، اساساً واقعیت ها و روابطی را آشکار می کند که در غیر این صورت، کشف نشده و مجهول باقی می ماندند. زبان مشترک، از ویژگی های دیگر این نوع از سیستم هاست. ارتباطات و تبادل اطلاعات اساس سیستم های سایبرنتیکی را تشکیل می دهد. تبادل اطلاعات بین اجزای سیستم و سلسله مراتب آن و همچنین بین سیستم با محیط، بقای چنین سیستمی را تأمین می کند و این امر نیز جز با وجود زبانی مشترک بین کلیه سطوح سیستم میسر نمی شود (ابراهیمی و فرج پهلوی، ۱۳۸۹).

عناصر اساسی سیستم های سایبرنتیکی

سیستم های سایبرنتیکی از عناصر مختلفی تشکیل شده اند که از شروط لازم جهت به وجود آمدن این نوع سیستم ها هستند. ارتباط^۱، کنترل^۲ و بازخورد^۳ از مهم ترین عناصر لازم جهت به وجود آمدن سیستم های سایبرنتیکی هستند.

ارتباط: ارتباط، پایه ای اساسی در سیستم سایبرنتیکی است. در چنین سیستمی، اطلاعات باید بین اجزا و عناصر سیستم و همچنین بین سیستم با محیط بیرون مبادله شود. تبادل اطلاعات بین سیستم و محیط، ضامن تداوم حیات سیستم است. لازمه کنترل در سیستم نیز دریافت اطلاعات است که توسط عامل بازخورد صورت می گیرد و سیگنال های کنترل، در داخل سیستم و یا بین سیستم با سیستم های دیگر انتقال می یابد. همه مراحل انتقال اطلاعات در سیستم سایبرنتیکی مستلزم وجود ارتباط بین اجزا و عناصر درونی سیستم و همچنین ارتباط بین سیستم با محیط است. هرچه ارتباط بهتر و تبادل اطلاعات در درون سیستم بیشتر صورت پذیرد، بی نظمی کمتر و نظم بیشتری در سیستم متبلور می شود (ابراهیمی و فرج پهلوی، ۱۳۸۹).

1. Communication
2. Control
3. Feedback

توزیع و گسترش اطلاعات و ارتباطات در یک سازمان سایبرنتیکی باعث می‌شود که ضریب اطمینان سازمان بالا رفته و هیچ‌گاه سازمان با شرایط ناگهانی و غیرمترقبه برخورد نکند. به عبارت دیگر، جریان آزاد اطلاعات، دید و بینش جامع و دوربرد را در اختیار سازمان قرار می‌دهد؛ لذا تغییرات در سازمان قبل از اینکه اجباری و اجتناب‌ناپذیر باشد، قابل‌پیش‌بینی خواهد بود.

کنترل یا نظارت: کنترل از مهم‌ترین اجزای یک سیستم سایبرنتیکی است که با هدف کارایی حداکثر و مصرف حداقل ماده و انرژی صورت می‌گیرد. کنترل در یک سیستم به عنوان عامل افزایش نظم و کاهش آنتروپی یا بی‌نظمی است. لذا اطلاعات به عنوان لازمه کنترل مطرح می‌شود، به گونه‌ای که اطلاعات برای کنترل موفق، اهمیت حیاتی دارد. از دیگر مفاهیم مرتبط با کنترل، بقا و یا تکامل سیستم است. به طوری که سازوکارهای کنترل جهت افزایش بقا و پایداری و جلوگیری از زوال سیستم طراحی می‌شوند. در هر سیستم چهار نوع کنترل مختلف شامل کنترل پیدارسازی، اجرای برنامه، ردیابی و بهینه‌سازی اعمال می‌شود (ابراهیمی و فرج‌پهلوی، ۱۳۸۹).

کنترل پیدارسازی برای افزایش بقای سازمان، کنترل اجرای برنامه برای تضمین صحت انجام برنامه‌ها، کنترل ردیابی جهت تسهیل مواجهه سیستم با شرایط غیرقابل‌پیش‌بینی و کنترل بهینه‌سازی برای انجام بهینه امور صورت می‌پذیرد (غلامزاده، ۱۳۷۷). لازمه اجرای یک کنترل بهینه در سیستم، ابزار کنترل است. اصول و ارکان تدوین شده، برنامه‌ها، قواعد و استانداردها، از جمله ابزارهای مناسب کنترل به شمار می‌آیند. با مجهز شدن سیستم به این ابزارها، فعالیت‌های سیستم به نحو خودکار انجام می‌شود.

مدیریت سایبرنتیکی به دنبال این است که ساختار درونی را به گونه‌ای سازماندهی کند تا به هدف سیستم‌های سایبرنتیک دست یابد که همان خودکنترلی و خوداصلاحی است. بدین وسیله است که ساختار سنتی و ناکارآمد از بین خواهد رفت (قربانی‌زاده و اسدپور، ۱۳۸۹). نظارت‌های سایبرنتیکی کمک می‌کنند سیستم‌های اجتماعی بزرگ و پیچیده، مانند سازمان، فعالیت‌های خود را نظم بخشند. بدین معنی که سازمان‌ها سازوکارهای خوداصلاحی به اعضا می‌دهند تا هنگامی که اتفاقی روی دهد و سازمان به جهت نامطلوبی سوق پیدا کند، سیستم بازخورد منفی و خطاها را شناسایی کند و سازمان را به مسیر اصلی خود بازگرداند و سازمان به طور خودکار شروع به فعالیت کند (دادخواه، ۱۳۹۰).

بازخورد: بازخورد، سازوکار، فرایند و یا سیگنالی است که در یک برگشت چرخشی، سیستم سایبرنتیکی را در خودش کنترل می‌کند (ویکی‌پدیا، ۲۰۰۹). بازخورد یک مدار ارتباطی است که چگونگی عملکرد سیستم را مشخص می‌سازد و انحرافات را تعیین می‌کند. سیستم با توجه به اطلاعاتی که از طریق مدار بازخورد دریافت می‌کند اصلاحات لازم را متناسب با

شرایط زمان و مکان و اقتضای موقعیت، در خود به وجود می‌آورد (زاهدی، ۱۳۸۶). کنترل یک سیستم نیاز به انتقال اطلاعات به صورت برونداد و درونداد دارد که در قالب بازخورد صورت می‌گیرد. در این حالت، زنجیره علت و معلولی به صورت چرخه علی به وجود می‌آید و چرخه بسته‌ای را تشکیل می‌دهد. زمانی که بازخورد، درونداد را افزایش می‌دهد، بازخورد از نوع مثبت است و هنگامی که درونداد را کاهش می‌دهد یک بازخورد منفی است. بازخورد منفی، ثبات سیستم را در مقابل تغییرات خارجی تضمین می‌کند، درحالی که بازخورد مثبت، به سیستم توانایی تغییر هدف را می‌دهد. در یک سیستم سایبرنتیکی غالباً بازخورد منفی کاربرد دارد (ابراهیمی و فرج‌پهلوی، ۱۳۸۹).

پیشینه پژوهش:

اسماعیل‌پور و فقیه در سال ۱۳۹۵ در مقاله خود با عنوان «رویکرد سایبرنتیکی به نظام‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات» با مطالعه منابعی که در حوزه سایبرنتیک و مباحث علم اطلاعات و دانش‌شناسی، بیان می‌کند که نظام‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات برای رشد و توسعه خود ناگزیر از به کارگیری اصول دانش سایبرنتیک هستند. کتابخانه و مراکز اطلاع‌رسانی با اتخاذ رویکرد سایبرنتیکی می‌توانند کارکرد خود را در مقوله‌هایی چون نمایه‌سازی، ربط، جست‌وجو و بازیابی بهبود بخشند.

خدیجه مرادی و رؤیا برادر در سال ۱۳۹۴ در تحقیق خود با عنوان «تبیین دو محور کلیدی سیاست‌های هشت‌گانه نهاد کتابخانه‌های عمومی با استفاده از الگوی سایبرنتیک»، ابتدا مؤلفه‌های مختلف الگوی سایبرنتیک با تحلیل و بررسی پژوهش‌های مرتبط شناسایی و سپس با توجه به اهداف و وظایف نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور به منزله یک سازمان آموزشی و دو محور کلیدی سیاست‌های هشت‌گانه آن، امکان به کارگیری الگوی مدیریت سایبرنتیک در این نهاد را بررسی کردند. این دو محور کلیدی کتابخانه‌محوری و کتابدارمحوری است که در این پژوهش به تطبیق آن‌ها با مؤلفه‌های الگوی مدیریت سایبرنتیک پرداخته می‌شود. روش پژوهش تحلیل مفهومی بود. نتایج پژوهش نشان داد که این دو محور هم‌پوشانی زیادی با بسیاری از مؤلفه‌های الگوی سایبرنتیک دارد (مرادی و برادر، ۱۳۹۴).

سعیده ابراهیمی و عبدالحسین فرج‌پهلوی در سال ۱۳۸۹ در پژوهش خود با عنوان «رویکرد سایبرنتیکی به سیستم دآوری مقالات در مجلات علمی»، ضمن بررسی علم سایبرنتیک و اجزا و عناصر آن، رویکردی سایبرنتیکی به سیستم دآوری مقالات در مجلات علمی داشته‌اند. شبیه‌سازی سیستم دآوری مقالات علمی با سیستم‌های سایبرنتیکی، بیانگر این واقعیت است که این سیستم خصوصیات اساسی سیستم‌های سایبرنتیکی را داراست. انطباق سیستم دآوری

مقالات در مجلات علمی بر سیستم‌های سایبرنتیکی در قالب سه عنصر کنترل، ارتباط و بازخورد می‌تواند نگرش و بینش عمیق‌تری جهت ارتقای عملکرد این سیستم‌ها به‌دست دهد. قاضی‌زاده در سال ۱۳۸۷ در پژوهش خود با عنوان «پیشنهاد شیوه کنترلی در میز امانت کتابخانه با استفاده از بازخورد مراجعان به‌منظور ایجاد تعادل در فرایند امانت (مورد: کتابخانه مؤسسه عالی بانکداری)»، مشخص کرد که با اعمال شیوه‌های کنترل بر بخش امانت کتابخانه مؤسسه عالی بانکداری، با استفاده از بازخورد مراجعان نسبت به کیفیت مجموعه و خدمات ارائه‌شده، اطلاعات مفید و سودمندی برای مدیران و تصمیم‌گیران حاصل می‌شود. بر مبنای نتایج پژوهش، نوع رشته تحصیلی و مقطع آن، در تعادل مجموعه کتابخانه تأثیرگذار خواهد بود؛ و این امر می‌تواند معیار مهمی در تهیه و فراهم‌آوری منابع برای مجموعه کتابخانه به‌شمار آید و با استفاده از شیوه‌های کنترل، نتایج انواع منابع مورد استفاده در میز امانت نیز مشخص شد. در خاتمه، پیشنهادهایی برای بهترشدن فرایند اجرایی امانت ارائه می‌شود.

نیلسن و ایروال^۱ در سال ۲۰۰۵ در پژوهشی با عنوان «پیشنهاد شیوه کنترلی برای دسترس‌پذیرکردن کتابخانه‌ها برای معلولان: ابزار عملی، با ارائه شیوه کنترلی در سه شکل دسترسی فیزیکی، قالب رسانه‌ای و خدمات ارتباطی»، امکان دسترسی افراد ناتوان را به انواع کتابخانه مطرح کردند. شیوه کنترلی آن‌ها برای افراد ناتوان به‌منظور استفاده از کتابخانه‌ها و حمایت از آن‌ها بوده و نتیجه می‌گیرند که با دادن آموزش‌های لازم - با توجه به نوع معلولیت افراد ناتوان - می‌توان دسترسی آن‌ها را در سه شکل فیزیکی، رسانه‌ای و ارتباطی میسر کرد^۲.

آرشیو ملی ایران:

در سال ۱۳۴۹ به‌منظور جمع‌آوری و حفظ اسناد ملی ایران در سازمانی واحد، و فراهم‌آوردن شرایط و امکانات مناسب برای دسترسی عموم به این اسناد، و همچنین صرفه‌جویی در هزینه‌های اداری و استخدامی از طریق تمرکز پرونده‌های راکد وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی و وابسته به دولت و امحای اوراق زائد، سازمانی به‌نام «سازمان اسناد ملی ایران» وابسته به سازمان امور اداری و استخدامی کشور تأسیس شد. سازمان اسناد که در واقع آرشیو ملی ایران بود، در سال ۱۳۸۱ با کتابخانه ملی ایران ادغام و عنوان «سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران» بر آن‌ها نهاده شد.

سازمان اسناد ملی ایران (آرشیو ملی ایران) در اجرای وظایف قانونی که در قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران و نیز مصوبه شماره ۱۹۰/۱۰۳۳۸۲ مورخ ۱۳۸۱/۶/۹ شورای عالی اداری، مبنی بر ادغام سازمان مذکور با کتابخانه ملی و تشکیل سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، پیش‌بینی شده است، فرایند شناسایی، فراهم‌آوری، نگهداری، سازماندهی و اطلاع‌رسانی

1. Nielsen & Irval

۲. پیش از این مقاله‌ای با مشخصات زیر در این حوزه چاپ شده است که توصیه می‌شود خوانندگان محترم برای کسب اطلاعات بیشتر درباره پیشینه پژوهش به این مقاله نیز مراجعه کنند: عزیزی، غلامرضا (۱۳۹۴). بررسی رفتارهای اطلاع‌یابی محققان مراجعه‌کننده به آرشیو ملی ایران، گنجینه اسناد، ۲۵، ش ۴ (پیاپی ۱۰۰)، ص ۹۸-۱۱۰. (یادداشت ویراستار)

اسناد ملی ایران را بر عهده دارد. اجرای این فرایند، در تشکیلات جدید سازمان بر عهده معاونت اسناد ملی با چهار اداره کل گذاشته شده است، و انجام آن در روندی به هم پیوسته و با وظایفی مشخص برای هریک از ادارات کل محقق می شود.

یکی از این ادارات، اداره کل اطلاع رسانی و خدمات آرشیوی است، که از زیرمجموعه های آن می توان تالار پژوهش را نام برد. وظیفه اصلی تالار پژوهش به عنوان خروجی سازمان، برقراری ارتباط با دانشجویان و پژوهشگران و خدمات رسانی به آنهاست. این تالار دارای هفت کارمند است که شش نفر از آنها مستقیماً با مراجعه کنندگان در ارتباط هستند. به طور متوسط در روز ده مراجعه کننده و ماهانه ۲۱۱ مراجعه کننده و جمعاً طی یک دوره یک ساله از اول تیر ۱۳۹۵ تا آخر خرداد ۱۳۹۶ (دوره مورد نظر پژوهش) ۲۵۳۲ نفر مراجعه کننده از تالار پژوهش استفاده کرده اند. سازمان اسناد ملی ایران با داشتن حدود یک میلیون سند در مخازن خود، به عنوان بزرگترین مرکز آرشیوی کشور شناخته می شود. این اسناد از سه طریق واگذاری اسناد سازمان ها و ارگان های دولتی، خرید و اهدا اسناد گردآوری می شود.

پژوهشگران در هنگام مراجعه به این سازمان، اسناد مورد نیاز خود را با استفاده از نرم افزار رسا و سیستم های اطلاعاتی که در این مکان تعبیه شده، جست و جو می کنند و پس از درخواست سند و تکمیل فرم آن، اسکن اسناد پس از تهیه توسط واحد اسکن و رقمی سازی اسناد، در اختیار پژوهشگر قرار داده می شود. در برخی موارد خاص و هماهنگی با مدیر کل، پژوهشگران می توانند اصل سند را رؤیت کنند. قابل ذکر است که داشتن کارت عضویت برای استفاده از امکانات و خدمات بخش تالار پژوهش کافی است.

رویکردی سایرنتیکی به سیستم پاسخگویی تالار پژوهش:

سیستم تالار پژوهش به عنوان یک سیستم سایرنتیکی قابل قبول است؛ زیرا عموماً ویژگی هایی دارد که مطابق با سیستم های سایرنتیکی می باشد که در صورت از دست دادن آن ویژگی ها، فعالیت سیستم روبه افول می گذارد. از اساسی ترین ویژگی های آن، باز بودن سیستم است به نحوی که سیستم توانایی تبادل اطلاعات با محیط را دارد و حیات این سیستم فقط در شرایط تبادل اطلاعات بین سیستم و مراجعه کنندگان تداوم می یابد.

بنیان اساسی نظریه نظام ها بر این اصل استوار است: ماندگاری به سازگاری وابسته است. حال آنکه سازگاری خود به فرایند باز خورد اتکا دارد. باز خورد، مجموعه اطلاعاتی است از آنچه در یک سازمان و محیط پیرامون آن در حال وقوع است، به گونه ای که سازمان بتواند سازگاری خود را در جهت ماندگاری در طی زمان، طراحی، برنامه ریزی و اجرا کند. بنابراین تالار پژوهش به عنوان یک نظام و سیستم برای ماندگاری خود نیاز به ارتباط با مراجعه کننده و دریافت

اطلاعات از وضعیت مراجعه به عنوان بازخورد از مراجعه کننده دارد.

کنترل یکی از اصول اساسی در دانش سایبرنتیک است، رویکرد سایبرنتیکی یا نظام‌های سایبرنتیکی دارای کنترل کننده هستند و بازخورد در آن‌ها وجود دارد. سیستم پاسخ‌گویی تالار پژوهش نیز یک نظام کنترل محسوب می‌شود. برای مثال با بررسی وضعیت مراجعه پژوهشگران به این تالار که بیانگر بازخورد از سوی کاربران است، می‌توان اطلاعات بسیار مفیدی را جهت تصمیم‌سازی در تهیه و گردآوری منابع و ارائه خدمات و مدیریت این سیستم به دست آورد. اگر در سیستم تالار پژوهش مشکلی پیش بیاید و سیستم از حالت تعادل خارج شود، در فرایند بازخورد، اطلاعات لازم وضعیت مراجعه، به کارشناسان تالار پژوهش که موظف به حفظ کنترل در نظام هستند، ارسال می‌شود و آنان وارد عمل شده و مشکل را برطرف می‌کنند. تا زمانی که این چرخه به خوبی کار کند، تعادل در سیستم برقرار است و سیستم روبه رشد و توسعه می‌گذارد؛ اما اگر سیستم از نظر جریان اطلاعات دچار مشکل شود، یعنی تصمیمات بدون جمع‌آوری اطلاعات گرفته شود، آن سیستم از حالت تعادل خارج شده و رشد نامتوازن در آن اتفاق می‌افتد. بنابراین، از رموز موفقیت در مدیریت و حفظ تعادل در تالار پژوهش (به عنوان نظام)، دریافت اطلاعات مفید و به موقع و برنامه‌ریزی بر اساس آن‌هاست.

اطلاعات در سایبرنتیک نقش بسیار اساسی دارد و همیشه ابزاری برای کنترل نظام است. کنترل در این سیستم نه فقط در حال ایستا و رکود، بلکه در خلال حرکت و پیشرفت نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد و اساساً واقعیت‌ها و روابطی را آشکار می‌کند و باعث شکوفایی هرچه تمام‌تر و پیشرفت خدمات این سیستم به مراجعه کنندگان می‌شود. ارتباطات و تبادل اطلاعات بین اجزای سیستم از قبیل کارشناس تالار و اسناد و همچنین بین سیستم با محیط که در این پژوهش مراجعه کننده می‌باشد، بقای آن را تأمین و دریافت بازخورد از مراجعه کنندگان در بازه‌های زمانی و کنترل این بازخوردها تداوم و ماندگاری این سیستم را تضمین می‌کند.

روش و ابزار گردآوری داده‌ها و اعمال کنترل:

داده‌های مورد نظر در این پژوهش، با استفاده از «دفتر آمار مراجعه کنندگان بخش تالار پژوهش» و مصاحبه با کارکنان و مراجعه کنندگان، طی یک دوره یک ساله از اول تیر ۱۳۹۵ تا آخر خرداد ۱۳۹۶ برای اعمال کنترل جمع‌آوری شده است. پس از ورود مراجعه کنندگان از آن‌ها خواسته می‌شود تا مشخصات و سؤالات در دفتر آمار از قبیل تاریخ مراجعه به تالار پژوهش، رشته و مقطع تحصیلی، ساعت مراجعه و علت حضور خود را یادداشت کنند. در ادامه کار این اطلاعات و آمار جمع‌آوری و در نرم افزار اکسل به تحلیل آن پرداخته شد. همچنین برخی از اطلاعات این پژوهش با استفاده از مصاحبه نیمه ساختاریافته از کارکنان و مراجعه کنندگان گردآوری شده است.

هدف‌های پژوهش:

۱. کنترل بیشتر مدیریت تالار پژوهش بر نیازهای گوناگون مراجعه‌کنندگان و میزان تقاضاهای آن‌ها؛
۲. تهیه و فراهم‌آوری مجموعه اسناد، متناسب با نیازهای مراجعه‌کنندگان؛
۳. تقسیم کار بهتر توسط مدیریت تالار پژوهش در زمان پرتراфик کار تالار پژوهش (از نظر ماه و ساعت کاری)؛
۴. کارآمدی اقتصادی فرایندکاری تالار پژوهش و توزیع مناسب نیروی انسانی در ساعات کاری.

سؤال‌های پژوهش و تحلیل آن‌ها:

- کدام رشته تحصیلی، بیشترین مراجعه را به تالار پژوهش داشته است ؟

جدول ۱- مراجعه انواع رشته‌های تحصیلی

رشته‌های تحصیلی	زیر مجموعه‌های آن	فراوانی	درصد فراوانی
علوم انسانی	علوم سیاسی	۲۷۹	۱۱
	تاریخ	۷۸۵	۳۱
	اقتصاد	۲۲۸	۹
	سندشناسی	۱۵۲	۶
	جامعه‌شناسی	۲۵۳	۱۰
	بازرگانی	۷۶	۳
	حقوق	۱۰۱	۴
	جغرافیا	۱۵۲	۶
	علم اطلاعات و دانش‌شناسی	۱۷۷	۷
	جمع	۲۲۰۳	۸۷
معماری و هنر	معماری	۱۲۶	۵
	سینما	۱۲۶	۵
	جمع	۲۵۲	۱۰
سایر علوم	مکانیک	۵۱	۲
	کامپیوتر	۲۶	۱
	جمع	۷۷	۳

بر مبنای جدول شماره ۱، بیشترین مراجعه‌کنندگان به تالار پژوهش از گروه علوم انسانی و رشته تاریخ است و کمترین مراجعه‌کننده به تالار پژوهش سایر علوم و رشته کامپیوتر است. این جدول نشان می‌دهد طیف وسیعی از رشته‌های مختلف از اسناد استفاده می‌کنند که علاوه بر رشته تاریخ باید به آن‌ها نیز توجه کرد و در تأمین اسناد، تنظیم و توصیف آن‌ها به این نکته نیز توجه داشت.

- ساعت اوج کار مراجعه‌کننده معمولاً چه محدوده زمانی است و بسامد مراجعان در آن ساعت به تالار پژوهش چه اندازه است؟

جدول ۲- ساعات کاری و بسامد مراجعه‌کنندگان

ساعت کاری				بسامد مراجعان
۱۶-۱۴	۱۴-۱۲	۱۲-۱۰	۱۰-۸	
۳۲۹	۲۰۳	۱۲۱۵	۷۸۵	فراوانی
۱۳	۸	۴۸	۳۱	درصد فراوانی

با بررسی دفتر آمار مراجعه‌کنندگان تالار پژوهش و شمارش ساعت‌های مراجعه به تالار پژوهش، اوج ساعات کاری و بسامد مراجعان مشخص شد. از جمع مراجعان ۲۵۳۲ نفر، بیشترین مراجعات در ساعات ۱۲-۱۰ است. نتیجه بررسی جدول شماره ۲ می‌تواند تصمیم‌گیری صحیح مدیریت بخش تالار پژوهش در مورد برنامه‌ریزی، توزیع نیروی انسانی و تقسیم کار کارکنان برای پاسخ‌گویی به مراجعان و حضور دائمی کارکنان در ساعات اوج کاری و نیز ارائه برنامه‌های جنبی، نظیر برپایی نمایشگاه، نصب پوستر، آگاهی‌رسانی جاری و امثال آن در زمان اوج حضور مراجعه‌کنندگان در تالار پژوهش باشد.

- موضوعات مورد استفاده مراجعه‌کنندگان کدام است؟

جدول ۳- موضوعات مورد استفاده مراجعه‌کنندگان

موضوعات	اجتماعی	فرهنگی	سیاسی	اقتصادی	جغرافیایی	نظامی	مذهبی
فراوانی	۴۸۱	۸۸۶	۵۵۷	۱۲۷	۱۷۷	۷۶	۲۲۸
درصد فراوانی	۱۹	۳۵	۲۲	۵	۷	۳	۹

قابل ذکر است که استفاده از اسناد نشان دهنده رجوع به تاریخ و استفاده از پس زمینه تاریخی در موضوعات مختلف است به همین جهت موضوع تاریخ را که پس زمینه همه موضوعات جدول ۳ می باشد، جداگانه در جدول طرح نشده است. بنا به جدول ۳ بیشترین موضوع مورد استفاده در اسناد موضوعات فرهنگی و کمترین موضوعات استفاده شده موضوعات نظامی می باشد.

• به چه میزان مقاطع تحصیلی از تالار پژوهش استفاده می کنند؟

جدول ۴- مقاطع تحصیلی مراجعه کنندگان

مقاطع تحصیلی	دیپلم	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری
فراوانی	۱۰۱	۳۲۹	۱۱۹۰	۹۱۲
درصد فراوانی	۴	۱۳	۴۷	۳۶

چنانچه از جدول شماره ۴ برمی آید مقطع کارشناسی ارشد بیشترین و مقطع دیپلم کمترین حضور را در تالار پژوهش داشته اند. داشتن انگیزه برای ورود به مقاطع بالاتر برای دانشجویان کارشناسی ارشد و لزوم ارائه رساله برای دانشجویان کارشناسی ارشد و دکترا می تواند مهم ترین دلایل حضور بیشترین این مقاطع در تالار پژوهش باشد.

• در چه ماه هایی از سال تالار پژوهش مراجعه کننده گان بیشتری دارید؟

جدول ۵- حضور مراجعه کنندگان در ماه های مختلف سال

ماه های سال	فروردین	اردیبهشت	خرداد	تیر	مهر	مهر	آبان	آذر	دی	بهمن	اسفند
فراوانی	۷۶	۱۵۲	۲۷۹	۱۲۷	۱۰۱	۱۲۷	۵۳۲	۳۰۳	۲۰۲	۱۲۷	۴۳۰
درصد فراوانی	۳	۶	۱۱	۵	۴	۵	۲۱	۱۲	۸	۵	۱۷

همان گونه که جدول شماره ۵ نشان می دهد، پربازده ترین زمان استفاده از تالار پژوهش ماه های مهر و بهمن است. شروع ترم های تحصیلی در این دو ماه و مراجعه به تالار پژوهش

برای مطالعه اسناد و انجام امور کلاسی می‌تواند مهم‌ترین دلایل مراجعه به تالار پژوهش باشد و در مقابل، تعطیلات تقویم آموزشی و به تبع آن، تعطیلات میان ترم و غیبت دانشجویان در کلاس‌های اواسط اسفندماه و عدم حضور آن‌ها تا اواسط فروردین، شاید دلیل کمترین حضور مراجعه‌کننده در تالار پژوهش در این دو ماه است.

• مهم‌ترین دلایل مراجعه به تالار پژوهش، طی فاصله زمانی مزبور، چیست؟

جدول ۶- دلایل مراجعه به تالار پژوهش

دلایل مراجعه	نگارش مقاله	نگارش کتاب	نگارش پایان‌نامه	مستندسازی (فیلم)	احقاق حق
فراوانی	۷۶۰	۴۳۰	۱۰۳۸	۷۶	۲۲۸
درصد فراوانی	۳۰	۱۷	۴۱	۳	۹

طبق جدول ۶ بیشترین علت حضور مراجعه‌کنندگان نگارش پایان‌نامه و کمترین علت حضور آنان تهیه فیلم مستند است و همچنین می‌توان استدلال کرد بیشترین مراجعه‌کننده به تالار پژوهش دانشجویان هستند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات:

نقش کنترل در بخش تالار پژوهش و تأثیر آن بر میزان شناسایی عملکرد این بخش، برای مدیران آرشیو ملی ایران در تصمیم‌گیری بهینه، بر هیچ‌کس پوشیده نیست. این پژوهش، مشخص کرد که با اعمال شیوه‌های کنترل بر بخش تالار پژوهش آرشیو ملی، با استفاده از بازخورد مراجعان نسبت به کیفیت مجموعه و خدمات ارائه‌شده، اطلاعات مفید و سودمندی برای مدیران و تصمیم‌گیران حاصل می‌شود. بر مبنای نتایج پژوهش نوع رشته تحصیلی و مقطع آن، در تعادل مجموعه اسناد تأثیرگذار خواهد بود.

بیشترین رشته تحصیلی مراجعه‌کننده به تالار پژوهش، گروه علوم انسانی و رشته تاریخ است و کمترین رشته تحصیلی مراجعه‌کننده به تالار پژوهش گروه مهندسی و رشته کامپیوتر است. طیف وسیعی از رشته‌های مختلف از اسناد استفاده می‌کنند که علاوه بر رشته تاریخ باید به آن‌ها نیز توجه کرد و در تأمین اسناد، تنظیم و توصیف آن‌ها به این نکته نیز توجه داشت. بیشترین مراجعه در ساعات ۱۰-۱۲ است. نتیجه بررسی این قسمت این پژوهش می‌تواند

تصمیم‌گیری صحیح مدیریت بخش تالار پژوهش در مورد برنامه‌ریزی، توزیع نیروی انسانی و تقسیم کار کارکنان برای پاسخ‌گویی به مراجعان و حضور دائمی کارکنان در ساعات اوج کاری و نیز ارائه برنامه‌های جنبی، نظیر برپایی نمایشگاه، نصب پوستر، آگاهی‌رسانی جاری و امثال آن در زمان اوج حضور مراجعه‌کنندگان در تالار پژوهش باشد.

بیشترین موضوع مورد استفاده در اسناد موضوعات فرهنگی و کمترین موضوعات استفاده شده موضوعات نظامی می‌باشد. مقطع کارشناسی‌ارشد بیشترین و مقطع دیپلم کمترین حضور را در تالار پژوهش داشته‌اند. داشتن انگیزه برای ورود به مقاطع بالاتر برای دانشجویان کارشناسی‌ارشد و لزوم ارائه رساله برای دانشجویان کارشناسی‌ارشد و دکترا می‌تواند مهم‌ترین دلایل حضور بیشترین این مقاطع در تالار پژوهش باشد.

بیشترین مراجعه در ماه‌های مهر و بهمن است. شروع ترم‌های تحصیلی در این دو ماه و مراجعه به تالار پژوهش برای مطالعه اسناد و انجام امور کلاسی می‌تواند مهم‌ترین دلایل مراجعه به تالار پژوهش باشد و در مقابل، تعطیلات تقویم آموزشی و به تبع آن، تعطیلات میان‌ترم و غیبت دانشجویان در کلاس‌های اواسط اسفندماه و عدم حضور آن‌ها تا اواسط فروردین، شاید دلیل کمترین حضور مراجعه‌کننده در تالار پژوهش در این دو ماه است. بیشترین علت حضور مراجعه‌کنندگان تدوین پایان‌نامه و کمترین علت حضور آنان تهیه فیلم مستند است. طبق نتایج این جدول می‌توان استدلال کرد بیشترین مراجعه‌کننده به تالار پژوهش دانشجویان هستند.

منابع:

- ابراهیمی، سعیده و فرج‌پهلوی، عبدالحسین (۱۳۸۹). رویکردی سایبرنتیکی به سیستم دآوری مقالات در مجلات علمی، فصلنامه کتاب، ۸۲.
- اسماعیل‌پور، رضی و فرج‌پهلوی، نظام‌الدین (۱۳۹۵). رویکرد سایبرنتیکی به نظام‌های ذخیره‌بازایی اطلاعات، پژوهش‌نامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱۶، بهار و تابستان ۹۵.
- بذرافشان‌مقدم، مجتبی و دیگران (۱۳۸۶). جایگاه الگوی سایبرنتیک در اداره دانشگاه‌ها، مورد: دانشگاه فردوسی مشهد، مطالعات تربیتی و روانشناسی، ۱.
- بیرن بائوم، رابرت. (۱۳۸۲). دانشگاه‌ها چگونه کار می‌کنند: سازمان علمی و رهبری آن از منظر سایبرنتیک، ترجمه حمیدرضا آراسته، تهران: مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
- خداوردی، حسن (۱۳۸۷). نظریه سایبرنتیک در جهان امروز، نشریه ره‌آورد سیاسی، ۱۹، بهار ۸۷.
- دادخواه، رضوان (۱۳۹۰). میزان کاربرد و جایگاه الگوی سایبرنتیک در اداره‌کردن اداره‌کل تربیت‌بدنی استان اصفهان، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.

- زاهدی، شمس‌السادات (۱۳۸۶). *تجزیه و تحلیل و طراحی سیستم‌ها*، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

- زندی‌روان، نرگس، و آزاد، اسداله (۱۳۸۵). بررسی فراگرد ارتباط در کتابخانه، *فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی تابستان ۱۳۸۵*، (۲) (مسلسل ۳۴).

- قاضی‌زاده، حمید (۱۳۸۷). پیشنهاد شیوه کنترلی در میز امانت کتابخانه با استفاده از بازخورد مراجعان به‌منظور ایجاد تعادل در فرایند امانت (مورد: کتابخانه مؤسسه عالی بانکداری)، *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، پاییز ۱۳۸۷، ۱۱ (۳) (مسلسل ۴۳).

- قربانی‌زاده، وجه‌الله، و اسدپور، امین (۱۳۸۸). نقش مدیریت کنکاش سایبرنتیک در فرایند یادگیری سازمانی، *مطالعات مدیریت صنعتی*، سال ششم، ۱۶.

- غلامزاده، احمد (۱۳۷۷). *سایبرنتیک و نقش آن در ایجاد سیستم‌های اطلاعاتی: مبانی نظری سیستم مدیریت اطلاعات پایه لجستیک*، تهران: دانشگاه امام حسین.

- مرادی، خدیجه، و برادر، رؤیا (۱۳۹۴). تبیین دوماحور کلیدی سیاست‌های هشت‌گانه نهاد کتابخانه‌های عمومی با استفاده از الگوی سایبرنتیک. *فصلنامه تحلیل و پژوهشی کتاب مهر*، بهار ۹۴، ۱۶.

- نوکاریزی، محسن، و حسین‌قاسمی، علی (۱۳۸۱). چشم‌اندازی بر ارتباطات و سیبرنتیک. *فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۵ (۲)، ص ۲۵-۴۰.

- Ashby, W.R. (1957). *An Introduction to Cybernetics*, London: Chapman & Hall LTD

- Bang, G. (1988). *Cybernetics & the Integration of Knowledge*, from: <http://pespmc1.vub.ac.be/cybint.html>

- Nielsen, Gydaskat & Irval Birgitta (2005). *Access to libraries for Disabled Persons Checklist: Practical tool*. Retrieved September 4, 2006, from <http://www.IFLA.org>

- Wellisch, H. H. (1980). *The Cybernetics of Bibliographic Control: Toward a Theory of Document Retrieval Systems*, *Jornal of the American Society for Information Science*, 31(1): pp. 41-50.

- Wikipedia.2009. "Feedback". From: [//en.wikipedia.org/Feedback](http://en.wikipedia.org/Feedback).

شناسایی معنایی فراداده‌های مرتبط با چرخه حیات محصولات در زمان تکامل الگوها و نمونه‌ها

جرج پرونزمن

ترجمه: زهرا ضرغامی

چکیده:

چرخه حیات محصولات از مرحله ایده‌آفرینی، طراحی، ساخت و خدمات تا امحای آن‌ها گسترده است. در طول این مراحل، مهندسان از دانش ضمنی خود برای انجام کارهایشان بهره می‌گیرند. در صورتی که این مهندسان بازنشسته‌شده یا شرکت را ترک کنند، دانش آن‌ها نیز از دسترس خارج می‌شود. برای جلوگیری از ضرر از دست دادن اموال معنوی شرکت، دانش مهندسان به شکل داده‌های مرتبط ثبت شده و سپس به عنوان تفسیر مدل‌های چرخه حیات محصولات مورد استفاده قرار می‌گیرد. به منظور امکان پذیر ساختن استفاده مجدد از داده‌ها در بازه‌های زمانی طولانی، داده‌های مرتبط با محصولات و فراداده‌های نوشته‌شده برای آن باید در آرشیوهای مخصوص ذخیره شوند. البته، حفظ و نگهداری کامل از داده‌های معنایی مرتبط با محصولات نیازمند اعمال توجه خاص به چرخه حیات داده‌های مرتبط است که شامل تکامل طرح‌ها و نمونه‌ها می‌باشد. تغییر چنین مفاهیم و عبارت‌هایی، خطر منسوخ‌شدگی معنایی داده‌های آرشیوی مرتبط با محصولات را ایجاد می‌کند. بنابراین، این مقاله کارکرد فراداده‌های مختص به حفظ و نگهداری با تکیه بر تکامل دانش درباره چرخه حیات داده‌های مرتبط را توصیف می‌کند.

کلیدواژه‌ها

مدیریت چرخه حیات تولیدات، داده‌های مرتبط، حفظ و نگهداری بلندمدت، فراداده، تکامل طرح‌ها.

شناسایی معنایی فراداده‌های مرتبط با چرخه حیات محصولات در زمان تکامل الگوها و نمونه‌ها^۱

جرج برونزمن^۲ | ترجمه: زهرا ضرغامی^۳

۱- مقدمه:

محصولات با به‌کارگیری مراحل پیچیده مشارکتی و فکری و با استفاده از ابزارهای ارائه‌شده توسط سامانه‌های مدیریت چرخه حیات محصولات، طراحی و ساخته شده و فعالیت می‌کنند. در طول تمام مراحل مدیریت چرخه حیات محصولات، کارگزاران مختلف، حجم عظیمی از داده‌های رقمی نامتجانس را تولید می‌کنند. فراداده‌هایی که به‌صورت خودکار یا دستی ثبت شده و به‌شکل داده‌های مرتبط مبتنی بر RDF بیان می‌شوند برای تفسیر مدل‌های محصولات مورد استفاده قرار می‌گیرند. برای نشان دادن معنی فراداده‌ها، داده‌ها با طرح‌های حوزه‌ای توصیف می‌شوند که خود این طرح‌ها با به‌کارگیری زبان RDF بیان شده‌اند؛ این زبان ارائه‌دهنده لغاتی است که نشان می‌دهند که چگونه این عوامل به‌عنوان طبقه‌ها و خصوصیات خاص، تفسیر می‌شوند.

وقتی خط تولید به نقطه پایانی حیات خود می‌رسد، بسیاری از محصولات فیزیکی تولیدشده (مانند هواپیماها) تا چند دهه آتی به فعالیت خود ادامه خواهند داد که در طول این مدت دسترس‌پذیری و قابلیت درک و شناخت داده‌ها و فراداده‌های مرتبط با محصول موردنظر باید تضمین شود. به‌دلایل قانونی و اداری زیر، مدل داده‌های محصولات باید آرشیو شده و برای استفاده‌های آتی در مراحل مختلف چرخه‌حیات محصولات توسط کارگزاران مختلف، حفظ و نگهداری شوند:

۱. این مقاله ترجمه‌ای است از:

Semantic Exploration of
Archived Product Lifestyle
Metadata under Schema
and Instance Evolution,
Proceedings of 1st
International Workshop on
Semantic Digital Archives,
held on 29.09.2011 in
Berlin, Germany
2. Jorg Brunsman

۳. کارشناسی‌ارشد زبان انگلیسی،
پژوهشگر پژوهشکده اسناد،
سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛
zarghami_z@yahoo.com

- مهندس آزمایشگاه‌های مرتبط با اختراعات و نوآوری‌ها از فراداده‌های ایده‌پردازانه برای جست‌وجوی ایده‌های مشابه استفاده می‌کند که پذیرفته یا درک نشده‌اند؛
- مهندس طراح از فراداده‌های اصولی طراحی مشارکتی مرتبط با تنوع محصولات برای جلوگیری از اشتباه و خطا در طراحی، استفاده می‌کند؛
- مهندسان به‌منظور سنجش اعتبار عوامل نمونه، میزان مصرف سوخت حرکت موتورهای شبیه‌سازی شده و مصرف واقعی را با هم مقایسه می‌کنند؛
- مهندسی که به‌تازگی استخدام شده است از پژوهش‌های دانش بنیان اجتماعی آرشیو شده یا پژوهش‌هایی استفاده می‌کند که قبلاً انجام شده‌اند؛
- مهندسان از اطلاعات و تجربیات خدماتی استفاده می‌کنند که به‌شکل فراداده برای ارتقای محصولات بیان شده‌اند؛
- مهندسان از فراداده‌های استخراج‌شده از داده‌های حسگر برای مرحله ارتقا استفاده می‌کنند؛
- بازرس حوادث، از فراداده‌های پروژه و فراداده‌های اصلی در حین ارزیابی حادثه برای شبکه‌های اجتماعی یا اطلاعات سازمانی پروژه، بهره می‌برد؛
- ماشین خدمات، بخش‌های یدکی مطابق با مشخصات محصولات آرشیو شده (کاتالوگ محصولات) که توسط فراداده‌ها توصیف شده را جست‌وجو می‌کند.

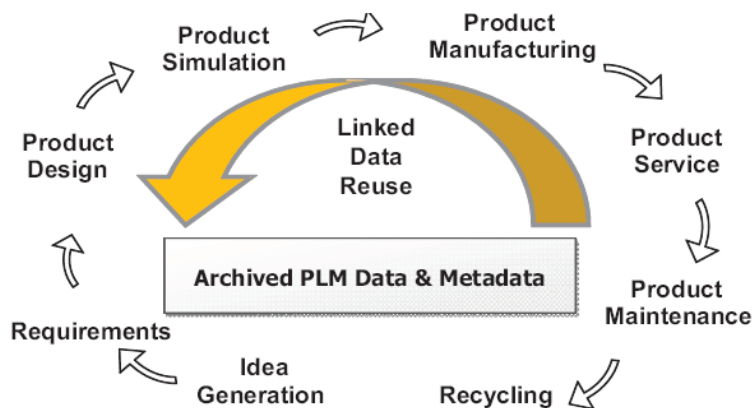

Fig. 1. The product lifecycle and linked data reuse.

داده‌های مرتبط آرشیو شده برخلاف عقربه‌های ساعت و به‌شکل مشابه یا در مرحله پیشین مدیریت چرخه حیات محصولات (شکل ۱)، مجدداً مورد استفاده قرار می‌گیرند. استفاده مجدد از داده‌های مرتبط آخرین مرحله از چرخه حیات داده‌های مرتبط است که با چرخه حیات

محصولات متفاوت است. چرخه حیات داده‌های مرتبط از مرحله تولید، تفسیر و آرشیو تا هدف نهایی از استفاده مجدد داده‌ها، گسترده است. ممکن است استفاده مجدد از داده‌های مرتبط کاری سنگین و طاقت‌فرسا باشد زیرا لغات و نمونه داده‌های مرتبط بر اثر تغییرات اعمال شده در پدیده‌های واقعی، به وجود می‌آیند. ممکن است تکامل دانش منجر به از دست رفتن تفسیر و قابلیت پیگیری داده‌های آرشیو شده، شود. بنابراین، برای حفظ و نگهداری فراداده‌ها مطابق با تکامل طرح‌ها و نمونه‌ها، به کارکردهای خاصی نیاز داریم.

بقیه بخش‌های این مقاله به شکل زیر تدوین شده است. بخش بعدی، چرخه حیات داده‌های مرتبط را در زمینه آرشیو مدل داده‌های معنایی مربوط به محصولات را توصیف می‌کند. بخش ۳، معماری سامانه آرشیو معنایی رقمی، مطابق با تکامل اطلاعات و بخش ۴ نمونه‌ای از تکامل طرح منطقه‌ای را توضیح می‌دهد. بخش آخر، اقدامات و فعالیت‌های آتی را توصیف می‌کند.

۲- چرخه حیات داده‌های مرتبط

نمونه داده‌های مرتبط با فهرست لغاتی مطابقت دارند که باعث آشکارشدن و قابل استفاده شدن دانش عمومی دامنه‌ها برای ماشین‌ها و انسان‌ها می‌شوند. فهرست لغات به شکل طرح‌هایی که کنش‌پذیری میان سامانه‌ها، کارگزاران، ابزارها و همچنین کنش‌پذیری میان پدیده‌هایی که در آینده به وقوع می‌پیوندند را امکان‌پذیر می‌سازد. بنابراین، داده‌های مرتبط برای بیان اطلاعاتی مناسب هستند که در طول چرخه حیات یک محصول تولید شده‌اند. این بخش، چرخه حیات ایده‌آل داده‌های مرتبط در زمینه آرشیوهای معنایی رقمی، شامل مراحل ثبت، تفسیر، آرشیو، تکامل، حفظ و نگهداری، استخراج و استفاده مجدد را توصیف می‌کند.

۲-۱ ثبت و تفسیر

تولید داده‌های مرتبط به صورت خودکار یا دستی صورت می‌پذیرد. استخراج خودکار فراداده‌ها باید در زمان واقعی صورت پذیرد زیرا این فراداده‌ها را نمی‌توان پس از این زمان مشخص، مجدداً تولید کرد (مانند دستور شبیه‌سازی با عوامل مشخص مربوط به هر مدل یا فراداده‌هایی برای جلسات مرتبط به پروژه). ثبت دستی فراداده‌ها برای آراس اینوویتور^۱ محیط مدیریت چرخه حیات محصولات به کار گرفته می‌شود که در این حالت کاربر قادر است هر طرح را به صورت سطحی جست‌وجو کرده و نمونه داده‌های مرتبط را به عنوان خصوصیت مدل داده‌های محصول، انتخاب کند. این مقاله، استخراج خودکار و دستی را به طور دقیق و کامل مورد بررسی قرار نمی‌دهد.

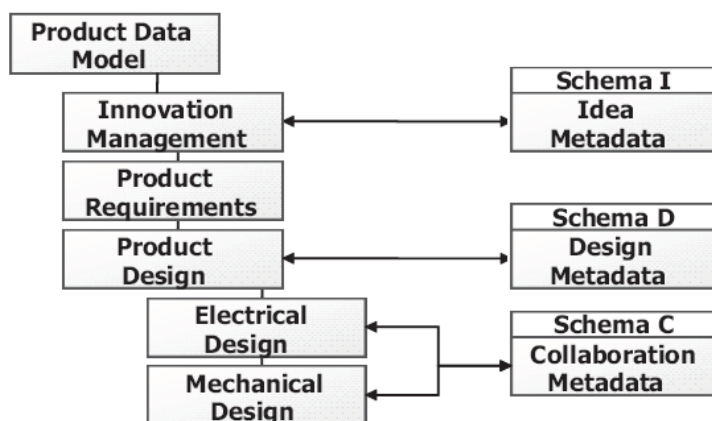

Fig. 2. An annotated product data model

اگرچه داده‌های مرتبط به‌خودی‌خود داده محسوب می‌شوند اما هنگامی که به‌عنوان تفسیر دیگر داده‌ها به‌کار گرفته می‌شوند، فراداده در نظر گرفته شوند. برای مثال، هویت مدل داده‌های محصولات برای مراحل مختلف چرخه حیات محصولات را می‌توان داده‌های مرتبط تفسیر کرد (شکل ۲). مدل داده‌های محصولات دارای هویت‌هایی است (بخش محصول، پرونده سه‌بعدی، الزامات، مدارک و غیره) که مراحل مختلف مدیریت چرخه حیات محصولات را توصیف کرده و این هویت‌ها با نمونه داده‌های مرتبط تفسیر شده است که مطابق با طرح‌های دامنه هستند. مدل داده‌های محصولات تفسیر شده در مخازن ویژه‌ای نگهداری می‌شوند درحالی‌که فراداده را می‌توان در محیطی خارج از مخزن مدیریت چرخه حیات محصولات ذخیره کرد. با استفاده از URLهای منحصر به فرد می‌توان به فراداده‌ها اشاره کرده و از طرح‌های تکامل دامنه مستقل پیروی کرد.

۲-۲ آرشیو

زمان آرشیو کردن مدل داده‌های محصولات به چرخه حیات آن‌ها بستگی دارد. وقتی که حیات یک محصول به اتمام می‌رسد، مدل داده‌های محصولات و تفاسیر آن در یک آرشیو بلندمدت بایگانی می‌شوند. فراداده‌های چرخه حیات محصولات به‌وسیله سیستم‌های خارجی (ES)، شامل ابزارهای ثبت مشارکتی، برنامه‌های کاربردی MCAD و ECAD، ابزارهای ثبت منطقی و غیره، نگهداری می‌شوند. شکل ۳ اجرای چرخه کاری در یک محیط مدیریت چرخه حیات محصولات را به‌تصویر می‌کشد که شامل قابلیت حفظ و نگهداری بلند مدت است.

1. External Systems

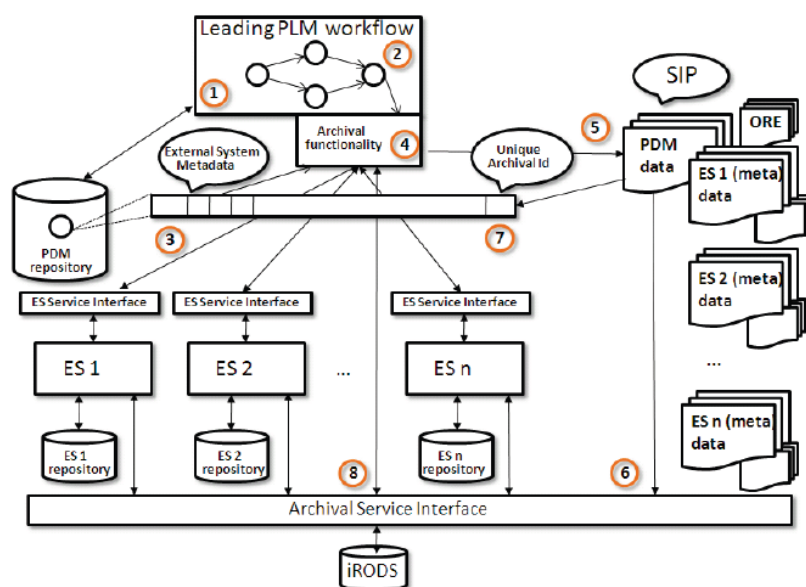

Fig. 3. Integration of long-term preservation functionality into PLM processes.

اول از همه، اجرای چرخه کاری مدیریت چرخه حیات محصولات (۱) باعث ایجاد قابلیت آرشیوی (۲) در نقطه مشخصی از زمان می شود (آخر دوره حیات، توزیع محصول). به دلیل اینکه مدل داده محصولات قابل توسعه شامل ارجاعاتی (اشاره هایی) به سامانه های خارجی (۳) هستند که از یک واسط خدمات خاص استفاده می کنند، قابلیت آرشیوی در سامانه های خارجی متصل به هم تکرار شده و تمام فراداده های مرتبط را جمع آوری می کنند (۴). سپس داده ها و فراداده های جمع آوری شده در SIP های مبتنی بر OAIS گردآوری شده توسط اطلاعات بسته بندی مبتنی بر OAI-ORE گردآوری می شوند (۵). پردازش SIP، شامل نرمال سازی داده ها و فراداده ها است. نرمال سازی داده ها مدل اختصاصی داده محصولات را به مدل استاندارد داده محصولات (مانند PLCS یا PLM/XML) منتقل می کند. فراداده ای که با یک طرح خارجی مطابقت دارد می تواند به طور معنایی به شکل فراداده هایی که با یک طرح محلی آرشیو که مرحله حفظ و نگهداری را قابل کنترل تر می کند، نرمال سازد. علاوه بر این، فراداده می تواند به صورت قواعد نحوی (ترکیبی) نیز عادی شود (مانند N3 و KIF). سپس، کل مجموعه داده های جمع آوری شده در یک آرشیو بلندمدت، نگهداری می شوند (۶). آرشیو بلندمدت شناسه منحصر به فردی را به داده محصولات آرشیو شده که در مخزن داده محصولات

1. Session Initiation Protocol
2. Open Archival Information System
3. Open Archives Initiative Object Reuse and Exchange

ذخیره شده‌اند، اختصاص می‌دهد (۷). ممکن است مدل داده محصولات از مخزن آرشیو حذف شوند. سرانجام، با استفاده از واسط دسترسی آرشیو بلندمدت، می‌توان مدل‌های داده محصولات را جست‌وجو کرده یا به آن‌ها دسترسی پیدا کرد (۸).

۲-۳ تکامل

داده‌های مرتبط نمونه‌ای از دامنه‌های موجود در دنیای واقعی که مخصوصاً در نتیجه معرفی فناوری‌های نوین و انفجار اطلاعات در حوزه علوم مهندسی را به‌تصویر می‌کشد که به‌طور پیوسته در حال تغییر هستند. نمونه داده‌های و طرح‌های مرتبط با آن‌ها باید انعکاس‌دهنده این تغییرات باشند. نسخه‌های جدید از طرح‌های موجود تولید شده یا طرح‌های دامنه جدید در حال ایجاد هستند. چنین ناهمگونی معنایی باعث ایجاد خطر برای داده‌های مرتبط آرشیوی شده و همچنین ممکن است جست‌وجوها را نامعتبر سازد. بنابراین، نرم‌افزار کاربردی EVO (Evolving Ontologies) به‌کار گرفته شده‌اند که در هنگام تولید نسخه جدید هر طرح، امکان تولید نیمه‌خودکار طرح‌ها و نمونه‌ها را داراست. علاوه‌براین، ابزار مذکور امکان کشف مسیر ناسازگاری‌ها در حین به‌روزرسانی طرح‌های ویرایشی را فراهم آورده و همچنین ثبت دلیلی منطقی و منشاء به‌روزرسانی‌ها را هم امکان‌پذیر می‌سازد. سرانجام، تصویرسازی (جدول‌زمانی ویدجت) به‌روزرسانی عوامل و نمونه‌های طرح، امکان‌پذیر است. از آنجا که مسیری‌ها در گراف‌هایی با نام‌های مشابه با خود طرح‌ها موجود بوده و نمونه‌ها به‌وسیله فهرست لغات اختصاصی توصیف شده‌اند، این کار عملی بوده و می‌تواند در حین حفظ و نگهداری مورد‌استفاده قرار گیرد.

۲-۴ حفظ و نگهداری

در حوزه مهندسی، حفظ و نگهداری داده‌های CAD^۲ و به‌کارگیری مجوز قالب‌ها حائز اهمیت فراوان است. درحالی‌که این جنبه‌ها موضوع پروژه‌های پژوهشی دیگر هم هستند، حفظ و نگهداری فراداده‌ها (مانند هستی‌شناسی طبقه‌بندی محصولات) دارای اهمیتی مشابه با حفظ و نگهداری داده‌هاست اما به اندازه کافی موردتوجه قرار نمی‌گیرد. بنابراین، در حین تکامل داده‌ها و طرح‌ها، مسیرهایی ایجاد می‌شوند که می‌توانند برای حفظ و نگهداری فراداده‌ها مورد‌استفاده قرار گیرند. حفظ و نگهداری فراداده‌ها باید شامل قابلیت انتقال به‌عنوان یکی از ملحقات OAIS باشد که نیازمند تعریف کردن مجموعه تغییرات عملیاتی درحین تکامل طرح‌ها و نمونه‌هاست. این مجموعه تغییرات می‌تواند بر درخواست ارائه‌شده از طرف مجری برنامه تأثیرگذار باشد. پس از بازیابی، مجموعه تغییرات می‌تواند بلافاصله ذخیره یا اجرا شود. همچنین مجموعه

1. Timeline Widget
2. Computer-aided design

تغییرات می‌توانند برای انتقال جست‌وجوی اسپارکل^۱ آرشو شده، مورد استفاده قرار گیرند. پس از انتقال، فراداده‌ها و جست‌وجوها از نسخه جدید طرح فراداده‌ای یکسان یا یکی دیگر از فهرست لغات دامنه، پیروی می‌کند.

۲-۵ شناسایی و استفاده مجدد

هنگام دسترسی به مدل داده‌های محصولات آرشو شده، این امکان وجود دارد که استفاده‌کنندگان از آرشو، نظری راجع به آنچه که گردآوری شده، نداشته باشند. استفاده‌کنندگان فقط هدف از شناسایی آرشو را می‌دانند. با استفاده از طرح‌های دامنه و نمونه داده‌ها برای تفسیر مدل محصولات، شناخت این اهداف توسط مصرف‌کنندگان آتی آرشو، سهولت بیشتری خواهد یافت. هنگام استفاده از آرشوها به‌طور مستقل، ممکن است طرح‌های آرشو شده برای شناسایی مورد استفاده قرار گیرند. البته، می‌توان آرشوهای معنایی را در گردش کارهای اداری روزانه، ادغام کرد (برای مثال: ادغام یک مخزن فعال با مراحل مدیریت چرخه حیات محصولات). سپس، اجماع آرشوهای معنایی رقمی با مشکل ارتقای فهرست لغات دامنه‌ها مواجه خواهد شد. خوشبختانه، طرح‌هایی که در حین مرحله تکامل تولید شده‌اند را می‌توان برای بهره‌برداری از واسط جست‌وجو در هنگام استخراج و برای انتقال فراداده‌ها در حین استفاده مجدد در محیط کنونی، مورد استفاده قرار داد.

واسط جست‌وجو، عمل جست‌وجو را با استفاده از دیگر نسخه‌های طرح یا دیگر طرح دامنه‌ها و از طریق بازنویسی جست‌وجوهای اسپارکل و بدون انتقال فراداده‌ها، انجام می‌دهد. واسط جست‌وجوی عمود به سمت پشت، نمونه‌های آرشو شده که با طرح‌های کنونی مطابقت دارند را پیدا می‌کنند در حالی که واسط جست‌وجوی عمود به سمت جلو، نمونه‌های آرشو شده را می‌یابند که با طرح‌های آرشویی مطابقت دارند. واسط جست‌وجوی افقی نمونه‌ها را بر اساس طبقه‌های مساوی و خصوصیات فهرست لغت‌های دیگر، پیدا می‌کند.

انتقال فراداده بر اساس درخواست ارائه شده از طرف کاربر در حین دسترسی آرشویی، فراداده‌هایی که با طرح X مطابقت دارند را به فراداده‌هایی منتقل می‌کند که با طرح Y مطابقت دارند. طرح‌های X و Y دامنه یکسانی را توصیف می‌کنند اما از مفاهیم مختلفی استفاده می‌کند که توسط مهندسان متفاوت ایجاد شده‌اند.

۲-۶ خلاصه موضوع

بخش‌های بالا مراحل مختلف چرخه حیات داده‌های مرتبط و ارتباط آن‌ها با قابلیت‌های آرشویی بلندمدت را توصیف می‌کند (به شکل ۴ مراجعه شود).

1. SPARKEL

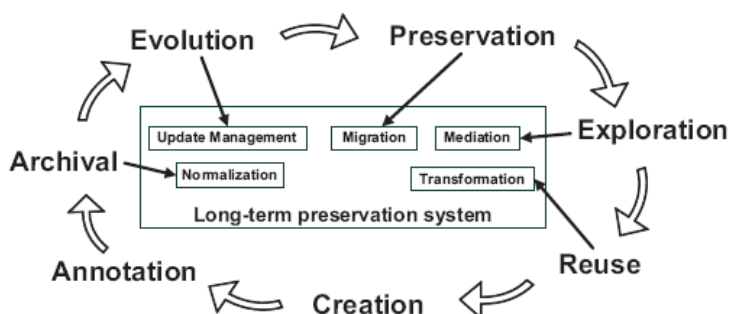

Fig. 4. The linked data lifecycle and long-term archival functionality.

فرا داده‌ها در مرحله پیش از ورود داده‌ها تولید و به‌عنوان توضیح و تفسیر محصولات توسط تولیدکنندگان مورد استفاده قرار می‌گیرند (برای مثال: مهندسان). در لحظات مشخصی از زمان، یک مهندس یا مدیر اجرایی برنامه، عمل نرمال‌سازی را به‌طور معنایی یا نحوی انجام داده و مدل داده‌ای محصولات تفسیرشده را بایگانی می‌کند. مهندس طرح دامنه، مسئول پردازش تغییرات ایجادشده در داده‌ها و طرح‌هاست. در این مرحله ابزارهای خاص، مجموعه تغییرات عملیاتی را گردآوری کرده و آن‌ها را وارد آرشیو می‌کنند. در پی درخواست برنامه اجرایی، فراداده به آرشیو منتقل شده یا یکی از کاربران مدل داده محصولات را با جست‌وجوی طرح دامنه‌ها شناسایی کرده و جست‌و‌جوهایی که ممکن است بر اثر تکامل دانش ایجاد شوند را مورد استفاده قرار می‌دهد. سرانجام، فراداده‌های آرشیو شده می‌توانند در حین دسترسی استفاده‌کنندگان از آرشیو منتقل شده و بنابراین فراداده‌های مورد نظر با فهرست لغات کنونی مطابقت داشته باشند. می‌توان انتقال را به‌عنوان تولید فراداده‌های جدید در نظر گرفته و چرخه حیات دوباره از ابتدا آغاز می‌شود.

۳- معماری سامانه آرشیو معنایی رقمی

در بخش قبلی مراحل چرخه حیات داده‌های مرتبط در حیطه آرشیو و حفظ و نگهداری مدل داده‌های چرخه حیات محصولات توصیف شد. این بخش کارکرد مورد نیاز برای مدیریت چرخه حیات داده‌های مرتبط را با معماری سامانه آرشیو معنایی رقمی که با تکامل دانش تطابق دارد، یکی می‌کند. شکل ۵ معماری سامانه آرشیو معنایی رقمی را نشان می‌دهد که با چرخه کاری اداری روزانه ترکیب شده است. این معماری می‌تواند به‌راحتی برای چرخه کاری اداری روزانه مورد استفاده قرار گیرد (مانند، مراحل چرخه حیات محصولات و مراحل موجود در حوزه کتابخانه‌ها).

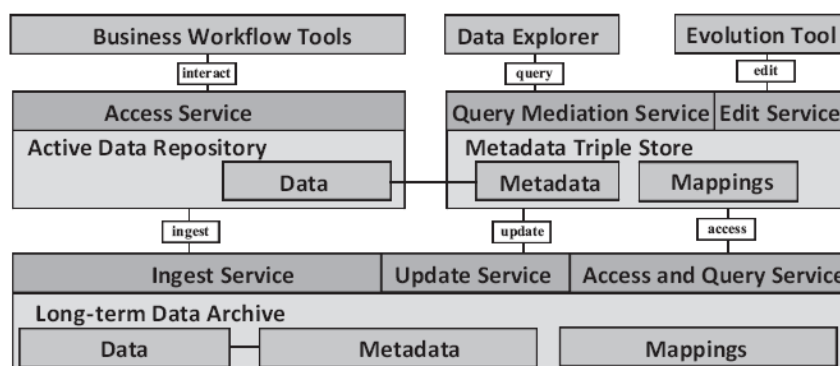

Fig. 5. Semantic digital archive system architecture respecting knowledge evolution.

معماری سامانه از سه لایه مختلف تشکیل شده است:

لایه / ابزار^۱: اولین لایه شامل ابزارهای گردش کاری (مانند نرم افزار طراحی CAD) و ابزار ویژه جست و جوی داده ها است که امکان دسترسی به مخزن و آرشیو را از طریق بررسی طرح های فراداده ای فراهم می آورد. سرانجام، ابزار تکامل ویرایش فراداده و طرح های مرتبط با آن را امکان پذیر می سازد. هنگام ویرایش فراداده ها، مسیرها به طور نیمه خودکار نگهداری می شوند.

لایه مخزن داده ها (فراداده های) فعال^۲: لایه دوم شامل مخزن داده ها و یک مخزن سه گانه است که فراداده ها را نگهداری می کند. درحالی که ابزار گردش کاری با مخزن داده ها در تعامل است، جست و جوگر داده ها قادر به جست و جوی خود مخزن و مخزن فراداده ها است زیرا فراداده از طریق تفاسیر و توضیحات به مخزن داده های فعال ارجاع دارد. با جست و جو و پیدا کردن فراداده ها، هویت مدل داده محصولات را می توان شناسایی کرد.

لایه آرشیو^۳: سومین لایه شامل قابلیت آرشیو بلندمدت است. داده های مخزن فعال و فراداده ها بر اساس فرارسیدن زمان های خاص در گردش کاری اداری، در یک آرشیو بلندمدت ذخیره می شوند. همچنین آرشیو بلندمدت شامل خدمات دسترسی و جست و جو است که امکان دسترسی به فراداده های آرشیو شده را برای جست و جوگر داده ها فراهم می آورد. سرانجام، خدمات به روزرسانی قادر است تا به روزرسانی های عملیاتی را از مخزن سه گانه فراداده ها پذیرش کند.

1. Tool layer
2. Active (meta)data repository layer
3. Archive layer

۴- نمونه سناریوی نحوه استفاده

این بخش یک سناریوی تکامل دانش (که به شکل طرح نمونه سازی به روزرسانی شده است) را از

مرحله اولیه ایده‌پردازی چرخه حیات محصولات به تصویر می‌گردد. تصور کنید، یک مهندس برای آزمایشگاه نوآوری‌ها و ابتکارات کار می‌کند و باید نوعی از محصولات جذاب ابتکاری و تجاری الکترونیکی را برای مصرف‌کنندگان تولید کند. نرم‌افزار ابتکارات و نوآوری‌ها امکان نگهداری معنایی ایده‌ها و تصویرسازی‌های مربوط به آن را فراهم می‌آورد. اگرچه بسیاری از ایده‌ها به سرعت تحقق نمی‌یابند، اما همچنان جزو اموال معنوی مهم شرکت در نظر گرفته شده و بنابراین باید آرشیو شوند. هر ایده شامل عنوان، متن توصیفی، تصاویر، تاریخ تولید و همچنین طبقه اداری ایده موردنظر باشد. طبقه اداری، یک تفسیر معنایی است که شامل مفاهیمی مانند Beauty Television و Beverage Appliances، Shaving & Grooming، Kitchen Appliances، Sleep است. تعریف طرح زیر، سناریوی موردنظر را نشان می‌دهد:

RDFS definition excerpt of a product ideation vocabulary in the 1970s

```
:BusinessCategory a rdfs:Class .

:Television a :BusinessCategory .

:Idea a rdfs:Class .

:ThreeDIdeaFromThe70s a :Idea .

:hasBusinessCategory a rdf:Property ;
  rdfs:domain :Idea ;
  rdfs:range :BusinessCategory .

:ThreeDTVideaInThe70s :hasBusinessCategory :Television.
```

این طرح طبقه اداری و ایده و خصوصیتی را تعریف می‌کند که این دو مورد را به هم اتصال می‌دهد. علاوه بر این، دو نمونه تلویزیون (یک طبقه اداری) و تلویزیون سه‌بعدی به عنوان ایده‌های مرتبط از سال ۱۹۷۰، تعریف شده‌اند. سپس، طرح و نمونه‌ها آرشیو شده‌اند. در نتیجه ابتکارات و نوآوری‌ها در بخش فناوری، طبقه اداری تلویزیون به طبقات مختلفی (شکل ۶)، شامل طبقه جدید تلویزیون سه‌بعدی تقسیم شده است.

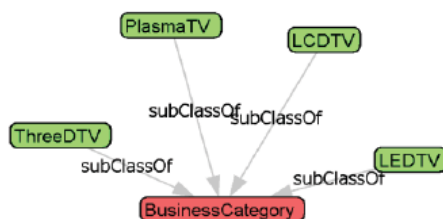

Fig. 6. Example schema evolution.

برای جلوگیری از منسوخ شدن معنایی ایده‌های آرشیو شده که دربردارنده طبقه‌ی اداری تلویزیون هستند، ابزار EVO امکان تعریف مسیر مقایسه‌ای بین طبقات اداری جدید و طبقه‌ی اداری تلویزیون که پیش از این تعریف شده است را فراهم می‌آورد. شکل ۷ تعریف مسیر مقایسه بین تلویزیون سه‌بعدی و تلویزیون را فراهم می‌آورد.

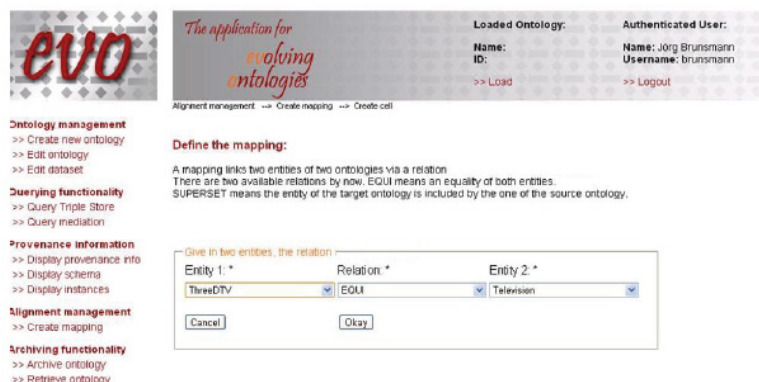

Fig. 7. Mapping definition between the 'ThreeDTV' and 'Television' business category.

حالا، مهندس مورد نظر ایده ابتکاری محصول تلویزیون سه‌بعدی را در اختیار داشته و به‌خاطر می‌آورد که ایده‌پردازی تلویزیون سه‌بعدی پیش از این در سال ۱۹۷۰ صورت گرفته بود. این مهندس می‌خواهد مخزن ایده‌های فعال و همچنین آرشیو بلندمدت را به‌طور موازی جست‌وجو کند زیرا نمی‌خواهد چرخ را دوباره اختراع کرده یا از ایده‌هایی که پیش از این به دلایلی رد شده، استفاده کند؛ یا اینکه این مهندس می‌خواهد با مطالعه ایده‌های مشابه، به نظرات یا ایده‌های جدید دست پیدا کند.

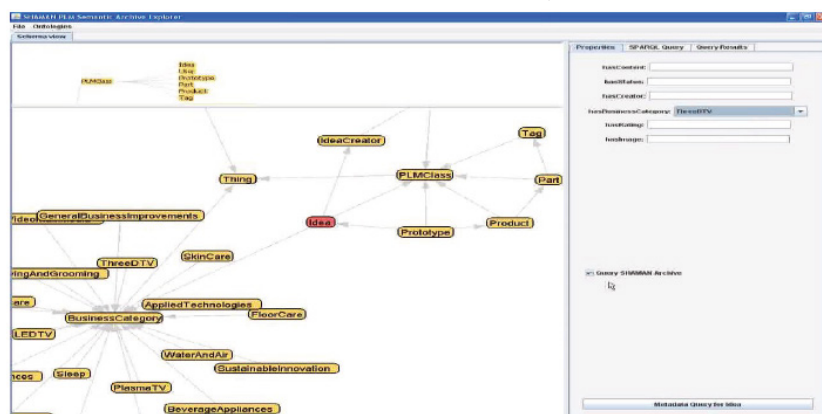

Fig. 8. Semantic exploration of archived product data under knowledge evolution.

این مهندس از یک ابزار اکتشاف معنایی ویژه برای جست‌وجوی ایده‌ها استفاده می‌کند (شکل ۸). این ابزار در سمت چپ، طرح دامنه‌ای را نشان می‌دهد که به شکل یک گراف دوبعدی، از آرشیو یا مخزن پر شده است. با انتخاب هر طبقه از این طرح، خصوصیات مربوط به آن در سمت راست به تصویر کشیده می‌شوند. برای مثال، فهرست طبقات اداری را می‌توان از جعبه‌های کشویی انتخاب کرد. از زمانی که این طرح تکامل یافته است، طبقه اداری تلویزیون بیش از این در دسترس نیست (فقط طبقه اداری تلویزیون سه‌بعدی در دسترس خواهد بود). خوشبختانه می‌توان از چک‌باکس (checkbox) برای نشان‌دادن اینکه عمل جست‌وجو باید در آرشیو هم صورت پذیرد، استفاده کرد. با انجام این کار، می‌توان از مسیرهایی که پیش از این بین طبقات اداری تعریف شده‌اند بهره برد؛ بنابراین، ایده‌های آرشیو شده که با طبقه تلویزیون مطابقت دارند هم بخشی از مجموعه نتایج خواهند بود.

۵- جمع‌بندی و چشم‌انداز

درحالی‌که پروژه SHAMAN ادغام کامل قابلیت آرشیو بلندمدت در مراحل مدیریت چرخه حیات محصولات را توصیف می‌کند، مقاله حاضر معماری سامانه آرشیو معنایی رقمی با تکیه بر تکامل دانش را با بررسی چرخه حیات داده‌های مرتبط مورد بحث قرار می‌دهد. اول، فراداده تولید شده و به عنوان تفسیر یا توضیح به کار برده می‌شود. آنگاه، در طول مرحله آرشیو شدن، فراداده پیش از ورود به آرشیو به شکل معنایی و نحوی، نرمال‌سازی می‌شود. بر اساس درخواست ارائه شده، فراداده‌ها و جست‌وجوها به آرشیو منتقل می‌شوند. هنگام جست‌وجوی داده‌های آرشیو شده، جست‌وجوهای وارده می‌توانند بدون انتقال فراداده، به شکل واسط (میانجی) عمل کنند. سرانجام، فراداده‌ها می‌توانند در حین استفاده مجدد به طرح‌های هم‌زمان، منتقل شوند. مهاجرت، انتقال و قابلیت واسطه‌گری به مجموعه تغییرات عملیاتی وابسته هستند که در حین تکامل داده‌های مرتبط گردآوری شده‌اند.

کارهای آتی شامل ارزیابی چرخه حیات داده‌های مرتبط، نه تنها برای آرشیوهای معنایی بلکه برای وبگاه‌های منفرد یا کل وب، است. همچنین، در حال حاضر قابلیت حفظ و نگهداری به عنوان یکی از نمونه برنامه‌های کاربردی مستقل در حال اجراست. ادغام خدمات فراداده‌ای با آرشیو OAIS باید صورت پذیرد. علاوه بر این، یک واسط سه‌بعدی برای جست‌وجو و شناخت طرح‌های آرشیو شده را می‌توان مورد ارزیابی قرار داد. سرانجام، RDF تفسیر شده، RDF چندبعدی یا رویکردهای توصیف شده در مقاله مک‌برایت و باتل، می‌توانند برای ارتقای نمونه‌های آرشیوی مورد بهره‌برداری قرار گیرند.

دیدگاه آرشیوداران درباره ارزیابی کاربران: منافع، موانع و الزامات

وندی ام. داف، ژان درایدن، کری لیمکیلد، جوآن چری، والی بوگومازو
ترجمه: محبوبه سادات بیدگلی

چکیده:

این مقاله، گزارشی از مرحله دوم مطالعه در رابطه با توسعه پرسش‌نامه‌های استاندارد برای ارزیابی کاربران آرشیوهاست. بر اساس این بررسی، شیوه‌های فعلی مورد استفاده توسط آرشیوداران برای جمع‌آوری بازخورد کاربران و جلسات برگزار شده گروه تمرکز با آرشیوداران، این مرحله از مطالعه بر دیدگاه و نگرانی‌های آرشیوداران در مورد ارزیابی کاربران متمرکز است. این مطالعه، نظرات آرشیوداران در مورد ارزیابی کاربران آرشیوها را شناسایی می‌کند؛ از جمله نوع بازخوردی که ارزش می‌نهند، روش‌هایی که در حال حاضر برای جمع‌آوری بازخورد کاربران به کار می‌گیرند، منافع و مشکلات انجام مطالعات رسمی ارزیابی، و اگر پرسش‌نامه‌های استاندارد در دسترس آرشیودارها هستند، روش‌هایی که از این ابزار برای ارزیابی کاربران استفاده می‌کنند. مقاله همچنین توصیه‌هایی را برای کمک به آرشیوداران در ارزیابی خدمات و سیستم‌های خود ارائه می‌دهد.

کلیدواژه‌ها

آرشیوداران، کاربران، ارزیابی، منافع، موانع، الزامات.

دیدگاه آرشیوداران درباره ارزیابی کاربران: منافع، موانع و الزامات^۱

وندی ام. داف، ژان درایدن، کری لیمکیلده، جوآن چری، والی بوگومازو^۲
ترجمه: محبوبه سادات بیدگلی^۳

۱. این مقاله ترجمه‌ای است از:

- Wendy Duff, Jean Dryden, Carrie Limkilde, Joan Cherry, and Ellie Bogomazova (2008). Archivists' Views of User-based Evaluation: Benefits, Barriers, and Requirements, American Archivist, 71(1), pp.44-166
2. Wendy Duff, Jean Dryden, Carrie Limkilde, Joan Cherry, and Ellie Bogomazova
۳. کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی، کارشناس پژوهشکده اسناد، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران؛ mahboobeh_sadat_61@yahoo.com
۴. جایزه نخست پژوهش عالی اونتاریو (PREA) و بنیاد آندریو دبلیو. ملون پژوهش را حمایت مالی کردند.
۵. ما آرشیو رقمی را به عنوان «محتوا و خدماتی که آشپها از طریق اینترنت به کاربران ارائه می‌دهند»، تعریف کردیم.

مقدمه:

مؤسسات آرشیوی نیاز به دانش بیشتری از نیازهای کاربران فعلی و بالقوه خود و درک بهتری از چگونگی تعامل کاربران با سامانه‌ها و خدمات مؤسسات آرشیوی دارند. این مقاله، در مورد آرشیودارانی گزارش می‌دهد که به دنبال درک انواع بازخوردهایی هستند که می‌خواهند در مورد آرشیو خود از کاربران بگیرند.^۴ این تحقیق در اصل بر آرشیوهای رقمی متمرکز شده است؛^۵ با این حال، شرکت کنندگان بحث را گسترش داده و در مورد اطلاعاتی که اخیراً از نوع بازخورد در هر دو مورد آرشیو فیزیکی و رقمی خود جمع‌آوری می‌کنند و همچنین چالش‌هایی که در انجام پژوهش‌های ارزیابی کاربر وجود دارد، صحبت کردند. در این بخش، پس از بررسی متون معاصر مربوط به ارزیابی کاربر، روشی را که برای این مطالعه به کار گرفته شده، گزارش می‌دهیم. یافته‌های ما شامل موارد زیر است: نوع بازخوردی که شرکت کنندگان (آرشیوداران) ارزش‌گذاری می‌کنند؛ در حال حاضر چگونه بازخورد کاربران را جمع‌آوری می‌کنند؛ منافع و مشکلاتی که هنگام انجام تحقیقات رسمی ارزیابی مطرح می‌شود و روش‌هایی که اگر پرسش‌نامه‌های استاندارد در دسترس آن‌ها بود، از این ابزار برای ارزیابی کاربر استفاده می‌کردند. متون آرشیوی نشان می‌دهد که آرشیوداران به تحقیقات مربوط به کاربران آرشیوی و پژوهش ارزیابی، ارزش می‌نهند، اما تعداد کمی از آرشیوداران این کار را انجام می‌دهند. ژاک گریمارد اشاره می‌کند: «که با وجود سنت و تخصص طولانی در تخمین و ارزیابی اطلاعات

و جمع‌آوری داده‌ها در فعالیتهای آرشیوداران، آنان به‌طور جدی به ارزیابی برنامه‌های خود از دیدگاه نظری و یا روش‌شناختی نپرداخته‌اند» (Grimard, 2004). ارزیابی، فرایندی برای تعیین آن است که آیا یک خدمت و یا محصول، مجموعه‌ای از اهداف را برآورده می‌کند، و در غیر این صورت، چرا؟ تحقیقات ارزیابی کاربر بر ماهیت و کیفیت تعامل بین کاربران و آرشیو مورد استفاده تمرکز می‌کند. آرشیوها اطلاعات کاربران خود را از فرم‌های ثبت‌نام، مکالمات غیررسمی در میز مرجع و مصاحبه‌های خروج، جمع‌آوری می‌کنند، اما آرشیوداران به‌ندرت این داده‌ها را به‌طور نظام‌مند تجزیه و تحلیل می‌کنند تا ارزیابی کنند که آیا خدمات و یا سیستم‌های آنان، اهداف آرشیو و نیازهای کاربران را برآورده می‌کند. ارزیابی ضروری است تا آرشیوداران را قادر به طراحی خدمات و سیستم‌هایی کند که نیازهای کاربران و راه‌های ارجح جست‌وجوی اطلاعات را برآورده سازد.

بررسی متون

بیش از بیست سال است که آرشیوداران به مطالعه کاربرانشان دعوت شده‌اند (Joyce, 1984; Maher, 1986; Dowler, 1988; Ericson, 1990-1991; Cox, 1992). با وجود افزایش مطالعات گروه‌های کاربری خاص، تحقیقات ارزیابی مبتنی بر کاربر از خدمات و سامانه‌های آرشیوی محدود است. بسیاری از آرشیوها تعداد کاربران و منابع مورد استفاده را جمع‌آوری می‌کنند، اما به‌ندرت این داده‌ها را برای شناسایی روندها و یا موانع استفاده، تجزیه و تحلیل می‌کنند^۱. آرشیوداران به‌طور غیررسمی اطلاعاتی را در مورد استفاده از منابع آرشیوی در میز مرجع جمع‌آوری می‌کنند که منجر به گزارش‌های امپرسیونیستی^۲ از تجربه کاربر می‌شود. این رویکرد بی‌پایه، اطلاعات ارزیابی قابل اعتمادی را فراهم نمی‌کند و منجر به برخی فرضیات نادرست در مورد نیازهای کاربران آرشیو می‌شود (Bureau of Canadian Archivists, n.d). آرشیوهای امریکای شمالی، تحقیقات ارزیابی کاربران را از خدمات و سامانه‌های خود انجام می‌دهند؛ اما به‌ندرت یافته‌های خود را منتشر می‌کنند^۳. با این حال، استثناهایی وجود دارد. برای مثال، آرشیوداران مطالعات میزان کارایی بازیگر نظام توصیف آرشیوی رمزی شده را انجام داده‌اند (Yakel, 2004; Prom, 2004) و کتابخانه کلود پیر دانشگاه ایالتی فلوریدا، نتایج مطالعه میزان کارایی بازیگرهای برخط را برای کمک به مجموعه پیر انجام داد و منتشر کرد (Altman & Nemmers, 2001).

انگلستان، سامانه‌ای را برای پشتیبانی از ارزیابی مبتنی بر کاربر ایجاد کرد. در بریتانیا، «گروه کیفیت خدمات عمومی» برای آرشیو و مطالعات محلی (PSQG)، یک شبکه غیررسمی را در سال ۱۹۹۶ به منظور بهبود مدیریت و ارائه خدمات عمومی آرشیو تأسیس کرد و نظرسنجی

1. For example, see Richard Lytle, "Intellectual Access to Archives: I. Provenance and Content Indexing Methods of Subject Retrieval," *American Archivist* 43, no. 1 (1980): 64-75; see also Hinchey and McCausland, "Access and Reference," in *Keeping Archives*, 2nd ed., ed. Judith Ellis (Sydney: Australian Society of Archives, 1993).

۲. گزارش‌های امپرسیونیستی به جزئیات نمی‌پردازند و صرفاً به برداشتی کلی از موضوع منجر می‌شوند (مترجم).

3. For example: see Public Archives of Canada, "Major Findings, Conclusions and Recommendations of the Researcher and Public Service Component Evaluation Study" (Ottawa: Public Archives of Canada, 1985); Provincial Archives of New Brunswick, "Report on the Visiting User Survey," and "Report on the Write-In User Survey" (Fredericton, N.B.: Provincial Archives of New Brunswick, 1998); Deborah Holder, Betty Jo Moore, Brenda L. Roach, and Paul Thomas, "Archives of Ontario, Client Survey (29 September - 11 October 1997): Final Report" (Toronto: Archives of Ontario, 1998).

ملی بازدیدکنندگان را در آرشیو انگلستان در سال ۱۹۹۸ راه اندازی کرد. گروه کیفیت خدمات عمومی بررسی جامعی از میزان رضایت کاربران آرشیو انجام داده است و از سال ۲۰۰۱ هر هجده ماه یکبار بررسی جمعیت‌شناسی می‌کند.^۱ این مطالعه طولی، آهنگ تغییرات در ویژگی‌های جمعیت‌شناختی بازدیدکنندگان آرشیو بریتانیا و سطح رضایت آن‌ها از خدمات آرشیوی را دنبال می‌کند. برای مثال، جدول ۱ نشان می‌دهد که برخی از پاسخ‌ها به سؤالات نظرسنجی ۲۰۰۶ از پاسخ به نظرسنجی سال ۲۰۰۴ مثبت‌تر بود. باین‌حال، گزارش نشان نمی‌دهد که آیا تفاوت‌ها از لحاظ آماری معنادار هستند یا نه. باید بررسی شود که آیا ساختاری مشابه این، نیاز آرشیوهای آمریکای شمالی را نیز برآورده می‌کند یا نه.

مطالعات بازدیدکنندگان آرشیو انگلستان و مطالعات آمریکای شمالی در مورد میزان کارایی بازبازگرا، دلگرم‌کننده است، اما به‌طور کلی، تحقیق ارزیابی خدمات و سامانه‌های آرشیوهای آمریکای شمالی محدود باقی مانده است. در آمریکای شمالی، مطالعات ارزیابی مبتنی بر کاربر، بیشتر در مؤسسات بزرگتر انجام می‌شوند، ولی اغلب نتایج آن‌ها به‌طور گسترده‌ای توزیع نشده‌اند. به‌طور کلی، متون موجود «تکه‌های افکار» آرشیودارانی است که ممکن است به گزارش‌های منتشر نشده از یافته‌های تحقیقاتی دسترسی داشته باشند.^۲ در نهایت، وضعیت فعلی دانش در مورد کاربران آرشیوی به‌طور عمده از تعامل با کاربران در آرشیو فیزیکی به‌دست می‌آید. امروزه بسیاری از کاربران از طریق اینترنت به بازبازگرا و منابع آرشیوی دسترسی دارند^۳ و ما در مورد چگونگی تغییر استفاده از مطالب آرشیوی از طریق دسترسی در محیط رقمی خیلی کم می‌دانیم.^۴ باین‌حال، پژوهش جاری، که این مقاله بخشی از آن می‌باشد، به دنبال اصلاح این وضعیت است.

جدول ۱- بازخورد بازدیدکنندگان در مورد کارکنان و خدمات آرشیو ملی بریتانیا، از نظرسنجی ملی در سال ۲۰۰۴ و ۲۰۰۶*

نظرسنجی ملی بازدیدکنندگان آرشیو بریتانیا		
رتبه‌بندی خوب یا خیلی خوب	۲۰۰۶	۲۰۰۴
کیفیت و مناسب بودن مشاوره کارکنان	۹۵%	۸۹%
سودمندی و صمیمیت کارکنان	۹۵%	۹۲%
کیفیت کلی خدمات	۹۴%	۹۳%
* PSQG "Survey of Visitors to UK Archives 2006" http://www.ncaonline.org.uk/research_and_development/survey/ , accessed April 7, 2007		

1. See PSQG "Survey of Visitors to UK Archives 2006," available at http://www.ncaonline.org.uk/research_and_development/survey/, accessed 7 April 2007.

2. See for example, Gabrielle Blais and David Enns, "From Paper Archives to People Archives: Public Programming in the Management of Archives," *Archivaria* 31 (1990/91): 101-13.

۳. مطالعات قابلیت استفاده از بازبازگراهای برخط برای افزایش آگاهی ما درباره استفاده از این منابع، کمک‌کننده هستند.

۴. اگرچه هدف پروژه، توسعه ابزارهایی برای جمع‌آوری بازخورد کاربران هم آرشیوهای فیزیکی و هم رقمی است، مطالعه اخیر با گسترش شرکت‌کنندگان و با تمرکز روی کاربران آرشیوهای رقمی شروع شد.

روش‌شناسی

پژوهشی که در اینجا ارائه شده، نه مطالعه کاربر و نه ارزیابی یک خدمت و یا سامانه آرشیوی است. در عوض، بررسی می‌کند که آرشیوکاران در مورد انجام ارزیابی مبتنی بر کاربر چه فکری می‌کنند و در حال حاضر چه چیزی انجام می‌دهند. اگر می‌خواهیم ابزارهای قوی برای کمک به جمع‌آوری بازخورد کاربر بسازیم، باید نظرات و اقدامات آرشیوکاران و همچنین نگرانی آن‌ها را درک کنیم. آرشیوکاران می‌خواهند از کاربران خود چه بدانند؟ آرشیوکاران اگر بازخورد کاربر را داشته باشند، با آنچه می‌کنند؟ در جمع‌آوری این اطلاعات با چه موانعی روبه‌رو می‌شوند؟ چه نوع زیرساختی برای حمایت از به اشتراک‌گذاری این داده‌ها موردنیاز است؟

پنج جلسه گروه تمرکز بین ژانویه و مارس سال ۲۰۰۵ برگزار شد: دو جلسه در تورنتو^۱ و جلسات بعد در اتاوا^۲، ونکوور^۳ و ادمونتون^۴. شرکت‌کنندگان با استفاده از یک پیام‌نامه الکترونیکی (دعوت به شرکت آرشیوکاران) به لیست‌سرو ARCAN-L^۵، سه لیست‌سرو انجمن آرشیوی ایالتی و رؤسای مؤسسات در شهرهایی که در آن گروه‌های تمرکز برگزار می‌شد، به کار گرفته شدند. سی آرشیوکار به‌طور داوطلبانه در گروه تمرکز شرکت کردند.

یکی از نویسندگان هر جلسه را که بین دو تا دو ساعت و نیم به‌طول می‌انجامید، برگزار می‌کرد. در آغاز هر جلسه، شرکت‌کنندگان، پرسش‌نامه مختصری را تکمیل می‌کردند تا اطلاعاتی در مورد تجربه خود از انجام مطالعات کاربرانشان، همراه با سن، تحصیلات و محل اقامت‌شان فراهم کنند. آن‌ها همچنین یک تمرین خوب برای تشویق تفکر در مورد آنچه که آرشیوکاران باید در مورد کاربران آرشیوهای رقمی بدانند - مانند ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، مهارت‌های رایانه‌ای و استفاده از خدمات آرشیوی - انجام دادند تا نیازهای کاربران را رفع کنند. جلسات، نیمه‌ساختاری بودند. متن، حول چارچوبی از سه حوزه گسترده سازماندهی شد:

۱- لازم است در مورد کاربران و استفاده از آرشیوهای رقمی خود چه بدانید؟

۲- اگر این اطلاعات را داشتید، با آنچه می‌کردید؟

۳- بهترین راه بازخورد گرفتن از کاربران آرشیوهای رقمی چیست؟

از تعدادی محقق برای بررسی جنبه‌های مفصل‌تر هر حوزه استفاده شد. جلسات به‌صورت صوتی ضبط شد و رونوشت‌های حرفه‌ای آماده شد. رونوشت‌ها با استفاده از نرم‌افزار تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی NVivo^۶، برای شناسایی مضامین و مفاهیم، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

دو محقق به‌طور جداگانه رونوشت اولین جلسه گروه تمرکز را کدگذاری کردند و سپس کدگذاری خود را مورد بحث قرار دادند. آن‌ها کدگذاری هر بند را برای توافق روی مفاهیم کدگذاری شده مقایسه کردند. سطح جزئیاتی را که با آن باید هر مفهوم را کدگذاری می‌کردند و

۱. جلسات اول و پنجم گروه تمرکز در تورنتو برگزار شد.

۲. جلسه چهارم گروه تمرکز در اتاوا برگزار شد.

۳. جلسه دوم در ونکوور برگزار شد.

۴. جلسه سوم در ادمونتون برگزار شد.

۵. «لیست سرو» برنامه‌ای است که امکان ارسال یک پیام و توزیع آن را به روش کلاسیک غیررایانه‌ای فراهم می‌آورد. در این برنامه، کاربر می‌تواند نشانی‌های پست الکترونیکی را جمع‌آوری کرده و آن‌ها را به یک فهرست اضافه کند و سپس به‌جای اینکه پیامی را برای تک‌تک آن‌ها ارسال کند، این برنامه به‌صورت اتوماتیک امکان ارسال پیام را برای همه آن‌ها در یک لحظه فراهم می‌کند (<http://vista.ir> (مترجم)).

۶. NVivo نرم‌افزاری است که به

تجزیه و تحلیل اطلاعات متن کمک می‌کند. این نرم‌افزار تجزیه و تحلیل واحدهای کوچک و بزرگ متن را تسهیل و در شناسایی موضوعات و مفاهیم آن کمک می‌کند؛ مانند ارتباط میان واحدهای مختلف متن. برای اطلاعات بیشتر مراجعه کنید به:

http://www.qsrinternational.com/products_nvivo.aspx

اینکه چه عباراتی را برای نشان دادن یک مفهوم یا موضوع استفاده می کردند، تعیین شد. وقتی کدنویسان مفاهیم مختلف متن را شناسایی کردند، هر محقق دلایل خود را برای کدگذاری مفهوم و یا استفاده از یک عبارت به شیوه ای خاص مورد بحث قرار می داد. پس از آنکه محققان بر سر عبارات یا مفاهیم مشخص شده در کدگذاری متن اول توافق کردند، هر مفهوم را تعریف و آن را به فرهنگ لغت کدگذاری وارد می کردند. پس از آن، از فرهنگ لغت برای کدگذاری متن های دیگر استفاده می کردند. این فرایند به مفاهیم اجازه داد تا به جای تحمیل بر داده ها، از متن پدیدار شوند. هنگامی که تمام رونوشت ها کدگذاری شده و به NVivo وارد شد، هر بند را که حاوی یک مفهوم، الگوهای اشاره کننده و تکرار مفاهیم در سراسر پنج جلسه گروه تمرکز بود، بررسی کردیم. نقل قول هایی که مفاهیم مختلف را نشان می داد، شناسایی شد و پس از آن متن کامل یک جلسه برای درک زمینه گسترده تری که در آن شرکت کنندگان، این موارد را بحث می کردند، مورد مشورت قرار گرفت. ما هم در مورد داده کدگذاری شده و هم درباره متن، تا زمانی که به یک درک قوی از افکار و احساسات شرکت کنندگان در مورد ارزیابی مبتنی بر کاربر نرسیدیم، با یکدیگر رایزنی کردیم.

مزایا و محدودیت های تحقیق گروه تمرکز

از روش گروه تمرکز استفاده کردیم که از دهه ۱۹۳۰ آغاز شده است؛ زیرا مزایای بسیاری برای مطالعه دارد. می خواستیم به بررسی مسائل حول ارزیابی کاربر و افکار و احساسات آرشیو داران در مورد آن ها بپردازیم و احساس کردیم که گفت و گوی جهت دار در میان شرکت کنندگان، بحث را گسترش می دهد. همان طور که تد پلیر اشاره می کند، جلسات گروه تمرکز می تواند بینش های پیش بینی نشده ای ارائه و مسائل مهم برای شرکت کنندگان را شناسایی کند (Palys, 2003). ریچارد ای کروگر نشان می دهد که این نوع از تحقیقات می تواند «نتایج باورپذیر را با هزینه ای معقول تولید کند» (Krueger, 1998). از نظر او این روش به ویژه هنگامی مناسب است که هدف پژوهش توضیح دادن این باشد که چگونه مردم، تجربه، ایده، یا رویداد را می بینند. کاترین مارشال و گرچن بی راسمن همچنین اشاره می کنند که تحقیقات گروه تمرکز، به خصوص در ارزیابی برنامه مفید است (Marshall & Rossman, 2006).

اگر چه تحقیقات گروه تمرکز، دارای مزایای بسیاری است، برخی محدودیت ها را نیز دارد. پویایی جلسه گروه تمرکز ممکن است بر افکار و احساساتی که شرکت کنندگان بیان می کنند، تأثیر بگذارد. افراد در یک زمینه خاص صحبت می کنند (در این مورد، در جلسه ای با همکاران خود در مطالعه ای سازماندهی شده توسط محققان آرشیوی) و این زمینه ممکن است آنچه را که می گویند، تحت تأثیر قرار دهد. شرکت کنندگان ممکن است احساسات یا افکار واقعی خود را

پنهان کنند، زیرا نمی‌خواهند آن‌ها را با دیگران به اشتراک گذارند. این احتمال در مورد افرادی بیشتر است که برای حفظ ظاهر خود، نگران هستند (Palys, 2003).

شرکت‌کنندگان

قبل از آغاز هر جلسه گروه تمرکز، شرکت‌کنندگان، درباره سوابق خود صحبت کردند. همان‌طور که در جدول ۲ نشان داده شده، بسیاری از این آرشیوداران سال‌های زیادی در آرشیو کار کرده بودند؛ فقط چهار نفر ابراز کردند که پنج‌سال یا کمتر کار کرده‌اند. بیش از نیمی از شرکت‌کنندگان (۱۶ نفر از ۳۰ نفر) بخشی از سابقه خود را در آرشیو دانشگاه کار کرده بودند و ۱۲ نفر ابراز کردند که در آرشیو شهری / شهرستان / منطقه کار کرده‌اند. شرکت‌کنندگان تحصیل کرده بودند؛ ۵۰٪ (۱۵ نفر) مقطع کارشناسی ارشد و دو نفر مقطع دکترا را به پایان رسانده بودند. شرکت‌کنندگان انواع مختلف آموزش‌های حرفه‌ای را گذرانده بودند و ۵۰٪ (۱۵ نفر) تحصیلات رسمی آرشیوی داشتند. همگی نسبتاً جوان بودند؛ فقط شش نفر اعلام کردند که چهل‌وشش‌ساله یا مسن‌تر هستند. بیست و هشت نفر از سی شرکت‌کننده در آرشیوی که وبگاه داشت، کار کرده بودند.

جدول ۲- بیوگرافی آرشیوداران در گروه تمرکز تعداد: ۳۰ نفر

۴	۵ سال یا کمتر	سال‌های خدمت در آرشیو
۱۱	۵-۱۰ سال	
۸	۱۱-۱۵ سال	
۵	۱۶-۲۰ سال	
۲	۲۱-۳۰ سال	
۸	ملی	نوع آرشیوهای کار کرده در طول خدمت
۹	استانی	
۱۲	شهری / شهرستان / منطقه‌ای	
۶	مذهبی	
۱۶	دانشگاهی	
۷	مشترک	
۶	موزه	
۳	کتابخانه	
۳	دیگر موارد	

۲	دبیرستان	بالاترین سطح مقطع تحصیلات
۳	کالج عمومی	
۲	کارشناسی	
۲۱	کارشناسی ارشد	
۲	دکتر	
۱۵	مطالعات آرشیوی	نوع آموزش حرفه‌ای دریافت شده
۶	مطالعات کتابخانه‌ای و اطلاعات	
۱۰	دیگر موارد	
۴	هیچ کدام	

۱. فرم رتبه‌بندی با استفاده از تجزیه و تحلیل ابزارهای پژوهشی جمع‌آوری شده از آرشیوها تهیه شد. قبل از گروه تمرکز، ما برخی از ابزارهای پژوهشی استفاده شده توسط آرشیوها را برای به دست آوردن بازخورد کاربران درخواست دادیم. ما درخواست خود را از طریق لیست سروها به محافل آرشیوی کانادا،

آمریکا، بریتانیا و استرالیا فرستادیم و ابزارهایی مانند پرسش‌نامه‌ها، متن نوشته‌های گروه تمرکز، متن مصاحبه‌ها و فرم‌های نظرات را دریافت کردیم. تجزیه و تحلیل این ابزارها نشان می‌دهد که بسیاری از آرشیوها در حال حاضر به جمع‌آوری بعضی از بازخوردهای کاربران می‌پردازند و بعضی از روش‌ها یا اقدامات را در جای خود برای به دست آوردن بازخورد کاربران دارند. کیفیت ابزارها و روش‌های اداره آن‌ها به طور گسترده‌ای متفاوت است. بسیاری از آرشیوها ابزارها را برای مقاصد برنامه‌ریزی خاص خود یا ارزیابی میزان موفقیت تغییرات اخیر در خدمات خود، طراحی می‌کنند. بازخوردهایی که اغلب به صورت نامنظم جمع‌آوری می‌شوند، نمی‌توانند برای پیشرفت خدمات عمومی یا روزمره استفاده شوند. ابزارهای بازخوردی اغلب از کاربران می‌خواهند به جای مطرح کردن سؤالات خاص درباره خدمات استفاده شده، سطح رضایت‌مندی خود را درباره خدمات رتبه‌بندی کنند.

۲. ما هیچ‌کدام از انواع اطلاعات را تعریف نکردیم و هیچ شرکت‌کننده‌ای درباره معنای هیچ‌کدام از دسته‌ها سؤال نکرد.

۶	۳۵-۲۶	سن
۱۳	۴۵-۳۶	
۶	۵۵-۴۶	
۴	۶۵-۵۶	

یافته‌ها

هر جلسه گروه تمرکز، شامل تمرینی بود که در آن آرشیوداران اهمیت جمع‌آوری انواع مختلف بازخورد از کاربران را رتبه‌بندی کرده و در مورد مزایا و مشکلات انجام تحقیقات ارزیابی مبتنی بر کاربر، بحث می‌کردند.

تمرین رتبه‌بندی

هر شرکت‌کننده قبل از شروع جلسه گروه تمرکز، رتبه‌بندی را تکمیل می‌کرد^۱. فهرستی از انواع اطلاعات جمع‌آوری شده در نظرسنجی‌های قبلی (به ضمیمه الف مراجعه شود) به شرکت‌کنندگان ارائه می‌شد و از آن‌ها خواسته می‌شد تا این فهرست را رتبه‌بندی کرده و در مورد انواع مختلف بحث کنند^۲. انواع داده‌ها به چهار دسته گروه‌بندی می‌شوند:

۱- اسناد و خدمات استفاده شده؛

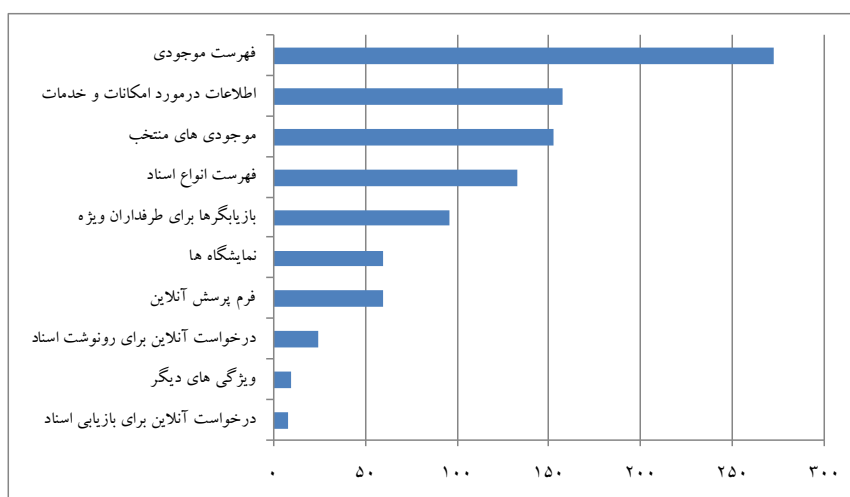
۲- ابعاد وبگاه؛

۳- اطلاعات در مورد کاربران؛

۴- اطلاعات در مورد استفاده.

از شرکت کنندگان خواسته شد اگر فکر می کنند آن گزینه برای ارزیابی آرشیو رقیمی مهم است، در ستون «مهم» و در کنار آن علامت، X بگذارند^۱ و اگر فکر نمی کنند که آن اصطلاح مهم است، آن را خالی بگذارند. همچنین از آن ها خواسته شد تا سه مورد «مهم تر» را در هر گروه رتبه بندی کنند و به مهم ترین مورد ۱، به مورد دوم ۲ و بعدی ۳ بدهند. شکل های ۱-۴ نتایج حاصل از تمرین رتبه بندی را نشان می دهند. رتبه بندی به اعداد تبدیل شد به طوری که یک عدد نشان دهنده فراوانی ای بود که شرکت کننده، هر مورد را در فهرست به عنوان مهم، رتبه بندی کرده بود.

نمره اهمیت

شکل ۱- اهمیت بازخورد در مورد «اسناد و خدمات استفاده شده»

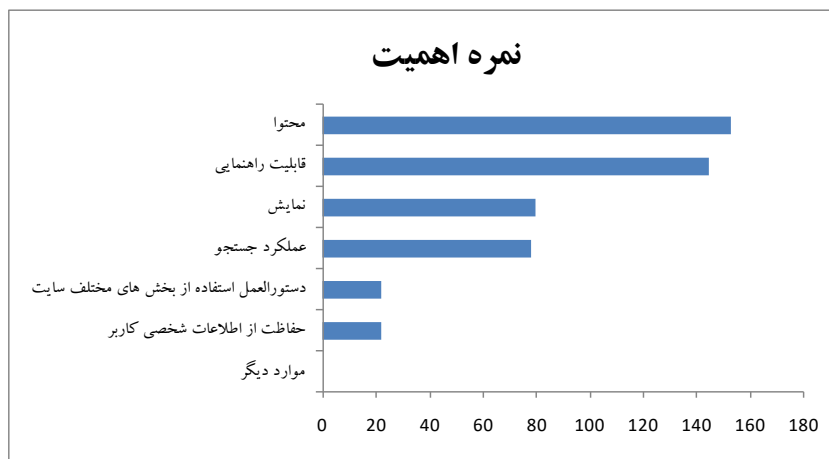
در بخش پرسش نامه در مورد اسناد و خدمات آرشیو، شرکت کنندگان «فهرست (های) موجودی» را مهم ترین خدمت برای ارزیابی در نظر گرفتند. این گزینه نمره کلی ۲۷۳ را دریافت کرد. شرکت کنندگان همچنین جمع آوری بازخورد در مورد «اطلاعات درباره امکانات و خدمات»، «موجودی های منتخب»، و «فهرست انواع اسناد» را با نمرات کلی اهمیت ۱۵۸، ۱۵۳ و ۱۳۳ و مهم تلقی کردند. شرکت کنندگان «نمایشگاه» و خدماتی که از مرجع راه دور حمایت می کرد («فرم پرسش برخط»، «درخواست برخط برای رونوشت اسناد»، «درخواست برخط برای بازیابی اسناد» و «درخواست برخط برای امانت بین کتابخانه ای ریزفیلیم» را

۱. همان طور که قبلاً اشاره شد، مطالعه با تمرکز روی آرشیوهای رقیمی آغاز شد؛ اما شرکت کنندگان خواستند در مورد ارزیابی کاربران آرشیوهای رقیمی و فیزیکی بحث کنند. ما نظرات آن ها را در مورد جمع آوری بازخورد هر دو نوع آرشیو گزارش کردیم.

کم‌اهمیت‌تر می‌دانستند. این یافته‌ها نشان می‌دهد که آرشیوداران در گروه‌های تمرکز، بررسی عملکردهای مربوط به انتشار اطلاعات به کاربران (فهرست موجودی، امکانات و برخی از موجودی‌های منتخب) را از عملکردهایی که از راه‌دور حمایت می‌کند (برای مثال: «فرم درخواست برخط») مهم‌تر می‌دانستند. به عبارت دیگر، آن‌ها فعالیت‌هایی را که شامل دسترسی کاربران به اطلاعات ارائه شده توسط آرشیو است، از فعالیت‌هایی که در آن کاربران خود به‌طور فعال از آرشیو درخواست اطلاعات می‌کنند، با نمرات بیشتری رتبه‌بندی می‌کنند.

تمام شرکت‌کنندگان، محتوا را به عنوان بخش مهمی از وبگاه برای ارزیابی شناسایی کردند؛ هر چند همه آن را به عنوان مهم‌ترین بخش ارزیابی نکردند. این جنبه از وبگاه، بالاترین امتیاز کلی یعنی ۱۵۲ را دریافت کرد. قابلیت راهنمایی^۱، با نمره کلی ۱۴۵، دومین جنبه مهم بود. شرکت‌کنندگان، نمایش (ظاهر و احساس) وبگاه و عملکرد جست‌وجو (برای فهرست)^۲ را با نمره کلی ۸۰ و ۷۸ کم‌اهمیت‌تر رتبه‌بندی کردند. این شرکت‌کنندگان، جمع‌آوری بازخورد در مورد انواع دستورالعمل‌ها و یا حفاظت از اطلاعات شخصی را به مراتب کم‌اهمیت‌تر دانستند. آن‌ها قابلیت راهنمایی وبگاه را بالاتر از جست‌وجوی اطلاعات در فهرست، رتبه‌بندی کردند. باین حال، شرکت‌کنندگان، اهمیت گرفتن بازخورد درباره «دستورالعمل استفاده از بخش‌های مختلف وبگاه» و «حفاظت از اطلاعات شخصی کاربر» را بسیار کمتر از عملکردهای وبگاه رتبه‌بندی کردند.

شکل ۲- اهمیت بازخورد در مورد «جنبه‌های وبگاه»

1. Navigability

۲. برگه مشخص‌کننده رتبه‌بندی

این دسته، «تجربه آرشیوداران» برای موتورهای جست‌وجو فهرست بود.

آرشیوداران، اهمیت انواع مختلف اطلاعات در مورد کاربران را رتبه‌بندی کردند. «تجربه انجام پژوهش» با امتیاز ۲۲۹، بالاترین رتبه‌بندی را در این گروه دریافت کرد. همچنین

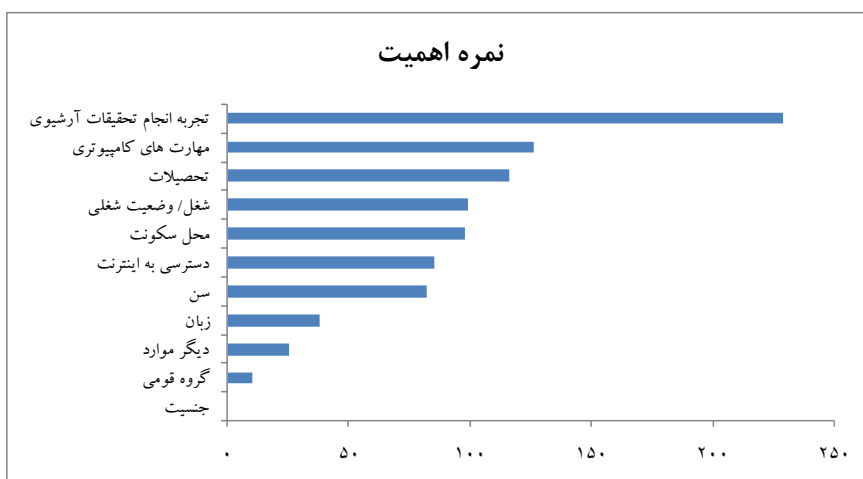

آرشیوداران «مهارت‌های رایانه‌ای» (۱۲۶)، «تحصیلات» (۱۱۶)، «شغل/وضعیت اشتغال» (۹۹) و «اقامت» (۹۸) را به‌عنوان اطلاعات مهم در مورد کاربران رتبه‌بندی کردند. اطلاعات در مورد «زبان» و «گروه قومی» نمرات کلی پایین‌تری دریافت کردند و هیچ‌یک از شرکت‌کنندگان «جنسیت» کاربر را به‌عنوان یکی از سه نوع اطلاعات مهم رتبه‌بندی نکردند. جلسات گروه تمرکز، بینشی در این مورد ارائه شد که چرا شرکت‌کنندگان می‌خواهند از کاربران خود بازخورد جمع‌آوری کنند و این موضوع بعداً در این مقاله بحث خواهد شد.

در بخش «اطلاعات در مورد استفاده»، آرشیودارها «موفقیت جست‌وجو و یا بازدید اخیر کاربر» را با نمره کلی ۱۷۹ مهم‌ترین عامل در نظر گرفتند. همچنین شرکت‌کنندگان جمع‌آوری اطلاعات در مورد «تأثیر استفاده از آرشیو در پژوهش کاربر» (۱۱۶) و «هدف از پژوهش» (۱۰۴) را مهم تلقی کردند. گزینه نزدیک به «هدف از پژوهش»، «موضوع پژوهش» است و شرکت‌کنندگان این جنبه را نیز با امتیاز کلی ۷۳ مهم دانستند. آن‌ها اطلاعات مربوط به رفتار اطلاع‌یابی کاربران - «چگونه کاربر درمورد وبگاه آرشیو اطلاع پیدا می‌کند» (۶۱) و «ارتباط بین بازدید برخط و بازدید در محل» (۴۹) - را کم‌اهمیت‌تر به‌شمار آوردند.

داده‌های تمرین رتبه‌بندی، توافق در مورد عناصر مهم در ارزیابی آرشیو رقی را نشان می‌دهند. برای مثال، بسیاری از شرکت‌کنندگان «فهرست موجودی» را در دسته «اسناد و خدمات استفاده‌شده» بسیار مهم رتبه‌بندی کردند. در بخش «اطلاعات در مورد کاربران» بالاترین نوع اطلاعات رتبه‌بندی‌شده، «تجربه انجام تحقیقات آرشیوی» بود. باین‌حال، نظرات در مورد رتبه‌بندی در دسته «جنبه‌های وبگاه» متفاوت است؛ «محتوا» بالاترین نمره را به‌عنوان ویژگی مهم وبگاه برای ارزیابی دریافت کرد، و «قابلیت راهنمایی» نمره تقریباً بالایی دریافت کرد. سرانجام، در رده «اطلاعات در مورد استفاده»، «موفقیت جست‌وجو/بازدید اخیر کاربر» بالاترین نمره کلی را دریافت کرد و «تأثیر استفاده از آرشیو در پژوهش محقق» و «هدف پژوهش» نیز نمرات کلی بالایی دریافت کردند. با مقایسه تمرین رتبه‌بندی با بحث پس از آن، مسائل مختلفی شناسایی شد که به درک بهتری از نیازهای آرشیوداران در موضوع ارزیابی مبتنی بر کاربر کمک کرد.

شکل ۳- اهمیت جمع آوری «اطلاعات در مورد کاربران»

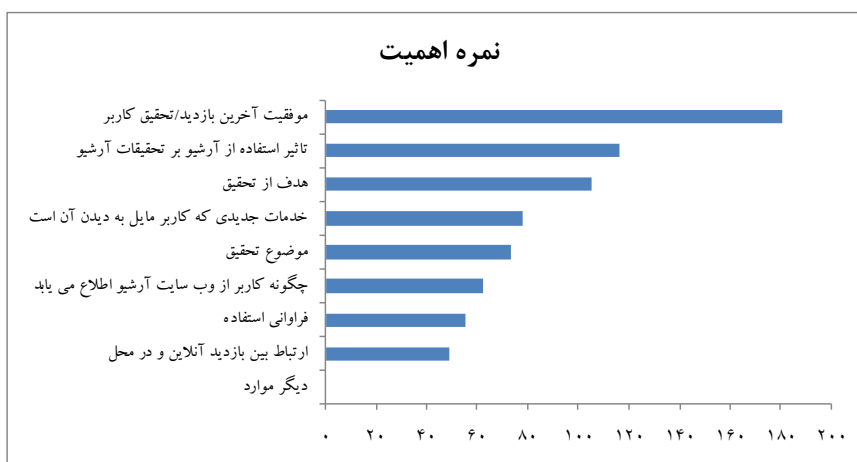
بحث گروه تمرکز

آرشیوها در حال حاضر چه می کنند؟

بسیاری از شرکت کنندگان اشاره کردند که کاربران حاضر در محل و راه دور، از راه های غیررسمی به آرشیوداران بازخورد می دهند. برخی از شرکت کنندگان پیشنهاد کردند که کاربران، ماجرا را از طریق تلفن، پست الکترونیکی یا در میز مرجع در مورد چگونگی کمک کردن آرشیو به آنها در تحقیقاتشان و یا تأثیر آن بر زندگی شان، به اشتراک می گذارند. شرکت کنندگان احساس می کنند که نقل قول ها و یا اظهارات شخصی، منبع بسیار قدرتمندی برای نشان دادن ارزش آرشیو هستند. شرکت کننده ای در گروه تمرکز ۳ گفت:

اگر به کمیته نشان می دادم که در نیمه دو جین اظهارات شخصی مردمی از تمام طول [نام یک استان] و [نام یک استان] گزارش داده ام، بله، آنها هم وبگاه را دوست داشتند و فکر می کردند وبگاه مفید بوده است و یا چیزی از طریق وبگاه پیدا می کردند. خیلی خوب به نظر می رسیدم؛ زیرا اینجا ارتباطی وجود دارد؛ در واقعیت ما، بین فردی که در [نوع نهادی که آرشیو بخشی از آن است] و فردی که در آرشیو است، ارتباط شخصی وجود دارد.

شکل ۴- اهمیت جمع‌آوری «اطلاعات درباره استفاده»

گزارش شخصی و یا اظهارنظری که ارزش آرشیو را نشان می‌دهد، برای این شرکت‌کننده بسیار مهم است. با این حال، برخی از آرشیو‌داران اشاره کردند که کاربران در مورد نگرانی‌ها و مشکلات خود یا از طریق پست‌الکترونیکی، یا در میز مرجع، اطلاعاتی ارائه می‌کنند. یکی از شرکت‌کنندگان از گروه تمرکز ۳ اشاره کرد، «اگر آن‌ها نتوانند آنچه را که دنبالش هستند، پیدا کنند، نامه‌الکترونیکی و چیزی از این دست ارسال می‌کنند. بنابراین فکر می‌کنم ... بازخورد می‌گیرم ... اما تعداد دفعات استفاده است که واقعاً برای ما دلگرم‌کننده است». بسیاری از شرکت‌کنندگان ذکر کردند که گزارش‌های کارساز خود را تجزیه و تحلیل و میزان استفاده از وبگاه خود را از طریق آن‌ها پیگیری می‌کنند. یکی از شرکت‌کنندگان اظهار داشت که هر چند استفاده از ساختمان آرشیو نمی‌تواند با استفاده از کتابخانه و موزه در جامعه او مقایسه شود، استفاده از آرشیو رقمی قابل مقایسه است.^۱ آرشیو‌دار دیگری نشان می‌دهد که جمع‌آوری اطلاعات با گزارش‌های وبگاه می‌تواند استفاده از آرشیو را بدون تحمیل بار اضافی بر نیروی انسانی نشان دهد. یک آرشیو‌دار دانشگاهی اشاره کرد که بخش مجموعه‌های خاص، محبوب‌ترین بخش از وبگاه کتابخانه دانشگاه است و تعداد دفعات استفاده، ارزش آرشیو را به مدیریت بالاتر نشان می‌دهد و گفت: «این یک تغییر لرزه‌ای در تفکر مدیریت بود ... [و در نتیجه آن] پولش به ما رسید» (گروه تمرکز ۱). با این حال، دیگر شرکت‌کنندگان اشاره کردند که گزارش‌های مربوط به کارساز، تعداد افرادی را نشان می‌دهند که به یک وبگاه دسترسی دارند، اما چرایی انجام این کار را نشان نمی‌دهد؛ خواه آنچه را که مورد نیازشان است، پیدا کنند یا نه، یا اینکه راضی بودند یا خیر. یکی از شرکت‌کنندگان هشدار داد، «تعداد زیاد کاربران لزوماً

۱. برای اطلاعات درمورد برخی مشکلات سیاهه‌های وب و جمع‌آوری آمار استفاده، از طریق آن، مراجعه کنید به:

Diane Harley and Jonathan Henke, "Toward an Effective Understanding of Website Users Advantages and Pitfalls of Linking Transaction Log Analyses and Online Surveys," D-Lib Magazine 13 (March/April 2007).

به معنای این نیست که کاربر نهایی خرسند است». در مورد این نظر، آرشیودار دیگری پاسخ داد: «اما آن‌ها برای گرفتن بودجه بیشتر، عالی هستند» (گروه تمرکز ۴).

فرم‌های ثبت‌نام، منبع مفیدی برای اطلاعات در مورد کاربران در محل هستند^۱. بیش از یک شرکت‌کننده اشاره کردند که آن‌ها از داده‌های جمعیت‌شناسی این فرم‌ها در گزارش سالانه خود استفاده می‌کنند. برخی اشاره کردند که اطلاعات در مورد زمینه‌های تحقیقاتی گسترده کاربران خود را بسیار مفید یافتند.

برخی از شرکت‌کنندگان از انواع سازوکارهای دیگر برای جمع‌آوری بازخورد رسمی‌تر استفاده کردند؛ از جمله یک فرم کوتاه با چند سؤال در مورد وبگاه آرشیو خود، گروه‌های تمرکز با کارشناسان و یا گروه‌های «دوستان آرشیو»، مطالعه انجام‌شده توسط یک دانشجو از یک برنامه آرشیو محلی و نظرسنجی از کاربران که توسط آرشیو انجام می‌شود. آرشیوداری که بازخورد را از گروه‌های تمرکز با کارشناسان جمع‌آوری کرد، بر نیاز به داشتن کاربران آگاه برای کمک به اولویت‌بندی خدمات تأکید کرد، اما همچنین هشدار داد، «فکر می‌کنم باید تعادل وجود داشته باشد تا به کاربر اجازه دهد اولویت‌ها را تعیین کند. چون آن‌ها نمی‌دانند که چه چیزی را نمی‌دانند. آن‌ها فقط آن‌چه را که می‌دانند، می‌دانند» (گروه تمرکز ۲).

این یافته‌ها نشان می‌دهد که این آرشیوداران در حال حاضر برخی اطلاعات در مورد کاربران خود را از وبلاگ‌ها و فرم ثبت‌نام آن‌ها جمع‌آوری می‌کنند و نظراتی در مورد استفاده از آرشیو و ارزش آن گرد می‌آورند؛ اما تعداد کمی، مطالعات نظام‌مند استفاده از سامانه‌ها و خدمات خود را انجام می‌دهند.

مزایای ارزیابی مبتنی بر کاربر

اگرچه تعداد کمی از شرکت‌کنندگان، پژوهش ارزیابی مبتنی بر کاربر را انجام دادند، افراد بسیاری، آمار استفاده‌ای را که مفید می‌یابند، جمع‌آوری می‌کنند^۲. در میان مزایای مشاهده‌شده، امید به اینکه آمار استفاده زیاد^۳ منجر به گرفتن پول بیشتر برای آرشیو می‌شود، در صدر قرار دارد^۴. بسیاری از شرکت‌کنندگان نشان دادند که اغلب از آمار استفاده خود هنگام تلاش برای یک موضوع با مدیریت بالا و یا هنگام تلاش برای به‌دست‌آوردن بودجه برای طرح‌های جدید استفاده می‌کنند. برخی از شرکت‌کنندگان نشان دادند که افزایش بودجه به معنای منابع بهتر است. برخی دیگر اشاره کردند که جمع‌آوری داده‌های ارزیابی مبتنی بر کاربر حتی ممکن است به ارزش آرشیو اشاره کند. از سوی دیگر، یکی از شرکت‌کنندگان، استفاده از شکایت یا مشکلات شناسایی‌شده در پژوهش ارزیابی مبتنی بر کاربر را دستاویزی برای منابع بیشتر جهت بهبود خدمات گزارش کردند.

۱. اگرچه این تحقیق بر ارزیابی کاربران آرشیوهای رقمی تمرکز دارد، شرکت‌کنندگان اشاره کردند که اطلاعات مهمی را درباره کاربران در محل خود از طریق فرم‌های ثبت‌نام به‌دست آورده‌اند. بدیهی است آرشیوداران این قبیل اطلاعات را در مورد کاربران آرشیوهای رقمی جمع نخواهد کرد.

۲. همان‌طور که آن‌ها داوطلب شدند که در مطالعات ارزیابی مبتنی بر کاربر شرکت کنند، این تعجب‌آور نیست که اهمیت انجام چنین پژوهش‌هایی را درک کردند.

۳. به‌طور معمول، آمار کاربران به‌عنوان بازخورد آنان در نظر گرفته می‌شود؛ اما شرکت‌کنندگان آن را داده مهمی برای جمع‌آوری می‌دانند.

۴. ما پیشنهاد نمی‌کنیم که مدیران ارشد، آمار استفاده زیاد از آرشیو را در تخصیص بودجه در نظر گیرند. فقط بعضی از شرکت‌کنندگان فکر می‌کردند که می‌توان از این آمار به‌عنوان موردی برای جذب بودجه بیشتر استفاده کرد. همان‌طور که یکی از منتقدین این مقاله اشاره کرد این می‌تواند جالب باشد که بفهمیم آیا «مدیران سطح بالا عموماً موافق هستند که آمار استفاده از آرشیو را در تخصیص بودجه، برجسته کنند».

همچنین شرکت‌کنندگان اشاره کردند که درک نیازهای کاربر می‌تواند به آن‌ها در اولویت‌بندی تصمیم‌گیری در مورد اینکه کدام منابع را رقمی کنند، کمک کند. توسعه و نگهداری منابع رقمی گران است و آن‌ها می‌خواهند مطمئن شوند مطالبی را به‌صورت رقمی درمی‌آورند که کاربران می‌خواهند. آرشیوداری اشاره کرد که حفظ این منابع، کار جدیدی است و کاربران منابع رقمی ممکن است نیازهای بسیار متفاوتی از کاربران سنتی آرشیو داشته باشند. بنابراین، آرشیودارها نیاز به شناخت بهتر این کاربران جدید دارند تا اطمینان یابند که آرشیوها از منابع محدود خود، عالمانه استفاده می‌کنند. با منابع بسیار محدود، این بازخورد می‌تواند به شناسایی منابع برای رقمی‌سازی و یا تعیین انجام پروژه کمک کند.

برخی از شرکت‌کنندگان معتقدند که بازخورد کاربر می‌تواند در مستندسازی استفاده از وبگاه و یا بهبود طراحی آن مفید باشد. یکی از شرکت‌کنندگان نشان داد که آرشیوداران مؤسسه او باید نشان دهند که آرشیو از وبگاه آن‌ها به‌طور مؤثر استفاده می‌کند. یکی دیگر از شرکت‌کنندگان به این مطلب اشاره کرد که نهاد او بر استفاده مؤثر از وبگاه تأکید می‌کند. آرشیودار دیگری دوستانه‌تر بود و گفت که فقط می‌خواهد مطمئن شود که بهترین خدمات را ارائه می‌کند. او امیدوار است خدماتی ارائه کند که در دانشگاهش به او افتخار کنند و وبگاهی می‌خواهد که اعتبار بخش او را افزایش دهد. در نهایت، یکی از شرکت‌کنندگان اشاره کرد که مطالعات کاربر ممکن است به بالابردن شناخت از آرشیوها کمک کند.

شرکت‌کنندگان معدودی بر نیاز به زیر سؤال بردن تصورات از پیش پنداشته کاربر و یا دیدگاه محوری آرشیودار از آرشیو تأکید کردند. فردی اظهار داشت: «فکر می‌کنم طراحی یک مرجع و ارائه خدمات حول آنچه که باید شبیه‌اش باشد، موقعیت خطرناکی است». ورودی کاربران «منتج به محصول مفیدتری در پایان آن» خواهد شد (گروه تمرکز ۱). آرشیودار دیگری به باور مشابهی اشاره کرد. او اشاره کرد که تصورات مفاهیم استفاده و کاربران آرشیو را از پیش پنداشته و اگر سؤال نمی‌پرسید، نمی‌دانست که آیا حق با اوست یا نه.

همچنین شرکت‌کنندگان اهمیت ارزیابی استفاده از منابع رقمی و وبگاه را در طول زمان تغییر برجسته کردند. فردی پیشنهاد کرد که مطالعات فعلی، اطلاعات پایه‌ای برای اندازه‌گیری نسبت به آینده به آرشیو می‌دهد و شرکت‌کننده دیگری اشاره کرد که این اولین نسل از قراردادن مطالب به‌صورت برخط است و «زمان خوبی است که گامی به عقب نهاده» و ارزیابی کنیم که تا امروز چقدر خوب عمل کرده‌ایم (گروه تمرکز ۱). در نهایت، یک آرشیودار پیشنهاد کرد مهم است بدانیم چگونه تحول اداری قابل‌توجه، بر استفاده تأثیر می‌گذارد. این شرکت‌کننده در مؤسسه‌ای کار می‌کند که مورد بازسازی عمده قرار گرفته و مایل است بداند چگونه تغییرات اداری ممکن است بر استفاده از آرشیو تأثیر بگذارد. او اشاره کرد که مطالعات

انجام شده قبل و بعد از تغییر مهم، ممکن است بر شناسایی این نوع تأثیر کمک کند. شرکت کنندگان در گروه‌های تمرکز، مزایای بسیاری در انجام ارزیابی مبتنی بر کاربر می‌بینند، از جمله به‌دست آوردن بودجه بیشتر، به‌دست آوردن درونداد برای تعیین اولویت برای رقی‌سازی منابع، بهبود طراحی وبگاه خود، و تا حد کمتری، بهبود خدمات به‌طور کلی.

موانع

اگرچه بیشتر آرشیوداران در این مطالعه ارزش به‌دست آوردن بازخورد از کاربران را می‌بینند، با موانع بسیاری روبه‌رو می‌شوند که اغلب آن‌ها را از انجام این مطالعات باز می‌دارد: پول برای استخدام کارشناسان خارجی، زمانی برای انجام تحقیقات ارزیابی مبتنی بر کاربر داخلی، و تخصص. برای مثال، آرشیوداران در گروه تمرکز ۱ اشاره کردند، «و فکر می‌کنم موضوع، در درجه اول کمبود منابع و کمبود وقت است، و واقعاً هم کمبود وقت داریم تا در مورد چنین چیزهایی فکر کنیم» و «برای انجام اندازه‌گیری بیش از حد مشغول هستیم». علاوه‌براین، این آرشیوداران اشاره کردند که با افزایش انتظارات ایجاد شده توسط خدمات مبتنی بر اینترنت مواجه هستند، که به‌نوبه خود، سطح بالاتری از فعالیت و حجم کار را ایجاد می‌کند. در همان زمان، آن‌ها در حال آماده‌سازی برای رویارویی با چالش مدیریت پرونده‌های الکترونیکی هستند. این چالش‌ها، آرشیوداران را مضطرب ساخته و زمان کمی باقی می‌گذارد تا «بازگشته و در موفقیت یا شکست برنامه تأمل کنند» (گروه تمرکز ۱).

کمبود منابع مالی به کمبود وقت بسیار مربوط است. یکی از شرکت کنندگان در گروه تمرکز ۴ پیشنهاد کرد: «نمی‌توانیم هم زمان بخریم و آزمون انجام دهیم زیرا هزینه‌های بسیار دارد و در پایان، بهترین آزمون قابلیت استفاده برای وبگاه، راه‌اندازی آن و سپس دیدن ارزان‌ترین موارد است». بسیاری از این آرشیوداران در بایگانی‌های کوچک با بودجه بسیار محدود کار می‌کنند. در مضيقه بودن باعث می‌شود آرشیوداران پروژه‌هایی را انجام دهند که هزینه‌های مالی به آن‌ها اعطا می‌شود و یا با شرکاء روی پروژه‌هایی همکاری کنند که نیازهای شریک را برآورده می‌کند، اما این کار لزوماً با دستور آرشیو متناسب نیست. علاوه‌براین، افزایش مطالبات این پروژه‌ها زمان کمی برای آرشیوداران برای طراحی و یا انجام تحقیقات ارزیابی مبتنی بر کاربر باقی می‌گذارد. برخی آرشیوداران اشاره کردند که آن‌ها با کمی پیگیری از پروژه حمایت شده به پروژه حمایت شده مالی دیگری می‌روند. یکی از شرکت کنندگان نشان می‌دهد که سازمان‌های اعطاکننده اغلب به تجربه کاربران علاقه‌مند هستند و کمک‌های مالی باید شامل پول برای مطالعه کاربران باشد. دیگر شرکت کنندگان اظهار داشتند که انجام تحقیقاتی که به زمان و پول نیاز دارد، امکان‌پذیر نیست. اما همان‌طور که قبلاً اشاره شد، برخی از

شرکت کنندگان داده‌های استفاده‌شده را از سیاهه‌های وب کارساز جمع‌آوری می‌کنند. به‌علاوه، اگر کسی داده‌ها را جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل کند و آن‌ها را به‌شیوه‌ای معنادار ارائه دهد، از نتایج در تلاش برای بهبود خدمات خود استفاده می‌کند. برای مثال، یکی از شرکت کنندگان در گروه تمرکز ۳ اظهار داشت: «اگر تغییری وجود داشت، می‌توانستیم قابلیت استفاده را بهتر کنیم، فکر می‌کنم به‌طور جدی به آن نگاه می‌کنیم». یکی از شرکت کنندگان در گروه تمرکز ۲ مشاهده کرد، «اگر ننشینیم و زمان زیادی صرف دانستن این نکته نکنیم که دقیقاً چه آماری را می‌خواهیم نگه داریم، چگونه این کار را می‌کنیم ... انجام این کار آسان‌تر می‌شود ...».

کمبود وقت و کمبود پول تنها محدودیت‌ها نیستند؛ آرشیو فاقد تخصص است. آموزش قبل از قرار، چه در مطالعات آرشیوی یا تاریخ، به‌ندرت آموزش در انجام تحقیق ارزیابی مبتنی بر کاربر فراهم می‌کند، هر چند برخی آموزش‌ها یک دوره روش تحقیق ارائه می‌کنند. بسیاری از شرکت کنندگان احساس کردند تخصص مورد نیاز برای انجام نظرسنجی و یا هدایت جلسات گروه تمرکز را ندارند. یکی از شرکت کنندگان در گروه تمرکز ۵ اظهار داشت: «فکر می‌کنید، ما حتی واجد شرایط انجام نظرسنجی هستیم؟ ... قطعاً هرگز برای این کار آموزش ندیدم و من واقعاً نیازها و رضایت مردم را ارزیابی نمی‌کنم».

آرشیوداری پیشنهاد کرد که ابزارهای پژوهش توسعه‌یافته توسط آرشیوداران همچنین ممکن است مغرضانه بوده و منعکس‌کننده آنچه باشد که آرشیودار می‌خواهد بداند. کارشناسان و مشاوران خارجی می‌توانند بر این مشکل غلبه کنند، اما اکثر آرشیوها پول استخدام آن‌ها را ندارند. آرشیوداران دانشگاه نشان دادند که مؤسسات آن‌ها بر ارزیابی و تجزیه و تحلیل مبتنی بر کاربر بیشتر تأکید دارند، و یک آرشیودار پیشنهاد داد که دانشگاه او دارای تخصصی است که می‌تواند بر آن تکیه کند. با این حال، بیشتر آرشیوداران در این مطالعه، منابع اندکی برای انجام این کار دارند.

هم‌زمان با کمبود منابع، تقاضای اولویت‌های دیگر و عدم تخصص، اعضای گروه متمرکز در مورد به‌کارگیری کاربران برای تکمیل پرسش‌نامه ابراز نگرانی کردند. شرکت کنندگان، به مشکلات دریافت نمونه نماینده هنگام انجام نظرسنجی برخط اشاره کرده و گفتند کمبود وقت نه تنها مشکلی برای آرشیوداران است، بلکه چالش برای کاربران نیز هست. شرکت کنندگان همچنین پیشنهاد کردند افرادی که برای پاسخ‌دادن به نظرسنجی وقت می‌گذارند، اغلب ناراضی هستند، و بیشتر احتمال دارد که افراد ناراضی از خدمات آرشیوی برای پاسخ‌دادن وقت بگذارند، که می‌تواند داده‌های نظرسنجی را با نظرات منفی منحرف کند. برای مثال، یکی از شرکت کنندگان در گروه تمرکز ۱ اشاره کرد: «کسی که نظرسنجی برخط را پر می‌کند، کسی است که برای خرد کردن تبر به‌دست گرفته است زیرا نظراتی دارد که می‌خواهد گفته شوند».

و برخی افراد ... ممکن است چیزهای مثبتی برای گفتن داشته باشند و یا واقعاً بازخورد مثبت داشته باشند و پر کردن آن زحمتی نبرد».

شرکت‌کنندگان نگران بودند که گرفتن بازخورد منفی از کاربران، باعث بروز مشکلاتی با مؤسسه‌های حامی مالی‌شان شود. نظرسنجی که پاسخ منفی به‌دست آورد، می‌تواند به‌طور بالقوه اثر مضر روی آرشیو داشته باشد. آرشیوداری در گروه تمرکز ۲ نگرانی خود را چنین ابراز کرد: شرکت‌کننده: تردید دارم که آیا پیام‌هایی را که نمی‌خواهیم بشنویم، دریافت می‌کنیم. مصاحبه‌کننده: آن‌ها راضی نیستند. ... فکر می‌کنید که این موضوع می‌تواند مشکل باشد؟ شرکت‌کننده: فکر می‌کنم این موضوع ممکن است برای تخصیص‌دهندگان منابع که برنامه‌های آرشیوی را نمی‌شناسد و یا اهمیتی نمی‌دهند، مشکل باشد.

در مقابل، همان‌طور که قبلاً اشاره شد، یک آرشیودار پیشنهاد کرد که بازخورد منفی ممکن است به آرشیودار کمک کند پول بیشتری برای بهبود خدمات به‌دست آورد.

تمرکز اصلی مطالعه ما کشف این بود که آرشیوداران می‌خواهند چه بازخوردی از کاربران دریافت کنند، اما آموختیم که چه نوع اطلاعاتی نمی‌خواهند دریافت کنند. تمرین رتبه‌بندی، انواع مختلف اطلاعات را در مورد آرشیو رقمی به شرکت‌کنندگان ارائه داد و سپس از آن‌ها خواست تا هر نوع را با توجه به میزان اهمیت دریافت بازخورد رتبه‌بندی کنند. هرچند دسته «اطلاعات در مورد استفاده» به‌طور خاص ذکر نشده بود، شرکت‌کنندگان اشاره کردند که نمی‌خواهند از کاربر بپرسند که راضی بوده یا خیر زیرا این سؤال بسیار ذهنی است. آن‌ها گفتند کاربر ممکن است ناراضی باشد زیرا آن‌ها نمی‌توانند پاسخ سؤالات خود را پیدا کنند، زیرا بایگانی، سوابقی را که به سؤالات آنان پاسخ دهد نگه نمی‌دارد. بنابراین، سطح رضایت از بازخورد کاربر، نوعی نیست که آرشیوداران بخواهند. با این حال، آن‌ها رضایت را متفاوت از موفقیت بازدید آرشیوی و تأثیر خدمات آرشیوی شناسایی کردند که هر دوی آن‌ها در تمرین رتبه‌بندی به‌عنوان انواع مطلوب بازخورد کاربر جهت دریافت نشان داده می‌شوند.

ابزارهای استاندارد

شرکت‌کنندگان، توسعه ابزارهای استاندارد را برای رسیدگی به برخی از چالش‌های تحقیق ارزیابی مبتنی بر کاربر مورد بحث قرار دادند. ابزارهای استاندارد می‌توانند زمان لازم برای طراحی مطالعه را کاهش دهند و به غلبه بر عدم تخصص کمک کنند. تعدادی از شرکت‌کنندگان فکر کردند که دسترسی به ابزار استاندارد - که به اشتراک‌گذاری داده‌ها و مقایسه عملکرد سازمانی را تسهیل می‌کند - مزایای بسیاری دارد. بسیاری از شرکت‌کنندگان نشان دادند که مقایسه عملکرد آرشیو خود با دیگر آرشیوها، یا مقایسه عملکرد آرشیو خود در طول زمان می‌تواند

بسیار مفید باشد. با این حال آن‌ها هشدار دادند که چنین مقایسه‌ای باید بین انواع مشابه آرشیو انجام شود، برای مثال، آرشیو دانشگاهی باید با دیگر آرشیوهای دانشگاهی مقایسه شود و نه با آرشیو شهرداری. شرکت‌کنندگان از مؤسسات دانشگاهی، نیاز به جمع‌آوری ثابت داده‌ها را برجسته کردند. بسیاری از شرکت‌کنندگان مزایای دسترسی به ابزار استاندارد را می‌بینند که جمع‌آوری اطلاعات برای گزارش به سازمان‌هایی مانند انجمن کتابخانه و یا آمار تحقیقات کانادا را ساده می‌کند.

برخی از شرکت‌کنندگان به اثر چارچوب نهادی در ارزیابی مبتنی بر کاربر اشاره کردند و نیاز به در نظر گرفتن دستور آرشیو را هنگام انجام مطالعات برجسته کردند. آرشیوداران از انواع مختلف آرشیوها می‌خواستند انواع مختلف داده‌ها را در مورد کاربران خود جمع‌آوری کنند. برای مثال، برخی از شرکت‌کنندگان در آرشیوی با دستور کار ملی یا منطقه‌ای کار می‌کنند، و نیاز دارند تا نشان دهند که به تمام اجزای تشکیل‌دهنده خود خدمت می‌کنند. یکی از آرشیوداران اشاره کرد که دانستن وابستگی گروه قومی کاربران آرشیوی برای آرشیو دولت در کانادا که به جامعه‌ای چندفرهنگی خدمت می‌کند، بسیار مهم است. این اطلاعات برای شرکت‌کنندگانی که در آرشیو تجاری کار می‌کنند، بسیار کم‌اهمیت‌تر است. آرشیودارانی با دستور محدود بر اساس منطقه جغرافیایی گفتند که جمع‌آوری داده‌ها در مورد اقامت مهم است، و آرشیوداران شهرداری می‌خواهند نشان دهند که به مالیات‌دهندگان در شهرهای خود خدمت می‌کنند. آرشیوداران دانشگاه باید نشان دهند که دانشجویان و استادان از خدمات آن‌ها استفاده می‌کنند و آرشیو، شهرت دانشگاه را افزایش می‌دهد. آرشیودارانی با دستور ارائه خدمت به کودکان مدرسه، جمع‌آوری اطلاعات مربوط به سن کاربران را مهم می‌دانند.

بحث

پاسخ آرشیوداران، مزایا و چالش‌های مرتبط با انجام تحقیق ارزیابی مبتنی بر کاربر را برجسته می‌کند. شرکت‌کننده‌ها مزایای متعلق به انجام تحقیقات ارزیابی مبتنی بر کاربر را بحث کرده و نشان دادند که مستندسازی در استفاده افزایش می‌یابد و/یا ارزش آرشیوها بسیار مهم است. آن‌ها همچنین موانع زیادی را برای انجام این مطالعات مشخص کردند. در ظاهر ممکن است به نظر رسد که چالش‌ها برطرف‌نشده هستند. هرچند چالش‌ها در مورد انجام پژوهش ارزیابی مبتنی بر کاربر منفی نیست، آرشیوداران با مسائلی سر و کار دارند که عملیات روزانه را تحت تأثیر قرار می‌دهد و برای انجام تحقیقات مبتنی بر کاربر و اجرای تغییر، موانع قابل توجهی را در بر خواهد داشت.

شرکت‌کنندگان فکر کردند که بازخورد کاربر ممکن است به آن‌ها در درک ارزش یا تأثیر

تمام خدماتشان کمک کند. بااین حال، شمارش تعداد کاربران بازدیدکننده از آرشیو، هم از نظر فیزیکی و هم از راه دور، ارزش خدمات آرشیوی یا تأثیر آن‌ها را نشان می‌دهد. تأثیر اغلب به عنوان «تفاوت ایجادشده» تعریف می‌شود و نمی‌دانیم که آیا بازدید از آرشیو یا استفاده از منابع آرشیوی از راه دور تفاوتی در زندگی فرد ایجاد می‌کند یا خیر، و علاوه براین، اگر چنین است، چگونه و یا چه تفاوتی ایجاد می‌کند. برخی آرشیوداران در انگلستان روش‌هایی را برای اندازه‌گیری تأثیر مطالعه می‌کنند. بااین حال، روش‌های قوی برای اندازه‌گیری تأثیر خدمات و محصولات آرشیوی هنوز در دسترس نیست.

همچنین نیاز به درک استدلال و شواهدی داریم که تخصیص‌گران منابع را تحت تأثیر قرار می‌دهد. شواهد تجربی نشان نمی‌دهد که افزایش استفاده، منابع مالی را افزایش می‌دهد. بسیاری از شرکت‌کنندگان بر این باورند که اگر بازدیدکننده بیشتری داشتند، بودجه بیشتری می‌گرفتند، اما هیچ موردی ارائه نشد که صحت این مطلب را نشان دهد. برخی افراد، داستان روایی از مدیران سطح بالا گفتند که توسط تعداد زیاد بازدید وبگاه و یا نامه‌های الکترونیکی که کاربران راضی را نشان می‌دهد، تحت تأثیر قرار گرفته بودند اما لازم است از شواهد روایی فراتر رویم. آرشیوداران نیاز به بررسی بیشتر نظام‌مند و تجربی عواملی دارند که منجر به افزایش در بودجه آن‌ها می‌شود.

شرکت‌کنندگان اطلاعاتی در مورد آرشیو رقمی خود می‌خواهند که به آن‌ها کمک می‌کند کاربران «جدید» خود را درک کنند و در تعیین اولویت‌ها، به‌خصوص در پروژه‌های رقمی‌سازی کمک می‌کنند. شرکت‌کنندگان معدودی نشان دادند که داده‌های چنین مطالعاتی به آن‌ها در طراحی خدمات بهتر کمک می‌کند. برخی از شرکت‌کنندگان در حال حاضر از سیاهه‌های کارساز برای پیگیری بازدید از وبگاه خود استفاده می‌کنند، و بسیاری، بازخورد غیررسمی مانند داستان‌ها را از کاربران جمع‌آوری می‌کنند. بااین حال، شرکت‌کنندگان نشان دادند که زمان، منابع، و یا تخصص برای انجام تحقیقات ارزیابی مبتنی بر کاربر ندارند. علاوه براین، برخی از آرشیوداران در این مطالعه می‌ترسند که افرادی که به نظرسنجی پاسخ دادند، بیشتر احتمال دارد از خدمات و سامانه‌های آرشیوی ناراضی باشند. آن‌ها ابراز نگرانی کردند که انتقاد از کاربران می‌تواند اثرات منفی بر مؤسساتشان داشته باشد. جالب توجه است، یافته‌های نظرسنجی ملی از بازدیدکنندگان بایگانی انگلستان نشان داد که اکثریت قریب به اتفاق پاسخ‌دهندگان، بیشتر خدمات آرشیوی را به عنوان بسیار خوب و یا خوب رتبه‌بندی کردند. بااین حال، شرکت‌کنندگان ابراز نگرانی کردند که رتبه‌بندی رضایت پایین ممکن است کمک‌های مالی آنان را تحت تأثیر قرار دهد. علاوه براین، نارضایتی از سامانه‌ها و خدمات ممکن است نیازمند تغییرات باشد و شرکت‌کنندگان بسیار معدودی احساس کردند که منابع و یا توانایی ایجاد تغییرات چشمگیر را در خدمات و یا سامانه‌ها دارند.

دریافتیم که برخی از مزایایی که آرشیوداران برای انجام تحقیق ارزیابی مشخص کرده‌اند، به‌عنوان مثال افزایش بودجه و ایجاد موردی برای آرشیو، از اهداف پروژه ما برای بهبود سامانه‌ها و خدمات بایگانی و بهبود سهولت دسترسی برای کاربران آرشیوی متفاوت است. یافته‌ها، مسائل مطرح‌شده توسط انجام مطالعات کاربران را برجسته می‌کند. به این نتیجه رسیدیم که اگر قصد داریم ابزاری را برای استفاده آن‌ها توسعه دهیم، لازم است با دقت بیشتری به آرشیوداران گوش دهیم و نگرانی‌ها و مشکلاتشان را درک کنیم. نظر ما از مزایای تحقیقات ارزیابی مبتنی بر کاربر از نظرات این آرشیوداران متفاوت است. اکثریت، برای حمایت از برنامه‌های خود و دریافت کمک‌های مالی بیشتر بازخوردها را می‌خواهند و نه برای کشف اینکه آیا کاربران با شیوه‌های آرشیوی مشکل داشتند و یا اینکه از خدماتی که آرشیو ارائه می‌کند، راضی هستند یا خیر. گوش دادن و درک دیدگاه‌های آرشیوداران برای کار با آن‌ها در تحقیقات ارزیابی مبتنی بر کاربر مهم هستند. فقط با گوش دادن به نظرات آرشیوداران درک می‌کنیم که ارزیابی مبتنی بر کاربر می‌تواند تهدید و همچنین فرصتی برای متخصصان باشد. علاوه بر این، یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که آرشیوداران برای پیگیری استفاده از وبگاه خود و کمک به درک موفقیت بازدید کاربر، هدف از پژوهش کاربر، و تأثیری که آرشیو بر زندگی کاربران داشته است، نیاز به ابزارهای ارزان و آسان دارند. ما آموختیم که ابزار استاندارد مبتنی بر کاربر، نیازهای همه مؤسسات آرشیوی را برآورده نمی‌کند. انواع مختلف آرشیوها نیاز به انواع مختلف بازخورد بر اساس دستور خود دارند و بنابراین، به جمع‌آوری انواع مختلف داده‌ها از کاربران خود علاقه‌مند هستند. در نتیجه، شرکای تحقیقاتی در پروژه ملی، اکنون برای ایجاد ابزارهای مبتنی بر کاربر استاندارد برای هر نوع از مؤسسات آرشیوی برنامه‌ریزی می‌کنند. همچنین نیاز داریم از روش‌هایی استفاده کنیم تا اطمینان حاصل شود که نمونه‌های نماینده کاربران به نظرسنجی ما پاسخ می‌دهند. آرشیوداران همچنین نیاز به دستورالعمل‌ها و آموزش‌هایی در مورد استفاده از ابزارها دارند. باید با تمرکز بر خدمات و سیستم‌هایی که آرشیوداران معتقدند می‌توانند با هزینه کم تغییر دهند - به‌عنوان مثال، طراحی یک وبگاه یا یک رابط - شروع به توسعه ابزارهای استاندارد کنیم. باید با ارزیابی عملکردها و مناطقی شروع کنیم که در آن بازخورد می‌تواند به تعیین اولویت و طراحی سیستم‌ها کمک کند. اگر آرشیوداران به بازخورد کاربر در مورد خدمات و سیستم‌ها که به‌آسانی قابل تغییر هستند، دسترسی داشته باشند، ممکن است مایل به ارزیابی سایر خدمات باشند. بالین حال، به ابزارهایی نیاز داریم تا به آرشیوداران کمک کنیم که داستان‌هایی را که کاربران می‌گویند، گردآوری کنند و تأثیر منابع، خدمات، و مؤسسات آرشیوی را شناسایی کنیم.

برخی از آرشیوداران در این مطالعه، به‌ویژه دانشدار دانشگاه، به مقایسه عملکرد خود با دیگر

آرشیوها علاقه‌مند بودند؛ همچنین آن‌ها به گرفتن داده‌های غنی علاقه‌مند بودند که ارزش آرشیو را به افراد نشان دهد و ارائه‌دهندگان منابع را برای افزایش بودجه متقاعد کند. بازخورد غیررسمی که آرشیوداران در میز مرجع یا از طریق پست الکترونیکی جمع‌آوری می‌کنند ممکن است روایی باشد، اما شرکت‌کنندگان بر این باورند که نشان‌دهنده تأثیر و ارزش آرشیو است؛ چیزی که استفاده آماری نمی‌تواند انجام دهد. پروتکل‌های نیمه‌ساختاری و روش‌های تحلیلی دقیق به آرشیوداران کمک خواهد کرد چنین داده‌هایی را ضبط و تجزیه و تحلیل کنند. اطلاعات کمی تقویت‌شده با داده‌های غنی کیفی، درک بهتری از تعامل بین کاربران و سامانه‌ها و خدمات بایگانی، و همچنین دانش عمیق‌تری از ارزش آرشیو برای کاربران ارائه خواهد کرد.

گوش‌دادن کافی نیست. نیاز به ایجاد فرهنگ ارزیابی داریم که نظرات و بازخورد را از انواع مختلف کاربران، تازه‌کار و کارشناس، طلب کند. باید تمرکز بر جمع‌آوری داده‌ها در مورد کاربران منابع رقمی را آغاز کنیم. برخی از شرکت‌کنندگان در این مطالعه نشان دادند که روش‌های سنتی صحبت کردن با کاربران در آرشیوهای فیزیکی به درک نیاز این کاربران کمک می‌کند، اما آن‌ها نیاز به ابزارهایی دارند که به آن‌ها در درک آنچه که کاربران آرشیو رقمی نیاز دارند، کمک کند. برای انجام تحقیقات ارزیابی مبتنی بر کاربر قوی، آرشیوداران به موارد زیر نیاز دارند:

- پول برای حمایت از پژوهش ارزیابی مبتنی بر کاربر؛
- آموزش در پژوهش ارزیابی مبتنی بر کاربر، به عنوان بخشی از برنامه‌های کارشناسی‌ارشد و ادامه کارگاه‌های آموزشی؛
- درک بهتری از چگونگی اندازه‌گیری تأثیر آرشیو و روش‌ها برای جمع‌آوری اطلاعات در مورد تأثیر؛
- داده‌های پایه درباره استفاده از سامانه‌ها و خدمات آرشیوی. اطلاعات پایه بسیار مهم است زیرا در نسل اول آرشیوهای رقمی هستیم؛
- ابزار رایگان و آسان برای استفاده که به آرشیوداران کمک خواهد کرد وبلاگ‌های خود را تجزیه و تحلیل کنند؛
- مشارکت بین متخصصان و محققان دانشگاهی برای توسعه ابزارهایی که داده‌های مورد نیاز آرشیو را جمع‌آوری می‌کنند.

مشارکت و همکاری برای موفقیت این کار مهم خواهد بود؛ بنابراین، آرشیوداران نیاز به ساخت شبکه‌ای قوی از پژوهشگران علاقه‌مند به مطالعه کاربران و توسعه فرهنگ ارزیابی دارند. به تحقیقات بیشتری برای درک مفروضات آرشیوداران در مورد کاربران خود، عواملی که مدیریت ارشد را برای تخصیص بودجه تحت تأثیر قرار می‌دهد، و تأثیر خدمات آرشیوی نیاز داریم.

پیوست الف

تمرین رتبه‌بندی برای آرشیوداران

تاریخ: _____ جلسه شماره _____

جدول زیر فهرستی از مواردی است که آرشیوداران به‌دنبال بازخورد از کاربران آرشیو رقمی خود هستند. موارد به چهار گروه تقسیم می‌شود.

۱- اگر فکر می‌کنید موردی برای ارزیابی آرشیو رقمی مهم است، در کنار آن مورد در ستونی با عنوان «مهم» X قرار دهید؛ در غیر این صورت آن را خالی بگذارید.

۲- سپس، در داخل هر گروه، سه مورد «مهم» را با ترتیب عددی رتبه‌بندی کنید. ۱ مهم‌ترین مورد، ۲ دومین مورد مهم، و به‌همین ترتیب.

رتبه‌بندی	مهم	۱- اطلاعات در مورد کاربران
		محل سکونت
		سن
		جنسیت
		تحصیلات
		شغل/وضعیت شغلی
		گروه قومی
		زبان
		مهارت‌های رایانه‌ای
		دسترسی به اینترنت
		تجربه انجام تحقیق آرشیوی
		موارد دیگر (لطفاً مشخص کنید)
رتبه‌بندی	مهم	۲- اطلاعات در مورد استفاده
		چگونه کاربر در مورد وبگاه آرشیو می‌فهمد/ به آن دست می‌یابد
		هدف از پژوهش
		موضوع تحقیق
		فراوانی استفاده
		خدمات جدیدی که کاربر مایل به افزوده‌شدن آنهاست

		موفقیت جدیدترین جست‌وجو/بازدید کاربر
		ارتباط بین بازدید برخط و بازدید در محل
		اهمیت استفاده از آرشیو در پژوهش کاربر
		دیگر موارد (لطفاً مشخص کنید)
رتبه‌بندی	مهم	۳- سوابق / خدمات مورد استفاده
		اطلاعاتی در مورد تسهیلات و خدمات
		کاتالوگ موجودی
		بازیاگرهایی برای علاقه‌مندان ویژه
		شاخص‌هایی برای انواع سوابق
		موجودی‌های منتخب، برای مثال تصاویر، آمار حیاتی، اسناد نام‌نویسی، غیره.
		نمایشگاه‌ها
		درخواست برخط برای رونوشت سوابق
		درخواست برخط برای بازیابی سوابق
		درخواست برخط برای امانت‌بین کتابخانه‌ای ریزفیلم
		فرم پرسش برخط
		ویژگی‌های دیگر (برای مثال: منابع مرتبط، نقشه وبگاه و غیره)
		دیگر موارد (لطفاً مشخص کنید)
رتبه‌بندی	مهم	۴. جنبه‌های وبگاه
		محتوا
		قابلیت جست‌وجو
		عملکرد جست‌وجو (برای کاتالوگ)
		ارائه (ظاهر و احساس)
		دستورالعمل استفاده از بخش‌های مختلف وبگاه
		حفاظت اطلاعات شخصی کاربر/حریم خصوصی
		موارد دیگر (لطفاً مشخص کنید)

منابع

- Altman, B.& Nemmers, J. (2001). The Usability of On-line Archival Resources: The Polaris Project Finding Aid American Archivist, 64 , pp: 121-31.
- Bureau of Canadian Archivists (n.d.). Planning Committee on Descriptive Standards, Subject Indexing Working Group, Subject Indexing for Archives: the Report of the Subject Indexing Working Group, pp. 20-21.
- Cox, R. (1992). Research Archival Reference as an Information Function: Observations on Need and Opportunities. RQ 31, 3, pp.387-97.
- Dowler, L. (1988). The Role of Use in Defining Archival Practice and Principles: A Research Agenda for the Availability and Use of Records. American Archivist, 51: pp. 74-95.
- Ericson, T. L. (1990-91). Preoccupied with Our Own Gardens: Outreach and Archives. Archivaria, 31, pp.114-22.
- Grimard, J. (2004). Program Evaluation and Archives: 'Appraising' Archival Work and Achievement, Archivaria (57): pp. 69-87.
- Joyce, W. J. (1984). Archivists and Research Use". American Archivist , pp.124-33.
- Krueger, R. A. (1998). Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research. Newbury Park,: Sage.
- Maher, W. J. (1986). Use of Users Studies. Midwestern Archivist, 11: pp.15-26.
- Marshall, C.& Rossman, G. B. (2006). Designing Qualitative Research, 4th ed. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- Palys, T. (2003). Research Decision: Quantitative and Qualitative Perspectives, 3rd ed. (Scarborough, Ont: Thomson Nelson.
- Prom, Ch. J. (2004). User Interactions with Electronic Finding Aids in a Controlled Setting, American Archivist 67 pp. 234-68.
- Yakel, (2004). Encoded Archival Description: Are Finding Aids Boundary Spanner or Barriers for Users?. Journal of Archival Organization 2, nos. 1-2: pp. 63-77.

مسئله مالکیت و مالیات اراضی بایر در دوره قاجار

امین محمدی

چکیده:

جنگ یکی از عوامل اصلی رشد چشمگیر اراضی بایر در ادوار مختلف تاریخ ایران بوده است و حکومت‌های مختلف پس از رسیدن به دوران ثبات، اقدام به عمران این اراضی می‌کردند. در دوره قاجار، اراضی بایر مورد توجه حاکمیت قرار گرفت، زیرا هم از بُعد مالکیت و هم مالیات مشکلات بسیار زیادی برای آن‌ها به بار آورده بود. وسعت عظیم اراضی بایر، قاجاران را از درآمد مالیاتی هنگفتی محروم می‌کرد و تلاش حکومت برای واگذاری این اراضی به دلایلی چون پیداشدن مالکان جدید برای اراضی در حال احیا و تلف شدن زحمات و وارد آمدن خسارت به احیاگران با ناکامی همراه بود. اما راهکار حکومت قاجار برای حل مسئله اراضی بایر و وصول مالیات از مالکان این اراضی چه بود؟ در این مقاله سعی داریم افزون‌بر پاسخ به این سؤال، به بازخوانی یکی از اسناد مهم در این رابطه یعنی آلبوم شماره ۱۹۲ از مجموعه بیوتات سلطنتی با عنوان «کتابچه دستورالعمل عمران اراضی بایر در دوره قاجار» بپردازیم.

کلیدواژه‌ها

اراضی بایر، دوره قاجار، مالیات، مالکیت، اسناد تاریخی.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۵؛ صص: ۷۸-۹۷

مسئله مالکیت و مالیات اراضی بایر در دوره قاجار

امین محمدی^۱

مقدمه:

در گذشته، جنگ از عوامل اصلی شکل‌گیری اراضی بایر بود. در پی هر جنگ افراد زیادی کشته و بسیاری از اراضی کشاورزی رها شده و به اراضی بایر تبدیل می‌شد. این وضعیت در تمامی ادوار تاریخی رخ داده است و بسیاری از شهرها و روستاهای بزرگ در پی جنگ‌های داخلی و خارجی لم‌یزرع و متروکه شده‌اند. اراضی بایر همواره برای حکومت‌ها معضل اقتصادی بزرگی بود و آن‌ها را از درآمدهای مالیاتی هنگفتی محروم می‌کرد. به همین دلیل، هر حکومت پس از تأسیس و رسیدن به دوران ثبات تلاش می‌کرد با تمسک به راهکارهایی به عمران این اراضی بپردازد و درآمدهای مالیاتی خود را افزایش دهد.

شایان ذکر است که مسئله اراضی بایر فقط به گذشته دور بر نمی‌گردد. این مسئله در دوران معاصر نیز مورد توجه بوده به‌صورتی که در دوره پهلوی و در سال ۱۳۴۵ آئین‌نامه‌ای برای چگونگی وصول مالیات اراضی بایر تدوین شد (پرونده‌های قوانین، شماره بازیابی ۳۰۵/۰/۲۲/۹۴ ق.و). و در نهایت در سال ۱۳۵۵ آئین‌نامه‌ای در جهت انتظام امور اراضی بایر به تصویب رسید و همان آئین‌نامه در سال ۱۳۸۹ با برخی اصلاحات، مجدد مورد تصویب قرار گرفت (مجله کانون، ۱۳۹۰، ص ۱۵۷).^۲

تاکنون پژوهش مستقلی در رابطه با موضوع اراضی بایر در تاریخ ایران انجام نگرفته است. فقط در آثاری که به مالکیت زمین و کشاورزی در تاریخ ایران پرداخته‌اند، می‌توان اشاره‌هایی

۱. دانشجوی دکترای تاریخ، پژوهشگر پژوهشکده اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛
Amin.mohammadi@ut.ac.ir .
۲. بر اساس قانون، اراضی بایر شامل آن دسته از اراضی است که بیش از ۵ سال بدون عذر موجه بلاکشت مانده یا همانند (قانون حل مشکل اراضی بایر، مصوب ۱۳۶۷/۵/۲۵).

به این موضوع پیدا کرد. مهم‌ترین اثری که به‌صورت مختصر به موضوع اراضی بایر در ایران پرداخته، کتاب «مالک و زارع در ایران» اثر بی‌بدیل کاترین لمتون است. بر این اساس، در این پژوهش تلاش خواهیم کرد ضمن ترسیم وضعیت اراضی بایر در ادوار مختلف ایران، به این سؤال پاسخ دهیم که حکومت قاجار برای حل مسئله این اراضی چه راهکاری را موردتوجه قرار داد. در پایان، یکی از اسناد مهم در این رابطه یعنی آلبوم شماره ۱۹۲ از مجموعه بیوتات سلطنتی با عنوان «کتابچه دستورالعمل عمران اراضی بایر در دوره قاجار» بازخوانی خواهد شد. این سند می‌تواند به‌عنوان مهم‌ترین منبع برای علاقه‌مندان به پژوهش درباره اراضی بایر مورد استفاده پژوهشگران قرار گیرد.

اراضی بایر پیش از دوره قاجار

عمران اراضی بایر در ادوار مختلف تاریخ ایران موردتوجه قرار گرفته است اما موفقیت، بیشتر در دورانی حاصل می‌شد که حکومت‌ها پس از پشت‌سر گذاشتن جنگ‌های مختلف به ثبات نسبی می‌رسیدند. پس از دستیابی به ثبات سیاسی و برقراری امنیت، حکومت‌ها برای وصول مالیات بیشتر اقدام به عمران اراضی بایر می‌کردند. پیش از دوره قاجار، سلسله‌های سلجوقی، ایلخانی و صفویه بیشترین تلاش را نسبت به دیگر حکومت‌ها برای عمران اراضی بایر به خرج دادند. حکومت طولانی‌مدت این سلسله‌ها عامل اصلی توجه آن‌ها به رسیدگی به اراضی بایر بود. رسیدگی به اوضاع اراضی بایر در زمان حکومت سلجوقی نسبت به دوران قبل از اهمیت بیشتری برخوردار است. سلاجقه (۴۲۹-۵۹۰ ق.) بیش از ۱۵۰ سال حکومت کردند که بخش بسیاری از این زمان در ثبات نسبی گذشت. در این دوره، به‌منظور عمران اراضی بایر، آن‌ها را به‌صورت اقطاع به صاحب‌منصبان واگذار می‌کردند. این اقطاع که ماوردی، متفکر دوره سلجوقی، آن را اقطاع التملیک نامیده است عبارت بود از زمین‌های بایری که به شرط زراعت به اشخاص واگذار می‌شد و مقصود از آن پیشرفت کشاورزی و ازدیاد درآمد حکومت بود (لمتون، ۱۳۹۳، ص ۸۵). یورش مغولان از مهم‌ترین حوادث تاریخ ایران است که در پی آن بسیاری از شهرها و روستاهای کشور متروک و ویران شد. شدت ویرانی حاصل از این ایلغار در توصیف خواجه فضل‌الله همدانی به‌روشنی مشاهده کرد:

از راه تتبع تواریخ و راه قیاس معقول پوشیده نماند که هرگز ممالک خراب‌تر از آنکه درین سال‌ها بوده نبوده خصوصاً مواضعی که لشکر مغول آنجا رسیده چه از ابتدا ظهور بنی‌آدم باز هیچ پادشاهی را چندان مملکت که چنگیزخان و اوروغ او مسخر کرده‌اند و در تحت تصرف آورده میسر نگشته و چندان خلق که ایشان کشته‌اند کس نکشته [است] (همدانی، ۱۳۵۸، ص ۳۴۹).

تلفات ناشی از این واقعه به گونه‌ای بود که میزان درآمدهای مالیاتی برخی مناطق با کاهش فاجعه‌باری مواجه شد (مستوفی، ۱۳۶۲، ص ۲۷). افزایش ناگهانی اراضی بایر در این دوره ادامه داشت تا اینکه پس از برقراری امنیت و ثبات نسبی، مقارن حکومت غازان خان (۶۹۴-۷۰۳ ق.)، دیوانی به نام دیوان خالصه تأسیس شد که وظیفه آن ثبت و طبقه‌بندی زمین‌های متروک و بایر و تبدیل آن‌ها به اراضی خالصه بود (لمتون، ۱۳۹۳، ص ۵۸). به منظور احیای کشاورزی و افزایش مجدد مالیات‌های دیوانی، طرح واگذاری مالکیت اراضی بایر به آبادکنندگان آن‌ها مورد توجه قرار گرفت (همدانی، ۱۳۶۷، ص ۱۱۰۶). دستورالعمل زیر که اراضی را به سه دسته تقسیم کرده است، به منظور تشویق عمران اراضی بایر در آن دوره ارائه شد و بر اساس گزارش منابع نتایج مثبتی را بر جای گذاشت:

[دسته] نخست، زمین‌هایی که آب داشت و آباد کردن آن‌ها محتاج زحمت فراوان نبود. مقرر شد که صاحبان این زمین‌ها در سال اول چیزی ندهند و در سال دوم یک ثلث حقوق دیوانی را بپردازند و دوسوم بقیه از آن [عامر] با کسی باشد که زمین را آباد کرده است. به علاوه همه محصول زمین به او تعلق یابد و در سال سوم سه‌چهارم حقوق دیوانی از وی وصول گردد. دسته دوم عبارت بود از زمین‌هایی که تهیه آب برای آن‌ها محتاج کار و کوششی متوسط بود. بنا شد که صاحبان این زمین‌ها در سال اول چیزی ندهند و در سال دوم یک‌سوم و در سال سوم، دوسوم حقوق دیوانی را بپردازند. دسته سوم زمین‌هایی بود که آباد کردن آن‌ها محتاج ساختن بند یا تعمیر کاریز بود. از صاحبان این زمین‌ها در سال اول چیزی نمی‌گرفتند، در سال دوم، یک ثلث حقوق دیوانی و در سال سوم نصف آن را می‌ستانند (لمتون، ۱۳۹۳، ص ۱۸۷).

دستورالعمل بالا برای آباد کردن اراضی موات نیز اعمال می‌شد با این شرط که اگر صاحبی برای زمین پیدا می‌شد نیمی از آنچه عامر یا آبادکننده زمین به دیوان پرداخت می‌کرد به مالک می‌رسید (لمتون، ۱۳۹۳، ص ۱۸۸).

با مرگ ابوسعید، آخرین ایلخان مغول، ثبات حکومت ایلخانیان پایان یافت و تا تأسیس سلسله صفویه، ایران برای سال‌های طولانی روی ثبات و آرامش را به خود ندید. وضعیت گسترش اراضی بایر در این دوران به صورتی بود که در دوره حکومت چوپانیان به منظور رسیدگی به آن‌ها دیوان بایرات تأسیس شده است (نخجوانی، ۱۹۷۸، ص ۲۹).

در دوره صفویه (۹۰۷-۱۱۴۸ ق.) هم عمران این اراضی مورد توجه حکومت قرار گرفت. در این دوره اراضی بایر و لم‌یزرع بخشی از اراضی دولتی و املاک سلطنتی را تشکیل می‌دادند که برای مدت محدودی مزایای یک ملک مانند قابل فروش بودن را داشتند (فراگتر،

۱۳۷۹، ص ۲۳۵). بنا بر تحقیقات لمتون، در دوره صفویه، سیورغال‌ها^۱ را از محل زمین‌های بایر یا خالصه‌جات واگذار می‌کردند (لمتون، ۱۳۹۳، ص ۲۲۸). یکی از فرامین صادره از شاه‌سلطان حسین صفوی نشان می‌دهد که در آن روزگار در ازای آبادکردن اراضی بایر و قنوات متروک، مالکیت آن‌ها به‌عنوان سیورغال موروثی واگذار و برخی معافیت‌های مالیاتی برای آن‌ها در نظر گرفته می‌شد (لمتون، ۱۳۹۳، ص ۲۳۰). بر اساس منابع در مواقعی این اراضی به‌صورت اجاره ۹۹ ساله به مردم واگذار شده‌اند (فلور، ۱۳۹۴، ص ۱۷۹). به‌نظر نمی‌رسد شرایط و ضوابط واگذاری اراضی بایر در این دوره تفاوت چندانی با دوره ایلخانی داشته باشد. پس از سقوط اصفهان به‌دست افغان‌ها تا بر تخت نشست نادرشاه افشار جنگ‌های داخلی و خارجی زیادی در ایران رخ داد و در پی آن بر میزان اراضی بایر افزوده شد. بنا بر گزارش‌ها، نادرشاه نیز سیاست واگذاری اراضی بایر را دنبال کرد. به‌گفته میرزا محمد کاظم مروی، نویسنده عالم‌آرای نادری، شاه افشار که به نظم امور مالی دولت توجه داشت، به وضعیت شهرها اظهار علاقه می‌کرد و فرمان داد که زمین‌های بایر و رهاشده را آبادان کنند و دسته‌هایی از مردم را به آنجا کوچ داد (راوندی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۴۵۹). ظاهراً سیاست انتقال جمعیت به‌منظور احیای اراضی بایر برای اولین بار از سوی نادرشاه دنبال شده است.

اراضی بایر در دوره قاجار

از سقوط حکومت صفویه تا روی کار آمدن قاجاران، ایران سال‌های طولانی درگیر جنگ‌های داخلی بود. جنگ‌های جانشینی میان بازماندگان نادرشاه افشار و کریم‌خان زند کشور را در آستانه فروپاشی قرار داده بود. اولیویه که مقارن روی کار آمدن آقامحمدخان به ایران سفر کرده است، وضعیت برخی مناطق کشور را این گونه توصیف کرده است:

تاکنون مزارع لم‌یزرع و زمین‌های بایر و دهات خراب و مردمانی که از اغتشاش داخلی گرفتار فقر و فاقه گردیده بودند، بسیار دیده بودیم و بسیار تحیر و تأسف می‌خوردیم، اما از دیدن چنین شهر متبرکه‌ای که به‌تازگی گرفتار فلاکت و مبتلای چنین مصیبتی شده بود و خاصه از دیدن جمعیت بیچارگان پریشان‌حال و بد روزگار که اکنون از قیور برخاسته‌اند، دل‌های ما شرحه‌شرحه شد. به‌قدری متألم و متأثر گردیدیم که نمی‌توانستیم [بیشتر] ملاحظه چنین صورتی کنیم. غیر از تأسف، چاره دیگر نداشتیم که این هم چاره نبود (اولیویه، ۱۳۷۱، ص ۱۰۷).

این وضعیت منجر به افزایش چشمگیر اراضی بایر شد و قاجاران را از درآمدهای مالیاتی عظیمی محروم کرد. در دوره قاجار در زمان حکومت محمدشاه و پسرش ناصرالدین‌شاه

۱. سیورغال نوعی تیول موروثی با حق مالکیت مالیات محصول و معاف از مالیات و حقوق ممتازی بود که در مورد سیورغال‌های وسیع، شامل معافیت‌های دیوانی و شرعی نیز می‌شد (فراگر، ۱۳۷۹، ص ۲۲۷).

بیشترین تلاش‌ها برای عمران اراضی بایر انجام گرفت. مهم‌ترین دلیل این وضعیت، امنیت و ثبات سیاسی نسبی حاکم بر زمانهٔ این دو شاه قاجار بود.

در زمان حکومت محمدشاه قاجار، صدراعظم او، حاجی میرزا آقاسی، توجه ویژه‌ای به حفر قنات و عمران اراضی بایر و صحاری غیرمزروع داشت (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷، ج ۳، ص ۱۶۷۳). او بسیاری از اراضی بایر را خریداری کرد و آباد نمود و در نهایت به محمدشاه هبه کرد (بیانی و اتحادیه، ۱۳۸۷ ص ۱۰). هرچند روایات مختلفی از بیهودگی تلاش او در منابع تاریخی وجود دارد با این حال نمی‌توان به‌سادگی از اقدامات این صدراعظم درویش مسلک گذشت.

در اوایل دورهٔ ناصری به‌منظور افزایش درآمدهای مالیاتی، معافیت‌هایی برای آبادکردن اراضی بایر در نظر گرفته شد، با این حال پس از مرگ امیرکبیر بار دیگر مأموران حکومت اخاذی را از سر گرفتند و پرداخت حقوق برخی کارکنان دولت را به این اراضی حواله کردند (لمتون، ۱۳۹۳، ص ۲۸۸). در این شرایط و در ادامه با بروز قحطی‌های سال ۱۲۸۶ هجری، بسیاری از املاک اربابی و خالصه به بایر تبدیل شد (لمتون، ۱۳۹۳، ص ۲۸۹). منابع این دوره نشان می‌دهند که بهره‌برداری و اخذ مالیات از اراضی بایر به‌شکل ویژه‌ای موردتوجه حکومت قاجار قرار گرفته است؛ برای مثال می‌توان به‌شرح یکی از صاحب‌منصبان قاجار از فواید عمران اراضی بایر خوزستان اشاره کرد:

یکی از خواص بستن سد این است که آب کارون را بر سطح یک مملکت بزرگ بی‌آب لم‌یزرع جاری داشته اراضی بایر ملک را دایر می‌نماییم. در صحاری و براری ذی‌زرع باغستان و قرا و رستاق احداث می‌شود. از محصول زراعت و نخیلات فواید متکثر برمی‌داریم. در صورت آبادی سالی لااقل بیست کرور تومان وجه نقد باج خراج عاید دولت می‌گردد. یکی آنکه بعد از اینکه سد بسته شد و آب سطح مملکت جاری گردید باغ و بساتین احداث نمودند در صحاری و براری لم‌یزرع غیرمسکون کشت و زرع و آبادی تشکیل یافت هوای مملکت به‌مراتب تفاوت می‌کند (گلچین، ۱۳۷۷، ص ۱۸۶).

همان‌طور که دیدیم، افزون بر مزیت اخذ مالیات، تغییر آب و هوای مناطق گرمسیری چون خوزستان با استفاده از طرح عمران اراضی بایر نیز موردتوجه این صاحب‌منصب دورهٔ ناصری قرار گرفته است.

با وجود تلاش دولتمردان قاجار برای عمران اراضی بایر، برخی عوامل باعث عدم موفقیت آنان شد. نبود یک قانون جامع و مانع در این خصوص باعث شده بود احیاگران رغبت خود را برای عمران اراضی از دست بدهند. بر اساس منابع مهم‌ترین مانع در اجرای طرح واگذاری این اراضی این بود که پس از واگذاری و آبادی این اراضی، اشخاصی مدعی مالکیت آن‌ها می‌شدند و پس از شکایت و ارائهٔ مدارک سرانجام احیاگر را خلع‌ید و چه بسا محکوم به پرداخت

اجرت‌المثل می‌کردند (ساکما، شناسه سند ۲۹۵/۷۲۶۲). خسارت مالی که با وجود این شرایط بر احیاگران تحمیل می‌شد، نتیجه‌ای جز بایرماندن اراضی و بی‌انگیزی برای عمران و آبادانی در پی نداشت.

دستورالعمل عمران اراضی بایر

راهکار حکومت قاجار برای تشویق مردم به احیای اراضی بایر و لم‌بزرع، تدوین یک دستورالعمل لازم‌الاجرا بود. یک نسخه از چاپ سنگی این دستورالعمل به‌خط نسخ در آلبوم شماره ۱۹۲ مجموعه بیوتات سلطنتی موجود است. تاریخ نگارش این دستورالعمل مشخص نیست اما از آنجا که بخش اعظم آلبوم‌های بیوتات سلطنتی مربوط به دوره محمدشاه و ناصرالدین‌شاه است، می‌توان تاریخ نگارش آن را به این دوران نسبت داد. در منابع تاریخی نیز آمده است که در این دو دوره فعالیت بیشتری برای عمران اراضی بایر صورت گرفته است.

این دستورالعمل، از جامع‌ترین قانونی است که تا دوره قاجار برای عمران اراضی بایر به نگارش درآمده است. دو محور اساسی مالکیت و مالیات در نگارش این دستورالعمل موردتوجه حکومت قاجار بوده است. در هر دو محور، قاجاران با اعطای امتیاز و سیاست تشویقی تلاش کرده‌اند احیاگران را به عمران اراضی راغب کنند و اطمینان لازم را برای هدرنرفتن وقت و هزینه به آن‌ها بدهند. در موضوع مالکیت، مهم‌ترین امتیازی که برای احیاگران در نظر گرفته شد این بود که در صورتی که شخصی پس از آبادی ملک مدعی مالکیت آن شد و توانست ادعای خود را ثابت کند، باید تمامی هزینه‌ها و منابع احیاگر را پرداخت کند و در غیر این صورت ملک به او واگذار نخواهد شد (ساکما، شناسه سند ۲۹۵/۷۲۶۲).

در موضوع مالیات نیز حکومت قاجار معافیت‌های مالیاتی مناسبی برای احیاگران در نظر گرفت. در مرحله اول مالکیت ملک بایر به‌صورت رایگان به احیاگر واگذار می‌شد. در مرحله دوم، احیاگر تا سه سال از پرداخت مالیات معاف می‌شد. در سال چهارم نیز پس از بررسی و ممیزی ملک، مالیات مناسب برای املاک در نظر گرفته می‌شد.

اینکه این قوانین و مقررات تا چه میزان به عمران اراضی بایر در دوره قاجار منجر شد نیازمند یک بررسی همه‌جانبه است. از آنجا که لازمه عمران اراضی بایر امنیت و ثبات سیاسی بود، با وجود بی‌ثباتی‌های سیاسی و اقتصادی پس از مرگ ناصرالدین‌شاه تا پایان قاجار، به‌نظر می‌رسد نباید انتظار زیادی از اجرایی شدن این دستورالعمل داشت.

نتیجه‌گیری:

همان‌طور که گفته شد، جنگ عامل اصلی گسترش اراضی بایر بود و عمران این اراضی نیز

در گرو برقراری ثبات سیاسی و امنیت در جامعه بود. با روی کار آمدن قاجاران تلاش‌های زیادی برای احیای اراضی بایر صورت گرفت ولی با وجود این تلاش‌ها، نبود یک قانون جامع که بتواند سرمایه‌گذاری احیاگران را تضمین کند، مانع از تحقق اندیشه عمران این اراضی شد. به دنبال برقراری ثبات و امنیت در اواسط دوره قاجار، این حکومت با هدف آبادانی اراضی بایر و کسب درآمدهای مالیاتی بیشتر، اقدام به تدوین و تنظیم یک دستورالعمل در خصوص عمران اراضی بایر کرد. در این دستورالعمل در دو محور مالکیت و مالیات امتیازاتی به احیاگران داده شد تا با اطمینان خاطر در اراضی واگذار شده سرمایه‌گذاری کرده و به عمران آن بپردازند.

بازخوانی کتابچه عمران اراضی بایر

۱/ هُوَ اللهُ تَعَالَى شَانَهُ الْعَزِيزُ

/ چون بعضی از قراء و قلعت‌جات و قنوت^۲ از ایام قدیم مخروبه بوده و اقدام / به آبادی آن‌ها نشده است، این اوقات که لله الحمد از توجهات سنیہ ملوکانه / به عدل و داد در همه جا امن و آسودگی به درجه کمال رسیده و همه کس به خیال / آبادکردن دهات و قلعت‌جات و قنوت مخروبه افتاده است، موانع دیگری در / این مسئله پیش آمده که املاک را به همان حالت سابقه خراب و ویران داشته، / کسی را جرأت اقدام بر اعمار^۳ نیست و عمده مانع این است که هر که اقدام به تعمیر / قلعه و آبادی ده و قناتی می‌نماید، مبالغی خرج کرده و روزگاری اوقات / صرف می‌کند، همین که هنگام کشت و کار و استفاده می‌شود، مدعی‌ها پیدا شده، / پاره‌ای [به ادعای ملکیت و بعضی به ادعای وقفیت برخاسته،^۴ مانع تصرف گشته، / بلکه مدعی اجرت‌المثل هم شده [و] موجب خسارت و اضرار می‌گردند؛ شاید / بعضی هم در ادعای خود محق باشند ولی عمداً در ابتدای شروع به آبادی / سکوت اختیار نموده، ادعای خود را عنوان نمی‌کند تا پس از آبادی به مقام / ادعا برآید و از این رو و موانع، دیگر کسی نمی‌تواند اقدام به آبادی نماید / و املاک همچنان مخروبه و لاطایل افتاده است. لازم می‌آید از برای رفع / موانع تدبیری اندیشیده [و] قرار محکمی گذاشت که موجب اطمینان مردم شده، / از روی فراغت و اعتبار صرف مال و قدرت در آبادی مملکت که فواید آن / از هر جهتی عمومی است نموده، املاک منبت^۵ و حاصلخیز لم‌یزرع و بایر نمانده، / موجب ثروت و رفاه متوطنین^۶ گردد.

از برای حصول اینگونه مقصد خیر / مرصد، قاعده مقررۀ ذیل که در دو باب و هیجده فصل و یک خاتمه است سمت / ترقیم یافته، حسب الامر قدر قدر علیحضرت اقدس ظل‌اللهی - خلدالله ملکه / و سلطانه - به موقع اجرا گذاشته می‌شود.

۱. هر اسلش (/) به معنای یک سطر از بازخوانی سند است. بهتر بود روی اسلش- طبق الگوی ارائه شده از استاد شیخ‌الحکامی- شماره سطر نیز قرار می‌گرفت، اما به دلیل تداخل آن با شماره ارجاعات، علامت اسلش به تنهایی درج شده است.

۲. بنابر گزارش‌ها، در دوره قاجار بیش از نیمی از اراضی زیر کشت کشور با استفاده از قنات‌ها آبیاری می‌شدند (عیسوی، ۱۳۸۸، ص ۳۳۲). فوریه، پزشک ناصرالدین‌شاه، وضعیت قنات‌های آن دوره را این گونه وصف کرده است: «در هر جهت که مسافرت می‌کنی، قنوت خشک و از حیز انتفاع افتاده به چشم می‌خورد» (سیف، ۱۳۸۰، ص ۲۱۹).

۳. آبادکردن.

۴. اصل: برخاسته.

۵. جای روییدن گیاه.

۶. ساکنان.

باب اول

در تکالیف مالکین قراء و مزارع و قلعه و قنوات

فصل اول

/ باید اشخاصی که می‌خواهند قراء و قنوات مخروبه را آباد نمایند یا آن‌هایی که / شروع کرده‌اند، به ایالت اطلاع داده قرار مالیات آنجا را که چند مدت / بی‌مالیات و بعد، چه مالیات کارسازی نمایند، متقبل شده بدهند، والا / ضبط دیوان خواهد شد. در مقرر داشتن مالیات به اقتضای هر مکان قرار مُعَدِّل مساعد خواهد داد.

فصل دوم^۱

/ صاحبان املاک مخروبه مملکت خراسان اعم از اینکه مالکیت ملکیت و تولیت / وقفیت را مدعی باشند، باید در مشهد، در ظرف شش‌ماه مستندات خود را به دیوانخانه^۲ / عدالت^۳ حاضر نموده، چگونگی مالکیت خود را به ثبوت برسانند و از برای متوطنین / در توابع شهر مشهد مقدس با محالات و ولایات دیگر، برحسب بُعد محل / به ملاحظه هر منزل، روزی بر مهلت شش‌ماهه افزوده می‌شود.

فصل سوم^۴

/ سواد قباله و حجت و وقف‌نامه معتبر نیست؛ باید عین سند را ارائه نمایند.

فصل چهارم

/ هرگاه برای یک محل دو یا سه مدعی با مستند ظاهر شود، در صورتی که / نتوان به واسطه اسناد حکم کرد، رجوع به شرع انور خواهد شد.

فصل پنجم

/ در صورتی که معلوم شود مقداری از / حدود ملک مخروبه که در سند چهار حد آن معین شده است، چند سال / قبل همسایه آن تصرف و آباد نموده است از متصرف مسترد نمی‌گردد، مگر مخارج / او با تنزیل پول او محسوب شود و منافع آن که برده نیز منظور شده، مدعی بدهد.

فصل ششم

/ هرگاه حدود دو ملک مخروبه از تمادی^۵ ایام خرابی به‌نحوی از هم ریخته و بر هم / خورده باشد که معلوم نشود، مهندس رسمی دولتی به تعیین و تفریق آن خواهد پرداخت.

فصل هفتم

/ جوب آب (مجری‌المیاه) هر ملکی که از رود سیراب می‌شود، به‌نحو حالت مقرر در / سند به آن ملک واگذار^۶ می‌شود؛ اگرچه از ملک دیگری بگذرد هرگاه در / سند مقرر و معلوم نباشد، مهندس به تعیین آن اقدام می‌نماید که اگر مجرای / قدیم داشته حکم به ملکیت او می‌کنند.

۱. اصل: دویم.

۲. دیوانخانه عدالت در زمان ناصرالدین‌شاه به‌منظور رسیدگی به دعاوی رعایا تأسیس شد (مولایی‌توانی)، ۱۳۹۱، ص ۱۱۳-۱۳۰.

۳. اصل: سیم.

۴. به درازا کشیدن.

۵. اصل: واکزار.

فصل هشتم

/ در صورت حصول شرایط مقرر در فصول هفتگانه، مستندات مالکیت / به تصدیق رسیده، حکم به صاحب ملک داده می‌شود؛ بعد هر کس هر ادعایی بکند / باطل و در نزد اولیای دولت و محکمه‌های دیوانی اعتبار نخواهد داشت.

فصل نهم

/ به نحو مفاد فصول ثمانیه، آنکه مالک ملک می‌شود باید الی سه ماه شروع به امر آبادی بنماید و در ظرف نه ماه حاصل عمل خود را عرضه دهد.

فصل دهم

/ هرگاه تا یک سال کامل ملک را معطل گذارده، به تعمیر و آبادی اقدام ننماید، / ملک از آنچنان مالک منتزع و ضبط و خالصه دیوان می‌شود و این معلوم است، / اسباب آبادی باید به اندازه [ای] باشد که در عرف گفته شود شروع به آبادی کرده‌اند.

باب دوم^۱

فصل اول

/ املاک بلا مالک کلیته عاید به دولت است، کسی را حق تمالک آن نیست.

فصل دوم^۲

/ در صورتی که تا سر شش ماه مالک حاضر نشده، مستندات مالکیت را ارائه / و اثبات حقیقت خود را ننماید، ملک از جانب اولیای دولت ابد آیت / به موجب فرمان مهر لمعان به کسانی که استدعای اعطای ملک تقدیم کنند، / به عنوان ملکیت واگذار^۳ می‌شود، با جمع خالصه‌گی به طور اعتدال و اگر دیوان / نخواهد خود آباد کند، به هر کس واگذار^۴ به مالیات اربابی داده می‌شود.

فصل سوم^۵

/ ملکی که از جانب دولت به عنوان ملکیت / مرحمت می‌شود مجاناً خواهد بود، قیمت دریافت نمی‌شود با شروط / فصل اول از باب اول.

فصل چهارم

/ به فراخور وسعت محل و استعداد و آبادی به تصدیق ارباب بصیرت، مالیات / بر املاک مذکوره بسته شده، به نحو معامله اربابی رفتار شده، زیاده چیزی مطالبه نخواهد شد.

فصل پنجم

/ املاکی را که در ظرف سال به آبادی آن اقدام می‌شود، پس از بازدید سر سال / که تصدیق در عمل آبادی شد، سه سال دیگر از بده^۶ دیوانی معاف بوده، در سال چهارم موافق بازدید خبره و استعداد طبیعی ملک از قرار ده / و نیم مالیات و فروع بر حسب معمولی محل

۱. اصل: دویم.

۲. اصل: دویم.

۳. اصل: واگزارد.

۴. اصل: واگزارد.

۵. اصل: سیم.

۶. بدهی: مراد مالیات دیوانی است.

بر آن ملک بسته می‌شود؛ یعنی / از همه محصول محل اعم از رعیتی و اربابی یک ده و نیم دریافت می‌شود.

فصل ششم

/ اگر از رعیت سایر قراء به قراء مسطورہ / بیایند و به طیب نفس و میل خاطر مسکن کند، مالیات خانوار^۱ و سرگله^۲ را / باید به آبادی که مسکن سابق بوده بدهند و همچنین هر رعیتی که از / محل اصلی به جای دیگر برود، باید از عهده تقاوی^۳ که از محل گرفته است برآید.

فصل هفتم

/ جنگل به ملکیت به کسی داده نخواهد شد. / در جزو هر ملک باشد از جانب دولت به حفظ و حراست آن اقدام / می‌شود و مداخله سکنه هم‌جوار آن باید مطابق قاعده باشد که / انتشار داده خواهد شد.

فصل هشتم

/ این ترتیب و فصولی که نوشته شده، برای اشخاصی که بعضی از مخروبه‌ها را / آباد کرده، الان دایر و متصرف هستند بی کم و زیاد مرعی خواهد شد.

خاتمه

/ چون غرض اصلی آبادی و انتفاع سکنه و فواید عمومیه است، / هر یک از دو قسم مالکین باید به عزم کافی مشغول آبادی شده، نتیجه را تا سر سال / تحریراً به نظر برسانند، تا واریسی شده معلوم شود مقصود محض تصرف / و تمالک نبوده است. هرگاه آخر سال که هنگام بازدید و واریسی است / معلوم شود مشغول تعمیر نشده و به‌عبث وسیله تعطیل آبادی شده‌اند، املاک^۴ از این چنان اشخاص منتزع می‌شود.

۱. از ایلات، هنگام کوچ و خوش‌نشینی وجوهی به نام مالیات خانوار دریافت می‌شد از هر خانوار حدود پنج قران مطلق‌العنانی یا از شمارش اغنام و احشامی که داشتند مالیات می‌گرفتند. این مالیات طبق قانون مصوب ۲۰ آذر ۱۳۰۵ از اول سال ۱۳۰۶ در همه کشور لغو شد (یکتایی، ۱۳۵۲، ص ۱۴۵).
۲. مالیات وصولی بابت احشام.
۳. پرداخت کمک هزینه به کشاورزان به صورت پیش‌پرداخت. نویسنده کتاب فروغستان تقاوی را این گونه تعریف کرده است: امداد و تقویت رعایای خالصه است به مساعدۀ و غیره به کسی، که در ثانی استرداد ازو باید کرد (فروغ اصفهانی، ۱۳۷۸، ص ۲۴۶).
۴. اصل: املا.

مَوَالِدُ الْعَرَبِ

چون بعضی از فراء و فلجیات و فنوائی از ایام قدیم مخرب و بیهوده و افند
 آبادی آنها اندیشیده است این اوقات که الله الحماز توجهاً بسپه
 بعد از واد رهمجا امن اسودکی بدرجه کمال رسیده و هم کس نجای
 آباد کرد دهات فلجیات و فنوائی مخرب و افند است موانع دیگر در
 این سلسله پیش آمده که املاک را همان خالت سابقه خراب و پراکنده
 کسبی را جز آن اقدام بر اعمار نیست و عده موانع اینست که هر که اقدام
 فلعه آبادی و فغانی نماید مبالغی خرج کرده و در کار می افتد
 صرف میکنند و همینکه هنگام کشت کار و استنفاد میشود مدتها پند
 یار و بادعی می کنند بعضی بادعی و بعضی برخواستن موانع تصرف
 بلکه مدعی اجرت المثل هم شده موجب خسارت و اضرار میگردد و اندیشا
 بعضی هم در ادعای خود میباشند و لی عهده را بشک شروع با آباد
 سکونت اختیار نموده ادعای خود را عنوان نمیکند تا پس از آبادی بمقابل
 ادعای برآید و این موانع دیگر که پیشوانند اقدام با آبادی نمایند

واملاک

واملاک پهن مخروبه لاطایل افنا است لازم میاید از برای دفع
 موانع بپیر آید پیشد فرار بجای گذاشت که موجب طمان مردم شد
 از روستا فرغت و عینا صرمال و مقدس در آبادی مملکت که فواید
 از هر جبهی عمومی است و املاک منبت حاصل خیر لم بر روع با بر نما
 موجب شرف و رفاه موطین کرد از برای حصول انگونه مقصد خیر
 مرصد فاعده مفره ذیل که در باب هجده فصل و یکجائمه است
 ثقیم با فیه حسب فرقد اعلحضرت اقدس ظل الله علی خلد الله ملک
 و سلطانه بموقع اخر **باب اول** گذاشته میشود
 در تکالیف مالکین فرار و مزارع و قلع و قمع فوات
فصل اول

باید اشخاصی که میخواهند فرار و فوات مخروبه را آباد نمایند با اینها
 شروع کرده اند با این اطلاع داد فرار مالیاتان را که چند مدتی
 با مالیات و بعد چیه مالیات کار سازی نمایند مستقبل شد بدهند و الا
 ضبط و بخواهد شد در مفره داشتن مالیات با قضا هر کافر
 معدل مساعد **فصل دوم** خواهد داد
 مانجا

صاحبنا املاک خرد و بزم ملک خراسان اعم از اینکه مالک ملک بشود
و فقیه نامدعی باید در مشهد در طرف ششماه مستند خوار بدو
عدالت حاضر شود چگونگی مالکیت خوار بقبول رسانند و از برای منو
در توابع شهر مشهد مقدس یا محلات و ولايات دیگر بر حسب محل
بلاخطه هر منزل روزی بر مهلت ششماه افزوده میشود

فصل سیم

سواقباله و حجت و تفصیله معین نیست باید عین سند را ارائه نمایند

فصل چهارم

هرگاه برای بلع محل دواست مدعی مستند ظاهر شود در صورتیکه
توان بواسطه اشاعه حکم کرد رجوع بشرع انور خواهد شد

فصل در صورتیکه معلوم شود مقدار از پنج

حد ملک بخرد و بیکه در سند چنان حدان معین شده است چنانچه
قبل همیتان تصرف و آباد نموده است مستوفی نمیکرد مگر بخارج
اوپا بتریل پول او محسوب شود و منافع آن که برده بفرغ شود مدعی

فصل ششم

هرگاه

هرگاه حدود ملک محروم به از آبادی بام خراب بجوی اهرم رخنه برهم
خوره باشد که معلوم نشود هفتاد و نه دوتی بعبیر این نفر توان
خواهد **فصل هفتم** پرداخت

جوابی مجری الباشا هر ملک که از روستا برایشو بخواند هفتاد و نه
سند یا نعل و اگر از پیشو اگر چه از ملک بگری بکند دهگاه و نه
سند فقر و معلوم باشد هفتاد و نه دوتی بعبیر این اقدام بنامیکه اگر محروم
فصل قدیم داشتیم حکم بملک و ملکند **هشتم**

در صورت حضور ابطاف فقره در فصول هفتاد و نه دوتی بعبیر این اقدام
بصدق و سبب حکم بصادق ملک داد میشو بعد هر کس هر ادعای بکند
باطل و دزد از لای و ک و حکم هاد توانی اعتبار خواهد داشت
فصل بنحو مقام فصول ثمانیه که مالک ملک **نهم**

میشو با بیانی سده ما شروع بامرا آبادی بناید و در ظرف نه ماه
عمل خود را **فصل دهم** عرضه دهد

هرگاه نایکسان کامیل ملک را معطل گذارد بنعمه آبادی اقدام نماید
ملک را آنچه مالک منزع و ضبط و خالصه توان میشو و این مستند

انساب

اسی بنا آبادی پدید آید از آنجا که در عرف گفته شود شروع آبادی

باب کرده اند **دری**

فصل املاک بلا مالیک کتب غایب و لست **اول**

کسی را حق مالک **فصل** و **از نیست**

در صورتیکه ناسر شما مالک حاضر نشده باشند اما الکتب را راه

و اثبات حق خود را ننمایند ملک از جانب اولیای حق و لست بدایت

به موجب مانع هرگاه از یکسانکه استند عا اعطای ملک بقید کم کنند

بعنوان ملکیت اگر از مینشود یا جمع الصک بطور اعتدال و اگر بخوا

نخواهد خود آباد کند بجز کس و اگر از بملایا ساز بانی داده میشود

فصل ملکی که از جانب و لست بعنوان ملکیت **سیم**

مرحبت میشود تا ناخواهد بوفیت دریافت نمیشود با شروط

فصل **اول** **از باب**

بفرخ و وسعت محل و استعدا و آبادی بصدیق و از باب بصیرت مالیا

بر املاک مذکوره بنشده بخوم معامله از بابی فثار شده زباده

فصل چیزی مطالبه نخواهد شد **پنجم**

املاک را

املا که را که در ظرف سال آبادی آن اقدام میشود پس از باز پدید
که نصیبی بعمل آبادی شد سه سال دیگر از بدو بخواهی معاف بود
در ساجهارم موافق باز دید خبر و استعدا طبعی ملک از فرارده
و نیم مالیات و فرغ بر حسب محل محل برای آن ملک بشود میشود یعنی
از همه مخصوص محل اعم از رعیتی و اربابی پانزده و نیم در پانزده میشود

فصل اگر از رعیت سابق فرار و بفرار مسطوره **ششم**
بیایند و بطریق قبل خاطر مسکن کند مالیات خانوار و کلاً

باید آبادی که مسکن سابق بوده بدهند و همچنین هر رعیتی که از
محل اصلی بجای دیگر بروی از عهد و نقای که از محل اول گرفته ^{باید}

فصل جنگل بملکیت بکسی داده نخواهد شد **هفتم**

در جزو هر ملکی باشد از جانب دولت بخیط و حراست آن اقدام
میشود و مذاخله سکنه همجواران باید مطابق قاعده باشد که

انتشار داده **فصل هشتم** خواهد شد

این ترتیب فصول که نوشته شده برای اشخاصی که بعضی از محروبه
آباد کرده الان دایره و منصرف هستند که روزی آباد مرغی خواهد شد

خاند

(۷)

خامنه

چون عرض مصلی آبادی و انتفاع سکنه و فوائد عمومیه بسیار
از دوفتم مالکین بایده بجزم کافی مشغول آبادی شده بنحیه ناسر
نجر را بنظر بیسانند تا اواسط شده معلوم شود مقصود محض صرف
و تمالک نبوده است هرگاه آخر سال که هنگام باز دید واریست
معلوم شود مشغول تعمیر نشده و بعیت و سبیل و تعطیل آبادی
شده اند املا از اینچنان اشخاص

منشع میشود

منابع:

کتاب

- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان (۱۳۶۷). *تاریخ منتظم ناصری*، تصحیح محمداسماعیل رضوانی، تهران: دنیای کتاب.
- اولیویه، ا. (۱۳۷۱). *سفرنامه اولیویه*، ترجمه محمدطاهر میرزا، تصحیح غلامرضا ورهرام، تهران: انتشارات اطلاعات.
- بیانی، بهمن و اتحادیه، منصوره (۱۳۸۷). *کتابچه قباجات خزانة مبارکه، املاک حاجی میرزا آقاسی، خالصه جات و موقوفات دیوان اعلی*، تهران: نشر تاریخ ایران.
- راوندی، مرتضی (۱۳۷۸). *تاریخ اجتماعی ایران*، تهران: انتشارات نگاه، ج ۲.
- سیف، احمد (۱۳۸۰). *استبداد، مسئله مالکیت و انباشت سرمایه*، تهران: رسانش.
- عیسوی، چالرز (۱۳۸۸). *تاریخ اقتصادی ایران*، ترجمه یعقوب آژند، چاپ سوم، تهران: گستره.
- فراگتر، برت (۱۳۷۹). *اوضاع اجتماعی و اقتصادی داخلی: تاریخ ایران دوره تیموریان*، پژوهشی از دانشگاه کمبریج، ترجمه یعقوب آژند، تهران: جامی.
- فروغ اصفهانی، محمدمهدی (۱۳۷۸). *فروغستان، به کوشش ایرج افشار*، تهران: مرکز نشر میراث مکتوب.
- فلور، ویلم (۱۳۹۴). *تاریخچه مالی - مالیاتی از صفویه تا پایان قاجاریه*، ترجمه مرتضی کاظمی یزدی، تهران: نشر تاریخ ایران.
- لمتون، آن کاترین سواين (۱۳۹۳). *مالک و زارع در ایران*، ترجمه منوچهر امیری، چاپ پنجم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- مستوفی، حمدالله (۱۳۶۲). *نزهةالقلوب*، تصحیح گای لسترنج، تهران: دنیای کتاب.
- نخجوانی، هندوشاه (۱۹۷۸). *دستورالکاتب فی تعیین المراتب*، به کوشش عبدالکریم علی اوغلو علی زاده، ج ۱، فرهنگستان علوم جمهوری سوسیالیستی آذربایجان.
- همدانی، رشیدالدین فضل الله (۱۳۶۷). *جامع التواریخ*، به کوشش بهمن کریمی، تهران: اقبال.

مقاله

- ضوابط تعیین تکلیف و نحوه تقویم اراضی و بهره مالکانه اراضی بایر و موات اصلاحات اراضی (۱۳۹۰)، *مجله کانون*، ۱۲۴، ص ۱۵۷-۱۵۹.
- گلچین، محمد (۱۳۷۷). *رساله عمران خوزستان (خوزستان در دوران مظفرالدین شاه قاجار)*، *تاریخ معاصر ایران*، ۷، ص ۱۸۱-۱۹۰.
- مولایی توانی، علیرضا (۱۳۹۱). *ملاحظات در مفهوم عدالتخانه، پژوهش های تاریخی*، *دانشکده*

ادبیات و علوم/نسانی، دانشگاه اصفهان، دوره جدید، ۴(۱)، ص ۱۱۳-۱۳۰
- یکتایی، مجید (۱۳۵۲). مالیه کشور در زمان قاجار، بررسی‌های تاریخی، ۴۹، ص ۱۳۷-۱۷۶.

سند

- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، آلبوم ۱۹۲ مجموعه بیوتات سلطنتی، شناسه سند ۲۹۵/۶۲۷۲.
- مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی، آیین‌نامه اجراء مالیات اراضی بایر موضوع تبصره ۴ ماده ۲۱۴ قانون مالیات مستقیم مصوب ۱۳۴۵، شماره بازبایی ۲۲/۹۴/۰/۳۰۵ ق.

استفاده از نقش مهرهای شخصی در بازشناسی دوباره شیخ الاسلام‌های شیراز در دوره قاجار

امید رضائی

چکیده:

همان‌طور که در منابع آمده است شیخ الاسلام، بالاترین منصب دینی شیعی در دوره صفوی بودند که گرچه به‌خواست و فرمان شاه برگزیده می‌شدند، اما تمایل مردم هم در انتخاب آن‌ها مؤثر بود. در دوره‌های زندیه و قاجاریه هم لقب شیخ الاسلام به علمای بانفوذ تفویض می‌شد و آن‌ها نقش ویژه‌ای در رسیدگی به امور حسبيه، عزل و نصب قضات، حضور در مراسم و تشریفات گزینش سلطان و تاج‌گذاری، صدور اجازات و گواهی‌های علمی و مانند آن داشتند. این مقاله سعی دارد با تکیه بر منابع، وظایف شیخ الاسلام‌ها را به‌عنوان مدیران ارشد دیوانی بهتر بشناساند و در کنار معرفی نقش مهرهای آنان و با تکیه بر اسناد به‌جامانده از این سلسله، روایت دیوان‌یگی و فسائی را مورد نقد و بررسی قرار دهد و به بازشناسی بیشتر شیخ الاسلام‌های شیراز در دوره قاجار مبادرت کند.

کلیدواژه‌ها

مهرهای شخصی، شیخ الاسلام، شیراز، فارسنامه ناصری.

استفاده از نقش مهرهای شخصی در بازشناسی دوباره شیخ‌الاسلام‌های شیراز در دوره قاجار

امید رضائی^۱

می‌دانیم که در فارسنامه ناصری سی‌ونه سلسله معرفی شده که «سلسله جلیله شیخ‌الاسلامیه» ساکن «محله بازار مرغ^۲» از این جمله است (حسینی‌فسائی، ۱۳۷۸، ص ۹۲۱-۹۲۴). این نوشتار قصد دارد با تکیه به نقش مهرها و اسناد به‌جامانده از این سلسله، به بازشناسی دوباره شیخ‌الاسلام‌های شیراز در دوره قاجار مبادرت نماید.

فسائی اعضاء این سلسله را به «قبیله تمامی» القطیف و احساء نسبت داده و ورود آن‌ها را به شیراز سال ۱۱۱۶ (حسینی‌فسائی، ۱۳۷۸، ص ۹۲۱) یعنی اواسط دوره شاه‌سلطان حسین صفوی اعلام کرده است. قطیف منطقه‌ای در جنوب خلیج فارس است که از ابتدای دوره صفویه یکی از دو مرکز عربی تشیع محسوب می‌شد. یک بررسی نشان داده است که در طول دوره صفویه علمای بحرینی نسبت به علمای جبل عاملی در پنجاه سال آخر این دوره روزبه‌روز بیشتر شده‌اند (امیرارجمند، بی‌تا، ص ۲۰۸). اما نکته غیرقابل‌اغماض این است که در میان قبایل و طوایف بحرین، قطیف و احساء، قبیله‌ای به نام «تمام» وجود ندارد (جعفریان، ۱۳۸۷، ص ۴۴۵-۴۳۹)^۳. لذا در خصوص این نام می‌توان دو فرض مطرح کرد. فرض اول اینکه این نام صورت تحول‌یافته «دَمَام» (Dammām) بوده باشد. دمام، بندر و شهر کرسی ایالت شرقی عربستان سعودی، کنار خلیج فارس است. دمام اصلاً نام قلعه‌ای در دل شهر کنونی بود. شهر جدید را افراد قبیله دواسر که در ۱۳۴۱ ق. از بحرین به اینجا آمدند تأسیس کردند، و تا مدت

۱. کارشناس پژوهشی، سازمان اوقاف و امور خیریه؛

rezaiomid@gmail.com.

۲. شیراز در سال ۱۳۰۴ ق. یازده محله

داشته است. پنج محله را «حیدری‌خانه»

شامل: محله اسحق بیگ، محله بازار

مرغ، محله بالاکفت، محله درب

شاهزاده، محله میدان‌شاه؛ پنج محله

را «نعمتی‌خانه» شامل: محله درب

مسجد، محله سرباغ، محله سر دزک،

محله سنگ سیاه، محله لب‌آب؛ و یک

محله متعلق به غیرمسلمان که آن

محله یهود/یهودان می‌گفته‌اند. رجوع

کنید به: حاج میرزا حسن حسینی‌فسائی

(۱۳۷۸): فارسنامه ناصری، مصحح دکتر

منصور رستگار فسائی، ج ۲، چ دوم،

تهران، امیرکبیر، ص ۹۰۸-۱۱۳۴.

۳. رجوع کنید به: جعفریان، رسول

(۱۳۸۷). اطلس شیعه. شیراز. سازمان

جغرافیایی نیروهای مسلح، ص ۴۴۵-۴۴۶.

۴۳۹.

بیست سال دهکده‌ای بیش نبود. در سال ۱۳۵۷ق. / ۱۹۳۸م. شرکت استاندارد اوایل (حالیه شرکت نفت عربستان و امریکا) در طهران (نزدیک دمام) نفت کشف کرد. از سال ۱۳۶۵ق. که برای ساختن بندر و مبدأ راه‌آهن به ریاض انتخاب شد، روبه ترقی و توسعه گذاشت. در سال ۱۳۷۲ق. کرسی ایالت شرقی از هفوف در احساء به دمام منتقل شد.^۱ اما فرض دوم و ضعیف‌تر اینکه نظر فسائی را بپذیریم و «تمام» را به‌عنوان نام قبیله بپذیریم. در این صورت باید منشاء آن‌ها را به «طی» در شام بدانیم.^۲

ما بحث خود را دقیقاً، از مقطعی از تاریخ ایران شروع می‌کنیم که از آن با عنوان «دوره فترت» یا دوره آشفتگی اوضاع ایران و متعاقباً، مهاجرت گسترده علما از ایران به هندوستان و رونق عتبات یاد می‌شود. چنانکه گفته شد خاندان موردنظر یک خاندان عرب‌تبار است که بر خلاف تصور با وخامت اوضاع ایران، نه‌تنها شیراز را ترک نکردند بلکه در این شهر ماندگار شدند و منصب گرفتند. هیچ مدرک و اشاره‌ای نداریم که نشان دهد فلان شیخ‌الاسلام از این سلسله تحصیلات خود را خارج از شیراز، مثلاً، در عتبات عالیات و حتی اصفهان سپری کرده باشند. بنابراین، می‌توان با احتمال زیاد آن‌ها را پرورده دارالعلم دانست.

در دوره قاجار کلمه «محکمه» را هم‌زمان برای محل کار حکیم‌باشی (طیب) و مجتهدان به کار می‌بردند. از این‌رو، برخی برای تمایز آن‌ها آگاهانه از اصطلاح «محکمه شرعیه» یا اصطلاحات نسبتاً جدیدتر «دارالشرع»، «مجلس شرع» و «محضر» استفاده می‌کردند. قباله‌های تنظیمی یا تصدیق‌شده در این محکمه را در میان اسناد نوزدهم ایران می‌توان به‌عنوان محصولات خوب^۳ و حتی با کیفیتی کم‌نظیر^۴ معرفی کرد. چون در آن‌ها ظرافت، خلاقیت، نظم گرافیکی کاری مشهود است، به‌طوری که می‌توان آن‌ها را ماحصل استادکاران معرفی کرد.

در محکمه شیخ‌الاسلام‌ها، چه در یادداشت‌های ثبّات‌ها و چه در لابه‌لای متن اسنادی تنظیمی، در آنجا هم از کلمه «محکمه» به‌صورت مفرد و هم از ترکیبات اضافی ساخته‌شده با آن بارها استفاده شده است:

- ۱- «محکمه محمدیه^۵ اسلامیة بدارالعلم شیراز» (متن)، «ثبت محکمه علیّه عالیّه اسلامیّه شد» (یادداشت ثبت)، ۱۵ ذیحجه ۱۲۲۱ق.، مسجل به سجل شیخ محمدحسین ابن محمدباقرآء التمامی (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، پرونده شماره ۸۸ فارس).
- ۲- «ثبت محکمه محکمه علیّه عالیّه اسلامیّه شد» (یادداشت ثبت)، ۸ ربیع‌الثانی ۱۲۲۴ق.، مسجل به سجل شیخ محمدامین شیخ‌الاسلام (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، پرونده شماره ۱۵ فارس).
- ۳- «ثبت محکمه محکمه علیّه عالیّه اسلامیّه شد» (یادداشت ثبت)، ۱۲ محرم ۱۲۵۶ق.،

۱. رجوع کنید به: غربال، محمدشفیق (۱۹۶۵). الموسوعة العربية الميسرة. القاهرة: دارالقلم و مؤسسة فرانکلین للطباعة و النشر، ص ۸۰۱؛ مصاحب، غلامحسین (۱۳۴۵). دائرة المعارف فارسی. تهران نیویورک: شرکت سهامی افست و مؤسسة فرانکلین، ج ۱، ص ۹۹۱؛ الموسوعة العربية العالمية (۱۹۹۹/۱۴۱۹م). الرياض: مؤسسة اعمال الموسوعة للنشر و التوزيع. ط ۲. مجلد ۱۲، ص ۲۹۱-۲۹۷.

۲. رجوع کنید به: کحاله، عمرضا (۱۳۴۸)، معجم قبائل العرب القديمه و الحديثه. دمشق: مطبعة الهاشميه. ج ۱، ص ۱۲۴.

3. Good Products

4. Superior quality

۵. احتمالاً کنایه از نام صاحب محکمه «شیخ محمدحسین» باشد.

مسجل به سجل شيخ ابوالقاسم شيخ الاسلام (آرشيو سازمان اوقاف و امور خيريه، مجموعه بادكوبه‌اي، پرونده شماره ۹۰).

۴- «ثبت محكمة محكمة شد» (يادداشت ثبت)، ۱۹ ربيع الثاني ۱۲۸۱ق، مسجل به سجل حاج شيخ ابوالقاسم شيخ الاسلام (آرشيو سازمان اوقاف و امور خيريه، مجموعه بادكوبه‌اي، پرونده شماره ۲۷).

۵- «ثبت محكمة محكمة عليه اسلاميه شد» (يادداشت ثبت)، ۲۳ جمادى الاولى ۱۲۸۹ق، مسجل به سجل حاج شيخ محمدحسين (آرشيو سازمان اوقاف و امور خيريه، مجموعه بادكوبه‌اي، پرونده شماره ۵۸).

اينها برجسته‌ترين نشانه‌هاي هستند که با تکیه بر آنها ادعا کنیم از اين محکمه شايد حدود دويست سند آن هم به‌طور پراکنده در شيراز، يزد، و تهران وجود دارد که البته به دليل پيوستگی نسبتاً زنجيره‌وار آنها نه تنها با دقت در آنها روند تنظيم اسناد در اين محکمه برملا می‌شود بلکه هويت و استقلال شخصيت و خيمه سنگين اين محکمه بر ساير محاکم فارس را پيش چشم ما به‌نمايش می‌گذارند.

بنابراين، جا دارد تا شيخ الاسلام‌ها را به‌عنوان مديران ارشد اين نظام بهتر بشناسيم. از اين‌رو، در کنار معرفي مهرهای آنها، روايت ديوان‌بيگی و فسايی را مورد نقد و بررسی قرار خواهيم داد.

الف: مهرها

۱- شيخ محمد شيخ الاسلام (۱۱۵۷ق.)

اگر زمان ورود اجداد شيخ الاسلام‌ها به شيراز، همان سال ۱۱۱۶ (حسينی فسائی، ۱۳۷۸، ص ۹۲۱) باشد، آنها به دليل اوضاع اجتماعی سياسی زمانه خیلی زود موفق شده‌اند مقام و منزلتی پيدا کنند. گفته شده با فتح شيراز توسط افغانه، شيخ محمدمهدی شيخ الاسلام از سادات «نسابه» که در تهيج مردم نقش اساسی داشت را دستگير کرده و به شهادت رساندند. پس از او شيخ محمدامين شيخ الاسلام شد و در ادامه شيخ محمد تمامی ابن احمد شيخ الاسلام شد (فسائی، ۱۳۷۸، ص ۹۲۲). از اين‌رو، در طومار از هم گسسته‌ای که مربوط به حفاصل سال‌های ۱۱۵۲-۱۱۶۰ق. است که اين افراد به ترتيب چنين ياد شده است: «ميرزا محمدمهدی شيخ الاسلام سابق سابق، و شيخ محمدامين شيخ الاسلام سابق شيراز، شيخ الاسلامی شيخ محمدهاء التمامی شيخ الاسلام دارالعلم شيراز»^۱.

اين طومار از هم‌گسسته، قديمی‌ترين مجموعه موثق دست‌اول از سابقه فعاليت‌های تخصصی اين خاندان در رسيدگی به دعاوی مردم در شيراز است. البته نگارش چنين اسنادی،

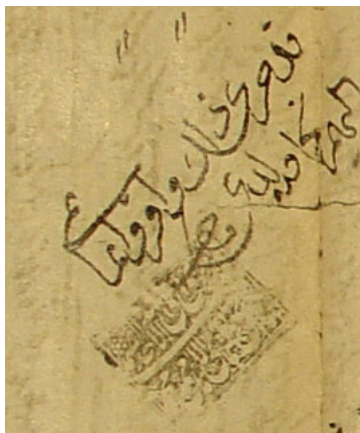
۱. اين سند در فهرست گنجينه اسناد ميرزا محمد کاظمی، يزد دقيق معرفي نشده است. ممکن است همان سند شماره ۰۰۲/۱۲۵ باشد. ولی به‌هرحال، منظور تصاویر sanad00080 هست که در تصاویر رقمی مجمع ذخائر اسلامی مجموعه اسناد محمد کاظمی موجود است.

مسلماً، با در اختیار داشتن یک گروه حرفه‌ای امکان‌پذیر است که بعید نیست از بازماندگان همان شیخ‌الاسلام شهید، شیخ محمد مهدی نسابه بوده‌اند.

البته پیش از این هم مجموعه اسنادی از همین سلسله در قالب یک طومار نسبتاً از هم گسسته مربوط به سال ۱۱۵۷ ق. هم به‌دست آمده بود که منتشر شده است.^۱ اسناد کوتاهی که به‌دنبال هم چسبانیده شده‌اند. نقش مهر شیخ محمد به‌مناسبت در قسمت‌های مختلف این طومار زده شده است. طومار دیگری هم به‌تاریخ ۸ جمادی‌الثانی ۱۱۶۰ ق. (گنجینه اسناد میرزا محمد کاظمینی، یزد، سند شماره ۰۰۲/۱۲۵) وجود دارد که نقش مهر خواناتر همان مهر را دارد. این مهر، مستطیل شکل و سجع آن دو کرسی و به‌قلم نستعلیق است:

«فوضت امری الی الله الاحد الصمد أنا ابن احمد التّمّامی الامامی، محمد»^۲ (تصویر ۱)
در کرسی بالایی عبارت «فوضت امری الی الله الاحد الصمد» و در کرسی پایینی عبارت «أنا ابن احمد الامامی التّمّامی، محمد» نشسته است.

تصویر ۱- شیخ محمد التّمّامی الامامی (۱۱۵۷ و ۱۱۶۰ ق.)

۲- شیخ محمد باقر شیخ‌الاسلام (۱۱۷۵-۱۱۸۷ ق.)

شیخ محمد باقر، پس از وفات پدر، شیخ‌الاسلام مملکت فارس شد (فسائی، ۱۳۷۸، ص ۹۲۲). سه سند وجود دارد که در آن‌ها از او به‌صورت «شیخ‌الاسلامی محمد باقر تّمّامی» (مصالحه‌نامه ۲۹ جمادی‌الثانی ۱۱۷۵) (حسینی اشکوری، ۱۳۸۳، تصویر ۱۲۴)، «شیخ‌الاسلامی شیخ محمد باقر تّمّامی شیخ‌الاسلام الکاء فارس» (حسینی اشکوری، ۱۳۸۳، تصویر ۹۵) و «شیخ‌الاسلام سابق فارس» («عریضه و حکمی شرعی»، ذیقعه ۱۱۷۶) (حسینی اشکوری، ۱۳۸۳، تصویر ۹۵) یاد شده است (گنجینه اسناد میرزا محمد کاظمینی، یزد، سند شماره ۰۰۲/۷).

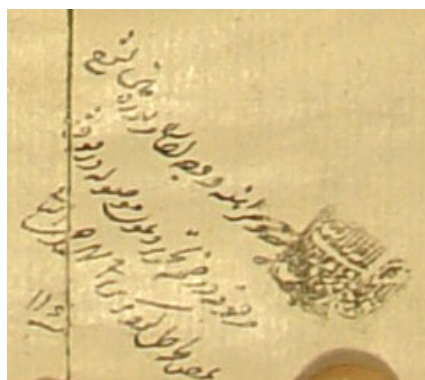
۱. رجوع کنید به: رضائی، امید (۱۳۹۱). «دیجیتال‌کردن آرشیوها و ضرورت توجه به فرم در طومارهای چند سندی، نمونه موردنظر: طوماری از شیراز دوره افشاری»، فصلنامه اسناد بهارستان، ۲(۵)، ص ۴۰۷-۳۹۱.
۲. گفتنی است فسائی سجع مهر این شخص را چنین گزارش کرده است: «فوضت امری الی الله الاحد الصمد و أنا ابن احمد التّمّامی الامامی، محمد سنه ۱۱۳۰» رجوع کنید به: فسائی (۱۳۷۸)، ج ۲، ص ۹۲۲. ظاهراً ما با دو مهر مواجه باشیم.

اما بنا به وقفنامهٔ مجملی به تاریخ ۲۱ جمادی‌الثانی ۱۱۷۱ (حسینی‌اشکوری، ۱۳۸۳، تصویر ۱۲۴) شیخ محمدباقر به همراهی جمعی هفت نفری مبادرت به تصدیق این سند کرده است (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، پرونده شماره ۹۰ فارس / حاشیه وقفنامه حاجی محمودا تاجر ولد حاجی محمدعلی).

اما در همان طومار ۸ جمادی‌الثانی ۱۱۶۰ ق. ۱ مهر مستطیلی به قلم نستعلیق دیده می‌شود که با توجه به سجع آن احتمال دارد متعلق به همین شیخ محمدباقر باشد. سجع این مهر چنین است: «لا اله الا الله الملك الحق المبين عبده محمدباقر التمامی» (گنجینه اسناد میرزا محمد کاظمینی، یزد، سند شماره ۰۰۲/۱۲۵) (تصویر ۲).

عبارت «لا اله الا الله الملك الحق المبين التمامی» با قلم درشت نوشته شده و کلمات دیگر با قلم ریزتر. این سه کلمه در حروف مختلف جا داده شده‌اند. «عبده» در حرف قاف کلمه «الحق» و اسم «محمد» در حرف نون کلمه «المبین» و «باقر» در فراز «محمد».

تصویر ۲- شیخ محمدباقر التمامی (۱۱۶۰ ق.)

در نسخهٔ چاپی فارسنامه، سال مرگ شیخ محمدباقر ۱۱۹۷ ق. یا ۱۱۹۸ ق. اعلام شده است (فسائی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۹۲۲). حال آنکه در مصالحه‌نامهٔ چهاردهم رجب ۱۱۸۸ از وی با عنوان «شیخ‌الاسلام سابق فارس» یاد شده (گنجینه اسناد میرزا محمد کاظمینی، یزد، سند شماره ۰۰۲/۷) بنابراین وی در حدود سال ۱۱۸۷ ق. یا ۱۱۸۸ ق. وفات یافته است. این سند نشان می‌دهد که وی دو همسر و هشت فرزند، چهار نفر دختر (صبایای اربعه) و چهار پسر، داشته است. نام همسران و دختران اعلام نشده است. شیخ محمدحسن، شیخ محمدحسین، شیخ محمداسماعیل نسبت به هم «برادران اعیانی»^۲ بوده‌اند بنابراین، شیخ محمدامین از همسر دیگر بوده است.

۱. گفتنی است فسائی سجع مهر این شخص را چنین گزارش کرده است: «فوضت امری الى الله الأحد الصمد وأنا ابن احمد التمامی الامامی، محمد سنه ۱۱۳۰» رجوع کنید به: فسائی (۱۳۷۸)، ج ۲، ص ۹۲۲.

۲. بنو الاعیان، برادرانی که از يك پدر و مادر باشند (دهخدا، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۲۵۴۴).

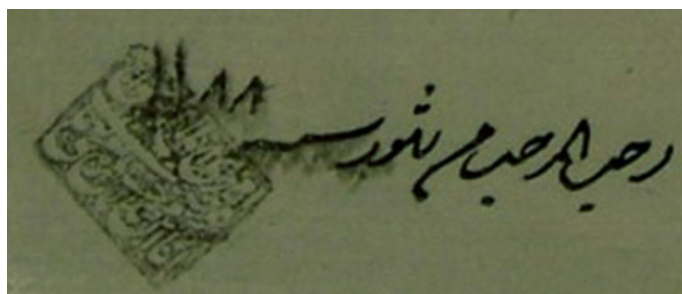

۳- شیخ محمدحسنا التّمّامی (۱۱۸۸-۱۲۰۴ق.)

فسائی، شیخ محمدحسین شیخ الاسلام را جانشین شیخ محمدباقر، اعلام کرده است (فسائی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۹۲۳). مدرک مورخ چهاردهم رجب ۱۱۸۸ تنها مدرک شناخته شده‌ای است که با اتکاء به آن ادعای فسائی رد می‌شود. در سطر دوم این مدرک از شیخ محمدباقر به صورت «مرحمت و غفران پناه و رضوان آرامگاه شیخ محمدباقرآء تّمّامی شیخ الاسلام سابق فارس -طاب ثراه-» نام برده شده است و در سطر نهم از «جانشین او» به صورت «عالیجناب مقدس القاب قدسی فهامی شیخ الاسلامی معظم‌الیه» و در ادامه هم «عالیجناب قدسی آداب علامی شیخ محمدحسینا و شیخ محمداسمعیلا» را «برادران اعیانی خود» معرفی کرده است. لذا شیخ الاسلام وقت، نه شیخ محمدحسین، بلکه شیخ محمدحسن بوده است. نقش مهر شیخ محمدحسن که به قلم نستعلیق نوشته شده چنین است:

«فوضت امری الی الله الاعلی انا ابن محمد التّمّامی، حسن» (تصویر ۳)

شاید محمد، برگرفته از بخش اول اسم «محمدباقر» (پدر) و حسن هم برگرفته از بخش دوم اسم صاحب مهر «محمدحسن» باشد.

تصویر ۳- نقش مهر شیخ محمدحسن تّمّامی شیخ الاسلام

۴- شیخ محمدحسین التّمّامی (؟۱۱۹۸-۱۲۲۲ق.)

فسائی در مورد شیخ محمدحسین اطلاعات ناچیز و مغشوشی ثبت کرده است، حال آنکه در دورهٔ مهمترین اتفاق محکمه رخ داده است. از آنجا که زمان وفات برادرش، شیخ محمدحسن، معلوم نیست زمان شروع به کار شیخ محمدحسین را هم بر ما پوشیده است. اما خوشبختانه، چند مدرک بسیار مهم وجود دارد که قدیم‌ترین آن‌ها وقف‌نامهٔ حاج ابوطالب حمّامی ولد رحیم اصفهانی است، این مدرک در دهم ربیع‌المولود ۱۱۹۸ تنظیم شده است (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۱۸ فارس).

تصویر ۴- نقش مهر شیخ محمدحسین التّمّامی (راست) و حاج میرزا زین العابدین العلوی القاضی و دیگران (چپ) (۱۰ ربیع المود ۱۱۹۸)

موضوع جالب و قابل توجه در این سجلات محل استقرار آن هاست. سجل شیخ الاسلام با قلمی درشت تر و در سمت راست نوشته شده است و سجل دیگر که در واقع یک سجل گروهی است، از نظر فرم خط با آن بی شباهت نیست متعلق به چند نفر است: حاج میرزا زین العابدین العلوی القاضی شیراز، عبدالکریم انجوی^۱، و محمدصالح التّمّامی. محل استقرار هر دو سجل نسبت به یکدیگر، به خوبی برتری مقام شیخ الاسلام نسبت به دیگران خاصه، قاضی را آشکار کرده است.

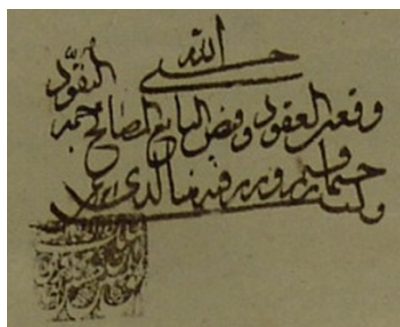
لذا فعلاً، با اساس تنها مدرک موجود، وی حداقل از دهم ربیع المولود ۱۱۹۸ شیخ الاسلام بوده است. از سوی دیگری بنا به رقمی از آغا محمدخان قاجار که در سال ۱۲۰۶ق. (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۱ مجموعه یادکوبه‌ای) صادر شده از شیخ محمدحسین به عنوان «شیخ الاسلام شیراز و توابع» نام برده شده است. بنابراین، با آمدن آغامحمدخان، شیخ محمدحسین، در منصب خود ابقاء شد و کارش را ادامه داد. شکل مهر او مربعی و نقش آن عبارتی به خط نستعلیق است:

«لا اله الا الله الملك الحق المبين حسين ابن محمدباقر التّمّامی» (تصویر ۴ و ۵)

سال ساخت آن ناخواناست. در این سجع کلمات «لا اله الا الله الملك الحق المبين حسين» با قلم درشت نستعلیق و کلمات «... ابن محمدباقر التّمّامی» با قلم ریز نوشته شده است.

۱. فسانی ذکر این سلسله را تحت عنوان «سلسله سادات انجوی» و ذیل «محله بازار مرغ» به خوبی تشریح کرده است. برخی از اعضای این خاندان در هند و ایران به مقامات مهم رسیدند. از جمله، میر فضل الله انجوی شیرازی صدرالممالک سلطان محمودشاه بهمنی؛ شاه حسن انجوی شیرازی مبلغ مذهب شیعه اثنی عشری در گجرات؛ سید شاه فتح الله انجوی شیرازی قاضی شیراز؛ ابوالولی انجوی شیرازی صدر شاه عباس ثانی. رجوع کنید به: حاج میرزا حسن حسینی فسانی (۱۲۷۸): فارسانمه ناصری، مصحح دکتر منصور رستگار فسانی، ج ۲، چ دوم، تهران، امیرکبیر، ص ۹۴۷-۹۵۱.

تصویر ۵- نقش مهر شیخ محمدحسین التّمامی (۱۸ ذیحجه ۱۲۱۰)

(گنجینه اسناد میرزا محمد کاظمینی، یزد، سند شماره ۰۰۲/۳۹۰)

در کنار این مهر، وی از مهر کوچکی هم استفاده می کرده است. این مهر بیضی شکل و به قلم نستعلیق بوده است. تنها نقشی که از این مهر سراغ داریم در وقفنامه مورخ پانزدهم شوال ۱۲۲۰ ق. مهر علی خان قاجار است. نقش این مهر تا حدی ناخواناست:

«عبد محمدحسین ...» (مجموعه مهندس شیخ الاسلامی) (تصویر ۶)

تصویر ۶- نقش مهر شیخ محمدحسین التّمامی

بخشی از عبارت زیر مرکب سیاه از بین رفته است. اما به احتمال زیاد بعید نیست که در این بخش «التّمامی» نوشته شده باشد. آنچه سبب می شود که این مهر را مهر دوم شیخ محمدحسین بدانیم این است که نام شیخ الاسلام الکاء فارس، برادر شیخ محمدامیناء، در متن نیامده است بلکه با استفاده از تکنیک «در هاشم»، به خارج متن حواله داده شده اند که به احتمال زیاد همین نقش مهر «عبد محمدحسین» باشد.

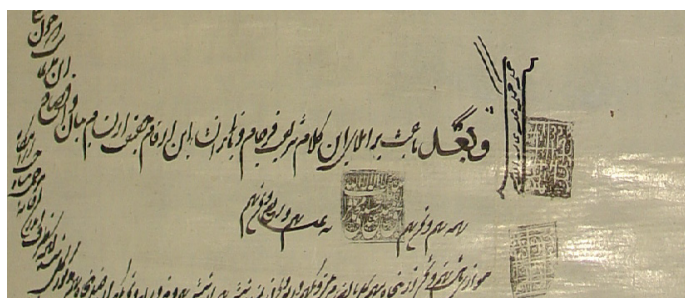
اگر مصحح فارسنامه ناصری دچار لغزش نشده است و سال ۱۲۲۵ یا ۱۲۲۶ ق. (فسائی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۹۲۳) همان سالی است که فسائی به عنوان سال وفات وی اعلام کرده است، باید بگوییم که فسائی حتماً اشتباه کرده است. مستند ما در رد تاریخ وفات او مبایعهنامه تنظمی در تاریخ ۲۶ ذیقعدة ۱۲۲۲ که بین فرزند این شیخ الاسلام با فرزندان شیخ محمدحسن است. در

این سند از شیخ محمدحسین به صورت «مرحمت و غفران پناه جنت و رضوان آرامگاه علامی فهامی شیخ الاسلامی شیخ محمدحسیناء شیخ الاسلام سابق فارس نورالله مضجعه»^۱ یاد شده است. اما چنانکه در ابتدای این بخش گفت شد دوره این شیخ الاسلام قطعاً در تشخیص دادن به محکمه حائز اهمیت بوده است. زیرا ما بنا به وقف‌نامه مورخ ۱۵ ذیحجه ۱۲۲۱ معتقدیم ثبت اسناد در این محکمه باید در دوره همین شیخ محمدحسین تأسیس شده باشد. هرچند که سند موجود رونوشت است و نسخه‌بردار (محرر) نقشی مهر شیخ محمدحسین را به دلیل ناآشنایی با این اعضاء این خاندان چند بار به غلط «لا اله الا الله الملك الحق المبين محمدباقر ابن محمدحسین» (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، پرونده شماره ۸۸ فارس) گزارش است. مضافاً اینکه شیخ محمدحسین خود در زمان وفات شش دختر و چهار پسر (شیخ محمد، شیخ محمدباقر مشهور به آقابرگ، شیخ نصرالله، شیخ بهاءالدین، شیخ ابوالقاسم) داشت^۲ که در ادامه خواهیم دید این منصب به شیخ ابوالقاسم می‌رسد.

۵- شیخ محمدامین (۱۲۲۲ق - ۱۲۴۹ق.)

با وفات برادران اعیانی، بالاخره نوبت به شیخ محمدامین رسید. دریابگی درباره او روایتی دارد به این قرار: «... در اواسط زمان شیخ محمدامین که در مردم بعضی تقلبات دید به استحکام امر محکمه و نگاهداشتن ثبت معاملات کلیه کوشید...» (دیوان‌بیگی شیرازی، ۱۳۶۴، ج ۲، ص ۱۰۱۶). این روایت اگرچه از این باب که علت ثبت اسناد را به «تقلبات مردم» نسبت داده قابل‌اعتناست اما این نیز قولی رد شدنی است. زیرا که فعلاً، قدیم‌ترین مدرک به ثبت رسیده در محکمه اسلامی، مربوط به بدو دوره انتصاب اوست و انتقال بخشی از اموال وراث شیخ محمدحسین شیخ الاسلام به یکی از ورثه به نام شیخ ابوالقاسم. تاریخ تنظیم این مصالحه‌نامه و تصدیق آن توسط شیخ الاسلام وقت، شیخ محمدامین، بیست و ششم ذیقعه ۱۲۲۲ است (تصویر ۷).

تصویر ۷- قدیم‌ترین یادداشت ثبت محکمه (۲۶ ذیقعه ۱۲۲۲)

۱. این سند در فهرست گنجینه اسناد میرزا محمد کاظمینی، یزد نیامده است اما در تصاویر رقمی مجمع ذخائر اسلامی از آن اسناد قبل از فهرست‌برداری تصویربرداری شده و به شماره sanad00702 و sanad00703 وجود دارد.

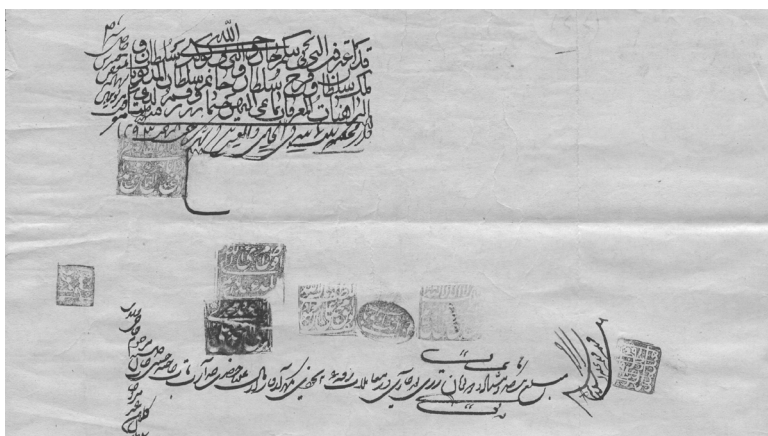
۲. رجوع کنید به: گنجینه اسناد میرزا محمد کاظمینی، تصاویر رقمی مجمع ذخائر اسلامی، شماره sanad00702 و sanad00703.

یکی دیگر از این یادداشت‌ها بر وقف‌نامهٔ محمدرضا خان خلف حاجی محمدمحسن سوادکوهی به‌تاریخ رجب ۱۲۲۳ (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، پرونده شماره ۱۵ فارس) نوشته شده است. البته مطمئن نیستیم که این سند نباید در محکمه اسلامی تنظیم شده باشد. زیرا بین زمان تنظیم سند با ثبت آن در که ۸ ربیع‌الثانی ۱۲۲۴ است، حدود هفت ماه فاصله است.

دو مورد دیگر از این یادداشت‌ها بر دو سند که احتمالاً در پشت و رو یک کاغذ هستند نوشته شده است. اولی مصالحه‌نامه‌ای با فایدهٔ بیع‌قطعی است به‌تاریخ ذیقعد ۱۲۲۳ (شهرستانی، ۱۳۸۱، ص ۶۴) و دیگری مبیعه‌نامه‌ای قطعی است به‌تاریخ ۱۸ رجب ۱۲۲۹ (شهرستانی، ۱۳۸۱، ص ۶۳) سند دوم مطمئناً در محکمه اسلامی تنظیم شده است. چون تنها سجل آن را شیخ‌الاسلام وقت نوشته است. اما با توجه به‌نوع یکسان خط سجل و ثبت احتمال قوی‌تر این است که هر دو باید در ۱۸ رجب ۱۲۲۹ به ثبت رسیده باشد.

یکی دیگر از این یادداشت‌ها بر مصالحه‌نامه‌ای با فایدهٔ بیع قطعی تنظیمی در ۲۷ جمادی‌الاول ۱۲۲۳^۱ نوشته شده است. البته مطمئن نیستیم که این سند در محکمه اسلامی تنظیم شده باشد. زیرا بین زمان تنظیم سند با ثبت آن در که ۸ ربیع‌الثانی ۱۲۲۴ است، حدود هفت ماه فاصله است.

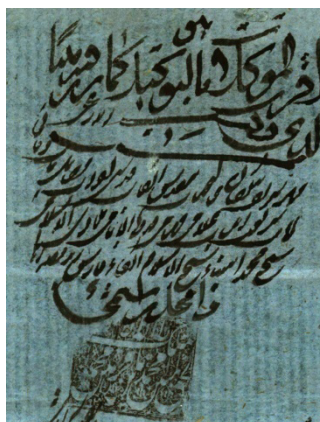

تصویر ۸- یادداشت ثبت محکمه (۲۱ رجب ۱۲۹۳)

از شیخ محمدامین فقط یک مهر سراغ داریم. بر اساس نقوش موجود، مهر او مستطیل شکل به ابعاد ۱۶×۹ س.م. و به‌خط نستعلیق بوده است:

۱. این سند در فهرست گنجینه اسناد میرزا محمد کاظمینی، یزد نیامده است اما در تصاویر رقمی مجمع ذخائر اسلامی از آن اسناد قبل از فهرست‌برداری تصویربرداری شده و به شماره sanad00709 و sanad00710 وجود دارد.

«لا اله الا الله الملك الحق المبين ابن محمدباقر، محمدامین --۱۲» (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۱۵ فارس) (تصویر ۹)
در این مهر نام سلسله «التّامی» حک نشده است، شاید فشرده‌گی مهر و یا عدم تمایل او به پیشینه عربی‌اش دلیلی بر این افتادگی باشد.

تصویر ۹- نقش مهر شیخ محمدامین تمامی شیخ الاسلام

۶- حاج شیخ ابوالقاسم التّامی (۱۲۴۹-۱۲۸۶ق.)

زمان دقیق وفات شیخ محمدامین مشخص نیست. اما در اجازه‌نامه‌ای به تاریخ ۲۶ ذیحجه ۱۲۴۹ (گنجینه اسناد میرزا محمد کاظمینی، یزد، سند شماره ۰۰۲/۶) از شیخ ابوالقاسم به‌صورت «شیخ ابوالقاسم‌الله شیخ الاسلام» یاد شده است. در این مقطع محکمه همچنان بی‌رقیب بوده است. هیچ نشانه‌ای از محکمه دیگری در شیراز حتی تا چند دهه بعد وجود ندارد. کارگزاران محکمه به‌عنوان «ستاد مراجعات» که از سادات باسابقه شیراز بودند خود جلوه‌ای خاصی از شکوه و اعتبار به این محکمه می‌بخشیده است.

اما شیخ ابوالقاسم به این داشته‌ها بسنده نکرد. یکی از اولین اقدامات تنظیم همین اجازه‌نامه ۱۲۴۹ق. است. در طی این سند نجاری اجیر شده که «تجاری و شیشه‌کاری‌های مربوط به عمارات رو به قبله و اندرون خانه» را ظرف مدت پنج‌ماه انجام دهد (گنجینه اسناد میرزا محمد کاظمینی، یزد، سند شماره ۰۰۲/۶). زیرا او خوب می‌دانسته است که ظواهر و طرز رفتار، «نمایش خویشتن» و «تنظیم صحنه» و کلاً استفاده از ابزارهای مختلف از عوامل مؤثر در جلب «اعتماد» هستند.^۱

بیست‌سال بعد در ۲۵ رجب ۱۲۶۹ زلزله‌ای شیراز را در هم کوبید (حسینی‌فسائی، ۱۳۷۸،

1. Trust

۲. رجوع کنید به: پیوتر زتومکا (piotr sztopoka) (۱۳۹۰): اعتماد، نظریه جامعه‌شناختی (Sociological Theory)، ترجمه غلامرضا غفاری، تهران: شیراز، چ ۲، ص زرین، چ ۲، ص ۱۲۵-۱۵۷.

ص ۳۰۷-۳۰۸) که مسلماً محکمه اسلامی هم از آن در امان نبوده است. در میان عکس‌های خانوادگی به‌جامانده چند تصویر وجود دارد که وضعیت آن بنا را سال‌ها پس از وقوع زلزله نشان می‌دهد. این بنا پس از آنکه چندی سالی به‌عنوان مدرسه مورد استفاده قرار گرفت چند سال بعد از پیروزی انقلاب اسلامی تخریب شد و اکنون به‌صورت پارکینگ وسایل نقلیه در آمده است.^۱ از شیخ ابوالقاسم، سومین شیخ‌الاسلام شیراز در دوره قاجار، دو مهر سراغ داریم. یکی از آن‌ها چهارگوش و دیگری شکل دیگری بیضی است. بر اساس نقش مهر، اندازه نقش مهر چهارگوش او ۲×۱٫۵ س.م.، و خط آن نستعلیق است:

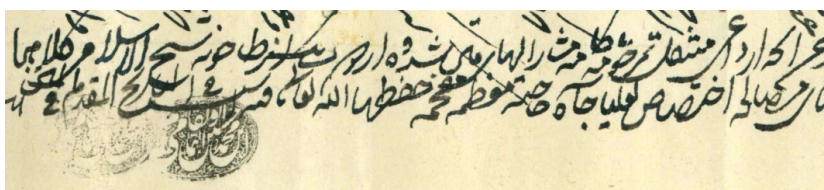
«لا اله الا الله الملك الحق المبين ابن محمد حسين، ابوالقاسم التمامي (تصویر ۱۰) نام سلسله خیلی ظریف در دو حرف جداگانه نوشته شده است. «التمّا» در حرف نون «المبین» و «می» که معکوس نوشته شده در حرف نون «ابن».

تصویر ۱۰- نقش مهر شیخ ابوالقاسم التمامی

مهر دوم، بیضی شکل و قلم آن نستعلیق بوده است. عبارت این کوتاه‌تر از قبلی است. عبارت مهر دوم چنین است:

«ابن محمد حسین، ابوالقاسم التمامی ۱۲۶۰» است. (تصویر ۱۱)

تصویر ۱۱- نقش مهر شیخ ابوالقاسم التمامی

«التمّا» با قلمی نسبتاً ظریف‌تر ریزتر در حرف نون «حسین» و «می» با قلمی بزرگ‌تر که سایر کلمات نوشته شده است. ظاهراً چون رجال برای هم استفاده از مهر مختلف بر حسب

۱. درباره محل وقوع و استفاده از این محل به‌عنوان مدرسه از توضیحات محمدباقر شیخ‌الاسلامی بهره‌مند شدم.

نیاز متفاوت بوده است. وی از این در ذیل اسناد خانوادگی، مورخ ۱۲۷۷ق. (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۱۰۴ مجموعه بادهای) و ۱۲۸۳ق. (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۸۸ مجموعه بادهای) (تصویر ۱۱ و ۱۲) استفاده کرده است، نه اسناد مردم.

در هر دو سجع کلمه «التَّمَامی» مشهود است. به عبارتی پس از بی‌اعتنایی شیخ محمدامین به استعمال این کلمه، به نظر می‌رسد شیخ ابوالقاسم، آن را احیاء کرده است.

تصویر ۱۲- نقش مهرهای شیخ ابوالقاسم التَّمَامی (غره ذیقعه ۱۲۸۳)

این شیخ‌الاسلام نیز همانند سادات که بر درج نام «خاندان» خود تأکید ویژه دارند بر درج نام «سلسله» خود اصرار داشته است. به عبارتی، گویی در اینجا قبل از آنکه «التَّمَامی» به‌عنوان یک خانواده عرب موردنظر باشد به‌عنوان یک خاندان باسابقه و خوشنام در شیراز مطرح است. به‌رحال شیخ ابوالقاسم، به‌همراه همسر و فرزند راهی سفر حج می‌شود. به‌علاوه در ۱۸ رمضان ۱۲۷۴ است که این شیخ‌الاسلام و همسرش دو دانگ دیگر از قریه آباه واقع در بلوک کوار را موقوفه، به‌علاوه مقداری اثاثیه برای روضه‌خوانی سیدالشهداء^(ع) آن هم در مکان معینی جنب شاهچراغ^(ع) موسوم به حسینییه وقف می‌کند. این حسینییه جزئی از «دولتخانه» یا «محکمه الاسلامیه امامیه» بوده است. همه این امور چنانکه گفته شد روزبه‌روز بر اعتبار و اعتماد محکمه اثر مثبت داشته است.^۱

۱. در آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه و اداره کل اوقاف و امور خیریه هم رونوشت‌هایی نه چندان مطلوبی از این سند وجود نداشت. نویسنده در آذر ماه سال جاری اوزالید طومار این وقف‌نامه و چهار وقف‌نامه دیگر را که مهندس شیخ‌الاسلامی در روزهای آغارین سال ۱۳۹۰ در شیراز به ایشان مرحمت فرموده بودند جهت نگهداری و تکمیل سوابق موقوفات به آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه در تهران تقدیم کرده است.

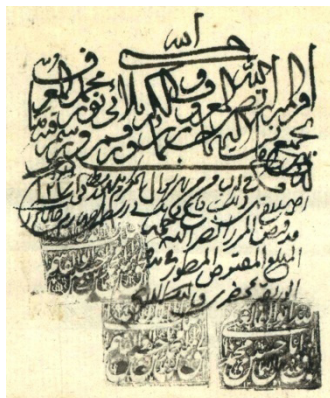
۷- حاج شیخ محمدحسین التَّمَامی صفای شیرازی (۱۲۸۶-۱۳۳۶ق.)

با وفات پدر، پسر، شیخ محمدحسین، شیخ‌الاسلام شد. اقدامات عمو و پدرش سفره‌ای گسترده برای او و فرزندانش فراهم آورده بود. علاقه او به شعر و تخلص شاعری «صفای شیرازی» شاید کم‌کم او را از فعالیت جدی در محکمه بازداشت. خصوصاً، همکاری او با امام‌جمعه در ماجرای معروف به بلوای نان. به‌علاوه که دیگر بسیاری از محرران باید از حجم کارها پیر و

خسته شده باشند. به هر حال هم‌زمان با شروع قرن چهاردهم ق. است که کم‌کم محاکم شرع جدید پیدا می‌شوند. محاکمی که شیوه تنظیم اسناد خود را از شیوه محکمه اسلامی تقلید کرده‌اند.

بر اساس اطلاعات موجود، او در طول عمرش ظاهراً فقط از دو مهر استفاده کرده است. یکی چهارگوش به ابعاد ۱۹×۱۷ س.م، به قلم نستعلیق است: «الوائق بالله الغنی عبده ابن ابوالقاسم، محمدحسین التّامی» سراغ داریم. (تصویر ۱۳)

تصویر ۱۳- نقش مهر شیخ محمدحسین التّامی (راست) و پدرش شیخ ابوالقاسم التّامی (چپ) (۸ شوال ۱۲۷۱)

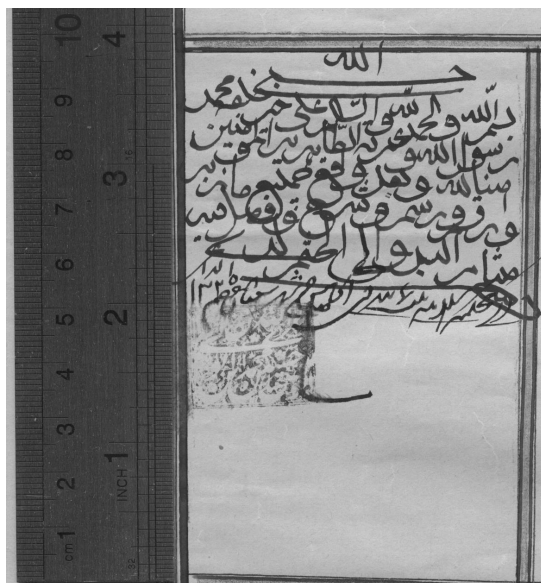
سال ساخت این مهر جای تأمل دارد. زیرا مصادف با سال ولادت او یعنی سال ۱۲۵۱ ق. است. حال آنکه مرسوم بوده است سال ساخت مهر را در مهر نقر کنند (رضائی، ۱۳۸۷، ص ۲۳). در این سجع کلمات «الوائق بالله الغنی ... ابن ابوالقاسم، محمدحسین ...» با قلم درشت و کلمات «... عبده ... التّامی» با قلم ریز نوشته شده است. «عبده» با قلمی ظریف‌تر در قوس حرف قاف کلمه «الوائق»، «التّما» با همان قلم ظریف در حرف نون «ابن» و «می» آن در نون «حسین».

دومی، مهری است که برای خودش روایتی دارد. این مهر با یک قلم نوشته شده است و شاید به دلیل عجله در تهیه مهر فراموش شده که عنوان سلسله هم درخواست شود. احتمالاً، این مهر توسط مهرسازی که در نزدیکی حرم شاهچراغ^۱ حیره‌ای داشته است ساخته شده باشد. سال ساخت این مهر باید ۱۳۱۳ ق. باشد. به روایت خود حاج شیخ محمدحسین، یکی از رجال شیراز به نام حاجی میرزا محمد رحیم خان معز الوزاره (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، پرونده شماره ۹۲ فارس) در تاریخ عاشر ربیع الاول ۱۳۱۳ به محکمه آمده تا وقف‌نامه‌ای تنظیم

۱. درباره مهرسازان شیراز رجوع کنید به: میرزا ابوالقاسمی، محمدصادق (۱۳۸۶). جستجویی در نام و احوال چند حکاک شیرازی در دوره قاجار، فصلنامه گلستان هنر، ۹، ص ۱۱۱-۱۱۶.

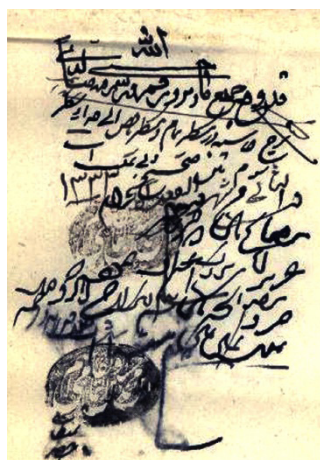
کند اما تصدیق سند به دلیل اینکه مهر جدید در دست حکاک بوده با فاصله‌ای یک‌روزه (فی الحادی عشر) انجام شده است: «وقوع مراتب متن بتاریخ فوق شده و مهر شدن قدری فاصله شده است که به اینکه بعد از تاریخ فوق حکاکی شده مهر شده است.»
نقش این مهر چنین است: «افوض امری الی الله محمدحسین ابن ابوالقاسم» است.
(تصویر ۱۴)

تصویر ۱۴- نقش مهر حاج شیخ محمدحسین التّمّامی (۵ شعبان ۱۳۲۵)

موضوع حائز اهمیت دیگر اینکه در دهه‌ی سی سال ۱۳۰۰ ق. در خاندان شیخ‌الاسلام مهری دیده می‌شود (تصویر ۱۵) که یادآور نقش مهر شیخ ابوالقاسم التّمّامی (۱۲۴۹-۱۲۸۶ ق.) (تصویر ۱۱ و ۱۲) است. مقایسه‌ی جزء به جزء مهر این دو نفر شکی باقی نمی‌گذارد که بگوییم این مهر ماترک شیخ ابوالقاسم است. یعنی حدوداً، ۴۵ سال بعد از مرگ این شخصیت مذهبی حکومتی هنوز وجود داشته است. حال سؤال این است که چه کسی از این مهر استفاده می‌کرده است؟ خود شیخ‌الاسلام وقت یا کس دیگری؟

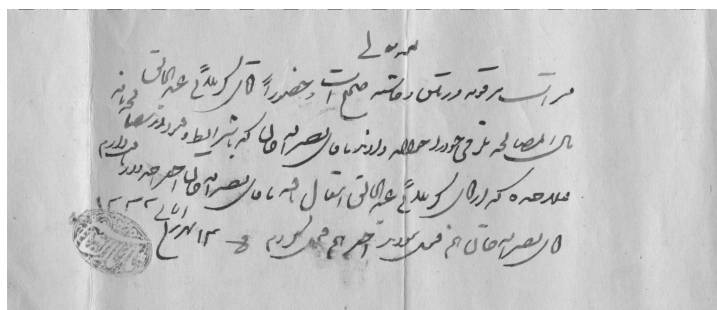

تصویر ۱۵- نقش مهر خصوصی شیخ ابوالقاسم التمامی مورد استفاده عمومی نوه اش
شیخ ابوالقاسم (آقابزرگ) در ۲ ذیقعه ۱۳۳۳

فسائی تا حدی فرزندان شیخ الاسلام را معرفی کرده است که تا حدی با اسامی مندرج در پیش نویس سیاهه کتابخانه شیخ محمدحسین متفاوت است. در این سیاهه، حاج شیخ محمدحسین هشت ورثه داشته است: چهار پسر به نام‌های محمدباقر، آقابزرگ، حاجی امین و آقا عبدالحسین و چهار دختر به نام‌های بدرالحاجیه، مصباح‌التولیه، عصمت‌السلطنه و بی‌بی بزرگ.^۱ در فارسنامه، فقط از پسران (شیخ محمدباقر، شیخ محمدعلی، شیخ ابوالقاسم، شیخ عبدالحسین و شیخ عبدالحی) (فسائی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۹۲۳) نام برده شده است که فقط شیخ محمدباقر و شیخ آقابزرگ در نگارش و تصدیق اسناد مشارکت داشته‌اند. بر اساس اسناد موجود نام اصلی آقابزرگ، شیخ ابوالقاسم بوده و در مباحثه‌نامه شرطیه مورخ پنجم ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ به‌عنوان فروشنده نامش چنین ثبت شده است: «آقا شیخ ابوالقاسم الشهیر به آقابزرگ نجل حاجی شیخ الاسلام» (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۲۸ مجموعه بادی‌کوبه‌ای). با این مقدمه، آشکار می‌شود که پسر در زمان حیات پدر از مهر پدر بزرگ برای تصدیق اسناد استفاده می‌کرده است. اما او مهر کوچکی به‌خط نستعلیق با سجع «یا ابوالقاسم ۱۳۱۷» (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۲۹ مجموعه بادی‌کوبه‌ای) (تصویر ۱۶) داشته است که در سایر امور از آن استفاده می‌کرده است. اما نکته مهم در اینجا این است که مهر خصوصی پدر بزرگ توسط نوه به مهر عمومی تبدیل شد. شاید به‌همین دلیل بود که شیخ الاسلام موافقت کرد فرزندش به‌جای آنکه مهر جدیدی سفارش دهد این مهر را دوباره از نهانخانه به درآورد.

۱. رجوع کنید به رضائی، امید (۱۳۹۴). ارزش مبادله‌ای کتابخانه صفای شیرازی در سال ۱۳۳۷ ق. ۱۲۹۷ ش، اوراق عتیق، به‌کوشش سید محمدحسین حکیم، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، دفتر چهارم، ص ۸۱۶.

تصویر ۱۶- نقش مهر فرعی آقابزرگ در ۱۴ ربیع الثانی ۱۳۳۳

اما سابقه برادر ارشدش در امور محکمه بیشتر بوده است. شخص مورد نظر شیخ محمدباقر است که در سال ۱۲۷۸ ق. متولد شد (فسائی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۹۲۳). مادرش دختر میرزا علی اکبر قوام الملک بود از این رو همشیره زاده میرزا فتحعلی خان صاحب دیوان محسوب می شد که در میان شعرا به «وفا شیرازی» شهرت داشت (دیوان بیگی شیرازی، ۱۳۶۴، ج ۳، ص ۲۰۱۲). او نیز همانند پدر از جوانی در امور محکمه دستی داشت. اسناد هم مؤید همین خبر است، از جمله سجل مستقل او، به تاریخ ۱۸ جمادی الاولی ۱۳۰۲ (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۲۵۰ مجموعه بادکوبه ای)، که در جوار سجل شیخ الاسلام مشهود است. ولی فسائی با آنکه وی را ستوده اما به دنبال نام او عنوان «شیخ الاسلامی» اضافه نکرده است (فسائی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۹۲۳). این احتمال هم هست که فسائی این کلمه را منصب می دانسته است بنابراین از آنجا که شیخ محمدباقر در این سال این منصب را نداشته است این کلمه را به نام او نیفزوده است. این در حالی است که در متن وقف نامه میرزا فتحعلی خان صاحب دیوان که در روز دوشنبه مورخ ۱۷ ربیع الثانی ۱۳۰۵ (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۱۳۲ فارس) تحریر شده، از «شیخ محمدباقر» با عنوان «شیخ الاسلام مملکت فارس» نام برده شده است. از این رو این قول که والد او در سنه ۱۳۱۵ ق. لقب «شیخ الاسلامی» را به او داد (داور، ۱۳۷۱، ص ۶۹۵) به نظر نمی تواند صحیح باشد. معاصران او نوشته اند که بسیار معقول و در علوم شرعیه و غیرها کامل بوده و گاهی به نیابت و اذن پدر به امور شرعیه و منصب قضا می نشست است (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۸۴۰؛ دیوان بیگی شیرازی، ج ۲، ص ۱۰۱۵-۱۰۲۰؛ داور، ۱۳۷۱، ص ۶۹۵). نقش مهر او که به قلم ریز و درشت نستعلیق نوشته شده چنین است: «لا اله الا الله الملك الحق المبين ابن حسين التمامي، محمدباقر»^۱ (تصویر ۱۷).

در این سجع نیز نسبت خانوادگی «التمامی» مشهود است. ظاهراً امام جمعه شیراز با هیچ یک از فرزندان حاج شیخ محمدحسین شیخ الاسلام به عنوان جانشین موافق نبوده است. زیرا در ضمن وقف نامه یکی از رجال شیراز به نام حسنعلی خان نصیرالملک شیرازی که در ۲۶

۱. منظور حاج شیخ یحیی امام جمعه و جماعت شیراز است که فسائی او و خاندانش را را زیر «محله ششم شیراز: محله سرباغ» و «سلسله امام جمعه» معرفی کرده است. فسائی (۱۳۷۸)، ج ۲، ص ۹۹۰-۹۹۵.

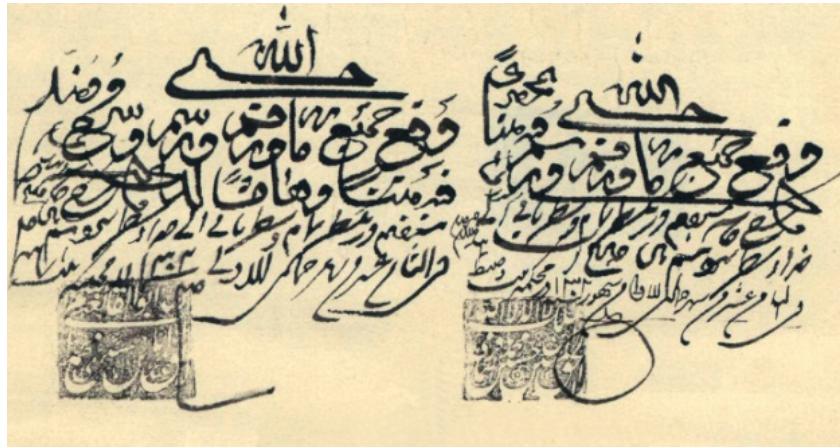
ذی‌قعه ۱۳۰۹ و حاج شیخ یحیی ابن ابوتراب (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۷ فارسی) آن را تصدیق کرده به‌صراحت «قاضی» و «شیخ‌الاسلام» از مداخله در موقوفه منع شده است: «... آنکه احدی از نایبان متولی اوقاف هر زمانی و قاضیان و شیخ‌الاسلامان که به‌حسب شرع اطهر اهلیت و جامعیت شرایط حکم و فتوی ندارند ... مزاحمت به‌حال متولی نمایند...».

این سند به‌خوبی حاکی از این است که دیگر برخی علما با شیخ‌الاسلام و فرزندان او رابطه‌ای به‌خوبی گذشته نداشته‌اند. هرچند که یکی از زنان رجال شیراز، به‌نام حاجیه ماه‌سلطان خانم ملقب به منیرالحاجیه همسر محمدجعفر مستوفی، در هفتم ذیحجه ۱۳۲۳ با حضور در محکمه میرزا ابوطالب الحسینی از علمای شیراز ملکی در اراضی قصرالدشت، تولیت موقوفه خود را به شیخ محمدباقر واگذار کرده، وی و پدرش را به‌تفصیل چنین وصف کرده است: جناب مستطاب شریعتمدار افادت و افاضت شعار، مستغنی الالقباب و الاوصاف، مفخرالایام، ملاذالانام، مروج‌الاحکام، عمده‌العلماء الاعلام، قدوه الفقهاء العظام، العالم العامل، وحیدی العصری، فرید الدهری، طائف بیت‌الله الحرام و زائر قبور ائمه انام علیهم صلوات الله الملك العالم الحاج الشیخ محمدباقر الملقب بشیخ‌الاسلام مملکت فارس نجل جلیل زکی جناب مستطاب شریعتمدار شامخ الالقباب، حاوی الفروع و الاصول، جامع المعقول و المنقول، ناشر شریعت غری و مشید ملت بیضاء، عمده العلماء العاملين، نخبه الفضلاء الراشدين، طائف بیت‌الله الحرام و زائر مدینه طیبه حضرت سیدالانام علیه الاف التحیه و السلام الحاج الشیخ محمدحسینا شیخ‌الاسلام مملکت فارس ادام الله افضاله العالی (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۳۴۰ مجموعه بادکوبه‌ای).

گفتنی است در زمان حیات حاج شیخ محمدحسین از او نیز همانند پدرش با عنوان «حاجی شیخ‌الاسلام بزرگ» (آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۷۷ مجموعه بادکوبه‌ای) یاد می‌کرده‌اند. شاید به این کار می‌خواسته‌اند بین وی و پسرانش که به شیخ‌الاسلام ملقب بوده و شهرت داشته‌اند تمایز قائل شود.

از آنجا که شیخ محمدحسین خود در زمان حیات پدر (شیخ ابوالقاسم) در امور محکمه مشارکت داشته لذا نمی‌توان سجل‌نویسی دو فرزندش را ناشی از ضعف محکمه دانست. اما از آنجا که در اسناد این دوره دیگر مهرهای بی‌یادداشت و یادداشت ثبت، تالو سابق را ندارد می‌توان گفت که محکمه اسلامی نیز بالاخره پس از یک دوره فعالیت درخشان همپای دولت قاجاریه وارد مرحله رکود شده است.

تصویر ۱۷- نقش مهر حاج شیخ محمدباقر التّمّامی (راست) و حاج شیخ محمدحسین التّمّامی (چپ) (۱۸ جمادی الاولی ۱۳۰۲)

نتیجه گیری:

اگر زمان ورود اجداد شیخ الاسلام‌ها به شیراز، همان سال ۱۱۱۶ باشد، آن‌ها به دلیل اوضاع اجتماعی سیاسی زمانه خیلی زود موفق شده‌اند در این شهر مهم مقام و منزلتی پیدا کنند. هجوم افغانه، و اعدام شدن شیخ الاسلام وقت سبب شد آن‌ها در یک بازه زمانی بیست‌ساله، شیخ الاسلام شوند و در امور مهمی چون تنظیم اسناد و رسیدگی به دعاوی فعالیت کنند و از این طریق روزبه‌روز به خاندان‌های مهم شیراز، خصوصاً سادات نسابه، حسینی، انجوی، دستغیب، و علوی نزدیک شوند و از دانش خانوادگی آن‌ها بهره‌برداری کنند. به عبارتی، بر اساس دو طومار از هم گسسته به‌جامانده از سال‌های ۱۱۵۲-۱۱۶۰ ق. مسلماً، تنظیم چنین اسنادی صرفاً، با در اختیار داشتن یک گروه حرفه‌ای امکان‌پذیر بوده است که بعید نیست از بازماندگان محکمه همان شیخ الاسلام شهید، شیخ محمد مهدی نسابه بوده‌اند.

این بررسی ضمن آنکه تلاش کرد دست‌افزاری قابل اعتماد برای بررسی اسناد شیراز ارائه کند موفق شد نشان دهد که جزئیات ارائه شده در فارسنامه ناصری آن هم مربوط به سلسله‌ای منتفذ تا حد زیادی قابل نقد و بررسی هستند. از مقابله کردن منابع کمکی (نقش مهر) با مطالب جزئی ارائه شده توسط فسائی و دریاییگی مطالب جدیدی درباره این سلسله آشکار شد.

در «دوره فترت» و آشفتگی اوضاع ایران این خاندان مهاجر عرب تبار بر خلاف جریان معمول مهاجرت‌های گسترده علما از ایران به عتبات عالیات و حتی به موطن اصلی خود نرفتند

بلکه در شیراز ماندگار شدند و با جلب مشارکت اعضای فرهیخته‌ای از خاندان‌های سادات شیراز (انجوی، حسینی، علوی) موفق شدند محکمه‌ای بسازند که مردم و مقامات را جلب کند. این افراد گرچه به‌عنوان خاندانی عرب‌تبار کار خود را شروع کردند اما در نهایت نه فقط در جامعه شهری شیراز آن سال‌ها حل نشدند بلکه به زادگاه و منشاء‌شان عربی‌شان وفادار ماندند.

منابع

- امیر ارجمند، سعید (بی‌تا). *ظل‌الله/امام غائب، بی‌جا*.
- آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، پرونده شماره ۷، ۱۵، ۱۸، ۸۸، ۹۰، ۹۲، ۱۳۲، فارس.
- آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریه، سند شماره ۱، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۵۸، ۷۷، ۸۸، ۱۰۴، ۲۵۰، ۳۴۰ مجموعه بادکوبه‌ای.
- حسینی‌اشکوری، سیدجعفر (۱۳۸۳). *مجموعه اسناد میرزا محمد کاظمینی، قم*. مجمع ذخائر اسلامی.
- حسینی‌فسائی، حاج میرزا احسن (۱۳۷۸). *فارسنامه ناصری، مصحح دکتر منصور رستگار فسائی، ج ۲، چ دوم، تهران. امیرکبیر*.
- حسینی‌فسائی، حاج میرزا احسن (۱۳۷۸). *فارسنامه ناصری، مصحح دکتر منصور رستگار فسائی، ج ۱، چ دوم، تهران. امیرکبیر*.
- داور، شیخ مفید (۱۳۷۱)، *تذکره مرآت/الفصاحه، به کوشش محمود طاووسی، شیراز. نوید*.
- دیوان‌بیگی شیرازی، احمد (۱۳۶۴): *تذکره حدیقه الشعراء، به کوشش عبدالحسین نوائی، تهران. زرین، ج ۲، ص ۱۰۱۶*.
- شهرستانی، سیدحسن (۱۳۸۱). *جلوه‌هایی از هنر ایرانی در اسناد ملی، تهران: انتشارات سازمان اسناد ملی ایران*.
- فرصت‌شیرازی، محمدنصیر (۱۳۷۷): *آثار عجم، مصحح دکتر منصور رستگار فسائی، ج ۲، تهران. امیرکبیر*.
- گنجینه اسناد میرزا محمد کاظمینی، یزد، سند شماره ۱۲۵/۰۰۲، ۳۹۰/۰۰۲، ۶/۰۰۲، ۷/۰۰۲.
- مجموعه مهندس شیخ‌الاسلامی.

گزارش فعالیت‌های تبلیغی یک مبلغ پروتستان در ایران عهد ناصری

رسول گودینی

چکیده:

متنی که بازخوانی آن در پی می‌آید گزارشی است از فعالیت‌های یکی از میسیونرهای ایرلندی‌تبار به نام مستر آلبر پروس برای تأسیس مراکز آموزشی و تبشیری مسیحیان در ایران عهد ناصری با هدف تبلیغ و توسعه دین مسیح (مذهب پروتستان). این فعالیت‌ها از قرن‌ها پیش یکی از انگیزه‌های مبلغان و مبشران مسیحی بوده است که به صورت سازماندهی شده و با برنامه‌ریزی‌های حساب‌شده‌ای از سوی دولت‌های قدرتمند اروپایی همچون اسپانیا، پرتغال، انگلیس و ... که وابستگی عمده به کلیساها داشتند و یا از طرف انجمن‌های تبلیغی که توسط گروه‌ها و افراد وابسته به کلیسا دایر می‌شد به سرزمین‌های شرقی اعزام می‌شدند. در دوره قاجار به دلیل اقداماتی که تعدادی از این مبلغان در راستای نزدیکی به شاهان و درباریان صورت دادند و همچنین تحول در سیاست‌های جهانی و فعالیت‌های استعماری دول اروپایی که برخی الزامات را بر کشورهای همچون ایران تحمیل می‌کرد و نیز تساهل برخی رجال این دوره، در برهه‌هایی آزادی‌هایی به برخی از مذاهب و آئین‌ها داده شد، مسیحیت یکی از آن‌ها بود. این امر سبب تشدید فعالیت‌های تبلیغی پیروان آیین مسیح در ایران شد که گزارش حاضر نمونه‌ای از این اقدامات را باز می‌نمایاند. این گزارش در جلد اول آلبوم شماره ۵۵۲ از مجموعه آلبوم‌های بیوتات سلطنتی که به شماره بازیابی ۷۷۸۴/۲۹۵ در فهرست اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران به ثبت رسیده موجود است. گزارش به خط شکسته نستعلیق تحریر یافته و تعداد ۳۶ صفحه از مجموع صفحات آلبوم مذکور را در برمی‌گیرد.

کلیدواژه‌ها

مبلغان، مسیحیت، فعالیت‌های تبلیغی، پروتستانیسیم، مستر پروس، قاجاریه.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۵، صص: ۱۲۰-۱۴۲

گزارش فعالیت‌های تبلیغی یک مبلغ پروتستان در ایران عهد ناصری

رسول گودینی^۱

مقدمه:

سابقه روابط مسیحیان با دولت‌ها و جامعه ایران به دوره باستان باز می‌گردد. این روابط در دوره‌های مختلف گاه خصمانه و زمانی مبتنی بر پذیرش و دوستانه بوده است. در دوره اشکانیان و ساسانیان بر اثر سختگیری‌های مذهبی امپراتوری روم، تعداد زیادی از عیسویان از سرزمین‌های غربی به سمت ممالک شرقی سرازیر شدند. روزگار آن‌ها در میان جماعت زردشتیان همیشه آسوده نمی‌گذشت و روحانیان زردشتی گاه مجازات‌های سختی بر پیروان این دین اعمال می‌کردند؛ از قتل‌عام تا سوزاندن صومعه‌ها^۲. روابط مسیحیان با دولت و جامعه ایرانی از ورود اسلام تا عهد ایلخانان همواره ترکیبی از اعمال سختگیری و نرمش نسبت به پیروان این دین بود^۳. اوضاع سیاسی دوره ایلخانان و روابط آن‌ها با حکومت‌های مسلمان مغرب و همچنین تساهل مذهبی مغولان سبب رونق فعالیت مسیحیان و اقدامات تبلیغی آن‌ها شد. برخی از ایلخانان با زنان مسیحی ازدواج کردند و مبلغان توفیق یافتند عده‌ای از خان‌ها را به دین مسیح متمایل سازند. در چنین شرایطی تعدادی از مبشرین برای تبلیغ مسیحیت از جانب دولت‌های عیسوی مذهب به امپراتوری مغول اعزام شدند. ژان دومونته کورونیو از جمله این مبلغان بود (گروسه، ۱۳۶۵، ص ۴۹۷-۴۹۶، کلاویخو، ۱۳۷۴، ص ۱۵۲). ظهور صفویان در سال ۹۰۷ق، دوران طلایی فعالیت مبلغان مسیحی در ایران است. اتحاد امپراتوری صفوی با دول اروپایی علیه عثمانی که دشمن مشترک آن‌ها به‌شمار می‌رفت راه ورود مبلغان مسیحی را به

۱. کارشناسی ارشد رشته تاریخ، کارشناس اسناد تاریخی؛

rasol.godini@gmail.com

۲. برای اطلاعات بیشتر رجوع کنید به: امین، سیدحسن (۱۳۷۷). پیوند قلندریان و خاکساران با ادیان کهن، مجله کلک، ۱۰۰، ص ۱۶۸.

۳. برای اطلاعات بیشتر رجوع کنید به: بویل، جی. آ. (۱۳۵۹). تاریخ ایران کمبریج، جلد ۵، ترجمه حسن انوشه، تهران: انتشارات امیرکبیر.

ایران هموار کرد (میراحمدی، ۱۳۶۲، ص ۱۰۶). این مسئله زمانی بارزتر شد که شاهان صفوی در دنباله سیاست‌های اقتصادی خود و رونق‌بخشی به بازرگانی خارجی و صادرات کالا تجارت و بازرگانان مسیحی را در کنف حمایت خود قرار دادند. دولت‌های اروپایی نیز چنین فرصتی را مغتنم شمرده و در تعقیب سیاست‌های استعماری خویش مبلغان بسیاری را به شرق گسیل داشتند. این موضوع به‌ویژه در زمان سلطنت شاه‌عباس اول برجستگی بسیاری یافت. وی خود از حامیان بازرگانان و سیاحان و تجارت مسیحی بود (فلسفی، ۱۳۴۸، ج ۱، ص ۱۴۹). در سال ۱۰۱۲ ق. آنتونیو دوگوا که مبلغی پرتغالی بود با اجازه شاه‌عباس کلیسا و صومعه‌ای در اصفهان بنا کرد (فلسفی، ۱۳۱۶، ص ۳۹). دلاواله از شرکت شاه‌عباس در جشن میلاد مسیح در صومعه کاتولیکان اصفهان سخن رانده است (دلاواله، ۱۳۴۸، ص ۱۰۰). ماجرای کوچاندن ارامنه از ناحیه جلفا به اصفهان در سال ۱۰۱۳ ق. و اسکان آن‌ها در محله‌ای که بعدها به‌نام جلفای نو در اصفهان معروف شد، نزد همگان معروف و شناخته است. تعدادی از این ارامنه به گیلان و چهارمحال منتقل شدند. شاه‌عباس پس از اسکان ارامنه در اصفهان زمینه‌های آسودگی، زندگی و فعالیت آن‌ها را فراهم آورد به‌طوری‌که هیچ محدودیتی برای انجام اعمال و مناسک مذهبی خود نداشتند. به ارمینان اجازه داد از میان خود کلاتری برگزینند که مسئول امور آن‌ها باشد، وی نماینده پاپ کلمان هشتم به‌نام فرنان تاده را در سال ۱۰۳۰ ق.، به کنسولی همه فرنگیان شهر اصفهان منصوب کرد (فلسفی، ۱۳۴۸، ج ۳، ص ۹۳۶). شاه‌عباس گاه ساعت‌ها به‌نظاره مناسک مذهبی مسیحیان در کلیسا می‌نشست (فلسفی، ۱۳۴۸، ج ۳، ص ۹۶۷). ارامنه جلفا در امور حقوقی و قضایی نیز مطیع مقررات شرعی و عرفی ایران نبودند و در اجرای مناسک، مراسم و تشریفات دینی آزادی تام داشتند (رائین، ۱۳۵۶، ص ۲۸). شاه‌عباس تعداد زیادی از سفرای اعزامی خود به اروپا را از میان ارامنه انتخاب می‌نمود (پطروشفسکی، ۱۳۶۳، ص ۵۲۲). جانشینان شاه‌عباس سیاست‌مدارای با مسیحیان ارمنی را ادامه ندادند. همین مسئله باعث شد تعداد زیادی از مسیحیان ساکن ایران به روسیه، هند، اندونزی، آسیای جنوب‌شرقی و شهرهای مختلف اروپا کوچ کنند (راوندی، ۱۳۷۲، ج ۳، ص ۲۲۰). این امر ناشی از ضعف سیاسی و تعصبات مذهبی بود که در حاکمیت صفویان رخنه می‌کرد (سلطانیان، ۱۳۹۰، ص ۱۱۰). در دوره حکومت شاه‌سلطان حسین در اثر مساعی علامه مجلسی از نفوذ و فعالیت مسیحیان در ایران کاسته شد (لاکه‌هارت، ۱۳۹۳، ص ۳۷). علمای شیعه در این زمان مجالس مناظره و بحث فراوانی با مسیحیان به‌راه انداختند و حتی موفق شدند تعدادی از آن‌ها را به اسلام مایل سازند (جعفریان، ۱۳۷۶، ص ۱۰۶). همچنین تعداد زیادی ردیه علیه مبلغان مسیحیت و مذهب مسیح نوشته شد از جمله نوشته‌های میرسید احمد زین‌العابدین علوی عاملی به‌نام «مصل‌الصفاء در رد آیین حق نما»، «وامع ربانی در شبهات نصرانی» و «صواعق رحمان در رد کتاب عتیق»

(امین، ۱۳۷۹، ص ۲۷۹). پس از سقوط اصفهان از آنجایی که مسیحیان با افغانان همکاری نکردند بر آن‌ها بسیار سخت گرفته شد و تعداد زیادی از این جماعت خاک ایران را ترک کردند. (میراحمدی، ۱۳۶۲، ص ۱۰۹). افول مسیحیان پس از سقوط اصفهان دیری نپایید زیرا نادر که به تقریب مذاهب علاقه‌مند بود با مسیحیان ارتباط نزدیک داشت. او در شورای دشت مغان خلیفه ارامنه به نام آبراهام کرتی را احضار کرد و با او به مشورت پرداخت (فلسفی، ۱۳۴۸، ص ۲۱۴). نادر در مقابل تسنن سعی در ترویج مسیحیت داشت. وی سعی کرد مذهبی التقاتی را رایج نماید و دستور داد که اناجیل را برای او به زبان فارسی ترجمه کنند (لاکهارت، ۱۳۹۳، ص ۳۰۵). نادرشاه در بازدید از کلیسای اچمیا زین فرمان خلیفگی آبراهام کالینیکوس را به وی تسلیم کرد. او کلیسا را خانه خود خواند و هرگونه تعرض به حریم آن را ممنوع کرد (امینی‌فر و دشتی، ۱۳۹۰، ص ۱۹). نادر تا اواخر عمر خود هیچ‌گونه مخالفتی با مسیحیت ابراز نداشت تنها در اواخر زندگی روش مدارای با مسیحیان را به کناری نهاد و به رد و تخطئه آن‌ها پرداخت (نیبور، ۱۳۴۵، ص ۴۱).

سیاست دولت زندیه به‌ویژه کریم‌خان زند در قبال مسیحیان بر تساهل مبتنی بود و در این زمان مسیحیان با فراغ‌بال به تبلیغ آئین خود پرداختند (نیبور، ۱۳۵۴، ص ۴۱). درهوهانیان درباره رفق و مدارای کریم‌خان با ارامنه چنین می‌نویسد: کریم‌خان چه در زمان نیرو گرفتن و چه در زمان حکمرانی ارمنیان را دوست می‌داشت و نسبت به جلفائی‌ان مهربان بود و با آن‌ها با مهر و انسان‌دوستی رفتار می‌کرد (درهوهانیان، ۱۳۷۹، ص ۲۳۳). مسیحیان در دوره کریم‌خان موفق شدند جواز تبلیغ آئین خود را از او دریافت نمایند (قائم‌مقامی، ۱۳۴۸، ص ۱۰۵). جانشینان کریم‌خان نیز این سیاست رفق و مدارا را دنبال کردند (امینی‌فر، ۱۳۹۰، ص ۴۰).

مسیحیان و تبلیغ مسیحیت در دوره قاجار

با روی کار آمدن حکومت قاجاریه به‌دلیل تحولاتی که پیشتر در کشورهای اروپایی رخ داده بود رواج اندیشه‌های روشنگری که منجر به جدایی دین از سیاست و ضعف کلیسا شده بود، دولت‌ها چندان اهمیتی در اعزام مبلغان برای ترویج مسیحیت صورت نمی‌دادند، بلکه غالب مبلغان در این زمان از سوی نهادهای غیردولتی به سرزمین‌های دیگر گسیل می‌شدند (امین، ۱۳۷۷، ص ۱۸۳). در این دوران عیسویان در شهرهای مختلف از جمله رشت، ارومیه، اصفهان، تبریز و تهران ساکن بودند. در نیمه نخست قرن نوزدهم به‌دلیل نابسامانی‌های داخلی و هرج‌ومرج‌های موجود مسیحیان با مشکلات بسیاری روبه‌رو بودند و عمدتاً در فقر و فلاکت روزگار می‌گذرانند به‌طوری‌که تعداد زیادی از آن‌ها مهاجرت کردند. این گروه در این زمان به کمک‌های مالی که از خارج ارسال می‌شد سخت محتاج بودند (کاتوزیان،

۱۳۸۰، ص ۲۱۹ و ۲۲۰). دوره حکومت فتحعلی‌شاه به واسطه آرامش نسبی که پدید آمد دوره تجدید حیات مسیحیان به حساب می‌آید. تعداد زیادی از ارامنه در این دوره در ارتش خدمت می‌کردند (هویان، ۱۳۸۸، ص ۱۳۸). مقارن سال‌های پایانی قرن ۱۸ م. با تأسیس سازمان‌یافته انجمن‌های تبلیغی در اروپا به‌ویژه انگلستان و به دنبال گسترش اهداف توسعه‌طلبانه و استعماری در مشرق‌زمین، سیل مبلغان پروتستان به سراسر جهان و به‌ویژه سرزمین‌های شرقی سرازیر شد (ره‌دار، ۱۳۸۶، ص ۲۷). این مبلغان در هیئت سیاحان وارد می‌شدند و سپس فعالیت‌های تبلیغی خود را آغاز می‌کردند. ترجمه انجیل به زبان فارسی یکی از اهداف اولیه این مبلغان بود. مراکز اصلی انجمن تبلیغی کلیسا و انجمن انجیل برای بریتانیا در خارج، در تهران و اصفهان متمرکز بودند. آن‌ها در فاصله زمانی صد سال از آغاز تا پایان حکومت قاجاریه ۱۷۴۱۲ جلد حاوی بخش‌هایی از تورات، ۲۰ هزار جلد انجیل، ۶۴ هزار جلد عهد جدید به همراه عهد عتیق و مزامیر را چاپ و برای استفاده عامه مردم ایران منتشر کردند (ره‌دار، ۱۳۸۶، ص ۲۹). مبلغان همواره کتاب‌هایی را که حاوی اطلاعاتی درباره دین مسیح بود به همراه داشتند و به افراد هدیه می‌دادند تا در صورت لزوم پاسخ سؤال‌های خود را در آن‌ها بیابند (برومند، ۱۳۸۱، ص ۲۰۰). مبلغان بر اساس برنامه‌های از پیش تعیین شده، دست به ساخت مدارس زدند و هدف آن‌ها این بود که برنامه‌های تبلیغی خود را در قالب کلاس‌های آموزشی در این مدارس دنبال کنند. آن‌ها حتی کودکان مسلمان و یهودی را در این مدارس می‌پذیرفتند. کودکان فقیر و بی‌سرپرست بیشتر هدف مبلغان قرار داشتند. مبلغان همچنین به بهانه انجام خدمات بهداشتی و آموزشی در جامعه عشایری ایران زمان قاجار نفوذ کردند و فعالیت‌های تبلیغی خود را در میان این جوامع که بعد مسافت مانع دسترسیشان به امکانات آموزشی و بهداشتی بود آغاز کردند. همچنین پیوسته درصدد جلب حکام محلی به طرق مختلف بودند تا دستشان در فعالیت‌های مذهبی باز بماند (برومند، ۱۳۸۱، ص ۲۷۹-۲۸۰). فعالیت و اقدامات این مبشرین به‌ویژه در دوره حکومت ناصرالدین‌شاه رونق بیشتری یافت. اعضای هیئت انجمن تبلیغی کلیسا در لندن در سال ۱۸۷۳ م./ ۱۲۹۰ ق.، تقاضانامه‌ای برای استقرار آزادی مذهب در ایران به حضور ناصرالدین‌شاه تقدیم کردند (برومند، ۱۳۸۱، ص ۲۷۷). همچنین تفکرات رجال برجسته‌ای همچون امیرکبیر در رونق فعالیت‌های مبشرین مسیحی در دوره ناصری تأثیر فراوانی داشت. سیاست وی با ملل متنوعه بر پایه مدارای مذهبی و حس آزادی و تساوی حقوق اجتماعی قرار داشت. تلاش او بر تأمین مساوات در حقوق اقلیت‌ها و بالابردن مقام اجتماعی آنان بود. وی بی‌عدالتی‌های مالیاتی را در حق عیسویان از بین برد (آدمیت، ۱۳۶۱، ص ۱۱۵). علاوه بر این عباس‌میرزا اهمیت بسیاری به حقوق اقلیت‌ها می‌داد و درصدد بود با حمایت علما حقوق حقه آن‌ها را تأمین کند. شاید یکی از دلایل حمایت او از مسیحیان آن بود که از جاذبه دولت

روسیه برای آن‌ها بکاھد (ورھرام، ۱۳۸۵، ص ۱۱۳). ناصرالدین‌شاه خود نیز نقش ارمنیان را در زندگی سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ایران می‌ستود و به ارامنه آزادی‌های مذهبی و شغلی داد. در زمان ناصرالدین‌شاه به ارمنیان امتیاز تأسیس مدرسه داده شد (کاظمی‌تاری، ۱۳۹۰، ص ۱۸۰-۱۸۱). ارمنیان تهران مدرسه هایکاریان را تأسیس کردند (ھویان، ۱۳۸۳، ص ۷۳). توجه به ارمنیان در دوره قاجار تا بدان جا بود که تعدادی از آن‌ها در مناصب دولتی استخدام شدند و عده‌ای نیز به‌عنوان فرستاده و سفیر به کشورهای خارجی اعزام شدند. وزیران مختار ایران در برخی از کشورهای اروپایی ارمنی بودند و برخی هم در ارتش قاجار سمت فرماندهی داشتند (ھویان، ۱۳۸۳، ص ۱۳۸). در زمان فتحعلی‌شاه داودخان زادوریان که یک ارمنی بود از جانب دربار برای مذاکره با فرانسه به‌منظور میانجیگری بین ایران و روسیه به فرانسه اعزام شد (ھوشنگ‌مهدوی، ۱۳۸۵، ص ۲۳۰). پس از تأسیس دارالفنون، داود خان مأمور شد که به اتریش برود و مذاکراتی برای اعزام معلمان نظامی به ایران صورت دهد. در دوره ناصرالدین‌شاه داود خان مترجم اول دربار شد. از دیگر رجال ارمنی که در دوره قاجار به مناصب بالای حکومتی رسیدند می‌توان میرزا ملکم‌خان ناظم‌الدوله (سفیر ایران در لندن) نریمان‌خان قوام‌السلطنه (نایب آجودانباشی و مترجم وزارت خارجه) آوانس‌خان ماسیانی ملقب به مساعدالسلطنه که چند سال ریاست دارالترجمه وزارت خارجه را بر عهده داشت و نظر آقا یمین‌السلطنه (کاردار و سپس وزیر مختار ایران در پاریس) را برای نمونه نام برد (رجب‌زاده، ۱۳۸۹، ص ۷۳). چنین شرایطی از یک‌سو و فعالیت هیئت‌های تبلیغی مسیحی از سوی دیگر زمینه‌ای فراهم ساخت تا مبلغان مسیحی بتوانند با آسودگی بیشتری به انجام وظیفه خود که همانا تبلیغ آئین پروتستان بود اشتغال ورزند. در این راستا، هیئت‌های مذهبی با انتخاب مسیونرهایی که قابلیت‌های جسمی و روحی قابل‌قبولی داشتند فعالیت خود را در ایران آغاز کردند. بنا بر اطلاعات موجود این مسیونرها می‌بایست توانایی جسمی بالایی می‌داشتند و تحمل مسافرت‌های درازمدت را دارا می‌بودند، از شروط دیگر آن بود که این اشخاص به‌حدود شش زبان آشنا باشند، حسابداری بدانند و مدیران قابلی باشند (نظری، ۱۳۷۱، ص ۷۲). از جمله روش‌های مهم آن‌ها این بود که با تأسیس مدارس مسیونری در شهرهای مختلف، با انجام تمهیدات و اعطای تسهیلات و کمک‌های مالی اقدام به جذب مردم و غالباً کودکان نمایند، کودکان اقلیت‌های مسیحی، کودکان اقلیت‌های زرتشتی، کودکان بی‌سرپرست، کودکان قالیباف و کودکان عشایر بیشتر مطمح نظر آن‌ها بودند. مبلغان در مدارس خود روش‌های مختلفی از جمله استفاده از هنرهای نظیر نقاشی، موسیقی و شعر را به کار می‌بستند تا به‌شیوه بهتری مسائل موردنظر خود را تعلیم دهند. در این مدارس علاوه بر آموزش‌های مذهبی، هندسه، ریاضیات و زبان‌های خارجی نیز آموزش داده می‌شد (برومند، ۱۳۸۱، ص ۲۱۱). آن‌ها با دادن غذا و لباس به کودکان در جلب

قلوب ایشان سعی می‌کردند (رهدار، ۱۳۸۶، ص ۳۰) و فعالیت‌هایی همچون تأسیس کلیسا را در نقاط مختلف ایران در دستور کار خود داشتند. از جمله مسیونرهای پروتستان که در دوره قاجار به ایران آمدند و به فعالیت‌های تبلیغی و تبشیری برای اشاعه مسیحیت پروتستان پرداختند می‌توان به‌عنوان نمونه از هنری مارتین و ژوزف ولف نام برد. هنری مارتین با حمایت سرگور اوزلی به ایران آمد و در شیراز شروع به تبلیغ مسیحیت نمود. وی کتاب میزان‌الحق را در اثبات مسیحیت و رد تعالیم اسلام نگاشت و به فتح‌علی‌شاه تقدیم کرد (رهدار، ۱۳۸۶، ص ۳۲). ژوزف ولف آلمانی تبار بود. او در سال ۱۲۳۹ ق. برای تبلیغ مسیحیت در ایران دست به کار شد. وی شرح فعالیت‌های تبلیغی خود را در کتابی با عنوان تحقیقات و زحمات تبلیغی بین یهودیان، مسلمانان و سایر فرق منتشر کرد (رهدار، ۱۳۸۶، ص ۳۶). این مبلغان حتی جلسات بحث و مناظره با روحانیان شیعه ترتیب می‌دادند و سعی بلیغ در اثبات حقانیت دین مسیح به خرج می‌دادند. البته عالمان شیعی نیز کتاب‌های بسیاری در رد آراء مبلغان و مسیحیت نوشتند از جمله سیداحمد علوی یکی از علمای اصفهان کتابی تحت عنوان «مصل‌الصفاء» در رد کتاب «میزان‌الحق» هنری مارتین نوشت (حیدری و کریمیان، ۱۳۹۱، ص ۱۰۵). از علمای دیگری که در دوره قاجار رده‌هایی بر تألیفات مسیحی نوشتند می‌توان میرزای قمی، کریم‌خان قاجار، آخوند ملاعلی نوری و آقا محمدرضا همدانی را به‌عنوان نمونه نام برد (حیدری و کریمیان، ۱۳۹۱، ص ۱۰۸).

مستر آلبر پروس

آلبر پروس یک مبلغ ایرلندی از اعضای کالج تثلیث دوبلین بود. او ابتدا برای انجام وظایف تبلیغی در پنجاب هندوستان مستقر شد و به بهانه اصلاح ترجمه انجیل هنری مارتین تصمیم گرفت مدتی در ایران به‌سر برد. در سال ۱۸۶۹ م. / ۱۲۸۶ ق.، به‌عنوان تنها نماینده دولت انگلیس در جلفای اصفهان ساکن شد تا ترجمه فارسی انجیل و تورات را اصلاح نماید (حائری، ۱۳۷۸، ص ۵۰۷ و ۵۳۲). البته مأموریت اصلی او شروع فعالیت‌های تبشیری و گرواندن پیروان سایر ادیان به دین مسیح (مذهب پروتستان) بوده است. ورود او به ایران هم‌زمان با سلطنت ناصرالدین‌شاه قاجار بود. آنچنان‌که از متن گزارش حاضر برمی‌آید زمانی که پروس در ایران شروع به فعالیت کرد قحط و غلایی سراسر ایران را فرا گرفته بود. وی از این فرصت استفاده کرد و درصدد برآمد در لوای انجام امور خیریه و اطعام فقرا و قحطی‌زدگان و پرداخت وجوهی به آن‌ها به‌جلب قلوب ایشان بپردازد و از این راه فعالیت‌های تبلیغی خود را پیش برد. ارامنه جلفا از فعالیت‌های پروس استقبال کردند و تأسیس یک مدرسه کوچک در جلفا را برای ارمنیان پیشنهاد نمودند (رهدار، ۱۳۸۱، ص ۴۱). او هم‌زمان از حمایت دولت انگلیس و ارامنه

هند برخوردار بود. گزارش چنین می‌نمایاند که پروس فقط به تبلیغ در میان ارامنه که تمایل بیشتری به آموزه‌های مسیحی داشتند اکتفا نکرده بلکه فعالیت‌های خود را گسترش داد و سعی کرد در فرصت پیش آمده تبلیغات خود را در میان جماعت مسلمانان و یهودیانی که گرفتار فقر و تنگدستی بودند توسعه دهد. وی برای پیشبرد اهدافش مبادرت به ادای مناسک دین مسیح به زبان فارسی کرد. مستر آلبر پروس یکی از موفق‌ترین مبلغان مسیحی به‌شمار می‌رود که توانست چند مدرسه در جلفای اصفهان تأسیس کند و آموزه‌های مسیحی را به اطفالی که تعدادی مسلمان نیز در میان آن‌ها بودند تلقین نماید (به متن گزارش مراجعه شود).

درباره نویسنده گزارش

نویسنده گزارش حاضر میرزا تقی‌خان کاشانی ملقب به حکیم‌باشی از منسوبین ظل‌السلطان و پزشک مخصوص او در اصفهان است. وی فرزند ملامحمد هاشم خوشنویس کاشانی است. میرزا تقی‌خان مقدمات علوم را در اصفهان فراگرفت و سپس به تهران رفت و در مدرسه نظامی دولتی به کسب دانش پرداخت. رشته تخصصی میرزا تقی پزشکی بود، لیکن در انواع علوم دیگر نیز به تتبع و کسب دانش اهتمام می‌ورزید، شعر می‌سرود و به ادبیات علاقه وافری داشت. میرزا تقی‌خان بیشتر عمر خود را در اصفهان و در دربار ظل‌السلطان گذراند. به دستور ظل‌السلطان، روزنامه الفارس یا فارس را در شیراز و روزنامه فرهنگ را در اصفهان منتشر کرد. او را از پیشروان نهضت فرهنگی در دوره قاجار می‌دانند. وی مطالب زیادی درباره آموزش کودکان و لزوم تربیت و تعلیم آن‌ها نوشت و در نشریات آن روزگار منتشر ساخت. میرزا تقی‌خان حکیم‌باشی کتب چندی نیز منتشر نمود که از جمله آن‌ها کتاب گنج شایگان یا گزارش سفر خوزستان و نیز رساله در تربیت اطفال را می‌توان نام برد (صدرهاشمی، ۱۳۶۴، ج ۱، ص ۲۶۱؛ حکیم‌باشی، بی‌تا، ص ۴-۵).

بازخوانی متن گزارش

شعبان‌المعظم ۱۲۹۳ هجریه

سپتامبر ماه ۱۸۷۶ مسیحی

تفصیل حالات مستر آلبر پروس و مفاصد افعال او و طریقه منع و رفع او از جلفا از قرار است که به خاک پای مبارک اعلیحضرت اقدس شاهنشاهی روحی و روح‌العالمین له الفداء در سه فقره عرض می‌شود.

فقره اولی

در چگونگی آمدن او به جلفا و راه یافتن به عامه مردمان، مستر پروس انگلیسی که یکی از اعضای جدید و پروتستانست تقریباً شش سال است که به جلفا آمده اظهار نموده که آمده‌ام تا انجیل و تورات را به زبان فارسی ترجمه نمایم. به همین بهانه به زبان وعظ و نصیح با جهال و فقرای اسلام و مسیحی مرتبط گردیده و با حساب‌های خفیه در قلوب مردم رخنه نموده، از مذهب قدیمشان متمایل کرده و به‌طریقه خود مایل می‌کرد. در همان زمان، بخت وی را مساعدت نموده خلیفه موسیس از اصفهان باوج کلیسا احضار شد. مشارالیه بلامانع شده در یکی از مدارس ارامنه جلفا به بهانه سرکشی درس زبان انگلیسی خود را داخل می‌نمود که ناگهان هنگامه قحط ظهور و طغیان کرد. هرکس به‌خیال حفظ جان و تهیه قوت لایموت گرفتار شده از ملاحظه اعمال او غفلت کردند. در این هنگام مشارالیه وقت را غنیمت شمرده به‌جهت انجام مقصود باطنی خود به تدارک اسباب ظاهری پرداخت و حتی المقدور فقرا و بیچارگان را از گوشه و کنار به خود می‌گروانید تا اینکه ملت انگلیس و ارامنه مبلغی وجه اعانه برای جلفا فرستادند. این تنخواه به‌دست مشارالیه افتاده در خدمت قلوب ضعفا و فرومایگان فرصت یافت و در نظر انظار عامه چنین جلوه داد که این تنخواه فرستاده نشده است مگر محض حسن مراقبت^۱ و توسط او از پیروان و تبعه خود که به دلالت او هدایت شده‌اند. در وقتی چنان سخت از بذل آن تنخواه به‌عوام گرسنه نتیجه کامله حاصل کرده، اندک‌اندک به فاصله چند ماه قریب چهار پنج هزار نفر مسلمانان و مسیحیان را مرید و پیرو خود گردانیده، موضعی را علی‌الظاهر به اسم مدرسه اطفال ارامنه و در باطن محل نصیح و وعظ برای جماعت ارامنه و مسلمین بر پا نموده تمام اطفالی را که در مدارس ملتی تحصیل ننمودند با^۲ وعده ماهانه و نوید مقرری زیاد نزد خود جمع کرد. چنانکه تقریباً پنجاه نفر از اطفال مسلمین نیز در مدرسه او جمع شدند. چون دید که مقصود کلی او به انجام رسید و مکنون خاطر وی مجری شد، بی‌محبا بر ملاء شروع به نصایح نموده مردم را به طریقه خود دعوت می‌نمود و پیروان خود را اطمینان داده متعهد می‌شد که هر خیانتی که از پیروان ظاهر شود اگر از حکومت، حکم مجازات صادر گردد به هر نوعی که باشد ممانعت نموده، ایشان را محافظت خواهد کرد. از حرکات خدعه‌آمیز و رفتار شورش‌انگیز مشارالیه جناب حاجی شیخ محمد مجتهد اطلاع یافته اطفال مسلمین را از رفتن به مدرسه او ممانعت نمود، لکن زیاده از یکصد نفر اطفال ارامنه به همان حالت در آنجا ماندند. پس از ورود خلیفه گریگوروس پیشوای ارامنه ایران و هندوستان به جلفا که اکنون برای ملاحظه ملت خود به هندوستان رفته است، وقایع مفصله و نتایج لاحق آن را اطلاع یافته به وزارت جلیله خارجه اعظم و به سفارت دولت بهیبه انگلیس اظهار نمود. مستر پروس چون از این واقعه اطلاع یافت مصلحت چنان دید که چندی از جلفا مهاجرت نماید و به ولایت

۱. اصل: مراغبث.

۲. اصل: و.

خود معاودت کند تا نتایج اعمال او معلوم گردد. لکن به جهت اینکه قطع علاقه نکرده باشد و اسباب مایوسی برای پیروان جاهل خود فراهم نیاورد، چند نفر از ارامنه و غیره را به نیابت و وکالت خود برگزید تا آنکه در ایام غیبت خود مدرسه و مجلس نصیح آن را دایر و برقرار داشته مردمان نادان را به نویدهای مختلف محرمانه دلفریب کنند و امیدوار نمایند با اینکه پس از مراجعت با تهیه و لوازم زیاد وارد خواهد شد و محض همین رفته است که کمال رعایت و حمایت و تقویت نماید از اشخاصی که اطفال خود را به مدرسه او سپرده‌اند و هر کس را پس از او معاودت سرمایه و مؤنه کافی خواهد داد و اگر کسی را میل به ترک وطن و صفحات خارجه باشد، اعانت نموده، اسباب مسافرت او را فراهم خواهد کرد. چند ماه است که مشارالیه از ولایت خود مراجعت نموده بیش از پیش بی‌ترس و بیم به اعمال سابقه خود اشتغال دارد.

فقره دوم

در مفاسد اعمال مستر پروس و نتایج لاحق آن‌ها؛ ملاحظه اولی: مستر پروس به مذهب پروتستانیسم و به کفر و زندقه معروف است چه در میان ارامنه و کاتولیک‌ها و چه نزد علمای اسلام و بسیاری آنرا نسبت به بایبه می‌دهند چنانکه پیش از آن زمانی که در کارهای او اختلالی ظاهر شود مسلمانان را جمع نموده بر ملا آن‌ها را به مذهب بایبه و پروتستانیسم دعوت می‌نمود و جمعی از بایبه به او می‌گرویدند. اکنون بنا بر مصلحت خود متوقعاً این اعمال را مستور داشته است. در ابتدای کار چنانکه می‌گویند اقلّ سی‌نفر را به مذهب بایبه داخل کرده و ارامنه را به مذهب پروتستانیسم که مخالف با قواعد ارامنه و کاتولیک‌هاست دعوت می‌کرد. این مذاهب فی‌الحقیقه مانند مذهب بایبه دوهری^۱ است که لوتر ابتدا در آلمانی ابداع کرده مردم را از قواعد عیسوی منحرف نموده و به تدریج به انگلستان سرایت کرد. چند سال است که مستر پروس به واسطه ابرام و مبالغه او در تغییر دادن مذاهب و مخالطه با مسلمین و گفتگوی مذهبیّه متزایداً اسباب شورش و گفتگوی علمای مسیحی و اسلام و باعث بطلان و فساد عقاید بسیاری از عامه مسلمین و مسیحیان شده است، اگرچه مستر پروس کسی را به ایذاء و اجبار به مذهب خود داخل نمی‌کرد لیکن طریقه که او اختیار کرده، محکم‌تر و نافذتر از طریق‌های دیگر است زیرا که ارامنه جلفا اغلب بسیار فقیر و وحشی و خفیف‌العقل و از جمله مستضعفین‌اند به محض اینکه مستر پروس اندک مخارجی به اطفال یکی از ایشان می‌دهد یا قلیل وجه اعانه به یکی از فقراء می‌ذول می‌دارد، جمعی از بستگان آن اطفال یا متعلقان این فقیر فریفته احسان او شده او را فرشته می‌خوانند بلکه العیاذبالله بر حضرت مسیح او را مقدس می‌شمارند. فقر و پریشانی ارامنه جلفا به اندازه‌ای است که به یک تومان به هر مذهبی که دعوت شوند داخل می‌شوند این فقره هم سبب اختلال مذهب مسیحیان جلفا و شکایت خلفاء و کشیش‌ها و

۱. احتمالاً منظور نویسنده، دهری بوده است.

پادری‌هاست^۱ و هم باعث گرویدن ارامنه به شخص مشارالیه و خود را تبعه او قراردادن است چنانکه علاوه بر ارامنه دو سال قبل در زمان دستگیر کردن بابی‌های اصفهان زیاد از بیست نفر را در منزل خود و بستگان خود پنهان کرد جماعت می‌نمود و معونه و مخارج می‌داد. این اختلاف عقاید ارامنه باعث ازدیاد مخاصمه و معاندت عامه آن‌ها با یکدیگر و ظهور نزاع‌ها و مفاسد متوالیه است. چنانکه امور ارامنه جلفا هر روز بی‌نظم‌تر و شورش و فساد میان ایشان متزاید می‌بیشتر می‌شود. هر گاه حکومت این اغتشاش داخله را از عهده دفع و رفع برنیاید باعث نتایج مشؤمه لاحقه خواهد شد. ملاحظه دوم: مستر پروس به زبان عوام فریبی و لطایف الحیل خود را حامی ارامنه قرار داده آن‌ها را تبعه خود می‌خواند هر کس را که به واسطه خلاف شرع عیسوی خلیفه یا پادری‌ها مؤاخذه می‌کنند یا اینکه به واسطه شرارت و منازعه داروغه یا کدخدای جلفا دستگیر کرده می‌خواهند مجازات دهند بستگان خود را فرستاده شورش برپا می‌کند و آن‌ها را به عنف می‌برد که اینان تبعه من هستند و همین مقصرین را تقویت کرده می‌گوید که این افعال شماها که نزد ارامنه و کاتولیک‌ها مذموم و باعث مجازاتست در مذهب من ممدوح و مستحسن است به این تدبیر اشرار را به سهولت به مذهب خود می‌گرواند. صورت نزاع‌ها و مفاسدهای آن را در جلفا نمی‌توان شرح داد چه محتاج به دفتر مبسوطی است مکرر به حکومت اظهار می‌کرد که فلان تبعه من است تا آنکه حکومت جواب گفت که روزی که تو به جلفا آمدی منفرد بودی و کسی را به همراه خود نداشتی ارامنه جلفا را به چه سبب تبعه خود می‌خوانی مستر پروس نه تنها ارامنه را تبعه خود می‌گوید بلکه فی‌الحقیقه آن‌ها را در باطن بسته به دولت انگلیس می‌نماید عنقریب تمام ارامنه خود را تبعه دولت انگلیس خواهند گفت و البته دولت بهیه در آن وقت بیش از این زمان آن‌ها را تقویت خواهد نمود حالت ارامنه ارومیه و روس‌ها را از همین قبیل می‌توان شمرد و اگر چه هنوز نتیجه این حالت ظاهر نشده است لیکن از کجا معلوم است که همین کشیش بازی و مأمور کردن آن‌ها به ممالک مختلفه بعیده یک نوع از پلتیک خفیه دولت بهیه نباشد. علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد چنانکه ما سوءتدابیر اسلاف خود را ملامت و توبیخ می‌نماییم ممکن است که اخلاف ما نیز ما را ملامت کنند تفصیل فرستادن کشیش‌ها و پادری‌ها و مأمورین مختلفه انگلیس به صفحات هندوستان و توطن جماعت انگلیس و فرانسه در ممالک ینگه دنیا و غیره بر همه واضح و نتایج و عوارض آن‌ها بر اصحاب سیر و تواریخ و نزد ارباب شور و تدبیر معلوم و بدیهی است چنانکه [کلمه نامفهوم] معروف اهالی هندوستان به تدریج مبدل به گرفتاری ایشان در کمال سختی به ارزل حالات در دست انگلستان شده است. به همین تدابیر انگلیسیان در استرالیا استیلا یافته‌اند که به هنگام گردش و سیر در جنگل‌های آن نواحی رعایای آنجا را مانند شکار حیوانات وحشی محض التذاذ خاطر خود با گلوله می‌کشند. نتایجی که از حمایت دول خارجه به مسیحیان

۱. مبلغان مسیحی.

ممالک عثمانی مترتب گردید مانند قتل سلطان عبدالعزیز و یاغیگری سیروی (؟) و غیره و غیره هنوز فراموش نشده و دولت عثمانی را هنوز گرفتار دارد و اغلب ممالک آن را به شورش آورده سر از اطاعت و انقیاد پیچیدند. دول مسیحی‌المذهب نیز آشکارا صفحه حمایت یاغیان را نموده لوازم حرب و مقاومت برای آن‌ها می‌فرستند و دولت علیه عثمانیه نمی‌تواند به هیچ وجه ایشان را منع کند. به همین تدابیر کشیش بازی و مأمورین مذهبی و تجاریه و غیره در ایالت‌های مختلفه ایران، دولت انگلیس جماعت‌های متفرقه و تبعه بسیاری از مسیحیان و غیره در نقاط متعدده ممالک محروسه ایران برای خود آماده می‌کند و عیسویان برای پیشرفت امور و رفع تعذبات یا اقدام به تعذبات و غیره خود را نیز به دولت انگلیس بستگی می‌دهند و در مواقع مخصوص بنابر مصلحت و تحریک و دیگران می‌توانند به شورش و یاغیگری اقدام نموده داخله مملکت را مغشوش نمایند. در آن هنگام علاوه بر گرفتاری و اغتشاش داخله دولت علیه باید با خارجه که حمایت آن‌ها را می‌کند نیز محاربه کند و اگر این جماعت داخله جزئی‌اند باید یا آنچه دولت انگلیس در خصوص آن‌ها حکم کند دولت علیه ایران قبول نماید یا اینکه تمام بیوت و املاک آن‌ها را دولت خریده از ممالک خود اخراج نماید و این هر دو قسم عارضه‌ای است غیرمقدور و ملایطاق. مستر پروس علاوه بر ارامنه مسلمانان را نیز به دولت بهیبه انگلیس تحریض و ترغیب می‌نماید و بعضی را بسته به دولت مذکور می‌دارد و چنانکه علاوه بر اعمال یومیه او از نوشته شخص مشارالیه که در کلکته به طبع رسیده و در ملاحظه هشتم اظهار می‌شود خیالات او واضح است. ملاحظه سیّم: از قراری که معلوم می‌شود منظور مستر پروس نه تنها تغییر دادن مذهب ارامنه بلکه تغییر مذهب مسلمین نیز هست. چنانکه مذکور می‌شود در دستورالعملی که از سوسیته ملتی لندن دارد نوشته‌اند که مستر پروس را به ایران فرستادیم به جهت اینکه انجیل و قواعد مسیحی را تعلیم نماید به اشخاصی که عیسوی نیستند و مذهب پروتستان را ترویج کند و این تحقیق برای چیست؟ بالاخره اندکاندک گفتگوی ایشان به پرخاش و مجادله رسیده مجتهد مراجعت می‌کند قنصل این فقره را به حکومت اظهار نموده مجتهد و تبعه او و قنصل احضار می‌شوند مجتهد می‌گوید که چند روز قبل دو نفر ارمنی همدانی جرجی و میکائیل نام که در تهران نزد واعظین جدید آمریکایی تربیت یافته و پروتستان شده‌اند انجیل و تورات و کتب بسیاری به یزد و کرمان آورده مردم را به مذهب پروتستانبسم دعوت می‌کردند علما و عامه رعایا قصد کشش آن‌ها را نموده فرار کردند. جهت سؤال از قنصل همین فقره بود. قنصل می‌گوید من به جهت گردش آمده‌ام نه واعظان نه پروتستان و مرا با مذهب کسی کاری نیست. بالجمله مجتهد و قنصل از یکدیگر معذرت خواسته گفتگو مرتفع می‌شود، این دو نفر ارمنی میکائیل و جرجی نام، از یزد و کرمان فرار کرده به اصفهان آمدند و پس از چندی توقف رفتند. این دو نفر از بستگان چند نفر ارمنی

دیگرند که نزد مستر پروس و از تبعه او هستند و مذهب خود را ترک نموده، پروتستان شده‌اند. از این حکایت چنان مستفاد می‌شود که نه تنها مستر پروس به خیال تغییر مذهب رعایای ایران است بلکه مأمورین آمریکایی که در تهرانند نیز عامه ارامنه و هم مسلمین را به مذهب پروتستانیسم دعوت می‌کردند (می‌کنند؟) و اسباب شورش داخله می‌شوند چنانکه واعظین پروتستان عقاید ارامنه همدان را فاسد نموده شروع به شورش و فساد نمودند. حسین‌خان سرتیپ واعظین مزبوره را از همدان اخراج نموده ارامنه پروتستان نیز به همین سبب متفرق شدند؛ به نوعی که اکنون بیش از سه چهار خانه ارمنی در همدان نمانده است و کلیسای آن‌ها بسته شد. پس باید ملاحظه نمود که ملت ایران به واسطه اسلام خود مطیع پادشاه اسلام است؛ هرگاه عامه رعایا مذهب خود را تغییر دهند یا اینکه مذاهب آن‌ها مختلف شود مقید به وجود پادشاه مسلم نخواهند بود. بلکه پادشاه مسلم منافی میل و خیالات آن‌ها خواهد شد. همچنین است بقا و قوام سایر دول. یعنی استحکام هر دولت بسته به وحدت مذاهب رعایا و متحدبودن قوانین آن‌هاست. چه هر قدر مذاهب آن‌ها مختلف شود به همان اندازه نفاق و عداوت و منازعه و فساد در میان آن‌ها بیشتر می‌شود. مذهب یا قانون مانند لجامی است به جهت عامه به خصوص اشخاص بی تربیت وحشی. پس هرگاه مذاهب مختلفه شیاع پیدا کند یا اینکه رعیت لامذهب شود، مانند دهریه و [کلمه نامفهوم] و بایه و نهیلیست و غیره، آن‌ها را تحت هیچ قانونی نمی‌توان نگاهداری نمود و باعث مفاسد و خرابی‌های متوالیه لایتناهی خواهد شد، زیرا که در صورتی که قوانین شرعیه را که متعلق به ثواب و عقاب و مجازات اخرویه خواهد شد و از طفولیت ذهنی و قطعی آن‌ها شده متروک دارند. البته قوانین جدید دولتی را زودتر و آسانتر متروک خواهد داشت و نگاهداری اینگونه رعیت خودرأی و بی لجام بسیار مشکل، بلکه ممتنع می‌نماید؛ چنانکه عمده قرارداد مذاهب که حضرت آفریدگار امر فرموده به جهت نظم کلی عالم و بنی نوع انسان است. ملاحظه چهارم: مستر پروس پیوسته ارامنه را تحریک و برخی را اعانت نموده به کلکته و بمبئی و سایر مواضع هند و ممالک انگلستان می‌روند اغلب این اشخاص دیگر به وطن خود معاودت نمی‌کنند؛ چنانکه تقریباً در این چند سال هر سالی صد نفر از ارامنه جلفا مهاجرت نموده به خاک خارجه رفته‌اند؛ عن قریب ارامنه و رعیت جلفا تمام خواهد شد. از آن جمله آنچه امسال تحدید شده، قریب هفتاد نفر از ارامنه به خارجه رفته‌اند، چه با عنایت مستر پروس و چه به تحریک و تحریض او یا به صرافت طبع خودشان. صورت اسامی اشخاصی که از جلفا به خارج رفته‌اند ثبت و ضبط است و جماعت عمده است و تنخواه این عمارت نیز از سوسپته لندن است نه از شخص او و ثمره و نتیجه این تهیه معلوم نیست. ملاحظه هفتم: مستر پروس مأموریت خود را واضح نمی‌کند. دستورالعلمی از سوسپته ملتی لندن دارد مکرر از و خواسته‌اند؛ به دفع الوقت مخفی داشته است، البته مصلحت خود را در ابراز

آن نمی‌داند. ملاحظه هشتم: وجه اعانه که مستر پروس از جانب وکلای ملت یا دولت انگلیس صرف فقرا ارامنه و مسلمین و مخارج شاگردان مدرسه خود می‌کند مایه تحبیب قلوب عامه و گرویدن رعایا به‌خصوص ارامنه به دولت انگلیس و مذهب پروتستانیسم و مذاهب دیگر است، البته امنای دولت قوی شوکت علیه متذکرند که در زمان قحط سال ۱۲۸۸ هجریه وجه اعانه که به فقراء داده می‌شد تا چه اندازه مایه دلگرمی رعایا و گرویدن عامه به گماشتگان این امر بود. البته دولت انگلیس به محض حالت روحانیت خودش که تمول خود را در بلاد بعیده و ممالک خارجه مبذول می‌دارد زیرا که هرگاه محض رعایت هم‌جنبان خود بود در ممالک خود برای رعایا و هم‌وطنان و نزدیکان خود مصروف می‌داشت و ارباب احتیاج و فقراء ملت خود را اعانت می‌نمود و از قراری که معروفست و در روزنامه‌ها نمی‌نویسند در لندن که پایتخت ممالک انگلستان است و از بلاد معظمه و آباد روی زمین محسوب می‌شود، تقریباً سالی ده هزار تومان (؟) فقر و پریشانی به هلاکت می‌رسند و چه بسیار مردمانند که شبها بی‌منزل می‌مانند. پس ملت یا دولت بهیه انگلیس مصارف لایتناهی در داخله خود دارد که نباید بدون جهت به بلاد خارجه و ممالک بعیده پردازد، پس این بذل تنخواه در ممالک خارجه و هم‌جوار محض تدابیر خفیه و پلتیک عمده است که یکی از آن تدابیر صورت‌دادن جماعت‌های مختلفه و مهاجرین و داشتن تبعه متفرقه در آن ممالک است. این مأمورین مذهبی و غیرمذهبی انگلیس فلاحانی که به بذل وجه اعانه و تربیت و پرورش می‌دهند تا آنکه به تدابیر لایقه سبز شود و محصول زیادی برداشت کنند، در صورتی که این رفتار باعث اغتشاش داخله مملکت است. دولت یا ملت انگلیس نمی‌تواند بگوید من مختارم که تنخواه خود را به هر جا می‌خواهم مصروف دارم بلی مختارست، لیکن در ممالک و مملوکات خود، زید هرگز نمی‌تواند وضع عمارات عمره را بی‌اذن او تغییر دهد یا خانه او را به سلیقه خود تعمیر کند. شاید پس از چندی دولت انگلیس بخواهد برای صاحب‌منصبان دولت علیه ایران مواجب مخصوص برقرار کند و مبلغ زیادی به ایشان انعام کند در این حالات هوش‌سلیم هرگز نمی‌تواند قبول نماید که در این فقره مختار است. فرض می‌کنم دولت علیه ایران در لندن مدرسه برقرار کند و اطفال آن‌ها را تربیت کرده فقرای انگلیس اجابت نماید و ضمناً ایشان را به مذهب محمدی دعوت کند و اسباب تحبیب رعایای دولت بهیه را فراهم نموده تعدیات و قواعد مذمومه دولت انگلیس و ملت آن را آشکارا کرده عامه رعایا را از آن دولت منضجر نموده به دولت و ملت ایران بگرواند و مایه شورش داخله لندن شود. در این هنگام آیا دولت انگلیس ساکت خواهد ماند؟ البته فوراً مدرسه را تعطیل و متروک داشته یا مأمورین دولت ایران را از خاک خود اخراج خواهد نمود و دولت علیه ایران را حقی برای ابقای آن مدرسه و مأمورین او در لندن نخواهد بود. واضح‌تر از این عرض می‌کنم؛ دولت یا ملت ایران چند نفر از علمای شیعه را به جهت هدایت مسلمین هندوستان به بلاد

مختلفه آن مملکت مأمور می‌کند مدرسه برای اطفال بنا کرده، فقراء و ضعفاء ایشان را اعانت و حمایت می‌کند و آن‌ها را به دولت اسلام ترغیب نموده تبعه دولت ایران می‌شمارند و از اطاعت و قوانین دولت بهیه انگلیس امتناع می‌نماید، آیا دولت انگلیس از اینگونه اغتشاش داخله هند اغماض خواهد نمود؟ البته منع و رفع خواهد کرد چنانکه هنگامی که دولت علیه ایران به قوت عسکریه خود هرات را فتح نمود، دولت انگلیس از محمره و بندر ابوشهر شروع به جنگیدن کرد به بهانه اینکه بودن هرات در دست دولت انگلیس سبب اغتشاش و شورش هند است و حال آنکه هراتیان رعیت انگلیس نبودند و از هرات تا هند بعد مسافت بسیار بود. پس دولت بهیه انگلیس را به هیچ وجه حقی در تهیه اسباب شورش داخله ایران نیست. هنگامی که مستر پروس را از دایر نمودن مدرسه مخصوص در جلفا و موعظه و نصیحت ارامنه و مسلمین ممنوع داشتند، به واسطه ملاحظه همین عیوب حالیه و نتایج احتمالیه مذکوره بود، لیکن مدعیان محض مخالفت و عناد ملاحظات مهمه و دقایق عمده این عمل را به خاک پای مبارک مشتبّه نمودند یا اینکه ملتفت نشدند و عوض نمودند و جناب اجل اشرف امجد سپهسالار اعظم وزیر امور خارجه دولت علیه را بر این داشتند که در دایر شدن مدرسه مستر پروس و حرکات خودسرانه او تکلیف نماید، حکومت نیز از اطاعت امر ناگزیر مانده اطفال ارامنه و مستضعفین را از تربیت و تمدن یافتن ممانعت ننمود و مدرسه را به شرایط مفصله اجازت افتتاح داد. اولاً مستر پروس درس مذهبی ندهد اکنون برای مسائل مذهبیّه درس دیگر داده نمی‌شود ثانیاً آن‌ها را به لباس انگلیس ملتبس ننماید. از این شرط نیز مخالفت کرده، ثالثاً اطفال مسلمین را راه ندهند. این فقره را موقتاً متروک داشته است. رابعاً ابتدا زبان فارسی به اطفال تعلیم نماید که زبان عمومی ملت ایران است. خامساً به نوید و انعام و تطمیع به مدرسه خود داخل نکند. در این شرط نیز اختلال نموده بالجمله شورش انگیزی و خیالات لاحقه مستر پروس از مکتوبات خود مشارالیه واضح است از آن جمله مستر آلبر پروس در سال ۱۸۷۱ مسیحی در هشتم ماه دسامبر روزنامه از چگونگی مسافرت خود به فریدن که از بلوک معروف اصفهان است نوشته این روزنامه را خطاب به اسمیت پروتستان کرده به کلکته فرستاده و در آنجا به زبان انگلیسی در ضمن کتابچه مخصوصه به طبع رسیده است. در دارالطباعة شهری استید پریس کوچه بلنک استریت نمره ۱۲ ترجمه یکی از مطالبی که در این مکتوب او به طبع رسیده از قرار تفصیل است: ارمی‌های فریدن گذشته از فقر و پریشانی نه تنها از قحط شاکی‌اند بلکه از تعدیات و بی‌عدالتی دولت ایران بیشتر متاذی و گرفتارند. با جود اینکه این قسم قحط و پریشانی مالیاتی را که سابقاً سه هزار و پانصد قران بوده حکومت پنج هزار قران دریافت می‌کند و اقساطی را که در فصل خریف و به هنگام برداشت محصول باید بدهند حکومت به جبر و ایذاء در بهار وصول می‌نمود. رعیت به واسطه عدم استطاعت نمی‌توانست جنس خود را

برای فروش حمل و نقل کند. جنس و غله را که باید سیصد تومان به فروش برسد به صد تومان می‌فروختند و چون قوه حمل و نقل نداشتند، دیوان به‌عوض مالیات به قیمت بسیار نازل تسعیر کرده قبول می‌کرد. از قرقان که معمولی آن ۳۵۰۰ قران بوده، امسال دوازده هزار قران گرفته‌اند به اسم کسر و شکست. چند قریه دیگر از مسلمانان طغیان این همه بدبختی‌ها برای ارامنه این ناحیه یکی به‌واسطه قحط و یکی از جبر و ستمکاری دیوان و هم نهب و غارت ایلات بختیاری است. پس از مراجعت از قرقان حاکم را دیدم که با سی سوار داخل نماجد شده در حالتی که رعایای آنجا از قحط و گرسنگی می‌مردند سیورسات و آذوقه خود و سواران خود را از ایشان می‌گرفتند. بعضی دیگر از مطالب را که از مستر پروس در همان رساله به طبع رسانیده‌اند در ملاحظه ابتدا ابراز می‌نمائیم. ملاحظه نهیم: مستر پروس به‌جهت پیشرفت خیالات خود اصفهان را از سایر بلاد ایران مناسب‌تر و بهتر یافته و فی‌الحقیقه اصابت رأی او را تصدیق می‌توان نمود زیرا که اصفهان وسط عراق و از بلاد مرکزی ایران و دور از نظر امنای دولت علیه است و ارامنه جلفا و بعضی از بلوک بسیار بی‌تربیت و بلامانعند، چنانکه خود مشارالیه در همان رساله مذکوره که در کلکته به طبع رسیده به جهت اغواء و شورش آوردن ارامنه ایران همین مطلب را تصریح کرده است؛ چنانکه ترجمه آن ملاحظه می‌شود. روس‌ها همین قدر می‌دانند و می‌توانند ارمنی‌های تهران و تبریز را حمایت کنند، لیکن ارامنه ممالک مرکزی و زوایای ایران را نمی‌توانند محافظت نمود و این‌ها باید در تحت حمایت انگلیس باشند، به دو سبب: اول اینکه ارامنه همدان و اصفهان و شیراز و بندر ابوشهر به‌هیچ‌وجه بستگی به دولت روسیه ندارند و بلکه به‌واسطه هندوستان مخالطه و رابطه کلیه به دولت انگلیس دارند و بسیاری از آن‌ها به هندوستان رفته‌اند چهار پنج سال در آنجا توقف می‌کنند و اینان را باید از رعایای انگلیس محسوب داریم؛ چنانکه در این چند شهر مذکور بسیار کم خانه خریده می‌شود که یکی از آن‌ها یا بیشتر در هند نباشد. سبب دویم اینکه در این چند شهر مزبور کارگزاران دولت انگلیس مقیمند و از جانب دولت روسیه کارگزاری مأمور نیست، علاوه بر کارگزاران دولت انگلیس جماعت دیگر نیز از مأمورین انگلیس در این بلاد متوقفند؛ مانند تلگرافچیان و تجار و غیره کارگزاران دولت انگلیس در بلاد مذکوره بسیار اعانت و مهربانی می‌کنند. فقرایی که رعیت پادشاه ایرانند بسیار اسباب تأسف و دلتنگی می‌شود ملاحظه اینکه عیسویان این بلاد نه تنها از جبر و تعدی پادشاه و دولت ایران شاکی و متظلمند بلکه انواع ظلم و ایداء از تمام مأمورین و حکام دولت که در آن بلادند به ایشان می‌رسد. قطع نظر از مذهب، دور از فتوت و انسانیت است که ما از آنچه می‌توانیم در حق آن‌ها کوتاهی کنیم. ملاحظه همین جزء از مکتوب مستر پروس برای استنباط خیالات او کافی است.

فقره سیم

طریقه ممنوع و محصور کردن اعمال مستر پروس؛ انجام این منظور به چند نوع متصور است: اولاً از سفارت بهیبه انگلیس سؤال می‌نماییم که این شخص چه بستگی به دولت بهیبه دارد و لزوم او در جلفا چیست؟ فواید این عمل برای دولت انگلیس چه است؟ آیا قنصل است یا کارگزار یا اجزاء کمپانی تجارتی است؟ یا آنکه دولت بهیبه رعیتی در جلفا دارد که بودن این شخص برای آن‌ها لازم است؟ هرگاه جهت لزومی ندارد سفارت در بودن و اشتغال او به اعمالی که منافی رأی دولت است نباید ابرام و مبالغه نماید. پس هرگاه با وجود مذکور حمایت و تأکید می‌کند واضح است که از توضیح و آشکار کردن آن ممنوعند. ثانیاً هرگاه دولت یا ملت انگلیس روحانیت و فراغت به اندازه‌ای رسیده است که از اصلاح داخله خود آسودگی کامل حاصل کرده به اصلاح امور و اعانت و تربیت هم‌کیشان خارجه می‌پردازد باید به حکم عقل یکی از مراتب آتیه را قبول نماید: ۱- چون شخصی خواهد وارد بر کسی شود به اذن و میل صاحبخانه داخل شود و رفتار نماید چنانکه اگر اجازه دخول بدهد داخل شود والا فلا. پس از دخول هرگاه اذن تصرف در جزئیات خانه و ملزومات و ادوات آنجا بدهد مداخله کند و گرنه بدون اجازه صاحبخانه به هیچ تصرف جزئی نمی‌تواند اقدام نماید و در صورت اجازه تصرف به هر وضعی که صاحبخانه دستورالعمل می‌دهد و تا هر اندازه که میل باید رفتار نموده مستر پروس در اعمال خود نوشته از دولت ایران ابراز نکرده و ندارد و دولت ایران نمی‌خواهد به واسطه خیالات مجبوه کشیش‌ها و پادری‌ها و امثال آن‌ها داخله مملکت خود را از علماء و رعایا و غیره مغشوش نموده به شورش آورد عقول تمام حکما و صاحبان رأی و تدبیر و قانونگذاران بلکه تمام ذوی‌العقول از خاص و عام تصدیق می‌کنند که در تصرف در مملوکات جایز نیست مگر به اذن صاحبان آن‌ها یا در صورت غصب و تعدی و خلاف عدالت و انسانیت و زمان جنگ. پس دولت یا ملت انگلیس به هیچ‌وجه حقی ندارد که مأمورین مذهبی یا غیرمذهبی در نقاط مختلفه ایران مأمور کند مگر به رضای دولت قوی شوکت علیه زیرا که خاک و ملتی مختلفه که در این خاک متوقفند مملوک و در تصرف و رعایای او نیز همیشه در تصرف ایران بوده‌اند. ۲- بر فرض اذن اقامه کشیش‌های خارجه در ایران، دولت اجازه تغییر و تبدیل و مداخله در امور عامه ارامنه و رعایای خود نمی‌دهد. ۳- بر فرض اذن مداخله آن‌ها در امور ارامنه، باید رفتار آن‌ها مطابق دستورالعملی باشد که دولت علیه ایران بر وفق مصالح خود به جهت آن‌ها معین می‌کند و تخلف از دستورالعمل و تجاوز از آن قواعد به هیچ‌وجه جایز نیست. مستر پروس در این خصوص دستورالعملی از جناب جلالت‌مآب اجل اشرف وزیر امور خارجه دولت علیه ایران ندارد. جناب وزیر امور خارجه به هر نوعی که در مصالح دولتی و ملتی جایز می‌داند دستورالعملی به او داده رفتار نماید و از آن تجاوز نکند و اگر دستورالعملی به او داده شده البته از شرایط مقرر عدول کرده است زیرا که واضح است که هرگز جناب جلالت‌مآب وزیر امور خارجه او را اختیار در اعمال حالیه او نمی‌دهد و بدون ملاحظات کامله دستورالعمل به او نمی‌سپارد، پس بر

وفق نمره ۱ دولت ایران اجازه نمی‌دهد که مأمورین خارجه در داخله مملکت مداخله کرده به امور ملتی و دولتی تغییر وضع دهند، زیرا که از قدیم تاکنون ارامنه ایران را کشیش‌های مخصوصه و پیشوایان دینی معینی بوده دولت اصلاح مملکت و ملت خود را نمی‌داند که کسی به غیر از آن‌ها در امور عامه و اعمال مذهبیّه ایشان مداخله کند. هرگاه محتاج به کشیش‌های خارجه باشند دولت علیه خود می‌تواند بر وفق مصالح رعیت‌داری به‌جهت ایشان تدارک نماید. دول و ملل خارجه حقی ندارند که در فرستادن پیشوایان مخصوصه برای رعیت ایران تحکم نمایند هرگاه مدعی حقوقی در این خصوص برای ناصحین خود هستند معلق به اثبات است علیه‌هم بالاثبات. ما نیز برای مسلمانان هند و سایر بلاد و دول عیسوی علماء و پیشوایان می‌فرستیم. بنا بر ملاحظه نمره ۲ سلمنا (?) که دولت قوی شوکت علیه ایران کلیه اجازه اقامه مأمورین مذهبیّه خارجه را در بلاد خود می‌دهد لیکن به‌هیچ‌وجه راضی به خودسری ایشان نیست علاوه بر مذکور شخص مستر پروس را به‌جهت مصالح خود ممانعت می‌کند، ممکن است که دولت یا ملت انگلیس دیگری را مأمور نماید و هر کس را هم که مأمور کند از تغییر دادن مذاهب رعایای ایران چه مسیحی و چه غیرمسیحی ممنوعست، مگر اینکه من عندالله مدعی نبوت و خارق عادت باشد. بنا بر ملاحظه نمره ۳ در صورتی که دولت علیه ایران قبول نماید که از دول یا ملل خارجه کسی برای تربیت مسیحیان جلفاً مثلاً منقسم باشد و مدرسه دائر نماید، مأمورین مزبوره مکلفند که به شرایط مفصله رفتار نمایند: ۱- باید معلم زبان ارمنی یکی از کشیش‌های جلفایی باشد یا کسی را که خلفاء ارامنه باشد. ۲- ابتدا باید زبان فارسی که زبان مملکتی و دولتی آن‌هاست تعلیم کنند و پس از تکمیل به السنه مختلفه و علوم خارجه بپردازند و معلم زبان فارسی باید از مسلمانان و از جانب دولت علیه مأمور و ناظر حالات و اعمال مأمورین خارجه و شاگردان آن‌ها باشد. ۳- کسی را از شاگردان نباید به خارجه بفرستد یا آنکه اعانت و تحریک به خارجه کنند مگر آنکه به اجازه دولت قوی شوکت علیه باشد. ۴- درس مذهبی به‌هیچ‌وجه نباید گفته شود. ۵- هر کس را به مذهب پروتستانیسم یا بابیه و غیره داخل کنند یعنی تغییر مذهب دهند آنکس که مذهب خود را تغییر داده به قتل مجازات خواهد یافت، مگر آنکه به مذهب اسلام داخل شود که شرعاً محافظت او لازم است و مأمورهایی که باعث تغییر مذهب شده‌اند فوراً از خاک ایران اخراج خواهند شد. ۶- عده شاگردان باید کمتر از سی نفر باشد. ۷- معبد شاگردان باید همان معابد قدیم ارامنه باشد و به هنگام نماز به همان مواضع رفته به قواعد کشیش‌های سابقه خود رفتار کنند و کلیسای مخصوص نباید بنا کند و مقتدای آن‌ها کشیش‌های خودشان باشد نه انگلیسی. ۸- شاگرد پانزده ساله و زیاده را نباید در مدرسه خود راه دهند زیرا که چون تربیت و تحصیلات زمان صباوت آن‌ها منقضی شده به جهت تحصیل علوم عالیّه به مدرسه دولتی نمی‌توانند داخل شوند. ۹- مأمورین دولتی یا ملتی انگلیس یا دولت دیگر در محاکمات رعایا و سیاست مدن نباید به‌هیچ‌وجه مداخله کنند. ۱۰- مأمورین مذکوره نباید کسی را تبعه خود بخوانند زیرا که تابع قوانین عامه مملکتند هرگاه

دولت یا ملت انگلیس و مأمورین خارجه از آن جمله مستر پروس بخواهند از شرایط مذکوره مخالفت نمایند و به دلخواه خود در امور رعایا و ارامنه و مذاهب ایشان مداخله کنند، واضح است که مبنی بر غرض و مصلحتی مخصوص و متعلق به مقصودی مخفی است و به هیچ وجه آن‌ها را حقی نیست. تحقیق و ملاحظه این فقره با صاحب مملکت است نه با دیگران. ثالثاً دولت قوی شوکت علیه ایران خود قادر است که مدرسه مخصوص برای ارامنه جلفا دایر نماید و اطفال ایشان را موافق دلخواه و مصلحت دولتی خود تربیت نماید. در این صورت رعیت ایران مأذون نیست که بدون اجازه دولت متوسل به خارجه شود، البته اطفال خود را ارامنه جلفا به مدرسه دولتی یا ملتی ایران که در اصفهان دایر می‌شود می‌فرستند دولت نیز کفیل مخارج آن‌ها شده معلمین مخصوص برای آن‌ها معین می‌فرماید به جهت انجام این مقصود و مواضع بسیار خوب در اصفهان موجود است که به تعمیر بسیار جزئی دایر می‌شود و مخارج چند نفر شاگرد را به سالی سه هزار تومان می‌توان منظم داشت، چنانکه کاغذ و قلم و کتاب‌های لازمه و سالی دودست لباس نیز به هریک از آن‌ها داده شود و غذای روزانه آن‌ها نیز در مدرسه داده شود این سه هزار تومان را نیز از محل بی‌ضرر می‌توان معین کرد؛ از آن جمله از عنایت و مستوفای وظایف و مستمریات یا از محصول موقوفاتی که بیهوده اتلاف شده و متولیان به مصارف معینه نمی‌رسانند. معلمین این مدرسه را به سالی سیصد تومان موجب می‌توان برقرار نمود چنانکه در این زمان فرانسه و انگلیس و حساب و جغرافیا و فیزیک و شیمی و طب و زبان ارمنی و فارسی و عربی در این مدرسه گفته شود. مکرر در خصوص دایر کردن مدرسه مخصوص در اصفهان و لزوم و سهولت آن به خاک‌پای مبارک اعلی حضرت اقدس شاهنشاهی ارواح‌العالمین له الفدا و خدمت جلالت‌مآب اجل اکرم آقای مستوفی‌الممالک دام‌اجلاله اظهار شده، جوابی نرسیده است. رابعاً از قدیم تاکنون مدرسه متعدد در جلفا برای ارامنه دایر بوده و هیئت و موقوفات جزئی نیز داشته و دارد دولت قوی شوکت علیه ایران می‌تواند این مدارس را مبدل به مدرسه واحده نماید و گماشتگان مخصوص از جانب دولت و حکومت برای نظم آن معین کند و معلمین مخصوصه برقرار بفرماید تا آنکه حسب‌الامر جمیع اطفال ارامنه به آسودگی و رفاه و در تحت نظم و قانون مقتضیه وقت و بلد در آن مدرسه تربیت و حراست شوند و این مدرسه مشترک میان دولت و ملت باشد یعنی موقوفات این مدارس و تنخواهی که هر سالی ارامنه هند برای این مدارس می‌فرستند جمع کرده، صرف مدرسه واحده شود. البته هرگاه این مبلغ سالیانه مقرر کفاف مخارج مدرسه را ننماید و به ارامنه هند که دولت علیه ایران این مدرسه را منتظم خواسته معلم و مأمورین مخصوص برای نظم آن مقرر فرموده لیکن تنخواه مقرر سالیانه که برای مدارس جلفا فرستاده می‌شد، کافی نیست. البته ارامنه هند که کفیل این تنخواه‌اند بی‌مضایقه مبلغ مقرر سالیانه را اضافه خواهند کرد در صورتی که معاونت و نظارت دولت را ملاحظه کنند.

الامر الاشرف الاعلی مطاع. میرزا تقی خان حکیم‌باشی.

شمار معظم ۱۲۹۳ هجری
 سیما میرزا ۱۸۷۶ هجری
 نصیرالدین میرزا در میان افعال در دین
 منع در دفع در دین از قرآن است که گناه بسیار است
 اکثر شایسته هر دو در دین همانند همند در دین
 فقره در دین
 در دین از دین از دین از دین از دین
 میرزا در دین از دین از دین از دین
 فقره شایسته است که دین از دین از دین
 در دین از دین از دین از دین
 در دین از دین از دین از دین
 فقره در دین از دین از دین از دین
 فقره در دین از دین از دین از دین
 فقره در دین از دین از دین از دین

منابع:

- آدمیت، فریدون (۱۳۶۲). *امیرکبیر و ایران*. تهران: انتشارات خوارزمی.
- ابن بی‌بی (۱۳۵۰). *اخبار سلاجقه روم: مختصر سلجوقنامه*. به‌اهتمام دکتر محمد جواد مشکور، تهران: کتابفروشی تهران.
- امین، سیدحسن (۱۳۷۷). پیوند قلندریان و خاکساران با ادیان کهن. کلک، ۱۰۰. ص ۱۰-۳۳.
- امین، سیدحسن (۱۳۷۸). تبلیغ مسیحیت در قلمرو اسلام و پادریان در ایران. مقالات و بررسی‌ها، ۶۶ ص ۱۶۱-۱۹۲.
- امین، سیدحسن (۱۳۷۹). روابط بین‌المللی اسلام و مسیحیت، آزادی مذهبی اقلیت‌های مسیحی در قلمرو اسلام. *مجله پژوهش حقوق و سیاست*، ۲ و ۳. ص ۲۵۳-۲۹۴.
- امینی‌فرد، محمد و دشتی، حسن (۱۳۹۰). فراز و فرود مسیحیت در نگرش حکومت‌های ایران. *تاریخ اسلام در آئینه پژوهش*، ۳۰. ص ۵-۳۲.
- برومند، صفورا (۱۳۸۱). *پژوهشی بر فعالیت‌های انجمن تبلیغی کلیسا در دوره قاجاریه*. چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر.
- بویل، جی. آ. (۱۳۹۵). *تاریخ ایران کمبریج*. جلد پنجم، ترجمه حسن انوشه، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- پطروشفسکی و دیگران (۱۳۶۳). *تاریخ ایران*. ترجمه کریم کشاورز، تهران: انتشارات پیام.
- جعفریان، رسول (۱۳۷۶). پدر آنتونیو. *تاریخ و فرهنگ معاصر*، سال ششم، ۳ و ۴. ص ۹۵-۱۱۲.
- جویی، عطاملک (۱۳۲۷). *تاریخ جهانگشای جویی*. چاپ محمد قزوینی، تهران: بامداد ارغوان.
- حائری، عبدالهادی (۱۳۷۸). *نخستین رویارویی اندیشه‌گران ایرانی با دو رویه تمدن بورژوازی غرب*. چاپ سوم، تهران: امیرکبیر.
- حکیم‌باشی، میرزاتقی‌خان (بی‌تا). *گنج‌شایگان (گزارش سفر خوزستان)*. به‌اهتمام جمشید مظاهری، بی‌جا.
- حیدری، حسین و کریمیان طاهری، محبوبه (۱۳۹۱). دگرگونی‌های ردیه‌نویسی پیروان ادیان ابراهیمی در ایران پس از دوره صفویه. *کتاب ماه دین*، ۱۷۹. ص ۱۰۴-۱۱۴.
- درهوهانیان، هاریتون (۱۳۷۹). *تاریخ جلفای اصفهان*. ترجمه لئون میناسیان و م.ع موسوی فریدنی، اصفهان: انتشارات زنده‌رود.
- دلاواله، پیترو (۱۳۴۸). *سفرنامه*. ترجمه شجاع‌الدین شفا. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- راثین، اسماعیل (۱۳۵۶). *ایرانیان / ارمنی*. تهران: نشر مؤلف.
- راوندی، مرتضی (۱۳۷۳). *تاریخ اجتماعی ایران*. ج ۳، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- رجب‌زاده، هاشم (۱۳۸۹). آوانس خان مساعدالسلطنه نخستین وزیر مختار ایران در ژاپن. *تاریخ روابط*

خارجی، ۴۳، ص ۷۱-۱۰۶.

- رشیدالدین فضل‌الله همدانی (۱۳۹۲). *جامع‌التواریخ*. ج ۳، تصحیح محمد روشن، تهران: نشر میراث مکتوب.

- رهدار، احمد (۱۳۸۴). *مبلغان مسیحی و تبلیغ علیه اسلام در ایران عصر قاجار*. *رواق/اندیشه*، ۴۹، ص ۳۰-۵۳.

- رهدار، احمد (۱۳۸۶). *تبشیری‌ها در عهد قاجار، عملکرد مبلغان مسیحی در دوره قاجار*. *موعود*، ۷۵، ص ۲۷-۳۲.

- سلطانیان، ابوطالب (۱۳۹۰). *چگونگی مهاجرت ارامنه و کارکرد آنان در بازرگانی خارجی ایران دوره صفویه*. *تاریخ روابط خارجی*، ۱۱۰، ص ۱۰۷-۱۲۸.

- صدر هاشمی، سیدمحمد (۱۳۶۴). *تاریخ جراید و مجلات ایران*. ج ۱، تهران: انتشارات کمال.

- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۶۷). *تاریخ ادبیات ایران*. ج ۳، تهران: انتشارات فردوس.

- فلسفی، نصرالله (۱۳۱۶). *تاریخ روابط ایران با اروپا در عصر صفویه*. قم: کتابخانه آستانه مقدسه حضرت معصومه (س).

- فلسفی، نصرالله (۱۳۴۸). *زندگی شاه‌عباس اول*. تهران: انتشارات وحید.

- قائم مقامی، جهانگیر (۱۳۴۸). *یکصد و پنجاه سند تاریخی از جلالیریان تا پهلوی*. تهران: چاپخانه ارث.

- کاشانی، میرزا تقی (بی‌تا). *گنج شایگان (گزارش سفر خوزستان)*. به‌اهتمام جمشید مظاهری، بی‌جا.

- کاظمی‌تاری، تقی (۱۳۹۰). *تأثیر زمینه‌های تاریخی، فرهنگی و اجتماعی بر همگرایی پیروان ادیان*

مختلف در ایران، مطالعه موردی ارمنی‌ها، آفاق/امنیت، ۴۹، ص ۱۷۱-۱۸۶.

- کلاویخو، روی گونزالس (۱۳۷۴). *سفرنامه کلاویخو*. ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران: انتشارات علمی

فرهنگی.

- گروسه، رنه (۱۳۶۵). *امپراتوری صحرانوردان*. ترجمه عبدالحسین میکده، تهران: علمی فرهنگی.

- لاکهارت، لارنس (۱۳۹۳). *انتقراض سلسله صفویه*. ترجمه اسماعیل دولت‌شاهی، تهران: بنگاه ترجمه

و نشر کتاب.

- میراحمدی، مریم (۱۳۶۲). *دین و مذهب در عصر صفوی*. تهران: امیرکبیر.

- نظری، مرتضی (۱۳۷۱). *بررسی شیوه‌های تبلیغاتی مسیحیت علیه اسلام*. تهران: سازمان تبلیغات

اسلامی، مرکز چاپ و نشر.

- نیبور، کارستن (۱۳۵۴). *سفرنامه*. ترجمه پرویز رجبی، تهران: توکا.

- ورهرام، غلامرضا (۱۳۸۵). *تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران در عصر زندیه*. تهران: معین.

- ویدن گرن، کتو (۱۳۷۷). *دین‌های ایرانی*. ترجمه منوچهر فرهنگ، تهران: آگاهان ایده.

- همایون کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۷۹). وضع ارامنه و یهودیان در دوره قاجار. *ایران‌نامه*، ۷۳ و ۷۴. ص ۲۱۱-۲۲۲.
- هوشنگ‌مهدوی، عبدالرضا (۱۳۸۵). دیپلمات‌های ارمنی در دوره قاجار. *مجله اطلاعات سیاسی اقتصادی*، ۲۲۷. ص ۲۲۶-۲۳۳.
- هوین، آندریانیک (۱۳۸۳). تاریخچه مسیحیت در ایران. *اخبار/دیان*، ۷. ص ۵۸-۶۳.

مقایسه ویژگی‌های انواع کاغذ مورد استفاده در تولید سند (از قاجار تاکنون)

رقیه محمودی، صدیقه روحی، شهناز پهلوی و فاطمه قدرتی

چکیده:

یکی از مواد اولیه اساسی در تولید اسناد ملی، کاغذ است. توجه به ویژگی‌های استاندارد در کاغذی که بدین منظور استفاده می‌شود، بسیار مهم و حیاتی است زیرا از میان اسناد تولید شده در سازمان‌هاست که اسناد آرشیوی به وجود می‌آیند. هر چند فناوری روز به سمت رقمی شدن اسناد و تولید کمتر اسناد کاغذی پیش می‌رود، ولی ما همچنان شاهد تولید اسناد کاغذی در تمامی سازمان‌ها می‌باشیم زیرا این اسناد نسبت به سایر انواع از اعتبار ویژه‌ای برخوردار هستند. به همین دلیل نیاز به استفاده از کاغذهای مناسب برای تولید اسناد، هنوز در سازمان‌ها از اهمیت به سزایی برخوردار است. در این پژوهش، چندین نوع کاغذ، از دوره قاجار تاکنون و نمونه‌های کاغذ جدید که هم‌اکنون در بازارهای داخلی وجود دارد و طبعاً در تولید اسناد مورد استفاده قرار می‌گیرد، بررسی شده است. کاغذ PaperOne به عنوان کاغذ استاندارد در این مقاله در نظر گرفته شده است که ویژگی‌های آن با حدود قید شده در استاندارد ISO 9706 و ISIRI 5633 مطابقت دارد. پارامترهای مقایسه شده، برگرفته از استانداردهای ملی کاغذ است که می‌توان از آن جمله به اسیدپتیه دستگاهی، مقاومت کششی کاغذ، میزان عدد کاپا و باقیمانده قلیایی آن اشاره کرد. همچنین نوع الیاف نمونه‌های کاغذ شناسایی شده و با پارامترهای دیگر مطابقت داده شده است. بررسی نتایج آزمایش مربوط به ۱۱۴۲ نمونه کاغذ نشان می‌دهد، کاغذهای قدیمی مورد مطالعه در گروه اول مربوط به دوره قاجار و پهلوی اول، اکثراً دست‌ساز و از نوع الیاف کتان پارچه بوده و علی‌رغم قدمت بیشتر نسبت به سایر کاغذها از کیفیت بهتری برخوردار هستند. گروه دوم شامل انواع کاغذ ساخته شده از خمیرهای شیمیایی رنگبری شده و نشده، نیمه‌شیمیایی رنگبری شده و نشده و مکانیکی می‌باشد که این کاغذها در مقایسه با کاغذهای آرشیوی و کاغذهای گروه اول، از نظر میزان اسیدپتیه، نوع الیاف و مقاومت کششی و عدد کاپا دارای کیفیت پائینی هستند و حفظ و نگهداری آن‌ها مشکلات فراوانی را به همراه دارد. گروه سوم کاغذهای جدید مورد استفاده در سازمان اسناد و کتابخانه ملی و دارای الیافی از نوع خمیر شیمیایی و کتان پارچه می‌باشند. این کاغذها در مقایسه با کاغذهای آرشیوی از کیفیت نسبتاً خوبی برخوردار هستند. اگرچه برخی از ویژگی‌های کاغذهای این گروه نظیر نوع الیاف با خصوصیات کاغذهای آرشیوی مغایرت دارد اما در مجموع به دلیل وجود ذخیره کربنات کلسیم زیاد و کاهش لیگنین به علت فرایند رنگبری خمیر، دارای میزان اسیدپتیه مناسب است.

کلیدواژه‌ها

کاغذ، استانداردهای کاغذ، الیاف، اسیدپتیه، عدد کاپا، مقاومت کششی، قاجار.

مقایسه ویژگی‌های انواع کاغذ مورد استفاده در تولید سند (از قاجار تا کنون)

رقيه محمودی^۱، صديقه روي^۲، شهناز بهلولی^۳ و فاطمه قدرتی^۴

مقدمه:

اسناد مکتوب کاغذی، میراث جاودان فرهنگ و تمدن بشری و انتقال‌دهنده اطلاعات و اندیشه هر نسلی به نسل آینده است. آثار مکتوب، بخش اعظم تمدن و فرهنگ انسان‌ها را شامل می‌شود و می‌تواند باعث استفاده از تجربیات گذشتگان شود. کاغذ در نسخه‌های خطی بخش‌هایی از هویت آن نسخه را تشکیل می‌دهد. تعیین نوع ورق و کاغذ در نسخه‌های خطی به‌منزله تعیین منطقه جغرافیایی است که آن کاغذ خاص در آن منطقه تولید می‌شده است. شرایط اقلیمی منطقه‌ای که کاغذ در آن تولید شده روی کیفیت آن مؤثر است.

هرچند اکنون بسیاری از مدارک علمی و تاریخی توسط نرم‌افزارهای رایانه‌ای تولید می‌شود، ولی هنوز اسناد کاغذی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار هستند. بنابراین لازم است در برای حفظ این‌گونه اسناد، اطلاعات کافی داشته باشیم. با شناخت ساختار داخلی کاغذ می‌توان روش‌های مناسب برای نگهداری آن را به‌کار برد. استفاده از کاغذ مرغوب (از نظر بافت، رنگ، جلا، دوام و pH خنثی) که بهتر است از آن با عنوان کاغذ آرشیوی یاد کنیم، در تولید اسناد مهم کشوری، باعث می‌شود عمر این اسناد بیشتر شده و برای مدت طولانی‌تری حفظ شود. با توجه به اینکه کاغذ موجود در بازار برای استفاده در مراکز دولتی تهیه می‌شود و تاکنون هیچ‌گونه نظارتی بر کیفیت این کاغذها وجود نداشته، بر آن شدیم تا مشخصات چند نمونه کاغذ اسناد قدیمی و همچنین کاغذهای جدید مورد استفاده در دهه قبل در مراکز دولتی را

۱. رقيه محمودی؛ کارشناسی ارشد

بیوشیمی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی

ایران (نویسنده مسئول)؛

Reyhaneh mahmoodi.1969@gmail.com.

۲. صديقه روي؛ کارشناسی ارشد مرمت

اشیا و آثار تاریخی و فرهنگی، سازمان

اسناد و کتابخانه ملی ایران؛

Sedighe.roohee@yahoo.com.

۳. شهناز بهلولی؛ کارشناسی ارشد مرمت

اشیا و آثار تاریخی و فرهنگی سازمان اسناد

و کتابخانه ملی ایران؛

Bohloli.Sh@gmail.com.

۴. فاطمه قدرتی؛ کارشناسی ارشد مرمت

اشیا و آثار تاریخی و فرهنگی سازمان اسناد

و کتابخانه ملی ایران؛

Fa-ghodraty@yahoo.com.

بررسی کرده و با ویژگی‌های کاغذ آرشیوی که مطابق با استانداردهای مربوط به آن تولید شده، مقایسه کنیم.

برخی از کاغذهای مورد استفاده در نسخه‌های فارسی و عربی از قرون سوم و چهارم هجری تا عصر احمد نیریزی و تا قرن سیزدهم (قبل از ظهور صنعت چاپ) با انتساب به محل تولید آن، نام و نشانی خاصی گرفت و فهرست‌نگاران اسلامی به‌ویژه ایرانیان آن کاغذها را با شواهد و قراین مختلف نسخه‌شناسی شناختند و برای آن‌ها هویتی مستقل همراه با ویژگی‌های خاص قائل شدند و در فهرست‌های نسخ‌خطی از آن کاغذها نام بردند. انواع کاغذ با توجه به محل تولید آن (آملی، ازمیری، استانبولی، اصفهانی، ایرانی، بغدادی، تهمانی، چینی، حلبی، حموی، خانبالغ، خراسانی، خطایی، خوقندی، دمشق، دولت‌آبادی، روسی، سامرابی، سغدی، سلطانی، سمرقندی، شاطبی، شامی، صنعایی، صوری، طبریه، طرابلسی، عراقی، فرنگی، کشمیری، گجراتی، مرادآبادی، مصری، هراتی، هندی)، نام‌سازنده (ابراهیمی، امیری، جعفری، جیهانی، دولت‌شاهی، رشیدی، سلیمانی، سلطانی، طاهری، طلحی، سعدی، عادلشاهی، عمرخانی، فرعونی، قاسم‌بیگی، مأمونی، منصوری، نظام‌شاهی، نوحی) و یا بر اساس معیارهای دیگر (آهار مهره، ابریشمی، کلسیری، پشمین، ترمه، جلی، چهاربغل، حریر، خسروی، دفتری، دهقانی، رسمی، ریحانی، ساده، سلطانی، شیورام پوری، صابونی، طروس، طغرابی، عمده، فلکی، قورخانه‌ای، گنده، گونی تبریزی، مخزنی، مویی، ولایتی) (افشار، ۱۳۹۰، ص ۱۲-۱۳) نام‌گذاری شده‌اند. ولی در دسته‌بندی جدید، کاغذ - که اکثر آن‌ها ماشینی هستند - با توجه به نوع خمیر کاغذ (خمیر سوزنی‌برگان، پهن‌برگان، اسپارتو، کاه و کلش، تکه پارچه، باگاس، خمیر شیمیایی، نیمه‌شیمیایی، سولفیت، سولفیت خنثی، سولفات، سودا، مکانیکی) (استاندارد ملی ایران شماره ۱۴۱۷) نام‌گذاری می‌شوند. از آنجایی که در این تحقیق برخی از انواع کاغذ مورد اشاره در بالا (از دوره قاجار تاکنون) مورد بررسی قرار گرفته است، در زیر به تعریف این کاغذها بر اساس دسته‌بندی‌های موجود پرداخته می‌شود.

کاغذ فرنگی

از قرن ۱۱ به بعد تولید کاغذهای ماشینی و کارخانه‌ای که توسط اروپائیان تولید و به منطقه ایران و هندوستان فرستاده می‌شد، صنعت ساخت کاغذهای دست‌ساز در این مناطق از رونق افتاد به نحوی که در ایران از دوران صفویه کاغذخانه‌ها بی‌رونق شد و در عصر قاجار تقریباً دیگر هیچ نوع کاغذ دستی (مگر در موارد محدود) در ایران ساخته نشد. از ویژگی کاغذ فرنگی آن است که چون آن را در معرض نور قرار دهیم، خطوط موازی یا نقوش و اشکال هندسی یا نشانه‌هایی از مهرهای فشاری (که برخی از این مهرهای برجسته فشاری به زبان روسی

است) و یا حروف بزرگ لاتین دیده می‌شود که در درون کاغذ با ماشین تعبیه شده است. در این دوران تمامی نسخه‌های خطی استنساخ‌شده در ایران (به‌جز تعداد محدودی از نفایس هنری) روی کاغذهای فرنگی بوده است (عظیمی، ۱۳۸۹، ص ۴۱). تعدادی از نسخه‌های نفیس هنری در کتابخانه ملی کاغذ فرنگی می‌باشد؛ همچون: نسخه شماره ۵۲۶۴/ف مثنوی با کتابت ۱۲۴۵ق. همراه با تزئینات؛ نسخه شماره ۵۳۰۹/ع منتخب ادعیه و قرآن با کتابت ۱۲۳۸ق. و تزئینات مکتب اصفهان؛ نسخه شماره ۷۰۷۳/ع قرآن آرایه‌دار با کتابت ۱۲۴۲ق. (عظیمی، ۱۳۸۷، ص ۳۴).

کاغذ ابری فرنگی

نوعی کاغذ نقش‌دار است که از آمیختن رنگ‌های گوناگون نقوشی درهم و شبیه به ابر یا امواج آب بر آن پدید می‌آورند. از انواع این کاغذ برای آراستن حاشیه کتاب‌های خطی نفیس، مرقعات، متن قطعات خط و نقاشی، روی جلد، آستر بدرقه کتاب، زمینه قلمدان و جعبه‌های روغنی استفاده می‌شده است و گهگاه کم‌رنگ آن در متن کتاب‌ها و قطعه‌های خطوط استادان دیده می‌شود. مواد اصلی آن از آب شنبلیله جوشانده و رنگ‌های کوبیده الوان و صمغ حاصل می‌شود و تهیه آن نسخه خاص دارد (مقبل اصفهانی، ۱۳۸۰، ص ۱۴۸). برخی از منشیان و هنرمندان پایان سده ۱۰ و آغاز سده ۱۱ق. ۱۶ و ۱۷م. میرمحمدطاهر هنرمند ایرانی مقیم هند را مخترع کاغذ ابری دانسته‌اند. مولانا یحیی قزوینی در ایران نخستین کسی بود که موفق شد کاغذهای ابری به روش میرمحمدطاهر درست کرده و در اختیار علاقه‌مندان قرار دهد. همچنین ابری‌سازی از سرزمین عثمانی به اروپا برده شد و اروپائیان با بهره‌گیری از روش‌های جدید به ساختن کاغذ ابری چابی پرداختند، اینگونه کاغذ سپس به ایران صادر و به ابری فرنگی مشهور شد و بیشتر برای روی جلد و آستر بدرقه کتاب‌ها و دفترها به کار رفت. ساختن کاغذ ابری تا سده ۱۳ق. ۱۹م. در ایران و هند و به‌ویژه در کشمیر رونق داشت. این کاغذ برای قطعه‌نویسی در کار خوشنویسی و یا قطعات مینیاتور یا تذهیب به کار می‌رود.

کاغذ هندی

این نوع کاغذ از قرن نهم قمری به بعد در هندوستان ساخته می‌شد. نسخه‌های خطی فارسی معمولی که در آن منطقه کتابت می‌شد بیشتر روی این کاغذ استنساخ شده است. معمولاً در ایران همه کاغذهای شهرهای هندوستان (کشمیر، گجرات و ...) به هندی مشهور بوده است. از ویژگی‌های این کاغذ تردی و شکنندگی آن است. بسیاری از آن‌ها رنگین و عموماً به رنگ نخودی تیره و آهار مهره شده است. این کاغذ غیر مرغوب و ارزان بوده است (عظیمی، ۱۳۹۰، ص ۱۴۲-۱۴۴).

خمیر سوزنی برگان

خمیری که از چوب درختان سوزنی برگ و یا نرم چوب به دست می آید (استاندارد ملی ایران شماره ۱۴۱۷، ص ۷).

خمیر پهن برگان

خمیری که از چوب درختان پهن برگ و یا سخت چوب به دست می آید. به طور کلی الیاف این نوع خمیر کوتاهتر از الیاف خمیر نرم چوبان است (استاندارد ملی ایران شماره ۱۴۱۷، ص ۷).

خمیر اسپارتو

خمیر کاغذی که عمدتاً از گیاه اسپارتو (آلفا) و یا علف آلباردین تهیه می شود (استاندارد ملی ایران شماره ۱۴۱۷، ص ۷).

خمیر کاه و کلش

خمیر کاغذی که از کاه غلات به دست می آید (استاندارد ملی ایران شماره ۱۴۱۷، ص ۷).

خمیر تکه پارچه

الف- خمیری که از بریده های منسوجات یا لینتر پنبه و یا تکه های پارچه تهیه شده از کتان، کنف، گزنه و یا پنبه تهیه می شود.
ب- خمیری که مستقیماً از الیاف گیاهان مورد استفاده در صنعت نساجی مانند کتان، کنف، گزنه و یا پنبه تهیه می شود (استاندارد ملی ایران شماره ۱۴۱۷، ص ۷).

خمیر شیمیایی

خمیری که به وسیله استخراج و جداسازی ترکیبات غیرسلولزی قابل جدا کردن به وسیله عملیات شیمیایی به دست می آید (استاندارد ملی ایران شماره ۱۴۱۷، ص ۸).

خمیر نیمه شیمیایی

خمیری که به وسیله استخراج و جداسازی قسمتی یا جزئی از ترکیبات غیرسلولزی قابل جداسازی به وسیله عملیات شیمیایی تهیه می شود (استاندارد ملی ایران شماره ۱۴۱۷، ص ۹).

خمیر مکانیکی

خمیر کاغذی که منحصراً به وسیله عملیات مکانیکی انجام شده روی مواد اولیه مختلف به دست

جامعه مورد مطالعه و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

این تحقیق با بررسی نتایج آزمایش مربوط به ۱۱۴۲ نمونه کاغذ، و با گردآوری اطلاعات آزمون‌های انجام شده در طی مدت پنج سال، روی نمونه‌های ارجاعی به اداره کل حفاظت و نگهداری صورت پذیرفته است. تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار اکسل و نمودارهای مقایسه‌ای انجام شده است. با بررسی منابع مرتبط با کاغذ در نسخه‌های خطی، دریافتیم به دلیل برچیده شدن کارگاه‌های کاغذسازی دست‌ساز در اواخر دوره صفویه، جامعه به استفاده از کاغذ فرنگی روی آورد به این دلیل کاغذ فرنگی بیشترین کاغذ مورد استفاده در دوره قاجار بوده است. احتمالاً این فراوانی ناشی از ماهیت تولید ماشینی این کاغذ بوده، که طبیعتاً فراوانی و ارزانی این کاغذ را به دنبال داشته است. بدیهی است در نگارش نسخ بالارش از این کاغذ کمتر استفاده می‌شد. پس از آن، کاغذ اصفهانی (که در دوره قاجار و صفوی در اصفهان تولید می‌شد)، به علت در دسترس بودن برای دانشمندان و نویسندگان و کاتبان ایرانی مورد اقبال قرار گرفته است. کاغذ کشمیری نیز به خاطر بُعد مسافت کشمیر تا ایران کمترین نوع کاغذ به کار رفته در نسخه‌های خطی است (عظیمی، ۱۳۸۷، ص ۵۰).

انواع کاغذ مورد استفاده در دوره صفویه و قاجار عبارتند از کاغذ اصفهانی، کاغذ دولت‌آبادی، کاغذ کشمیری، کاغذ ترمه و کاغذ هندی (افشار، ۱۳۹۰، ص ۱۱۱)

استانداردسازی نمونه

همه نمونه‌ها در شرایط استاندارد محیطی داخل دستگاه پیرسازی تسریعی قرار گرفتند (دما: ۲۳ درجه سانتی‌گراد رطوبت: ۵۰٪ و زمان ۲۴ ساعت). طبق استاندارد ملی ایران شماره ۱۰۶ بعد از قرار گرفتن نمونه‌ها در شرایط محیطی بعد از ۲۴ ساعت نمونه‌ها در دمای ۸۰ درجه سانتی‌گراد و رطوبت ۶۵ درصد قرار گرفته به مدت هفت روز. «به ازای دمای ۱۰۰ درجه سانتی‌گراد و زمان ۷۲ ساعت کاغذ به اندازه ۲۵ سال طبیعی پیر می‌شود» (Daniels, 1994, p.47). با توجه به این مورد تخمین زده می‌شود نمونه‌های مورد آزمایش حدوداً بالای ۹۰ سال طبیعی پیرسازی شده‌اند.

روش نمونه‌برداری از کاغذ:

در این روش مطابق با شماره ملی استاندارد ایران ۱۳۳ انجام گرفته شده است. نمونه‌ها باید مسطح و عاری از هرگونه چین‌خوردگی باشند. نمونه‌ها باید به‌طور تصادفی از قسمت‌های مختلف تهیه شوند. از هر ورق با ابعاد ۴۵۰ × ۳۰۰ میلی‌متر بریده می‌شود.

آزمون الیاف‌شناسی

الیاف مناسب برای کاغذسازی باید شکل‌پذیر باشند. یعنی بشود آن‌ها را به‌صورت ورقه‌نمدمانند یک‌دستی درآورد. همچنین باید بین الیاف در نقاط تماس، پیوندهای محکمی به‌وجود آید (برای بعضی از کاربردها ساختار الیاف باید برای مدتی طولانی پایدار باشد).

بعضی از الیاف به حالت طبیعی خود قابل‌استفاده در کاغذسازی نیستند چون شکل‌پذیری و انعطاف ندارند و فاقد خاصیت پیوندیابی بین‌لیفی هستند. با عملیات مکانیکی باید خواص این الیاف را بهبود بخشید. برای مثال، باید روی الیاف پس‌مانده پنبه و کتان (که هنوز هم برای تولید کاغذهای مرغوب و پردوام مصرف می‌شوند) کار شود تا خواص موردنظر را پیدا کنند (میرشکرایی، ۱۳۸۲، ص ۴).

در این پژوهش روی ۱۱۴۲ برگ کاغذ، آزمایش الیاف‌شناسی مطابق با استاندارد تعیین ترکیب فیبری کاغذ و مقوا (استاندارد ملی ایران شماره ۱۴۱۷، ص ۹) انجام شد. برای شناسایی الیاف ابتدا تکه کوچکی از نمونه را مرطوب کرده و روی لام قرار داده شد، سپس به‌آرامی الیاف آن را از هم باز کرده به‌گونه‌ای که الیاف آسیبی نبینند. در انتها با استفاده از معرف‌های شیمیایی و رنگ مشاهده شده، نوع الیاف شناسایی شد. در این بررسی دسته‌بندی الیاف شامل گروه‌های زیر می‌باشد که درصد فراوانی آن‌ها در جدول شماره آمده است.

- خمیرهای شیمیایی اسپارتو کاه و کلش؛

- خمیرهای تکه پارچه؛

- خمیرهای نیمه‌شیمیایی؛

- خمیرهای شیمیایی پهن‌برگان؛

- خمیرهای شیمیایی سوزنی‌برگان.

جدول ۱- تعداد و درصد انواع کاغذ موردآزمایش

نوع کاغذ	تعداد	درصد
خمیر شیمیایی اسپارتو و کاه و کلش	۵۴۶	۴۷,۸۱
خمیر نیمه‌شیمیایی	۳۵۸	۳۱,۳۵
خمیر شیمیایی پهن‌برگان	۱۰۰	۸,۷۶
خمیر شیمیایی سوزنی‌برگان	۶۰	۵,۲۵
خمیر مکانیکی	۶۷	۵,۸۷
خمیر تکه پارچه (کتان، کف، پنبه، شاهدانه)	۱۱	۰,۹۶
مجموع	۱۱۴۲	۱۰۰,۰۰

توجه: علاوه بر موارد ذکر شده در جدول فوق، ۱۱ نمونه انواع کاغذ فرنگی، ۱ نمونه کاغذ هندی و تعدادی کاغذ استاندارد PaperOne نیز مورد آزمایش قرار گرفته است.

جدول ۲- ویژگی‌های کاغذ ماندگار بر اساس استاندارد ۵۶۳۳ (ISO 9706)

مشخصه	میزان	ملاحظات
pH	۷٫۵-۱۰	این مقدار در دو لایه مجزا از کاغذ تست شود
قلیایی باقی مانده (معادل کربنات کلسیم)	حداقل ۲٪	-----
مقاومت در برابر پاره شدن	حداقل ۳۵۰ میلی نیوتن، در جهت طولی و عرضی	-----
مقاومت به اکسایش (عدد کاپا)	کمتر از ۵	این عدد، محدوده لیگنین و سایر مواد اکسیدشونده و معیاری برای کیفیت کاغذ است

جدول ۳- شناسایی نوع الیاف در انواع کاغذ

نوع الیاف	نوع کاغذ
تکه پارچه (کتان، کنف، پنبه، شاهدانه)	کاغذ استاندارد (Paper One)
تکه پارچه (کتان، کنف، پنبه، شاهدانه)	شماره ۱ (قاجار)
تکه پارچه (کتان، کنف، پنبه، شاهدانه)	شماره ۲ (الوان)
تکه پارچه (کتان، کنف، پنبه، شاهدانه)	شماره ۳ (رضاخان)
تکه پارچه (کتان، کنف، پنبه، شاهدانه)	شماره ۴ (ابری)
تکه پارچه (کتان، کنف، پنبه، شاهدانه)	شماره ۵ (کتابخانه سلطنتی)
تکه پارچه (کتان، کنف، پنبه، شاهدانه)	شماره ۶ (جدید)
تکه پارچه (کتان، کنف، پنبه، شاهدانه)	شماره ۷ (گیلس)
تکه پارچه (کتان، کنف، پنبه، شاهدانه)	شماره ۹
تکه پارچه (کتان، کنف، پنبه، شاهدانه)	شماره ۱۰
تکه پارچه (کتان، کنف، پنبه، شاهدانه)	شماره ۱۱
تکه پارچه (کتان، کنف، پنبه، شاهدانه)	کاغذ هندی

نوع الیاف	نوع کاغذ
اسپارتو و کاه و کلش	کاغذ
سوزنی برگان	خمیر
پهن برگان	شیمیایی
کاغذ خمیر مکانیکی	
کاغذ خمیر نیمه شیمیایی	
الیاف خمیر شیمیایی (اسپارتو و کاه و کلش)	کاغذ جدید

تعیین pH دستگاهی: طبق استاندارد ملی ایران شماره ۳۵۶۸ انجام گرفته است. در این روش‌ها نمونه‌ها پس از توزین و آماده‌سازی با بافرهای ۲، ۹، ۴ و ۶، الکتروده، pH محلول استخراجی آن‌ها مورد اندازه‌گیری قرار گرفته و عددی را که دستگاه نشان می‌دهد، یادداشت می‌کنیم.

جدول ۴- مقایسه‌ای میزان اسیدیته دستگاهی انواع کاغذ پیش و پس از پیرسازی

pH پیش از پیرسازی	pH پس از پیرسازی	نوع کاغذ
۷,۰۶	۸,۰۱	کاغذ استاندارد (PaperOne)
۶,۹۴	—	شماره ۱ (قاجار)
۶,۲۲	—	شماره ۲ (الوان)
۵,۳۲	—	شماره ۳ (رضاخان)
۶,۱۰	—	شماره ۴ (ابری)
۷,۳۶	—	شماره ۵ (کتابخانه سلطنتی)
۵,۱۸	—	شماره ۶ (جدید)
۵,۵۲	—	شماره ۷ (گیلس)
۵,۷۲	—	شماره ۸
۵,۱۲	—	شماره ۹
۶,۲۴	—	شماره ۱۰
۵,۶۴	—	شماره ۱۱
۴,۶۵	—	کاغذ هندی

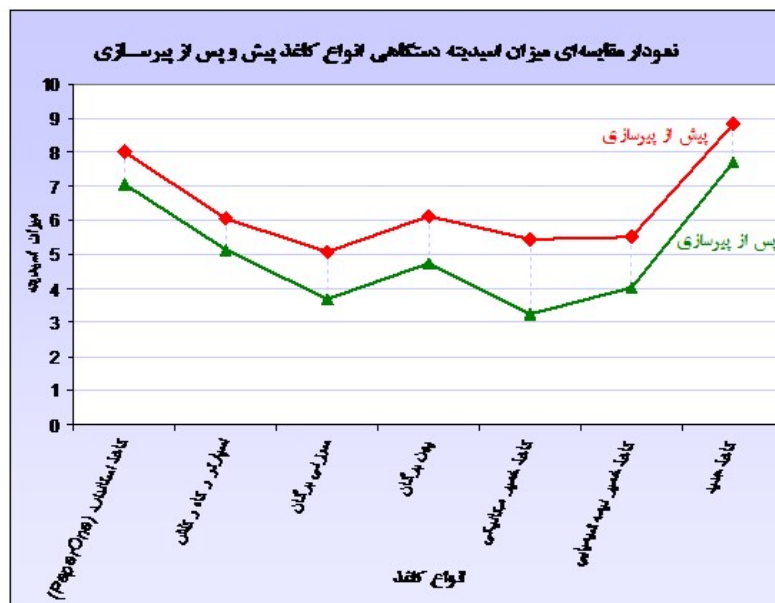

نوع کاغذ	pH پیش از پیرسازی	pH پس از پیرسازی
کاغذ خمیر شیمیایی ²	اسپارتو و کاه و کلش	۶,۰۴
	سوزنی برگان	۵,۰۸
	پهن برگان	۶,۱۲
کاغذ خمیر مکانیکی ³		۵,۴۳
کاغذ خمیر نیمه شیمیایی		۵,۵۱
کاغذ جدید ۱ (سربرگ سازمان اسناد ملی ایران سابق قطع A5)		۶,۸۲
کاغذ جدید ۲ (سربرگ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران قطع A4)		۸,۷۴
کاغذ جدید ۳ (سربرگ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران قطع A5)		۸,۶۱
کاغذ جدید ۴ (سفید قطع A4)		۸,۸۲

۱- به دلیل قدمت زیاد کاغذهای فرنگی و پیرشدگی طبیعی آن «اندازه گیری اسیدیت» پیش از پیرسازی امکان پذیر نبود.

۲- به دلیل وجود تعداد زیاد نمونه های کاغذ خمیر شیمیایی «میانگین میزان اسیدیت» پیش و پس از پیرسازی برای هر یک از انواع آن ها محاسبه شده است.

۳- به دلیل وجود تعداد زیاد نمونه های کاغذ خمیر مکانیکی «میانگین میزان اسیدیت» پیش و پس از پیرسازی برای هر یک از انواع آن ها محاسبه شده است.

با توجه به نمودار بالا مشاهده می‌شود که پس از پیرسازی، میزان اسیدیته انواع کاغذ افزایش یافته و در نتیجه بدون در نظر گرفتن نوع خمیر، افزایش سن روی آن تأثیر منفی دارد ولی این میزان در انواع مختلف متفاوت است و همان‌طور که دیده می‌شود در کاغذ استاندارد PaperOne افزایش میزان اسیدیته با پیرشدن کمتر از سایر کاغذهاست.

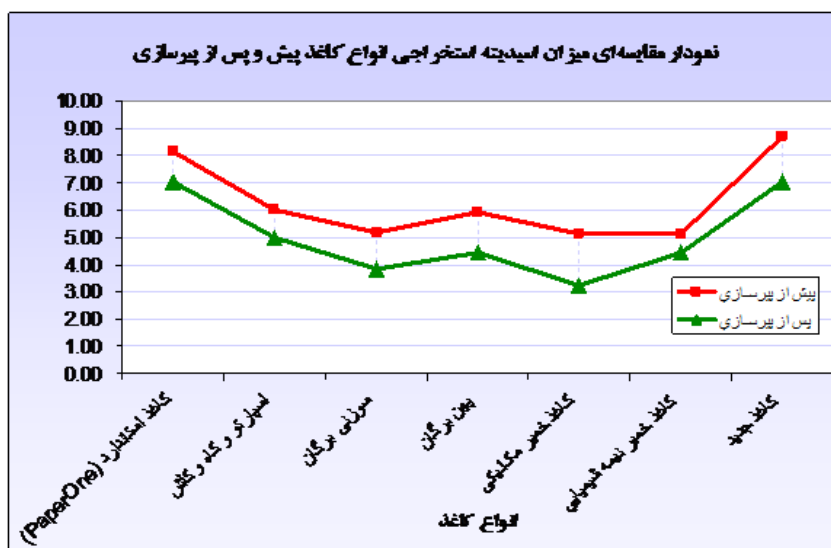
جدول ۵- مقایسه‌ای میزان اسیدیته استخراجی انواع کاغذ پیش و پس از پیرسازی

نوع کاغذ		pH پیش از پیرسازی	pH پس از پیرسازی
کاغذ استاندارد (Paper One)			
کاغذ فرنگی ¹	شماره ۱ (قاجار)	—	۶,۸۰
	شماره ۲ (الوان)	—	۶,۱۳
	شماره ۳ (رضاخان)	—	۵,۰۰
	شماره ۴ (ابری)	—	۶,۰۲
	شماره ۵ (کتابخانه سلطنتی)	—	۷,۱۲
	شماره ۶ (جدید)	—	۵,۰۰
	شماره ۷ (گیلس)	—	۵,۲۳
	شماره ۸	—	۵,۶۳
	شماره ۹	—	۵,۰۰
	شماره ۱۰	—	۶,۰۰
شماره ۱۱	—	۵,۳۴	
کاغذ هندی			
کاغذ خمیر شیمیایی ²	اسپارتو و کاه و کلش	۶,۰۰	۵,۰۰
	سوزنی‌برگان	۵,۱۸	۳,۸۶
	پهن‌برگان	۵,۹۲	۴,۴۳
کاغذ خمیر مکانیکی ³			
کاغذ خمیر نیمه‌شیمیایی			
کاغذ جدید			

۱- به‌دلیل قدمت زیاد کاغذهای فرنگی و پیرشدگی طبیعی آن «اندازه‌گیری اسیدیته» پیش از پیرسازی امکان پذیر نبود.

۲- به‌دلیل وجود تعداد زیاد نمونه‌های کاغذ خمیر شیمیایی «میانگین میزان اسیدیته» پیش و پس از پیرسازی برای هر یک از انواع آن‌ها محاسبه شده است.

۳- به‌دلیل وجود تعداد زیاد نمونه‌های کاغذ خمیر مکانیکی «میانگین میزان اسیدیته» پیش و پس از پیرسازی برای هر یک از انواع آن‌ها محاسبه شده است.

نتایج آزمایش‌های انجام‌شده در نمودار بالا مانند نتایج آزمایش اسیدیته دستگاهی می‌باشد، با این تفاوت که نتایج حاصل از این روش دقیق‌تر از روش دستگاهی است.

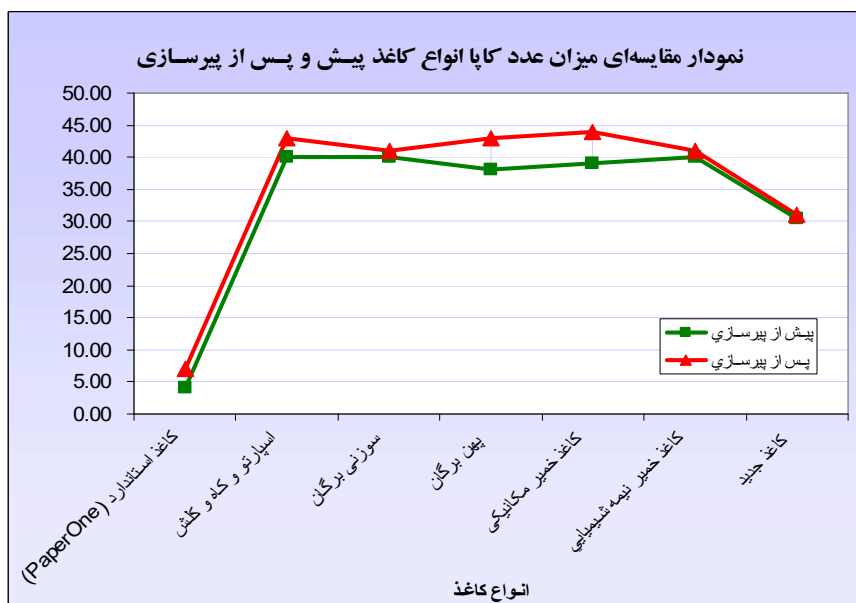
تعیین میزان عدد کاپا:

عدد کاپای خمیر کاغذ، عبارتست از مقدار محلول پرمگنات پتاسیم % ۰/۰۲ مول بر لیتر که تحت شرایط مشخص‌شده در این استاندارد توسط یک گرم کاغذ خشک مصرف می‌شود. در این روش مطابق با استاندارد ملی ایران شماره ۱۴۱۴ مقدار مشخصی از نمونه را با استفاده از محلول‌های پرمگنات پتاسیم و تیوسولفات سدیم تیتراسیون انجام داده و برحسب میزان مصرف این مواد مقدار عدد کاپای کاغذ به‌دست می‌آید.

جدول ۶- مقایسه‌ای میزان عدد کاپا انواع کاغذ پیش و پس از پیرسازی

نوع کاغذ	عدد کاپا پیش از پیرسازی	عدد کاپا پس از پیرسازی
کاغذ استاندارد (Paper One)	۴,۰۸	۷,۱۲
کاغذ فرنگی ^۱	شماره ۱ (قاجار)	۲۰,۰۰
	شماره ۲ (الوان)	۱۸,۹۰
	شماره ۳ (رضاخان)	۲۳,۰۰
	شماره ۴ (ابری)	۲۱,۰۰
	شماره ۵ (کتابخانه سلطنتی)	۲۰,۰۰
	شماره ۶ (جدید)	۲۵,۰۰
	شماره ۷ (گیلس)	۲۹,۰۰
	شماره ۸	۲۷,۰۰
	شماره ۹	۲۸,۰۰
	شماره ۱۰	۲۳,۰۰
	شماره ۱۱	۲۹,۰۰
کاغذ هندی	—	۳۸,۰۰
کاغذ خمیر شیمیایی ^۲	اسپارتو و کاه و کلش	۴۳,۰۰
	سوزنی‌برگان	۴۱,۰۰
	پهن‌برگان	۴۳,۰۰
کاغذ خمیر مکانیکی ^۳	۳۹,۰۰	۴۴,۰۰
کاغذ خمیر نیمه‌شیمیایی	۴۰,۰۰	۴۱,۰۰
کاغذ جدید	۳۰,۵۰	۳۱,۰۰
۱- به دلیل قدمت زیاد کاغذهای فرنگی و پیرشدگی طبیعی آن «اندازه‌گیری اسیدیته» پیش از پیرسازی امکان‌پذیر نبود. ۲- به دلیل وجود تعداد زیاد نمونه‌های کاغذ خمیر شیمیایی «میانگین میزان اسیدیته» پیش و پس از پیرسازی برای هر یک از انواع آن‌ها محاسبه شده است. ۳- به دلیل وجود تعداد زیاد نمونه‌های کاغذ خمیر مکانیکی «میانگین میزان اسیدیته» پیش و پس از پیرسازی برای هر یک از انواع آن‌ها محاسبه شده است.		

میزان عدد کاپا نشان‌دهنده مقدار لیگنین موجود در خمیر کاغذ است. و لیگنین نوعی پلیمر شاخه‌دار از واحدهای مولکولی پلی‌پروپان است که به‌صورت لایه‌ای اطراف سلولز را فرا می‌گیرد. این ترکیب باعث اتصال الیاف و فیبرها در کاغذ می‌شود و عامل اصلی در رنگ قهوه‌ای در ساختار چوب است. هرچه مقدار آن در خمیر کاغذ بیشتر باشد کاغذ نامرغوب‌تر است و در نتیجه با تجزیه لیگنین به مواد اسیدی مختلف، اسیدیته کاغذ افزایش یافته و بنابراین عدد کاپا با میزان اسیدیته رابطه مستقیم دارد.

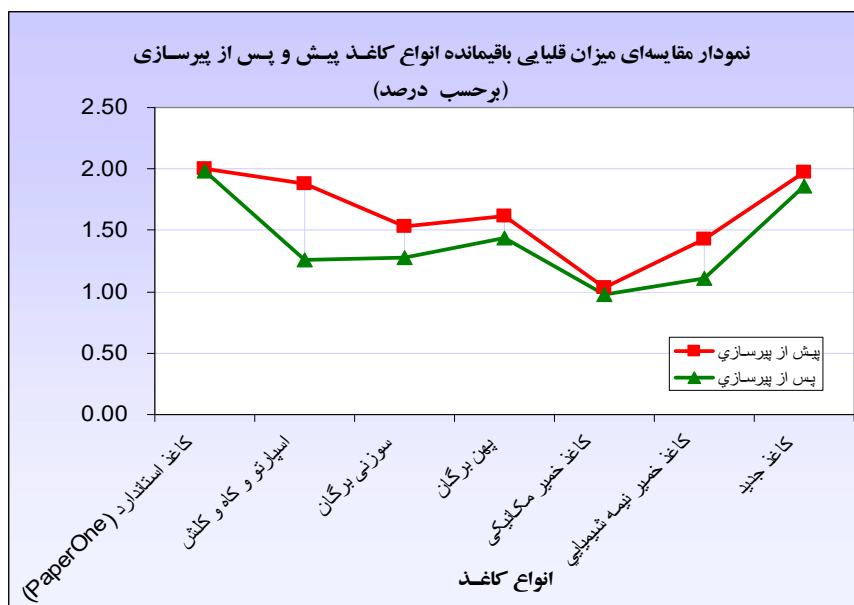
آزمون تعیین باقی‌مانده قلیایی در کاغذ و مقوا قلیایی باقی‌مانده

به ترکیباتی نظیر کربنات سدیم که قادر به خنثی کردن عامل اسیدی به‌وجود آمده در نتیجه پیرشدن و یا آلودگی جوی کاغذ باشند، گفته می‌شود. در حدود ۱ گرم آزمون را با دقت ۰/۰۰۱ گرم وزن کنید سپس توسط معرف‌های شیمیایی تیتراسیون انجام داده و مقدار آن را اندازه‌گیری می‌کنیم.

جدول ۷- مقایسه‌ای میزان قلیایی باقی مانده انواع کاغذ پیش و پس از پیرسازی
(برحسب درصد)

نوع کاغذ	قلیایی باقیمانده پیش از پیرسازی	قلیایی باقیمانده پس از پیرسازی
کاغذ استاندارد (Paper One)	۲	۱,۹۸
کاغذ فرنگی ^۱	شماره ۱ (قاجار)	۱,۹۰
	شماره ۲ (الوان)	۱,۶۳
	شماره ۳ (رضاخان)	۱,۳۳
	شماره ۴ (ابری)	۱,۷۶
	شماره ۵ (کتابخانه سلطنتی)	۱,۹۳
	شماره ۶ (جدید)	۱,۴۳
	شماره ۷ (گیلس)	۱,۳۲
	شماره ۸	۱,۴۰
	شماره ۹	۱,۲۸
	شماره ۱۰	۱,۸۳
	شماره ۱۱	۱,۳۳
کاغذ هندی	—	۱,۰۳
کاغذ خمیر شیمیایی ^۲	اسپارتو و کاه و کلش	۱,۲۶
	سوزنی برگان	۱,۲۸
	پهن برگان	۱,۴۴
کاغذ خمیر مکانیکی ^۳	۱,۰۳	۰,۹۸
کاغذ خمیر نیمه شیمیایی	۱,۴۳	۱,۱۱
کاغذ جدید	۱,۹۷	۱,۸۶
۱- به دلیل قدمت زیاد کاغذهای فرنگی و پیرشدگی طبیعی آن «اندازه گیری اسیدیته» پیش از پیرسازی امکان پذیر نبود. ۲- به دلیل وجود تعداد زیاد نمونه های کاغذ خمیر شیمیایی «میانگین میزان اسیدیته» پیش و پس از پیرسازی برای هر یک از انواع آن ها محاسبه شده است. ۳- به دلیل وجود تعداد زیاد نمونه های کاغذ خمیر مکانیکی «میانگین میزان اسیدیته» پیش و پس از پیرسازی برای هر یک از انواع آن ها محاسبه شده است.		

هرچه مقدار قلیایی باقی مانده در کاغذ بیشتر باشد کاغذ مرغوب تر بوده و اسیدیته آن کاهش می یابد؛ بنابراین این دو پارامتر با یکدیگر نسبت معکوس دارند. هر چه میزان ذخیره کربنات کلسیم در کاغذ بیشتر باشد کاغذ مرغوب تر بوده و کاهش اسیدیته ناشی از افزایش سن آن کمتر خواهد بود.

تست کشش

این آزمایش طبق استاندارد ملی ایران شماره ۸۲۷۳-۲ انجام گرفته است. به همین منظور از هر یک از نمونه ها، نمونه ای به ابعاد 140×150 میلی متر جدا شد و توسط دستگاه تست کشش به مدل Tinius olsen، H10KS تست ها انجام گرفته است و از هر یک از کاغذها دو نمونه به صورت طولی و عرضی برش داده شده و مورد آزمایش قرار گرفت (برش طولی در راستای جهت ماشین کاغذ MD و عرضی عمود بر آن است CD). نتایج به صورت اعداد در جدول و همین طور نمودار رسم شده است.

جدول ۸- مقایسه مقاومت کششی طولی و عرضی انواع کاغذها با کاغذ استاندارد

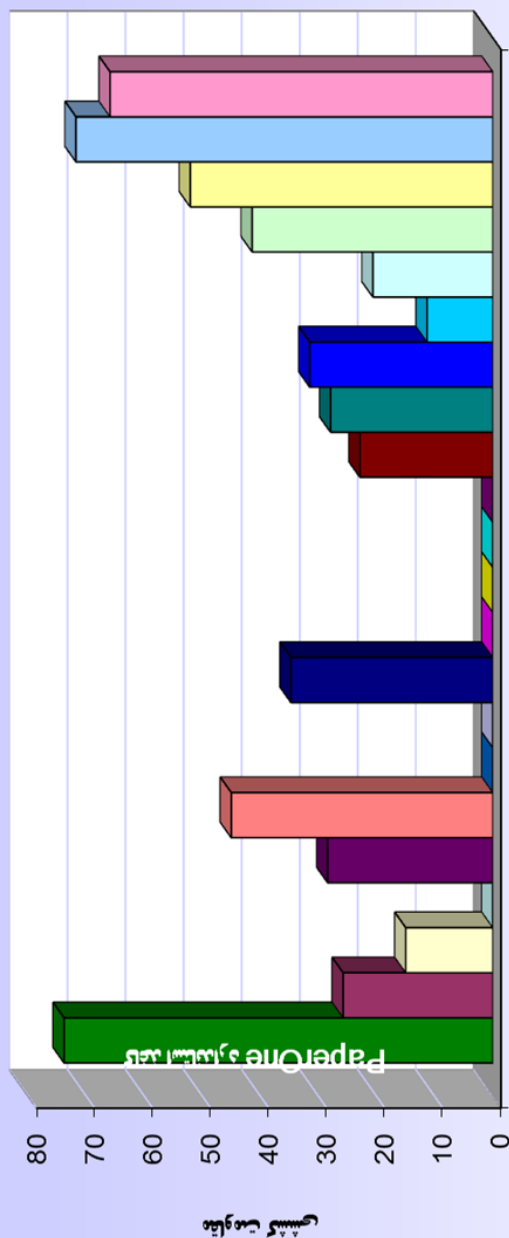
(قبل از پیرسازی)

میانگین جهت طولی و عرضی		جهت عرضی		جهت طولی		انواع کاغذ
کشش بر حسب نیوتن	کشش بر حسب میلیمتر	کشش بر حسب نیوتن	کشش بر حسب میلیمتر	کشش بر حسب نیوتن	کشش بر حسب میلیمتر	
----	----	----	----	----	----	کاغذ هندی
----	.	----	----	----	----	کاغذ خمیر شیمیایی اسپارتو، کاه و کلش
----	.	----	----	----	----	کاغذ خمیر شیمیایی سوزنی برگان
	.	----	----	----	----	کاغذ خمیر شیمیایی پهن برگان
----	.	----	----	----	----	کاغذ خمیر مکانیکی
----	.	----	----	----	----	کاغذ خمیر نیمه شیمیایی
۳۸,۲۹	۱,۳۸	۳۱,۰۸	۱,۷	۴۵,۵	۱,۰۶	کاغذ جدید ۱ (سربرگ سازمان اسناد ملی ایران سابق قطع A5)
۶۲,۴۴	۲,۹۹	۸۸,۲	۱,۱۹	۳۶,۶۸	۴,۸	کاغذ جدید ۲ (سربرگ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران قطع A4)
۷۰,۳	۲,۶	۳۶,۷۳	۳,۲۱	۱۰۳,۹	۱,۹	کاغذ جدید ۳ (سربرگ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران قطع A5)
۶۴,۷۳	۲,۷	۴۶,۱۵	۳,۵۹	۸۳,۳	۱,۸	کاغذ جدید ۴ (سفید قطع A4)

نمودار مقایسه‌ای میانگین مقاومت کششی طولی و عرضی انواع کاغذ با کاغذ استاندارد (بر حسب نیوتن)

1
انواع کاغذ

- کاغذ استاندارد (PaperOne)
- کاغذ فرنی شماره ۳ (سرخ)
- کاغذ فرنی شماره ۲ (سبز)
- کاغذ فرنی شماره ۱ (بنفش)
- کاغذ فرنی شماره ۱۰ (زرد)
- کاغذ فرنی شماره ۱۱ (قرمز)
- کاغذ فرنی شماره ۱۲ (آبی)
- کاغذ فرنی شماره ۱۳ (سبز)
- کاغذ فرنی شماره ۱۴ (بنفش)
- کاغذ فرنی شماره ۱۵ (زرد)
- کاغذ فرنی شماره ۱۶ (سبز)
- کاغذ فرنی شماره ۱۷ (بنفش)
- کاغذ فرنی شماره ۱۸ (زرد)
- کاغذ فرنی شماره ۱۹ (سبز)
- کاغذ فرنی شماره ۲۰ (بنفش)

میزان کشش (بر حسب میلیمتر)

نوع کاغذ	میزان کشش (بر حسب میلیمتر)
کاغذ استاندارد PaperOne	2.8
کاغذ استاندارد	1.2
کاغذ استاندارد	2.6
کاغذ استاندارد	0.4
کاغذ استاندارد	2.4
کاغذ استاندارد	1.5
کاغذ استاندارد	0.1
کاغذ استاندارد	1.4
کاغذ استاندارد	0.3
کاغذ استاندارد	0.2
کاغذ استاندارد	0.1
کاغذ استاندارد	0.4
کاغذ استاندارد	0.3
کاغذ استاندارد	0.2
کاغذ استاندارد	0.1
کاغذ استاندارد	0.4
کاغذ استاندارد	0.3
کاغذ استاندارد	0.2
کاغذ استاندارد	0.1

ف ١٦٢

جدول ۹- مقایسه مقاومت کششی طولی و عرضی انواع کاغذها با کاغذ استاندارد
(پس از پیر سازی)

انواع کاغذ		جهت طولی		جهت عرضی		میانگین جهت طولی و عرضی	
کشش بر حسب میلی متر	نیرو بر حسب نیوتن	کشش بر حسب میلی متر	نیرو بر حسب نیوتن	کشش بر حسب میلی متر	نیرو بر حسب نیوتن	کشش بر حسب میلی متر	نیرو بر حسب نیوتن
کاغذ هندی	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----
کاغذ خمیر شیمیایی اسپارتو، کاه و کلش	۰,۸۹	۲۷	۱,۸۱	۱۸,۸	۱,۳۵	۲۲,۹	
کاغذ خمیر شیمیایی سوزنی برگان	۱,۲۵	۱۴,۵	۰,۸۲	۴۱,۴۲	۱,۰۳۵	۲۷,۹۶	
کاغذ خمیر شیمیایی پهن برگان	۱,۵۹	۳۱,۸۳	۰,۵۲	۴۱,۲۵	۱,۰۵۵	۳۱,۵۴	
کاغذ خمیر مکانیکی	۰,۲۹	۱۳	۰,۶۵	۹,۶۷	۰,۴۷	۱۱,۳۳	
کاغذ خمیر نیمه شیمیایی	۰,۱۵	۹,۳۳	۰,۹۸	۳۲	۰,۵۷	۲۰,۶۶	
کاغذ جدید ۱ (سربرگ سازمان اسناد ملی ایران سابق قطع A5)	۱,۴	۲۸,۹۲	۱,۱۲۵	۵۴	۱,۲۶	۴۱,۴۶	
کاغذ جدید ۲ (سربرگ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران قطع A4)	۳,۱	۴۲,۸۵	۰,۵۹	۶۱,۴	۱,۸۵	۵۲,۱۳	
کاغذ جدید ۳ (سربرگ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران قطع A5)	۱,۵	۱,۳	۲,۹	۴,۶۵	۲,۲	۷۱,۸۲	
کاغذ جدید ۴ (سفید قطع A4)	۱,۶۸	۸۸,۴	۳,۳۴	۴۳,۵	۲,۵۱	۶۵,۹۵	

فیرو (بر حسب فیوٹن)

نمودار مقایسه‌ای مقاومت کششی در نقطه پارگی کاغذهای مختلف پس از پیرسازی

بررسی نمودار بالا نشان می‌دهد میانگین مقاومت کششی طولی و عرضی انواع کاغذ در نقطه پارگی بسیار متفاوت بوده و این مسئله نشان‌دهنده استحکام مکانیکی کاغذ و نوع الیاف و اسیدیتته و همه فاکتورهای مؤثر می‌باشد که در بالا ذکر شده است.

جدول ۱۰- میزان مقاومت کششی بر حسب میلیمتر و نیوتن در نقطه پارگی کاغذهای مختلف پس از پیرسازی

۶۵,۹۴	۲,۵	کاغذ جدید (سفید قطع A4)
۷۱,۸۱	۲,۱۶	کاغذ جدید با سربرگ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران با قطع A5A4
۵۲,۰۴	۱,۸	کاغذ جدید با سربرگ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران با قطع A4
۴۱,۳۵	۱,۲۷	کاغذ جدید با سربرگ سازمان اسناد ملی ایران سابق
۴۵,۱۴	۲,۳۸	کاغذ فرنگی شماره ۵ (کتابخانه سلطنتی)
۳۴,۷۵	۱,۴۵	کاغذ فرنگی شماره ۸
۲۵,۷۷	۱,۰۹	کاغذ فرنگی شماره ۱ (قاجار)
۷۳,۷۵	۲,۷۵	کاغذ استاندارد
۳۱,۵۵	۷,۳۵	کاغذ خمیر شیمیایی پهن‌برگان
۲۸,۳۳	۰,۸۷	کاغذ فرنگی شماره ۴ (ابری)
۲۰,۶۷	۰,۵۵	کاغذ خمیر نیمه‌شیمیایی
۲۵,۴۷	۱,۰۵	کاغذ خمیر شیمیایی سوزنی‌برگان
۱۱	۰,۴۷	کاغذ خمیر مکانیکی
۱۰,۵۷	۲,۵۲	کاغذ فرنگی شماره ۲ (الوان)
۲۲,۶۱	۱,۳۶	کاغذ خمیر شیمیایی، اسپار تو کاه و کلش
کشش بر حسب میلی‌متر	نیرو بر حسب نیوتن	

نتیجه‌گیری:

در این مقاله سه گروه کاغذ، از دوره قاجار تاکنون، به شرح زیر مورد بررسی قرار گرفت: گروه اول کاغذهای بسیار قدیمی با الیاف مرغوب، گروه دوم کاغذهایی با قدمت کمتر، با عمر حدود ۴۰-۸۰ سال، گروه سوم کاغذهای جدید مورد استفاده در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و بازار.

بررسی نتایج آزمایش مربوط به ۱۱۴۲ نمونه کاغذ نشان می‌دهد، کاغذهای قدیمی مورد مطالعه در گروه اول مربوط به دوره قاجار و پهلوی اول، اکثراً دست‌ساز و از نوع الیاف کتان پارچه بوده و علی‌رغم قدمت بیشتر نسبت به سایر کاغذها از کیفیت بهتری برخوردار هستند. این موضوع می‌تواند به دلیل مرغوبیت الیاف و به کارگیری روش‌های مناسب در هنگام ساخت کاغذ باشد. برای مثال، میزان کاهش اسیدیته آن‌ها در مقایسه با سن این کاغذها، محسوس نیست (جدول ۴).

گروه دوم متعلق به دهه‌های ۱۳۱۰ تا ۱۳۵۰ ش. است و شامل انواع کاغذ ساخته شده از خمیرهای شیمیایی رنگبری شده و نشده، نیمه‌شیمیایی رنگبری شده و نشده و مکانیکی می‌باشد. نتایج آزمایش نشان‌دهنده آن است که این کاغذها در مقایسه با کاغذهای آرشیوی و کاغذهای گروه اول، از نظر میزان اسیدیته، نوع الیاف و مقاومت کششی و عدد کاپا دارای کیفیت پائینی هستند و حفظ و نگهداری آن‌ها مشکلات فراوانی را به همراه دارد. بنابراین پیشنهاد می‌شود این نوع اسناد برای تهیه نسخه پشتیبان در اولویت قرار گیرند.

گروه سوم کاغذهای جدید مورد استفاده در سازمان اسناد و کتابخانه ملی و دارای الیافی از نوع خمیر شیمیایی و کتان پارچه هستند. این کاغذها در مقایسه با کاغذهای آرشیوی از کیفیت نسبتاً خوبی برخوردار هستند. اگرچه برخی از ویژگی‌های کاغذهای این گروه نظیر نوع الیاف با خصوصیات کاغذهای آرشیوی مغایرت دارد اما در مجموع به دلیل وجود ذخیره کربنات کلسیم زیاد و کاهش لیگنین به علت فرایند رنگبری خمیر، دارای مقاومت کششی و میزان اسیدیته مناسب است.

با نگاهی اجمالی به کاغذهای مورد استفاده در سه گروه مورد مطالعه از قاجار تاکنون، شاهد فراز و نشیب‌های خاصی در تولید کاغذ هستیم. در گذشته سازندگان و مصرف‌کنندگان کاغذ به دلیل اهمیت تولید سند و نسخه خطی به کیفیت کاغذ توجه ویژه‌ای داشته‌اند. به طوری که به تناسب محل کتابت و دسترسی کاتبان و وراقان به کاغذهای مختلف و دیدگاه آنان به نسبت نوع متن کتاب و نفیس یا عادی بودن آن، از انواع مختلفی برای کاغذ آن نسخه (کاغذ مرغوب و گران یا کاغذ معمولی و تحریری و یا کاغذ نامرغوب و ارزان) استفاده می‌شده است. متون تاریخی مختلف (از فهرست ابن ندیم تا صبح الاعشی قلّشندی و متون متأخر از آن) دو

ویژگی برای کاغذهای مرغوب و خوب به‌طور عام ذکر کرده که این دو ویژگی عبارت است از: ۱- استحکام و دوام کاغذ؛ ۲- نرمی و صاف و صیقلی‌بودن سطح کاغذ و تناسب اجزاء. این نگاه در دوره گذار از ۱۳۱۰ تا ۱۳۵۰ ش. کم‌رنگ‌تر شده و به کیفیت کاغذهای مورد استفاده در تولید اسناد، به‌ویژه اسناد دستگاه‌های دولتی، به‌دلایل مختلف از جمله قیمت تمام‌شده مواد نوشتاری، توجه کمتری شده است.

در حال حاضر تدوین استانداردهای بین‌المللی و ملی در زمینه کاغذ، وجود روش‌های پیشرفته در ساخت کاغذ و اهمیت حفظ و نگهداری آثار مکتوب برای مدت زمان طولانی، سبب شده است تا تمایل بیشتری به استفاده از کاغذهای پایدار نشان داده شود. بنابراین به‌نظر می‌رسد، انتقال میراث مکتوب تولیدشده به آیندگان، مستلزم ایجاد دیدگاه مناسب در سیاست‌های کلان هر سازمانی است.

منابع:

کتاب

- افشار، ایرج (۱۳۹۰). *کاغذ در زندگی و فرهنگ ایرانی*. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
- عظیمی، حبیب‌اله (۱۳۸۹). *اصول و مبانی نسخه‌شناسی در کتب خطی*. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- مقبل اصفهانی، احمد (۱۳۸۰). *شناخت و ساخت کاغذهای دست‌ساز*. مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- هراتی، محمد مهدی؛ عتیقی، مهدی (۱۳۹۶). *بوم سنتی در هنرهای ایرانی*. تهران: نماد هنر: خوش‌نمادپیمان.

استانداردها

- استاندارد ملی ایران شماره ۱۳۳: سال ۱۳۹۳، کاغذ و مقوا - تعیین میانگین کیفیت - روش نمونه‌برداری.
- استاندارد ملی ایران شماره ۱۴۱۷: سال ۱۳۷۶، تعیین ترکیب فیبری خمیر کاغذ، کاغذ و مقوا.
- استاندارد ملی ایران شماره ۱۴۱۴: سال ۱۳۹۴، کاغذ - تعیین عدد کاپا روش آزمون.
- استاندارد ملی ایران شماره ۸۲۷۳-۲: سال ۱۳۸۴، کاغذ و مقوا - اندازه‌گیری ویژگی کششی قسمت دوم: ازدیاد طول با سرعت ثابت - روش آزمون.
- استاندارد ملی ایران شماره ۳۵۶۸: سال ۱۳۹۲، روش تعیین pH محلول استخراجی از کاغذ، مقوا.
- استاندارد ملی ایران شماره ۴۰۹۹: سال ۱۳۷۶، روش تعیین قلیایی باقی‌مانده در کاغذ و مقوا.

- استاندارد ملی ایران شماره ۱۰۶: سال ۱۳۷۹، شرایط محیطی استاندارد مشروط کردن - مراحل نظارت بر شرایط محیطی و مشروط کردن و آزمون نمونه‌های خمیر کاغذ - کاغذ و مقوا.

- استاندارد ملی ایران شماره ۵۶۳۳: سال ۱۳۸۶، اطلاع‌رسانی و مستند سازی - کاغذ آرشیو - الزامات مربوط به پایداری و دوام.

مقاله‌ها

- عظیمی، حبیب‌اله (۱۳۹۰). روند تکاملی کاغذ در: مجموعه مقالات کنگره استاد میرزا/ احمد نیری، به‌کوشش منصور طبیعی و علی‌اکبر صفی‌پور، شیراز: بنیاد فارس‌شناسی.

- عظیمی، حبیب‌اله (۱۳۹۰). کاغذ در نسخه خطی ایرانی - اسلامی، مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی/اطلاعات، ۴ (پیاپی ۸۸)، ص ۱۴۲-۱۴۴.

مدیریت حفاظت در کتابخانه‌ها و آرشیوها: اصول و سیاست‌ها

جان فیدر | ترجمه: شهناز بهلولی

چکیده:

حفظ میراث گذشتگان همواره یکی از دغدغه‌های انسان بوده است. میراث واقعی، یک شخص، یک گروه، یک ناحیه، یک ملت و یا حتی کل نژاد بشر را معرفی می‌کند. هر نسلی نقش خود را روی آن ایفا می‌کند و تأثیر خود را برای آینده باقی می‌گذارد. یکی از تغییرات کلی در فاصله زمانی پایان قرن بیستم و شروع قرن بیست‌ویکم، ناشی از پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات است که باعث ایجاد فضای جدیدی در ذخیره‌سازی و انتقال اطلاعات و در عین حال باعث تسهیل و پیشرفت فنون مدیریت و حفاظت میراث شده است. میراث مستند موضوع اصلی این مقاله است. شکل حامل اطلاعات ممکن است جزء جدایی‌ناپذیر آن باشد و یا به‌طور کلی ربطی به درک محتویات آن نداشته باشد. بنابراین اگر یک اثر باید حفظ شود توجه به هدف حفاظت، محتویات و حامل آن، بسیار اساسی است. لغت «مدرك» به‌عنوان واژه‌ای برای کلیه حامل‌های اطلاعات، بدون در نظر گرفتن شکل آن، استفاده می‌شود. البته در عمل، شکل و نوع حامل‌ها بی‌ارتباط با حفظ، نگهداری و انتقال محتویات آن‌ها نیست، و ما باید کاملاً آن‌ها را مورد توجه قرار دهیم. سازمان‌های متولی -موزه‌ها، گالری‌ها، کتابخانه‌ها و آرشیوها- نقش اساسی را در حفظ منابع به ارث رسیده دارند و این مسئله در مورد نقش کتابخانه‌ها و آرشیوها در حفظ میراث مستند نیز صادق است. در عمل، باید تعادلی بین حفاظت برای آیندگان و دسترسی برای استفاده در زمان حال برقرار باشد. بنابراین مأموریت انتقال میراث گذشتگان به آینده، باید به‌صورتی دیده شود که دسترسی آثار هنری را در زمان حال امکان‌پذیر سازد. دستورالعمل‌های تخصصی وضع‌شده، با گسترش اشیاء رقمی به چالش کشیده شده است. بسیاری از سوابقی که قبلاً روی کاغذ نگهداری می‌شدند هم‌اکنون به شکل الکترونیکی تهیه می‌شوند. آرشیوکردن داده‌های رقمی، طیف‌های مختلفی از مشکلات را بروز داده است. موانع حفاظت منابع مختلف و چالش‌های مربوط به آن در این مقاله بحث شده است.

کلیدواژه‌ها

آرشیو، کتابخانه، حفاظت، اسناد، رقمی.

مدیریت حفاظت در کتابخانه‌ها و آرشیوها: اصول و سیاست‌ها^۱

جان فیدر^۲ | ترجمه: شهناز بهلولی^۳

مقدمه:

همه چیزهایی که ما از گذشته به ارث برده‌ایم به این دلیل به ما رسیده، که حفظ شده است. این ممکن است عمدی یا اتفاقی بوده باشد، یا لازمه خلق آن اثر بوده و یا مجموعه‌ای از اهداف و عملکرد آن باشد. کاری که برای استفاده کوتاه‌مدت خلق شده، به‌صورت اتفاقی برای مدتی طولانی‌تر از آن که از ابتدا موردنظر بوده حفظ شده، و شاید مفقود شده و سپس پیدا شده و به‌دلایل مختلف اعم از شکل، محتوا و یا منحصربه‌فرد بودن و یا حتی قدمت آن، تبدیل به شیء‌ای شده که نگهداری طولانی‌مدت آن موردنظر است. صرف‌نظر از تاریخچه یک اثر و یا شیء، آن شیء قسمتی از موجودیتی را تشکیل می‌دهد که ما آن را «میراث» خود می‌نامیم. ارزش میراث را به‌طرق مختلف می‌توان تعریف کرد. برخی از میراث ارزش مالی دارند، به‌صورتی که فروشگاهی وجود دارد که شیء در آن خرید و فروش می‌شود. البته ارزش مالی، معمولاً ارزش تعریف‌شده‌ای برای میراث نیست. میراث واقعی، یک شخص، یک گروه، یک ناحیه، یک ملت و یا حتی کل نژاد بشر را معرفی می‌کند. مفهوم ملیت توسط عوامل فرهنگی و بر حسب میراثی درک می‌شود که فرهنگ آن را در طی قرن‌ها مشخص می‌کند. در جایی که هیچ‌کدام از این‌ها وجود ندارد، ممکن است این فرهنگ ساخته شده باشد؛ برای مثال افسانه‌هایی که بین گذشته و حال ارتباط برقرار می‌کنند وسیله‌ای قوی برای استفاده در زمان‌های خوشی و ناخوشی است.

۱. این مقاله ترجمه‌ای است از:

Feather, J. Managing Preservation for Librarians and Archives. In Matthews, G (2010). Disaster management for libraries and archives. London: Routledge; pp. 1-25.

2. John Feather

۳. کارشناس ارشد مرمت اشیاء فرهنگی و تاریخی، کارشناس اداره کل حفاظت و نگهداری، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛

sh_bohlouli@yahoo.com.

وراثت، اساس میراث است، ولی مسئولان باید توجه داشته باشند که آینده میراث‌خوار زمان حال است؛ همان‌طور که زمان حال از گذشته ارث برده است. این یک فرایند بدون اثر نیست که انتقال آن بدون تغییر صورت گیرد. هر نسلی نقش خود را روی آن ایفا می‌کند و تأثیر خود را روی آینده باقی می‌گذارد. یکی از تغییرات کلیدی در فاصله زمانی پایان قرن بیستم و شروع قرن بیست و یکم، ناشی از پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات است که باعث ایجاد فضای جدیدی در ذخیره‌سازی و انتقال اطلاعات و در عین حال باعث تسهیل و پیشرفت فنون مدیریت و حفاظت میراث شده است. ممکن است گفته شود در طی قرن، تغییر شکل بزرگ فرهنگی رخ داده که اغلب گذشته را انکار کرده ولی ریشه‌کن نکرده و امکان رشد مجدد به آن داده است.

میراث فقط شامل اشیائی می‌شود که ما از گذشته به ارث برده‌ایم. همچنین شامل عقاید و احساساتی است که به ما رسیده، که گاهی اوقات ناقص و گاهی اوقات تغییر یافته و تحریف شده است. ولی اغلب قدرت دارد که روی روش زندگی ما، چه فردی و چه اجتماعی و ملی تأثیر بگذارد. هر چند انتقال شفاهی و کلماتی که دهان به دهان از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود، حتی در فرهنگ‌های با سواد و با فناوری پیشرفته بخش جدایی‌ناپذیر از این فرایند است، ولی اشیاء و متون نوشته شده، نقش مهمی را در این زمینه بازی می‌کند. در عین حال، میراث دریافت شده، در طی انتقال به نسل‌های بعدی دستخوش تغییر و گاهی افزایش می‌شود. برای درک این مطلب که حفاظت منابع کتابخانه‌ای و آرشیوی را در بردارد ما باید منابعی که در میراث فرهنگی می‌گنجد، مورد بحث قرار دهیم.

میراث فرهنگی و میراث مستند

اشیاء به میراث گذاشته شده

میراث فرهنگی به این صورت درک شده است: هر چیزی که از گذشته به ما منتقل شده و ما درباره نحوه زندگی، کار و تفکر گذشتگان مطلع می‌سازد و ممکن است روی روش کار ما تأثیر داشته باشد. میراثی که به صورت شیء است دامنه وسیعی از آثار هنری را پوشش می‌دهد. در طرف دیگر، ما ساختمان‌ها و حتی چشم‌اندازهایی داریم که در چند نسل استفاده شده‌اند. در برخی ممکن است فقط قسمتی از آن، باقی مانده باشد و یا ممکن است با گذشت قرن‌ها از عمر آن‌ها، توسط افراد مختلف و به دلایل متعدد بازسازی شده باشند. از سوی دیگر، آن‌ها معمولاً حاوی اطلاعات کمی هستند ولی گاهی اوقات هم اطلاعات زیادی را به همراه دارند، مانند سنگ چخماق که اطلاعاتی از اجداد بسیار دور ما به ما می‌دهد، و یا وسایل خانگی که می‌تواند یادآورنده طرز زندگی گذشتگان باشد.

میراث‌مستند

میراث‌مستند موضوع اصلی این مقاله است و در نتیجه باید به‌صورت گسترده‌تر از میراث اشیاء گذشتگان، موردتوجه قرار گیرد. اساساً این نوع میراث شامل مدارکی است که حاوی مطالب و یا تصاویری است که سعی در انتقال اطلاعات و عقاید دارد. هدف این تصاویر به‌طور قابل‌توجهی متفاوت است. این دامنه می‌تواند از یک سند، یک موضوع واقعی تا متنی که برای یک اثر هنری طراحی شده، فرق کند. ارائه دیداری یک شیء می‌تواند هدف اصلی آن باشد و یا ممکن است به هیچ وجه با آن ارتباطی نداشته باشد. شکل حامل اطلاعات، ممکن است جزء جدایی‌ناپذیر آن باشد و یا به‌طورکلی ربطی به درک محتویات آن نداشته باشد. بنابراین اگر یک اثر باید حفظ شود، توجه به هدف حفاظت، محتویات و حامل آن، بسیار اساسی است.

کتاب‌ها و سایر اسناد

شکل فیزیکی اطلاعات برای ما نقطه شروع است. در اینجا، لغت «مدرک» به‌عنوان واژه‌ای برای کلیه حامل‌های اطلاعات، بدون درنظرگرفتن شکل آن، استفاده می‌شود. البته در عمل، شکل و نوع حامل‌ها بی‌ارتباط با حفظ، نگهداری و انتقال محتویات آن‌ها نیست، و باید کاملاً آن‌ها را موردتوجه قرار دهیم. شناخته‌شده‌ترین مدرک حمل اطلاعات، کتاب‌ها هستند که تشکیل‌دهنده فرهنگ ما بوده و نیازی به معرفی ندارند. اگرچه مهم است به یاد داشته باشیم که برای منظور ما واژه «کتاب» برای تعریف یک نوع خاص مدرک به کار می‌رود که شامل ورق‌های تاشده، دوخته‌شده و چسبانده‌شده به یکدیگر است و معمولاً (نه لزوماً) دارای یک جلد و صحافی نیز می‌باشد که با نخ و یا چسب به یکدیگر وصل شده‌اند. این شکل کلاسیک «کتاب» و یا نسخ قدیمی است که در دنیای غرب، در دوهزاره آخر به‌صورت گسترده مورد استفاده بوده است. محتوای اطلاعات صفحات تاشده ممکن است با دست نوشته شده، آخرین تولید یک فرایند عکاسی و یا خروجی یک سامانه الکترونیکی باشد. هرچند در هریک از این حالات فرایند تولید بر حفاظت و نگهداری اثر هنری تأثیر می‌گذارد، ولی جنس و ماده مکانیکی یکسان است.

فقط یک حالت باقی می‌ماند و آن وقتی است که کتاب از محتویاتش قدیمی‌تر است. برای مثال کتابداران، به‌صورت سنتی تکه‌های جداگانه‌ای از سری‌های مختلف تولیدات خود دارند و آن‌ها را با هم صحافی می‌کنند. محصول نهایی از یک نشریه تک‌خریداری شده، کاملاً متفاوت است. البته، به‌صورت فیزیکی تفاوت معناداری بین نشریه‌ای که توسط ناشر به‌عنوان قسمتی از فرایند تولید صحافی شده و کتابی که قسمت‌های مختلف آن از شماره‌های سال‌های مختلف یک سری تولیدشده جمع‌آوری شده، وجود ندارد. درک این موضوع که

کتابداران در حفظ و نگهداری منابع با آن‌ها روبه‌رو هستند، باید با درک منابعی که به‌صورت فیزیکی در مجموعه‌های آن‌ها وجود دارد، شروع شود. این پدیده فقط مختص به کتابخانه‌ها نیست، آرشیوها نیز شامل شکل فیزیکی کتاب هستند؛ برای مثال، وقتی اسناد برای حفاظت بیشتر به‌صورت کتاب و یا سایر وسایل حفاظت‌کننده مشابه به یکدیگر وصل می‌شوند. البته، بسیاری از دست‌نوشته‌ها، دقیقاً دارای شکل نسخه‌های قدیمی هستند که کتاب‌های چاپی از اواسط قرن پانزدهم به بعد، جای آن‌ها را گرفت. جنس، محتویات و روش تولید ممکن است بین نسخ خطی و کتاب‌های چاپی کاملاً متفاوت باشد ولی اصول مکانیکی در بین همه نسخه‌های قدیمی اساساً یکسان است.

به‌هرحال نسخه‌های قدیمی فقط اسناد نوشته‌شده و یا چاپ‌شده موجود در کتابخانه‌ها و آرشیوها نیستند. اسناد تک‌برگ هم وجود دارند که نه تا شده‌اند و نه صحافی، و از جمله نسخه‌های قدیمی هستند. گروه‌هایی از چنین اسنادی نیز به روش‌های مختلف (به‌وسیله سوزن، پونز، گیره کاغذ و یا وسایل مختلف دیگر) نگهداری می‌شوند و یا ممکن است به‌صورت اصل و جداگانه موجود باشند. اسناد تک‌برگ چاپی هم وجود دارند که دارای اهمیت تاریخی زیادی هستند. مثلاً بسیاری از اسناد تک‌برگ در نسخ خطی وجود دارند و باید در یک مرکز اسناد و آرشیو یافت شوند و نه در یک کتابخانه.

آثار هنری و حامل‌های اطلاعات

تقریباً تمام اسناد به‌خاطر محتویات آن تولید شده‌اند و نه به‌خاطر شکلشان؛ بنابراین مهم است که بین سند به‌عنوان یک اثر هنری و سند به‌عنوان حامل اطلاعات تفاوت قائل شویم. یک سند به‌عنوان یک اثر هنری در هر شکلی که باشد یک جسم فیزیکی است که قسمتی از جلب‌توجه به آن به‌خاطر محتویات اطلاعاتی آن است و سند به‌عنوان یک حامل اطلاعاتی، وسیله‌ای برای ذخیره‌سازی و انتقال محتویات آن بوده و شکل آن فقط بر این اساس است که چه شکلی فراوانی بیشتری دارد و فقط به این عامل بستگی دارد که تا چه حد دسترسی به حامل را آزاد گذاشته و یا آن را محدود سازیم. این تمایز، حیاتی است زیرا به‌وسیله آن کتابداران و آرشیوداران به‌سمت وظیفه حفاظتی خود سوق داده می‌شوند. اگر علاقه به سند در درجه اول به‌خاطر محتوای اطلاعاتی آن باشد، در این صورت می‌توان از آن به‌عنوان یک اثر هنری صرف‌نظر کرده و فقط اطلاعات موجود در آن را حفظ کرد. در عمل از این راه است که مقداری از فرهنگ گذشتگان به ما انتقال یافته است. برای مثال، ما هیچ دست‌نوشته‌ای از نمایشنامه‌های شکسپیر نداریم و فقط تعداد کمی از نسخه‌های چاپ شده اولیه سالم نگه داشته شده و نجات یافته‌اند. در طی قرن‌ها به استثناء تعداد اندکی از پژوهشگران، هیچ‌کس دیگری

نسخه‌های اولیه شکسپیر را مطالعه نکرده، زیرا آن آثار (که معمولاً چاپ شده ولی گاهی اوقات به صورت عکس تولید مجدد شده است) به آثار هنری با شکل دیگری منتقل شده است که معمولاً راحت‌تر در دسترس می‌باشد.

مثال شکسپیر عمداً انتخاب شده است، زیرا موضوعات پیچیده‌ی زیادی از آن برمی‌خیزد. نسل‌های مختلف پژوهشگر تلاش دارند که خود را وقف اطمینان‌بخشی به صحت و اعتبار متون کنند، ولی هنوز توافق نهایی روی بسیاری از موضوعات مثل اصول اولیه انتشار و ارائه وجود ندارد. مثال‌های کتابخانه‌ای دیگری برای نشان دادن پیچیدگی این موضوع وجود دارد، به خصوص در مورد آثاری که دست‌نوشته‌های (و یا سایر نسخه‌های) آن‌ها سال‌ها و یا حتی قرن‌ها پس از سروده شدن، یافت می‌شوند. این دقیقاً مسئله‌ای است که در مورد بسیاری از متون کلاسیک یونانی و لاتین و همچنین ادبیات محلی اروپایی قرون وسطی و نوشته‌های روحانی و غیر روحانی، آداب و رسوم یهودی و اسلامی و بسیاری از مواد نوشتاری نجات‌یافته درباره فرهنگ‌های سنتی جنوب و شرق آسیا پیش آمده است. ارزش آثار یافت‌شده بستگی به شواهدی دارد که با توجه به اطلاعاتی که آن آثار حامل آن هستند، توسط نویسندگان ارائه می‌شود؛ علاوه بر آن، پژوهشگرانی که درباره متون تحقیق می‌کنند به این نوع اسناد به عنوان مدرک نگاه می‌کنند، ولی بسیاری، این نوع را دارای ارزش هنری می‌دانند زیرا این آثار کمیاب بوده و علاوه بر آن دارای ارزش تجاری هستند. برخی از این اسناد هم ممکن است به خاطر نوع خط آن، تصاویر به کار رفته و یا صحافی تاریخی و یا به عنوان یک شیء تاریخی و به خاطر تاریخ و تعلق آن به گذشته، از نظر زیبایی‌شناختی دارای ارزش باشند. دلایل بسیاری وجود دارد که اثر هنری و محتویات آن، هر دو، حفظ شود.

نباید به این دام بیفتیم که تمام آثار هنری به یک میزان دارای ارزش هستند؛ فرضی که گاهی اوقات کتابداران و افراد دیگر در حفاظت اسناد دچار آن می‌شوند. شاید اشتباه اساسی در این گرایش را می‌توان با توجه به محتویات، بهتر درک کرد و بنابراین اینگونه به فکر خطور می‌کند که اطلاعات تمام سندها دارای ارزش یکسان هستند. کاملاً مشخص است که این مسئله درست نیست، حتی در زمان تولید نیز فرض شده است که علاوه بر محتویات، تولیدکننده نیز مورد توجه بوده است. اهمیت یک مدرک، هم به عنوان یک اثر هنری و هم به عنوان یک حامل اطلاعات، با شکل و محتویات، قدمت و با ارزش ذاتی آن، در برابر ارزش مالی، تعیین می‌شود. البته قضاوت درباره ارزش بسیار دشوار و حساس است. کتابداران و آرشیوکاران باید کاملاً دقت کنند، ولی به هر صورت وظیفه کسب آگاهی و درک موضوعاتی را به عهده دارند که در کتابخانه و آرشیو وجود دارد.

تعادل بین اهمیت یک اثر هنری و اطلاعات درون آن تعیین می‌کند که عملیات حفاظتی

زودتر و یا دیرتر انجام شود. اگر فرض می‌شود که محتویات، مسئله بسیار مهم و قابل توجه است، بنابراین مناسب‌تر و یا شاید ضروری‌تر است که آن را به یک قالب دیگر و یا حامل دیگر منتقل کنیم تا از نجات محتویات و دسترسی به آن اطمینان حاصل کنیم، زمانی تهیه نسخه چاپی از اثر، اولین فن برای حفظ قالب بود و این فرایند هنوز گاهی اوقات استفاده می‌شود. در طول پنجاه سال اول و یا خیلی پس از آن، روش جدیدی گسترش یافت، هزاران متن قدیمی و مربوط به قرون وسطی، قبلاً فقط به شکل نسخه‌های خطی به چاپ می‌رسید. در همان زمان و به صورت فزاینده‌ای، در طول پانصد سال بعد، کارهای جدیدی نوشته شدند که باید به چاپ می‌رسیدند، زیرا دست‌نوشته‌ها برای نویسندگان، تنها راهی به نظر می‌رسید که آن‌ها را قادر می‌ساخت آثار خود را برای چاپ بفروستند ولی در صد و پنجاه سال بعد، دامنه حامل‌ها بسیار گسترش یافت و شکل اولیه آن‌ها به طور کلی تغییر کرد. اولین شکل و شاید از برخی جهات مهم‌ترین شکل حامل، عکس بود. به خصوص استفاده گسترده از فیلم ۳۵ میلی‌متری و پس از آن عکس‌های ریزفرمی در دهه‌های ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ برای کتابداران و آرشیوداران امکان انتقال اطلاعات از تعداد زیادی از اسناد به شکل‌های مختلف را به یک شکل فراهم ساخت به طوری که به نظر می‌آمد اطلاعات به هم نمی‌خورد، و حتی شکل ظاهری اثر هنری اولیه نیز (البته نه با ماده سازنده آن) حفظ می‌شود. با پیدایش عکس جایگزین - که به این نام خوانده می‌شود - هنوز به عنوان یک روش حفاظتی، هر چند بحث‌انگیز، محتوای اطلاعاتی اسناد، در آرشیوها و کتابخانه‌ها باقی مانده است. در سال‌های اخیر و باز به صورت بحث‌برانگیز، و با هزینه بالا و اطمینان فنی کمتر، تبدیل اطلاعات آنالوگ به شکل رقمی به عنوان جایگزین جذابی در تبدیل اطلاعات برای حفظ و دسترسی بیشتر پیشنهاد شده است.

سازمان‌های میراث

همه می‌دانند که میراث فرهنگی به کل جامعه تعلق دارد، اگرچه آثار هنری خاص ممکن است متعلق به اشخاص، سازمان‌ها و یا مؤسسات باشد. واضح است که این مسئله در مورد میراث فرهنگی قابل درک نیست. هیچکس مالک آثار شکسپیر نیست، هر چند که میلیون‌ها نفر از مردم و هزاران کتابخانه دارای کتاب‌هایی هستند که حاوی آثار اوست. ناشران مختلف نیز حق مؤلف^۱ و حق اجرا و انتشار و چاپ مجدد آثار او را دارند. این دقیقاً با مالکیت خانه یا ملک توسط شخص یا خانواده متفاوت است، حتی اگر خانه یا محیط اطراف آن، قسمتی از یک میراث عمومی باشد. در بسیاری از کشورها، دوگانگی «مالکیت شخصی» میراث - به صورت کلی و خاص، عمومی و خصوصی - در رابطه بین ایالت و میراث اسناد و منابع، مورد توجه قرار گرفته است.

1. Copyright

سازمان‌های دولتی تقریباً همیشه قسمتی از مسئولیت حفظ میراث را به دوش دارند. این می‌تواند مانند یک چتر حمایتی برای نظارت و تأمین هزینه‌های نگهداری میراث از نوع اشیاء، ساختمان‌ها و محیط‌ها و حتی برخی از آن‌ها باشند که در مالکیت خصوصی افراد قرار دارند. بنابراین مالک خانه تاریخی، اجازه ندارد بدون کسب اجازه از فردی که مسئولیت حفظ آن را براساس منابع عمومی و با توجه به پست خود به عهده دارد، در آن تغییراتی ایجاد کند، البته مالکیت او همچنان باقی است و زیر سؤال نمی‌رود. به علاوه اگرچه، افرادی در جامعه هستند که مالک شیء هستند و در عمل به این معنی است که آن‌ها معتمد عموم مردم بوده و مالکان آثارند، ولی این جایگاه متعلق به یک گالری ملی و یا یک موزه ملی، یا در واقع کتابخانه ملی و یا آرشیو ملی است.

سازمان‌های متولی -موزه‌ها، گالری‌ها، کتابخانه‌ها و آرشیوها- نقش اساسی را در حفظ منابع به میراث رسیده دارند و این مسئله در مورد نقش کتابخانه‌ها و آرشیوها در حفظ میراث مستند نیز صادق است. البته، تعدادی مجموعه خصوصی مهم و برخی از مؤسسات هستند که دستخوش روابط ناخوشایند بین بخش‌های دولتی و خصوصی شده‌اند. اگرچه، موقعیت قانونی سازمان‌هایی از نوع ملی، دانشگاه، کتابخانه‌ها و آرشیوهای ملی، به صورت واضح وظیفه حفظ میراث و تشویق عموم مردم به استفاده و درک از آثار مهم عمومی را به عهده دارند، که البته از کشوری به کشور دیگر متفاوت است. موقعیت کتابخانه‌ها شاید در مقایسه با آرشیوها از ابهام بیشتری برخوردار است. برخی از کتابخانه‌ها مأموریت شناخته شده و قانونی درباره میراث فرهنگی دارند، اگرچه این کتابخانه‌ها بخشی از یک نظام مالی و بین‌المللی آماده‌سازی اطلاعات هستند که بدون وجود منابع اطلاعاتی در قالب و شکل قابل استفاده برای کاربران نمی‌توانند به صورت مؤثر کار کنند. از طرف دیگر، آرشیوها در اصل مؤسسات حفاظت و نگهداری هستند. هرچند، دلیل وجودی آن‌ها این است که اسناد را کاربرپذیر و دسترس‌پذیر سازند، ولی هدف اولیه از وجود آن‌ها ایجاد اطمینان از حفظ و انتقال مدرک است. هر نوع برداشت دیگر از حفاظت در آرشیوها و کتابخانه‌ها از اینجا آغاز می‌شود که این مسئله، مأموریت اصلی آن‌ها به عنوان یک سازمان میراثی است.

اگرچه، بیشتر منابع به‌ارث رسیده در اکثر کشورها به دولت تعلق داشته یا توسط آن حفظ شده، ولی مقدار زیادی از آن‌ها توسط سازمان‌های خصوصی و افراد برای منظوره‌های شخصی ایجاد شده است. هدف تولید آن‌ها ممکن است هنری و ادبیاتی، تبلیغاتی و یا اساساً در ذات شیء شناخته شده و یا سند نوشته شده باشد. ردیف سوم در این گروه یک منظور خاص را برای جلب توجه متولیان میراث معرفی می‌کند. درحالی‌که اسناد و مدارکی که توسط دولت در تعاملات عمومی تجاری تولید می‌شود، به صورت طولانی مدت مورد توجه بوده و در بخش

عمومی قرار دارند و مشخص نیست که این مسئله در مورد مجموعه‌ای از اسناد تولید شده، برای مثال، توسط یک شرکت تجاری نیز صادق باشد. هنوز در آرشیوها و کتابخانه‌های پژوهشی، اسناد شرکت‌های بیمه، بانک‌ها، سازندگان و تخصص‌های دیگر تجاری و صنعتی، برای تاریخ‌دانان بی‌ارزش است زیرا اطلاعات موجود در آن‌ها دربارهٔ اقتصاد، زندگی اجتماعی و سیاسی است. نجات آن‌ها تا زمانی خواهد بود که به کتابخانه یا آرشیو داده شوند و در آنجا حفظ شوند. اگر بخواهیم آگاهی بیشتری از نسل‌های گذشته درباره اهمیت میراث داشته باشیم، باید در نظر بگیریم که اسناد معاصر تولیدشده در تجارت، سازمان‌های خیریه، سازمان‌های داوطلبانه و نظایر آن را چگونه می‌توان برای آیندگان حفظ کرد تا به آن‌ها دربارهٔ آثار افراد تولیدکننده آن یک دید معنادار بدهد. برای انجام این وظیفه برخی فعالیت‌ها پیش روی مؤسسات شخصی قرار دارد.

حفاظت: مفهوم و عمل

برهان حفاظت

حفاظت آن‌طور که برای کتابداران و آرشیوداران درک شده، به این منظور انجام می‌شود که میراث‌مستند در عین حال که در دسترس کاربران قرار می‌گیرد به نسل‌های آینده نیز رسانده شود. آن‌گونه که به‌وضوح دیده می‌شود این کار با پیچیدگی‌های بسیاری روبه‌روست. اولین شکل و شاید مهم‌ترین آن‌ها، فرایند محرک بخرنجی است که در این موضوع وجود دارد. اگرچه انتقال میراث، هدف نهایی از حفاظت است ولی عواملی که باعث این کار می‌شود فقط وسیله نیستند. واضح است که تمایل به این مسئله وجود دارد که هم آثار هنری و هم محتوای اطلاعاتی آن به‌شکل مناسبی برای نسل‌های آینده قابل‌دسترس باشند. در عین حال، توجه به آینده نباید مانع از استفاده در زمان حال شود. نسل کنونی وارث آثاری است که در گذشته حفظ شده به‌طوری‌که میراث را برای ما قابل‌دسترس ساخته، در صورتی‌که از دسترسی ممانعت به‌عمل آید، کار گذشتگان بی‌نتیجه خواهد ماند.

در عمل، باید تعادلی بین حفاظت برای آیندگان و دسترسی برای استفاده در زمان حال برقرار باشد. مؤسسات میراث و در بین آن‌ها کتابخانه‌ها و آرشیوها، مسئولیت مشخصی در توسعه سیاست‌ها و پاسخ‌گویی به مطالبات جامعه درباره سرمایه‌های اجتماعی و سازمان‌ها و قانونمندکردن آن‌ها دارند. برای موزه‌ها و گالری‌ها، این برهان خیلی مسکوت نمانده و با پیچیدگی‌های کمتری انجام می‌شود. اشیاء موزه‌ای و یا تصاویر موجود در گالری‌ها، با قرارگرفتن در معرض دید بازدیدکنندگان و یا نمایش آن‌ها در حال استفاده هستند. البته این امر مستلزم شرایط خوب نمایشگاهی (تهویهٔ هوا، میزان نور) است و اغلب به امنیت بالایی نیاز

دارد و تقریباً همیشه این مسئله مانع از دست‌زدن به آن‌ها، به‌جز توسط کارشناسان آموزش‌دیده می‌شود. در آرشیوها و کتابخانه‌ها، برعکس است. اسناد موجود باید خوانده شوند، و این کار فقط با در دسترس بودن آن‌ها امکان‌پذیر است. هر استفاده‌ای از سند شامل دست‌زدن به آن حداقل توسط یک نفر و اغلب توسط افراد بیشتری است. استفاده‌کنندگان معمولاً درباره نحوه استفاده از اسناد، بدون آنکه به آن‌ها آسیب برسانند، آموزش ندیده‌اند و فقط یک حس درونی می‌تواند آن‌ها را به این مسئله ترغیب کند. گاهی اوقات قانون‌هایی که برای استفاده از کتاب‌ها وضع می‌شود، نظیر استفاده از مداد برای یادداشت‌برداری و غیره می‌تواند در این زمینه کمک کند. به‌خصوص کتابخانه‌های عمومی، که مأموریت اصلی آن‌ها در دسترس قرار دادن اطلاعات و حامل‌های اطلاعاتی برای همه افراد و در واقع تشویق آن‌ها به استفاده از اطلاعات است. درحالی‌که در کتابخانه‌های عمومی خاص، رویکردی مشابه کتابخانه‌ها و آرشیوها وجود دارد، اگر فقط محل ذخیره آثار هنری باشند، هیچ هدفی ندارند زیرا تنها قصد آثار هنری، حمل اطلاعات و نظریه‌ها با توجه خاص است به‌طوری‌که به سایر مردم رسانده شود. بنابراین مأموریت انتقال میراث گذشتگان به آینده، باید به‌صورتی دیده شود که دسترسی آثار هنری را در زمان حال امکان‌پذیر سازد.

پویایی میراث

شاید مهم‌ترین جنبه پویایی میراث که توجه ما را به خود جلب می‌کند آن است که میراث هیچ‌وقت کامل نیستند و به‌طور پیوسته رشد و تغییر می‌کنند. کوشش برای ساکن کردن آن علامتی از جوامعی است که حس پیشرفت و گسترش را از دست داده‌اند، جایی که اطلاعات جدید جست‌وجو و یافت نشود، ایده‌های جدید نیز یافت نخواهند شد. برخی از کتابخانه‌ها، منابعی از عادات و رسوم قومی دارند، و در ابتدا به‌عنوان مؤسسات عبرت از گذشته بنیان نهاده شده‌اند. در دویست سال گذشته، اگرچه گاهی با روندی کُند، ولی به هر حال تشخیص داده شد که این مفهوم خاص از هدف یک کتابخانه، خود به‌خود نابود خواهد شد. هر نسلی سهم خود را به میراث مستند اضافه می‌کند و محتوا و مسئولیت‌های کتابخانه‌ها و آرشیوها نیز به همان نسبت افزایش می‌یابد.

برای برخی سازمان‌ها، این مسئله باعث مشکلات جدی می‌شود. کتابخانه‌هایی که طبق قانون موظفند یک نسخه از هر اثر منتشرشده در محدوده قانونی خود را گرفته و ذخیره کنند، با رشد پیوسته روبه‌رو خواهند شد زیرا با تولید مستمر کتاب‌ها، مجلات، روزنامه‌ها و سایر منابع چاپی و علاوه‌بر آن سرعت رشد خیلی سریع‌تر خروجی حامل‌های الکترونیکی و دیداری-شنیداری مواجه هستند. آرشیوداران راه‌حل خود را در متعادل‌سازی این مشکل ارائه دادند.

آن‌ها هر سندی را که توسط یک سازمان و یا دولت ایجاد شد، قبول نمی‌کنند بلکه اسنادی را که موردِ دَاورِی قرار گرفته و از نظر تاریخی واجد ارزش شناخته شده‌اند، انتخاب کرده و فقط آن‌ها را حفظ می‌کنند. فرایند جداسازی دیگری نیز چند سال و یا چند دهه بعد انجام شد، ولی در دامنهٔ وسیع، این رویکرد وجود دارد که نخست قبل از اینکه اسناد به آرشیو وارد شوند و سپس دربارهٔ چگونگی نگهداری آن‌ها تصمیم گرفته شود، انتخاب نهایی برای نگهداری دائمی صورت می‌پذیرد. کتابداران نیز چنین راه‌حلی را در پیش گرفتند ولی با روشی کاملاً متفاوت. کتابخانه‌هایی که به‌صورت قانونی به ذخیرهٔ کتاب می‌پردازند - کتابخانه‌های ملی و در بعضی کشورها دانشگاه‌ها و کتابخانه‌های عمومی منتخب - علاوه بر دریافت منابع، وظیفهٔ حفظ آن‌ها را نیز برعهده دارند. سایر کتابخانه‌ها با انعطاف‌پذیری بیشتری کار می‌کنند. منابع خریداری شده با دقت بیشتر و تخصصی‌تر انتخاب می‌شوند تا به مراجعان به کتابخانه خدمات ارائه شود، سپس منابع تهیه شده، برای نیل به هدف خریداری، برای کاربران در دسترس گذاشته می‌شود. این می‌تواند به معنی ذخیره‌سازی با دقت و نظارت و مشورت در مورد کتاب‌های با ارزش و نادر باشد و یا می‌تواند به معنی دسترس‌پذیری بدون محدودیت برای امانت‌دادن و یا استفاده باشد و فقط قواعد اولیه از نظر مدت زمان امانت و خودداری از آسیب‌رساندن به آن قید شود.

اهداف حفاظتی در کتابخانه‌ها و آرشیوها

راه دیگر بیان این موضوع آن است که بگوئیم، درحالی‌که همهٔ آرشیوها به‌واسطهٔ ماهیت خود، وظیفه‌ای در قبال میراث دارند ولی از میان کتابخانه‌ها، فقط برخی از آن‌ها این وظیفه را بر عهده دارند. علاوه بر این، میزان این وظیفه می‌تواند در بخش‌های مختلف همان کتابخانه و با توجه به نوع منابع، حتی با توجه به اینکه منابع روی مواد مختلف و یا به شکل‌های مختلف وجود داشته باشد، متفاوت باشد. برای مثال یک کتابخانهٔ دانشگاهی با محدودیت عمر منابع منتخب دانشگاهی مواجه است (معمولاً در عمل توسط ناشر، مورد چاپ مجدد قرار می‌گیرد و یا یک کتاب جایگزین آن می‌شود)، مجلات پژوهشی و رساله‌ها پایدار بوده ولی به‌صورت مناسب از آن‌ها نگهداری نمی‌شود و منابعی که به جهت سن، موضوع، منشأ و یا هنری بودن اثر، از آن‌ها حفاظت دقیق به عمل آمده و شرایط محیط آن‌ها هم از هر نظر کنترل می‌شود. به عبارت دیگر، چنین کتابخانه‌ای، حداقل سه سطح حفاظت منابع برای قسمت‌های مختلف مجموعه‌های خود دارد. این سه سطح به‌طور کامل از هم جدا نیستند، ولی لازم است به‌صورت جداگانه مدنظر قرار گیرند.

مأموریت‌های سازمانی

مسائل خاصی باید در تعیین حفاظت منابع در آرشیو یا کتابخانه مورد توجه قرار گیرد. اولین آن‌ها

مأموریت سازمانی است. همان‌طور که اشاره کردیم، این مأموریت حتی در بین سازمان‌هایی که ظاهراً شبیه به هم هستند، کاملاً متفاوت است. در بین کتابخانه‌های عمومی، برای مثال هر چند دسترسی به اطلاعات و توسعه استفاده مؤثر از آن، از خدمات اصلی کتابخانه‌های عمومی است، درک آنکه چگونه می‌توان منابع را آرشیوی کرد و چه کار دیگری باید انجام شود، به‌طور محسوسی متفاوت است. درحالی‌که یک سامانه ممکن است تدارک کتاب‌های چاپی برای استفاده خانگی را تأیید کند، سامانه دیگر نقش آن را به‌عنوان فراهم‌کننده یک پشتوانه مهم و تکمیل‌کننده تحصیلی برای گروه‌های سنی مختلف جامعه قلمداد می‌کند، و دیگری خود را به‌عنوان مرکز اجتماع برای دسترسی به فناوری اطلاعات (IT)، استفاده و آموزش می‌بیند. این چنین آگاهی‌هایی از خود باعث کم‌شدن فشارهای مختلف می‌شود: از جمله سیاست‌های دولت، نیازهای ارتباطی بین سازمان‌های محلی و منطقه‌ای، ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی منطقه موردنظر. علاوه بر آن، قضاوت تخصصی کتابداران درباره این مسائل و موضوعات دیگر، نقش کلیدی را در تعیین، ارائه و اجرای مأموریت بازی می‌کند.

تفاوت‌های مشابه و حتی بزرگتر و با تأکید بیشتر، در بخش آموزش در همه سطوح دیده می‌شود. به‌خصوص در دانشگاه‌ها، که با وظیفه دوگانه پژوهش و آموزش، کتابخانه و خدمات اطلاعات، لزوماً باید جهت انجام مأموریت سازمانی به‌طور مناسب سازماندهی شوند. از آنجایی که تفاوت دانشگاه‌های تحقیقاتی و دانشگاه‌های آموزشی در سطح جهان خیلی مشخص‌تر شده، این مسئله نیز یک تفاوت بارز است. مجموعه‌ها باید تحقیقات را توسعه داده و پشتیبانی کنند، و در واقع مواد اولیه تحقیقات را فراهم سازند، به‌خصوص در هنر، علوم انسانی و علوم اجتماعی، لازم است که مراجعات بیشتری به منابع و مهارت‌های متخصصان حفاظت، نسبت به منابعی که در مقایسه با آن‌ها زودگذر بوده، بشود. این بدین معنی نیست که یکی به‌طور ذاتی از دیگری اهمیت کمتری دارد، فقط این دو، کارکردهای مختلفی داشته و نیاز به خدمات کتابخانه‌ای متفاوتی دارند. کتابخانه‌ها همه طیف‌ها را پوشش می‌دهند، از آن‌هایی که مأموریتشان حفاظت دائمی هر شیء آرشیوی است تا آن‌هایی که هر چیزی را قابل توسعه و انتشار می‌بینند و این پوشش وقتی اهداف را برآورده می‌سازد که نتیجه حاصل می‌شود.

توسعه مجموعه‌های رقیمی، بُعد دیگری را در کره زمین پدید آورده است. اگرچه واژه‌های «کتابخانه» و «آرشیو» معمولاً برای توصیف چنین مجموعه‌هایی («کتابخانه رقیمی»، «آرشیو متن») به کار می‌رود، این واژه‌ها کمی بیش از یک استعاره و تشبیه هستند. مطمئناً، تمام مفاهیم قراردادی در یک سازمان مانند یک شیء فیزیکی در یک موقعیت جغرافیایی هستند. چیزی که از دست می‌رود، شکلی از دانش و اطلاعات است که وابسته به دسترسی به فناوری می‌باشد، و در یک سازمان به شکل درست استفاده نشده است. اینکه چگونه میراث رقیمی را

حفظ کنیم و در واقع چگونه قسمت‌هایی از آن را برای حفاظت انتخاب کنیم، موضوعاتی هستند که درباره آن بحث می‌کنیم. در سطح عمومی‌تر، اگرچه موضوعات مطرح درباره میراث رقمی شامل نیاز به تشخیص آن است که چگونه حفاظت می‌تواند مورد اطمینان باشد، وقتی که در هیچ سازمانی شکل فیزیکی اطلاعات قابل کاربرد نیست. مالکان کارسازها^۱ و پرونده‌ها (که ممکن است دارای حق محتوای اطلاعات باشند) سازمان‌های میراث نادر هستند. توسعه تدریجی آرشیوهای داده‌های قراردادی و «مجموعه‌های» کتابخانه رقمی در دامنه عمومی شروع به معرفی موضوع‌ها کرده‌اند. این کار حداقل باید در حد ملی انجام شود و به دلیل ماهیت مافوق ملی فناوری شبکه‌های رقمی، دستیابی قابل توجهی نیز در طولانی مدت در سطح بین‌المللی انجام خواهد شد. توسعه سیاست‌های ملی و قراردادهای بین‌المللی در حفاظت اشیاء رقمی موضوعی ضروری است. این مسئله به صورت مفاد سیاست‌های سازمانی گسترش خواهد یافت و در آینده اجرایی خواهد شد.

دسترسی و استفاده

ماهیت وجودی کتابخانه‌ها و آرشیوها برای استفاده از آن‌هاست، ولی درک استفاده درست بین سازمان‌ها با توجه به مأموریتشان متفاوت است. کتابخانه عمومی، کتابخانه‌ای است که به مدت بیشتری باز است تا به کل جامعه خدمات‌رسانی کند. اگرچه این کتابخانه‌ها نمی‌توانند تمام سرویس‌های خدماتی را که ممکن است مورد نیاز باشد فراهم کنند و باید عوامل زیادی را در نظر بگیرند. در میان مهم‌ترین آن‌ها، سطح درخواست خدمات و اولویت‌های تعیین شده سیاسی و اجتماعی برای آن‌هاست. عمومی‌ترین سرویس‌های خدماتی کتابخانه به عنوان وظیفه اصلی آن، فراهم کردن اطلاعات و اسناد محلی است که در آن خدمت می‌کند و حوزه‌ای که پرداخت کنندگان مالیات بوده و بنابراین اکثریت بودجه آن را فراهم می‌کنند. یک راه برای انجام این وظیفه، تهیه مجموعه‌های منابع محلی، شامل انتشارات محلی و یا موضوعات مربوط به آن است. چنین مجموعه‌هایی، به خصوص اگر در طی مدت زمانی جمع‌آوری شوند (گاهی اوقات در طی مدتی بیش از یک قرن)، مجموعه‌های تاریخی ارزشمندی را به وجود می‌آورند که در زمان معاصر خود نیز مورد توجه و علاقه هستند.

بخش‌های تاریخی مجموعه‌های مطالعات محلی یک مثال کلاسیک از استعداد بالقوه برای تضاد موجود بین حفاظت و استفاده را نشان می‌دهد. تقریباً در هر مجموعه مطالعات محلی، یک منبع نادر و احتمالاً منحصربه‌فرد وجود دارد. اکثر آن‌ها، کاملاً محلی بوده شامل روزنامه‌های محلی و منطقه‌ای، نشریات آموزشی و منابع روزانه دیگر است که بیشتر آن‌ها در کتابخانه‌های ملی ذخیره نمی‌شوند و مقدار زیادی از این منابع در کتاب‌شناسی ملی نمی‌آید.

1. Servers

تحقیقات نشان می‌دهد که درصدی از منابع که ذخیره‌سازی قانونی نمی‌شود، روبه‌افزایش است و باید اقداماتی در جهت اطمینان به ضبط و تعیین تکلیف آن‌ها انجام شود. اگر لازم است این منابع برای استفاده طولانی‌مدت و مشاوره حفظ شوند، باید شرایطی ایجاد شود که این کار را ممکن سازد، به‌طوری‌که مجموعه‌هایی که مورد مطالعات محلی قرار می‌گیرند نه تنها شامل منابع تاریخی هستند، بلکه منابع جاری که قابلیت و پتانسیل ارزش تاریخی دارند را نیز شامل می‌شود- ممکن است به‌صورت دیگری سازماندهی شده و شرایط نگهداری و دسترسی و استفاده از آن‌ها از اسناد مجموعه‌های عمومی کتابخانه‌ها متفاوت باشد. این نشان‌دهنده مدیریت و شاید حتی مسائل اخلاقی، مشکلات کتابخانه‌های عمومی، و مسائل اساسی در پتانسیل موجود برای تضاد بین نیازهای مختلف منابع و سازمان‌هاست.

ممکن است این برهان خیلی بحرانی و حاد نباشد، ولی واقعی است و در کتابخانه‌های دیگر وجود دارد. کتابخانه‌های دانشگاه‌ها و بسیاری از دانشکده‌ها، مجموعه‌های خاص منابع را در درجه بالایی از اهمیت برای تحقیقات قرار می‌دهند و اغلب برای این منظور گردآوری می‌کنند و با آن‌ها مانند بقیه مدارک رفتار نمی‌شود. وظایف تعیین می‌شود، ولی وقتی می‌توان به آن وظایف عمل کرد که منابع در دسترس باشند. این منابع نه تنها به فضای مناسب برای ذخیره‌سازی نیاز دارند، بلکه مکان خاص برای مطالعه کارکنان با سطح بالاتر و احتمالاً متخصص و همچنین سازوکاری نیاز دارد که به کاربران اجازه دهد از بیرون سازمان به منابعی که در هیچ جای دیگری در دسترس نیست و یا مجموعه‌هایی که دارای اهمیت ملی و بین‌المللی است، دسترسی داشته باشند. در عمل، دستیابی به اهداف خارج از سازمان با منابع مالی دیگر از عموم مردم و یا از منابع مالی خود سازمان که برای تحقیقات در نظر گرفته شده و یا ترکیبی از هر دو منبع، محقق می‌شود.

در واقع بدون پشتیبانی‌هایی از این نوع، بسیاری از دانشگاه‌ها نمی‌توانند مجموعه‌های خاص منابع تحقیقاتی خود را نگهداری کرده و گسترش دهند، در نتیجه، شرایط دسترسی به چنین مجموعه‌هایی با شرایطی که برای مجموعه‌های عمومی به کار می‌رود، متفاوت است. برای مردم خارج از سازمان که سازمان میزبان، اجازه دسترسی کامل به آن‌ها داده، این مجموعه‌ها بازتر هستند و زمانی که هر کسی حتی در سازمان میزبان، اجازه استفاده از مواد و منابع را ندارد آن‌ها کمتر باز هستند و منابع را به دلیل نوعشان نمی‌توان برای امانت و یا کپی‌کردن در دسترس قرار داد، و ممکن است فقط تحت شرایط خاص و با نظارت و احتمالاً با اعمال محدودیت در تعداد اسنادی که هم‌زمان می‌تواند استفاده شود، برای مطالعه داده شود. در حقیقت، بسیاری از سازمان‌ها در بخش مجموعه‌های خاص کتابخانه، طرح‌هایی را برای وفق دادن تقاضاهایی که با حفاظت و استفاده مشکل دارند ایجاد می‌کنند و راه‌حل مناسبی

برای این مسئله در نظر گرفته می‌شود.

در بسیاری از مسائل، تمایل آرشیوداران با کتابداران مجموعه‌های خاص مشابه است. برای نمونه، حق دسترسی عموم مردم به اسناد عمومی (که به موجب قانون در بسیاری کشورها حفظ می‌شود) وجود دارد، ولی در عمل، آرشیوداران باید مطمئن شوند که برای انجام این وظیفه برای یک کاربر، حقوق سایر کاربران (و کاربران آینده) به دلیل آسیب‌های برگشت‌ناپذیر به منابع، نقض نشود. تهیه راهنماها، تقویم‌ها، رونوشت‌ها، رونوشت‌های تصویری، و نسخه‌های رقمی می‌تواند به این راهبرد کمک کند و به صورت گسترده در آرشیوها و دفاتر اسناد استفاده شود.

گزینش

درک این واقعیت که ما نمی‌توانیم هر چیزی را حفظ کنیم و هیچ چیز نمی‌تواند برای همیشه حفظ شود، اساسی است. این مسئله در بخش میراث نیز حقیقت دارد، ولی در بخش کتابخانه‌ها و آرشیوها از شدت خاصی برخوردار است. مقیاس تولید کتاب‌ها و اسناد در جوامع ادبی، تفکر یکسان در مورد حفاظت را غیرممکن می‌سازد، و کتابداران و آرشیوداران را بر آن می‌دارد که تصمیمات سختی اتخاذ کنند.

به‌طور کلی فرایند انتخاب برای آرشیوداران، قبل از آنکه اسناد به مخزن برسد، آغاز می‌شود. کار تخصصی سنتی، انتخاب آن اسنادی بود که به نظر می‌رسید دارای ارزش تاریخی دائمی هستند. ظاهراً این اسناد شامل گروه‌هایی از اسناد قراردادهای عمومی مربوط به موضوعاتی شبیه به مالیات، مالکیت زمین و تاریخ اشخاص، اسناد تعاملات دیپلماتیک و اسناد سیاست‌گذاری و اجرای آن در همه سطوح دولت می‌شود. در مورد اسناد دولت مرکزی، آن‌هایی برای حفاظت انتخاب نمی‌شوند که برای نمونه کاغذهایی هستند که زمینه تهیه اسناد هستند، هرچند پیش‌نویس‌ها و نسخه‌های اولیه نیز در موارد مهم نگهداری می‌شوند. در دولت مرکزی در بریتانیا، این فرایند توسط کارکنان بخش اسناد، به عنوان یک فرایند پیچیده در حال پیشرفت در زمینه مدیریت اسناد، آغاز شده است. در مسیر درست، مواردی که به‌خاطر قابلیت و اهمیت تاریخی انتخاب می‌شوند، به دفتر اسناد عمومی فرستاده می‌شوند. حتی پس از آن نیز این اسناد مجدداً مورد بازبینی قرار می‌گیرند و احتمال دارد به صورت عادی و پس از گذشت مدت زمان سی سال، قبل از آنکه برای عموم مردم قابل دسترسی بشوند، دور انداخته شوند. عمل مشابهی نیز در مورد اسناد دولت محلی که به دفاتر اسناد محلی راه می‌یابند، انجام می‌شود و فرایندهای مشابهی در تمام کشورهای که آرشیو مجموعه کاغذهای اداری آرشیو ملی، منطقه‌ای و محلی برای مجموعه‌های کاغذهای اداری دارند، انجام می‌شود. برای اسنادی

که توسط اشخاص دیگر تولید می‌شود آرشیوداران روش داوری تخصصی خود را درباره اهمیت سازمانی که آن‌ها را تولید کرده و همچنین اهمیت خود اسناد، انجام می‌دهند. وقتی اسناد به آرشیو منتقل شوند، فرض این است که حداقل، محتوای اطلاعاتی آن‌ها باید برای همیشه حفظ شود. در کتابخانه‌ها، شیوه خیلی متفاوت است. کتابخانه‌ها منابع را برای خرید انتخاب می‌کنند، ولی در بسیاری موارد در کتابخانه‌ها فرض می‌شود که عمر مفید آن‌ها، کم است. این مسئله حتی در کتابخانه‌هایی که مجموعه‌های خاص دارند حقیقت دارد، ولی در مورد انبوه اسناد این مسئله وجود ندارد، این شامل کتابخانه‌ی بیشتر دانشگاه‌ها و تمام کتابخانه‌های عمومی است. موادی که برای مجموعه‌های خاص انتخاب و یا بعدها از مجموعه‌های کلی به مجموعه‌های خاص منتقل می‌شوند، در واقع اراده بر آن شده است که برای استفاده طولانی‌مدت حفظ شوند و به‌صورت متفاوتی با آن‌ها رفتار شود. به‌عبارت دیگر، این گزینش ممکن است در چند مرحله در زمان موجودیت یک کتاب انجام شود و مراحل می‌تواند قبل از خرید شدن آن و تا زمان دور ریختن و یا برای نگهداری طولانی‌مدت اتفاق بیفتد.

کتابخانه‌هایی که به‌صورت قانونی به تهیه ذخایر خود می‌پردازند، بسیار مختلف هستند. در بسیاری از کشورها، حق دریافت انتشارات به وظیفه حفظ آن‌ها و به‌کارگیری برای کاربران متصل شده است. اگرچه در برخی کشورها، (شامل بریتانیا) کتابخانه‌ها می‌توانند دارای انتخاب بوده و مانع از ورود منابع یک‌روزه شوند، البته کتابخانه‌ها در عمل به‌دنبال به‌دست‌آوردن همه منابع هستند ولی از بین منابع منتشرشده برخی را انتخاب می‌کنند. مشکلات حفاظت طولانی‌مدت که این کار ایجاد می‌کند، فراوان است، از جمله محل ذخیره‌سازی، جداسازی کامل منابع با توجه به مسائل فنی در حفاظت فیزیکی منابع و تنظیم برای دسترسی و استفاده. دستورالعمل‌های تخصصی وضع‌شده، با گسترش اشیاء رقمی به چالش کشیده شده است. بسیاری از سوابقی که قبلاً روی کاغذ نگهداری می‌شدند هم‌اکنون به‌شکل الکترونیکی تهیه می‌شوند. آرشیوکردن داده‌های رقمی، موجب بروز طیف‌های مختلفی از مشکلات شده است. یک سند رقمی ممکن است هرگز به مرحله نهایی که یک کاغذ می‌رسد، نرسد. در واقع، ظرفیت اسناد رقمی به‌دلیل پویا بودن آن - که به‌طور مرتب می‌تواند اصلاح و به‌روز شود - یکی از مزایای عملی برای سازمان‌های تولیدکننده است. برای نشان دادن این مسئله، آرشیوداران مفاهیم جدیدی را درباره شناسایی اسناد و طراحی چگونگی حفاظت آن‌ها توسعه داده‌اند. ما باید مشکلات فناوریانه درباره‌ی بازیابی داده‌های رقمی و ارتباط بین کاربردی بودن پیوسته ساخت‌افزار و نرم‌افزار را که کاربرد آن را ممکن می‌سازد را نیز به این مسئله اضافه کنیم و بالاخره، مقیاس تولید اسناد کاغذی، اساساً بسیار کمتر از اسناد رقمی است که به‌راحتی می‌تواند

تولید و ذخیره شود. بنابراین اگر ما بخواهیم نمونه‌های اسناد قابل قبول دولتی و غیردولتی که تولید می‌شوند را حفظ کنیم، گزینش اسناد نسبت به قبل بسیار مهم‌تر خواهد شد. این مسئله در کتابخانه‌های پژوهشی و دفاتر اسناد که کتاب‌های چاپ شده و دست‌نوشته‌های اواخر قرن بیستم و پس از آن قفسه‌هایشان را پر کرده، اساسی است.

موانع حفاظت

تمایل به حفظ منابع انتخاب شده برای آینده قابل پیش‌بینی، ما را بر آن می‌دارد که سیاست‌هایی را اتخاذ کنیم، ولی موانع زیادی بین خواستن و انجام وجود دارد. برخی از این موانع در ماهیت منابع اطلاعاتی ذخیره شده نهفته است، از لوح‌های گلی پخته، گرفته تا لوح‌های تصویری؛ بعضی نتیجه اجتناب‌ناپذیر استفاده و یا نمایش این منابع است و بقیه موضوعاتی است که ناشی از تخصیص منابع و تصمیمات سیاسی و اجتماعی است که این مشکلات را به وجود می‌آورد.

منابع

حفاظت دربردارنده هزینه است. حتی اگر یک کتاب در قفسه یک کتابخانه بدون استفاده بماند، منابعی برای آن صرف می‌شود. خود قفسه، ساختمانی که قفسه در آن قرار گرفته است و هزینه‌هایی که برای نگهداری و تعمیرات ساختمان باید پرداخت شود. در صورتی که کتاب‌ها استفاده شوند و یا نیاز به مرمت داشته باشند، منابع مالی بیشتری صرف می‌شود. در آرشیوها و دفاتر اسناد، حفاظت طولانی مدت مجموعه‌ها هدف اصلی سازمان است، البته در بیشتر کتابخانه‌ها، در بهترین حالت، این فقط نیاز بخش کوچکی از مجموعه‌هاست. به طور کلی مجموعه‌های خاص سهم بیشتری از منابع مالی کتابخانه را جذب می‌کنند، عاملی که باعث می‌شود نتوان جایگاه این مجموعه‌ها را در سازمان نادیده گرفت. در همه سازمان‌هایی که با بودجه عمومی اداره می‌شوند، سیاست تعیین مختصات بودجه کتابخانه وجود دارد، در کتابخانه‌های عمومی این سیاست روشن و مستقیم است. منابع مالی عمومی، ناگزیر، ابتدا برای جاهایی که نیاز بیشتری دارند، یعنی دانشجویان دانشگاه‌ها و کالج‌ها و استفاده‌های عمومی در کتابخانه‌های عمومی، به کار می‌رود. ناچاریم که منابع مالی را برای مجموعه‌های خاص، بنا به درخواست کاربران، تمایل به کنترل مخازن و فضاهای مطالعه، کارکنان متخصص آن‌ها و حفاظت فیزیکی، با نسبت‌های مناسب هر یک و با توجه به اولویت‌های مالی اختصاص دهیم. حتی در کتابخانه‌هایی که مجموعه‌های خاص محور اصلی مأموریت آن‌ها هستند، هزینه‌های بالای حفاظت مشکلی اساسی است که فقط با داشتن نیروی انسانی لازم با دانش تخصصی و حتی بدون انجام کار روی مجموعه‌ها و یا اسناد تک‌برگ حل نمی‌شود. بسیاری

از مجموعه‌های تاریخی در ساختمان‌های قدیمی جای داده شده‌اند که برخی از آن‌ها دارای ارزش تاریخی منحصربه‌فرد هستند. بنابراین، آن‌ها را فقط با روش‌های محدود می‌توان حفظ کرد و در نتیجه مشکلات جدیدی برای ایجاد شرایط مساعد نگهداری و استفاده، افزوده می‌شود. خارج کردن مجموعه‌ها از شکل تاریخی - با نادیده گرفتن هزینه‌های فراهم کردن ساختمان‌های جدید و یا منطبق با آن‌ها - خود می‌تواند به ارزش تاریخی آن‌ها صدمه بزند. این مسئله کاملاً آشکار است؛ برای مثال، مکان‌های کتابخانه‌های کشور، کلیساها و یا کالج‌هایی که مجموعه‌ها در آن‌ها تولید و در همان محل برای قرن‌ها نگهداری می‌شوند. حتی اگر پول بیشتری هم صرف شود، هیچ چیزی نمی‌تواند یک اتاق قرون وسطی یا دوره ویکتوریا را با مخزن کتاب که شرایط محیطی آن با ساختمانی که به این منظور ساخته و طراحی شده، قابل‌قیاس کند. گاهی اوقات تنها راه حفظ مجموعه‌ها و در دسترس گذاشتن آن‌ها، شکستن تسلسل تاریخی آن با یک ساختمان یا اتاق خاص و در نتیجه انتقال مجموعه‌ها به یک مخزن مناسب‌تر و شاید یک کتابخانه دیگر است. این عوامل تعیین می‌کنند که چه روش حفاظتی باید انتخاب شود.

مواد

مواد سازنده حامل‌های اطلاعاتی، اغلب بر ضد بقاء خود می‌جنگند. اگرچه، این ضدیت نباید تشدید شود. میلیون‌ها کتاب و دست‌نوشته در کتابخانه‌ها و آرشیوهای ما وجود دارد که قرن‌ها عمر کرده‌اند، اغلب در شرایطی که ما می‌دانیم به‌طور کلی غیرقابل‌قبول است. این منابع ممکن است متحمل آسیب‌هایی شده و در نتیجه قسمت‌های زیادی از آن‌ها از دست رفته باشد، ولی باین حال هنوز نجات داده نشده‌اند. این تنها یک مورد است؛ علاوه بر آن موادی که کتاب‌ها و اسناد از آن‌ها ساخته شده‌اند نیز قابلیت آن را دارند که مورد حمله آسیب‌ها قرار گیرند.

کاغذ، به‌خصوص، آسیب‌پذیر است. تا اواخر قرن هجدهم، کاغذ معمولاً از الیاف کتان و همیشه با دست ساخته می‌شد. ماده به‌دست‌آمده از لحاظ فیزیکی محکم و از لحاظ شیمیایی پایدار بوده و در استفاده‌های معمولی و شرایط عادی نگهداری، برای مدت‌های طولانی، بدون آسیب و یا با کمترین آسیب باقی می‌ماند. این درباره اکثر کاغذهایی که در طول قرن‌های نوزده و بیست ساخته شده‌اند، صادق نیست. به دلایل اقتصادی، سازندگان کاغذ، در جست‌وجوی مکانیزه کردن فرایند ساخت و برای کم کردن هزینه‌ها، به‌دنبال مواد خام آماده‌تر بودند. تولید کاغذهای تجاری در مقیاس بزرگ در حدود سال ۱۸۲۰م. در کارخانه‌هایی که مقادیر زیاد آب هم در فرایند ساخت و هم برای به‌کاراندازی ماشین‌ها استفاده می‌کردند، مکانیزه شد. بنابراین، این کارخانه‌ها در کنار جویبارها و رودخانه‌های با سرعت بالا قرار

می‌گرفتند و در نتیجه، خواص شیمیایی آب آن رودخانه‌ها - شامل ناخالصی‌ها، که خود عامل مخربی برای کاغذ است - روی خواص شیمیایی کاغذ تأثیر می‌گذاشت. وقتی متوجه خواص شیمیایی کاغذ شدند، ناخالصی‌های آسیب‌رسان باید جدا می‌شد، ولی این مسئله هزینه کاغذ را درست در زمانی که سعی در کاهش آن داشتند، افزایش می‌داد.

در عین حال وقتی فرایند ساخت مکانیزه شد، مواد جدید در کاغذ مورد استفاده قرار گرفت. گیاهان مختلف، نی و مواد فیبری دیگری در دهه‌های میانی قرن نوزدهم استفاده شد ولی در نهایت، این چوب بود که در شکل‌های مختلف به‌عنوان ماده اولیه ساخت کاغذ مصرف شد. در اصل، چوب فرآوری‌شده، ماده بسیار مناسبی برای ساختن کاغذ محکم و از لحاظ فیزیکی مقاوم است. ولی از حدود سال ۱۸۵۰ م. به بعد باعث بروز مشکل ناشی از ناخالصی‌های شیمیایی و به‌خصوص، محتوای اسیدی بالای چوب استفاده شده در ساخت کاغذ، برای یک قرن یا بیشتر شده است. این ناخالصی‌ها قابل‌جدا کردن هستند، ولی خواص شیمیایی تا اواسط قرن بیستم کاملاً درک نشده بود و کاغذی که از لحاظ شیمیایی پایدار باشد در مقیاس تجاری تا دهه ۱۹۶۰ م. ساخته نشد.

پیشینه فیزیکی و شیمیایی کاغذ در روند حفاظت در کتابخانه‌ها و آرشیوها نقش محوری دارد و گاهی اوقات مورد سوء تفاهم قرار گرفته است. ناپایداری برخی کاغذها به این معنی نیست که همه کتاب‌ها و اسناد اروپایی و آمریکایی که بین سال‌های ۱۸۵۰ م. و ۱۹۵۰ م. ساخته شده‌اند، می‌پوسند - هرچند که برخی از آن‌ها از بین رفته‌اند و بسیاری دیگر نیز از بین خواهند رفت - این بدین معنی است که یک خطر واقعی وجود دارد و بسیاری از آن‌ها حتی برای استفاده معمولی، خیلی شکننده هستند (حتی با شرایطی که در یک آرشیو یا کتابخانه پژوهشی کاملاً رعایت می‌شود)، لذا قبل از آنکه مقداری از محتوای اطلاعاتی را از دست بدهیم ناگزیر به دخالت هستیم و به این دلیل است که این اسناد و مجموعه‌ها در اولویت قرار دارند. برخی از این منابع می‌توانند مرمت شوند، برخی تثبیت شده و برخی فقط می‌توانند در فرایندی قرار گیرند که محتوای اطلاعاتی آن‌ها حفظ شود قبل از آنکه حامل آن اطلاعات در اثر استفاده آسیب ببیند. بزرگی این مشکل باعث شد راه‌حل‌های زیادی برای آن پیشنهاد شود، که شامل پیشرفت تجهیزات و روش‌های اسیدزدایی کاغذ در مقیاس صنعتی است و اسیدزدایی صنعتی نامیده می‌شود، اگرچه نه ماشین‌آلات و نه روش‌ها، هیچ‌کدام همیشه کاملاً موفقیت‌آمیز نبوده‌اند و در نتیجه نیاز به تبدیل شکل اسناد، به‌خصوص برای ریزفیلم ۳۵ میلی‌متری، مشکلاتی را در مدیریت حفاظت از جهات مختلف به وجود آورده است.

کاغذ تنها ماده آسیب‌پذیر نیست. ساختار بسیاری از نسخ قدیمی به راحتی آسیب می‌بیند. یک کتاب صحافی‌شده، اساساً یک وسیله مکانیکی است و مانند همه وسایل مکانیکی در اثر

حرکت قسمت‌های آن، بیشتر صدمه می‌بینند، در این حالت دو محوری که دو سطح جلد را به عطف کتاب متصل می‌سازد و دوخت و یا چسبی که جلد را به بدنه کتاب وصل می‌کند، از جمله قسمت‌های متحرک هستند. صحافی کتاب با مواد نامناسب و یا استفاده از مواد نامناسب (برای مثال: مقوایی که برای وزن کتاب خیلی سبک هستند و یا کیفیت بدِ نخِ دوخت)، باعث می‌شود که کتاب حتی فقط با قرار گرفتن در قفسه آسیب ببیند. صدمه‌دیدن کتاب‌هایی که با دقت کافی استفاده نشوند و یا زیاد مورد استفاده قرار گیرند، اجتناب‌ناپذیر است؛ حتی اگر مراقبت کافی هم صورت گیرد. البته می‌توان آن‌ها را مرمت و یا مجدداً صحافی کرد. ولی برخی از صحافی‌ها از لحاظ تاریخی مورد توجه هستند و یا در واقع کارهای هنری خاصی روی آن‌ها انجام شده و به راحتی نمی‌توان آن‌ها را جایگزین کرد. حفاظت و در برخی حالات مراقبت از صحافی کتاب یک بخش جدایی‌ناپذیر از کل فرایند حفاظت منابع در کتابخانه‌هاست.

برخی منابع سنتی ذخیره‌سازی اطلاعات در معرض آسیب و زوال قرار دارند؛ برای مثال این مسئله تقریباً برای همه منابع و قالب‌های تولیدشده از اواسط قرن نوزدهم وجود دارد. تمام عکس‌ها، از اولین عکس‌ها که بر پایه صفحات نقره و بخار جیوه گرفته می‌شد تا فیلم‌های خیلی جدید، به‌خاطر ماهیت مواد و فرایندهای شیمیایی که در تولید آن‌ها استفاده شده، در معرض آسیب ناشی از نور و هوا هستند. حفاظت منابع عکس یک فعالیت بسیار تخصصی است. برای کتابخانه‌ها و آرشیوها، توجه ویژه‌ای به اشکال مختلف نگاتیو و عکس‌های چاپ شده می‌شود. در طی یکصد و پنجاه سال که این هنر اختراع شده است، عکس‌ها با استفاده از مواد مختلف تولید می‌شوند. در بیشتر عکس‌های قرن نوزدهم، شیشه پایه مشترک بود و در واقع به عنوان یک پایه مستحکم (به شکل اسلایدهای فانوس دریایی) به نیمه دوم قرن بیستم رسید. برای کتابدار یا آرشیودار، صفحات شیشه نه تنها باعث مشکلات شیمیایی می‌شود، بلکه مشکلات فیزیکی نیز برای حفاظت، ذخیره‌سازی و استفاده ایمن ایجاد می‌کند. فیلم‌های انعطاف‌پذیر، مانند آن‌هایی که در حال حاضر عموماً استفاده می‌شود، از اواخر قرن نوزدهم به بعد رو به گسترش نهاد. برخی از فیلم‌های اولیه، به‌طور کاملاً آشکار، ناپایدار هستند، فیلم‌های با پایه نیترات که در اوایل و نیمه قرن بیستم رواج داشت، بسیار خطرناک هستند. حتی اگر از قابلیت احتراق خودبه‌خودی این فیلم‌ها صرف‌نظر کنیم (که البته فیلم نیترات این قابلیت را دارد)، ولی همچنان دارای قابلیت بسیاری برای آتش‌گیری هستند و برای ذخیره‌سازی آن‌ها باید این مسئله مورد نظر قرار گیرد.

عکس‌های کاغذی، مانند آن‌هایی که روی شیشه یا سلولوئید قرار دارند، نیز مشکل دوگانه دیگری را از لحاظ حفاظت شیمیایی و فیزیکی دربردارد. به‌صورت شیمیایی، موضوع شبیه به مشکل فیلم‌هاست که خطر اصلی، قرار گرفتن در معرض نور است که باعث کم‌رنگ شدن

تصاویر و تغییر رنگ‌ها می‌شود. به‌صورت فیزیکی، کاغذ عکاسی، در معرض تمام خطراتی که کاغذهای دیگر را تهدید می‌کند، قرار دارد، با این تفاوت که پیچیدگی‌های بیشتری که ناشی از ویژگی‌های شیمیایی آن است هم به آن اضافه می‌شود. برای آرشیوداران و کتابداران، بارزترین -ولی نه‌ارزان‌ترین- راه‌حل برای برخورد با این مشکل، اطمینان از آن است که کاربران به‌طور کلی، در حالت عادی، به عکس‌های اصل دسترسی نداشته باشند. کپی‌ها -چه عکس و یا رقمی- کمتر آسیب‌پذیر هستند و در هر حالتی می‌توانند جایگزین شوند. کار ایده‌آل تولید یک نگاتیو کپی است که تمام کپی‌های بعدی از آن تهیه شوند، به‌طوری‌که نسخه اصلی در کمترین حد ممکن استفاده شود. این راه‌برد می‌تواند برای هر حامل عکس به‌کار رود و وقتی که عکس‌ها منحصربه‌فرد هستند و یا از اهمیت آرشیوی استثنایی برخوردار هستند، به‌عنوان یک اصل موردتوجه قرار دارد.

برخی از منابع از نوع عکس، مخصوص استفاده در کتابخانه و آرشیو تهیه شده‌اند. استفاده از چنین ریزفیلم‌هایی (که به‌طور نمونه رول‌های فیلم ۳۵ میلی‌متری هستند) برای تهیه کپی از منابع نادر و یا آسیب‌پذیر در دهه ۱۹۳۰ آغاز شد و پس از جنگ جهانی دوم فراگیر شد. شکل‌های دیگر، برخی بر پایه فیلم (مانند ریزفیش) و برخی بر پایه کاغذ (مانند میکروکارد) نیز رواج یافتند، که هریک تجهیزات خاصی برای خواندن نیاز داشتند. منابع عکسی که فقط می‌توانند با تجهیزات خاص دیده شوند، مسائل جدیدی را برای کتابداران و آرشیوداران به‌وجود آوردند. دستگاه ممکن است یک پروژکتور پخش فیلم، یک دستگاه دیدن اسلاید و یا یکی از دستگاه‌های خاص برای عکاسی میکروسکوپی باشد. در هر حالت، دستگاه باید به‌صورت مناسب نگهداری و استفاده شود، در غیراین‌صورت آسیب غیرقابل‌جبرانی به‌وجود خواهد آمد. همین مسئله با دلایل دیگری، برای کلیه حامل‌های مورد استفاده برای ذخیره‌سازی صدا صادق است. برخی مانند، لوح‌های شلاک به‌سادگی به‌صورت فیزیکی آسیب می‌بینند، بقیه در برابر ضبط مغناطیسی که روی آن حک شده ناپایدار هستند. همه آن‌ها نیازمند تجهیزات خاص برای استفاده هستند و استفاده زیاد از آن‌ها خسارات اجتناب‌ناپذیری را به‌همراه دارد، همان‌طور که در مورد لوح‌های وینیل نیز این اتفاق می‌افتد.

حامل‌های رقمی نیز مشکلات زیادی دارند. گذشته از انتخاب مواد رقمی برای حفاظت، نگهداری آن‌ها در یک شرایط مناسب و قابل استفاده یک وظیفه مهم است. همان‌طور که درباره عکس‌ها و حامل‌های ضبط صدا گفته شد، ما باید هم حامل و هم محتوا را در نظر داشته باشیم. در مقام مقایسه ممکن است حامل پایدار باشد ولی محتوای رقمی از مقاومت کمتری برخوردار است، و با این واقعیت که، آسیب‌ها غیرقابل دیدن هستند و فقط وقتی آشکار می‌شوند که داده‌ها جست‌وجو شوند، موضوع بغرنج‌تر می‌شود. برای جلوگیری از این مسئله،

تهیه نسخه‌های جدید به صورت دوره‌ای از محتوای حامل‌های رقیمی به عنوان روشی برای حفاظت طولانی مدت پذیرفته شده است، البته این روش هزینه بر است. ولی تهیه نسخه جدید، فقط وقتی راهبردی رضایت بخش است که سخت افزار و نرم افزار مورد نیاز برای خواندن پرونده‌ها، قابل کاربرد باقی بماند. با سیر تکامل سریع در هر دو این‌ها در طول بیست سال آخر قرن بیستم، بسیاری از داده‌های رقیمی قبلاً غیر قابل دسترسی شده‌اند. اگر چه، با بالا رفتن آگاهی در مورد این مشکل، احتمالاً در آینده نزدیک، این مشکل تا حدی از بین خواهد رفت و نو کردن حامل‌ها، یک راه حل حفاظتی مطمئن باقی خواهد ماند. به نظر می‌رسد، حامل جایگزین باید داده‌های رقیمی را با انتقال به قالب مناسب، به شکلی که با سخت افزار و نرم افزارهای روز مطابقت داشته باشد، حفظ کند. این فرایند که با نام مهاجرت شناخته می‌شود، به صورت روزافزون به عنوان یک شیوه قدرتمند، مورد توجه قرار داشته و ادامه خواهد یافت و ممکن است هیچ وقت به کلی حل نشود.

برای بسیاری از حامل‌های از نوع عکس، و برای همه حامل‌های رقیمی و شنیداری، تجهیزات قابل استفاده و کارا برای مشاهده، پخش و تسهیل دسترسی به آن‌ها ضروری است. در عمل این مسئله می‌تواند تهدیدی برای تبدیل کتابخانه‌ها و آرشیوها به موزه‌های در حال کار باشد، و در واقع برخی از متخصصان آرشیوهای صدا و فیلم این بی نظمی و شکست را پذیرفته‌اند. اگر چه، برای استفاده با قاعده، انتقال اطلاعات حامل‌های قدیمی به حامل‌های استاندارد جدید و استفاده از تجهیزات جدید به عنوان یک هدف ایده‌آل و به عنوان تنها راه حل ممکن برای قابل کاربرد ساختن منابع تاریخی مورد توجه است. موضوعی که در تبدیل آن مطرح است درباره کیفیت نسخه‌های سری دوم و سوم و البته ماندگاری حامل‌هایی که منابع به آن منتقل شده، می‌باشد.

آسیب ناشی از استفاده

حتی مناسب ترین و با دقت ترین استفاده از منابع کتابخانه و آرشیو، باعث آسیب می‌شود. یک کتاب بدون آنکه از قفسه برداشته شود و باز شود، نمی‌تواند خوانده شود و در نتیجه به صحافی آن فشاری وارد می‌شود. اسناد به صورت پیوسته در معرض تأثیرات شیمیایی و فیزیکی هستند، این تأثیرات می‌توانند به حداقل مقدار ممکن برسند، ولی هیچ گاه حذف نمی‌شوند و بنابراین در طولانی مدت، اثرات تخریبی خواهند داشت. اگر بخواهیم یک نتیجه منطقی از این بحث بگیریم - به صورت کلی و به عنوان یک حقیقت غیر قابل انکار - باید رویکردی منطقی اتخاذ می‌کردیم و منابعی که ماهیت وجودی آن‌ها برای خواندن است، را برای استفاده ممنوع می‌کردیم. در عمل، کتابداران و آرشیوداران باید قبول کنند که استفاده از منابع، باعث مقداری

آسیب می‌شود ولی باید سعی کرد که این پیامدها را کاهش داد.

بزرگترین عامل آسیب، استفاده و لمس اسناد با دست است، این مسئله تا حدی قابل کنترل است. مطمئناً در مجموعه‌های پژوهشی که اهمیت نگهداری طولانی مدت دارند، کارکنان آموزش دیده و نظارت مناسب برای استفاده خوانندگان از آن می‌تواند مشکل را تا حدی کم کند. اتاق‌های مطالعه باید به صورت مناسب تجهیز شود (برای مثال: با میزهای بزرگ و تکیه‌گاه‌های مناسب برای کتاب و یا میز مخصوص قرائت کتاب) تا اطمینان حاصل شود که منبع در معرض خطراتی که دارای راه حل است، قرار نمی‌گیرد. البته مشکل، در کتابخانه‌هایی که منابع و مجموعه‌هایشان را امانت می‌دهند بزرگتر است، ولی با قبول این واقعیت که بسیاری از کتاب‌ها در این کتابخانه‌ها، برای حفاظت طولانی مدت نگهداری نمی‌شوند، مقداری کمتر می‌شود. در مورد این نوع کتاب‌ها فقط لازم است که آن‌ها در طول مدت عمرشان قابل استفاده باشند و این کار با دخالت در عوامل فیزیکی (مقاوم سازی جلد، صحافی مجدد) و گوشزد به استفاده کنندگان و ممنوعیت برخی از استفاده‌های نامناسب و خطاهای فاحش، حاصل خواهد شد.

آسیب، حتی وقتی مواد در دسترس نیستند و یا فقط به صورت موردی و تخصصی استفاده می‌شوند، نیز به وجود می‌آید. برای مثال وقتی اسناد به نمایش گذاشته می‌شوند، همان طور که در بسیاری از کتابخانه‌ها و آرشیوها این کار انجام می‌شود، شرایط محل نمایش (دما، رطوبت، نور) می‌تواند صدماتی به منابع وارد آورد. وقتی یک کتاب به مدت چند هفته و یا چند ماه از یک صفحه خاص به صورت باز به نمایش درمی‌آید، پس از پایان مدت به وضوح دیده می‌شود که به سختی بسته می‌شود، بنابراین، ورق زدن متناوب صفحات، یک شرط (و هزینه) لازم برای نمایش کتاب‌های مهم است. به جز ممنوعیت‌های واضح و آشکار نظیر عدم استفاده از چسب در اتصال منابع به نمایش گذاشته شده، معمولاً لازم است تکیه‌گاه‌های خاصی نیز برای کتاب تهیه شود که از نمایش ایمن و مؤثر آن، مطمئن شویم.

آسیب‌های اتفاقی و عمدی

صدمه ناشی از استفاده، تقریباً اجتناب‌ناپذیر است. آسیب‌های اتفاقی نیز احتمالاً ناگزیر به وجود می‌آید، هر چند می‌توان احتیاط کرد و اگر اقدامات مناسبی در ذخیره سازی و نگهداری صورت پذیرد، منابعی که دارای اهمیت زیادی هستند، حفظ می‌شوند. اگرچه برخی حوادث - که شرکت‌های بیمه آن‌ها را عمل خدا می‌نامند - هیچ‌گاه قابل پیش‌گیری نیستند. البته، باید احتیاط انجام شود. ساختمان‌ها باید به خوبی نگهداری و تعمیر شوند تا محتویات خود را در برابر عوامل مختلف حفاظت کنند و سامانه‌های مؤثر و مناسبی برای اعلام و اطفاء حریق داشته باشند.

لازم است کتابخانه‌ها و آرشیوها از خطرات حوادث طبیعی که می‌تواند بر ساختمان تأثیر داشته باشد، نظیر نزدیکی به رودخانه‌ای که امکان طغیان دارد، میزان شیوع زلزله در منطقه و غیره، آگاه باشند. یک کتابخانه و آرشیو که خوب مدیریت می‌شود، سیاست‌هایی دارد که هم بتواند از برخی حوادث جلوگیری کند و هم بتواند عواقب ناشی از بروز حوادث را مدیریت کند. در واقع، آمادگی در برابر حوادث و مدیریت آن موضوعی مستقل است ولی از مدیریت حفاظت جدایی‌ناپذیر است.

در تجزیه و تحلیل نهایی، بهتر است احتیاط‌هایی در برابر حوادث اتفاقی انجام شود و روش‌هایی برای کم کردن و تخفیف اثرات آن در پیش گرفته شود. صدمات عمدی، گروه دیگری از مشکلات را نشان می‌دهد. شاید، شایع‌ترین شکل آن، علامت‌گذاری در کتاب‌ها و اسناد توسط کاربران است. هرچند، این کار همیشه غلط است، ولی گاهی اوقات از روی عناد انجام می‌شود، و معمول‌ترین شکل آن علامت‌گذاری متون توسط دانشجویان است. کندن یک مقاله خاص از یک نشریه عمل شایع دیگر است، این کار سزاوار سرزنش بیشتری است، زیرا باعث صدمات ماندگار و غیرقابل‌بازگشت می‌شود. اعمال خرابکارانه، ممکن است به طرق مختلف اتفاق بیفتد. خسارت ناشی از نوشتن با مداد تا تخریب کامل یک کتابخانه با آتش زدن آن، خیلی متفاوت است ولی برای مقابله با هر دو آن‌ها باید احتیاطات لازم انجام شود. خسارت توطئه‌آمیزتر و اجتناب‌ناپذیرتر، صدمات ناشی از جنگ است. در طول تاریخ، بسیاری از کتاب‌ها و اسناد در زمان جنگ نابود شده‌اند، اگرچه در قرن بیستم و به‌خصوص با گسترش بمب‌های هوایی قدم‌های مؤثری برای حفظ آثار فرهنگی برداشته شده است. به‌نظر می‌رسد این مشکل در نیمه دوم قرن بیستم تقلیل یافته و به جنوب شرق و غرب آسیا و آفریقا محدود شده است. اگرچه در دهه ۱۹۹۰ جنگ‌های مخربی در سرزمین‌های اصلی اروپا و غرب و مرکز آسیا اتفاق افتاد و به کتابخانه‌ها و آرشیوهای زیادی در بالکان و با درجه کمتری در اتحاد جماهیر شوروی صدمه رساند و یا آن‌ها را نابود کرد. البته اعمال تروریستی هم می‌تواند به همین میزان مخرب باشد.

گاهی اوقات تخریب میراث اسنادی، ساختمان‌ها و اشیاء که در اصطلاح نظامی «خسارت غنائم» نامیده می‌شود، اثرات جانبی ناخواسته جنگ است ولی بعضی مواقع عمدی است. زیرا میراث معرف هویت یک ایالت و یا یک ملت است؛ تخریب و هتک حرمت آن به‌نظر می‌رسد به منزله قسمتی از فرایندی است که برای مطیع کردن و یا حتی حذف یک ملت باشد. این به‌خصوص حالتی است که در جنگ‌های بالکان در نیمه دهه ۱۹۹۰ روی داد و شاید در هیچ‌جای دنیا اتفاق نیفتاد و یکی از اعمال ناخوشایند درباره میراث فرهنگی مهم ماست.

سیاست‌های حفاظت

در برابر این پیشینه فرهنگی، کتابخانه‌ها و آرشیوها باید برای حفاظت آثار هنری و محتویات اطلاعاتی آن، ملاحظات فیزیکی، تخصصی و حتی سیاسی را گسترش دهند. چنین سیاستی "ipso facto" است و محصولی از سازمانی است که آن را توسعه می‌دهد و بازتابی از تاریخ آن، مالکیت و وظایف آن، و درعین حال منابع مالی و انسانی است و ماهیت ساختمان‌هایی که منابع در آن قرار دارند و مکان و شرایط محلی می‌باشد که ساختمان‌ها در آن واقع شده‌اند. با این حال، چند اصل کلی وجود دارد که زمینه سیاست‌های حفاظت را فراهم می‌کند و می‌تواند مفاهیم گسترده‌تری را برای توسعه و اجرای آن‌ها پیشنهاد کند.

اشیاء و راهبردها

یک سیاست حفاظتی معنادار بر پایه فعالیت در جهت اشیاء، کاملاً مشخص و شناخته شده بوده و هم در داخل سازمان و هم بین سازمان‌های مختلف و اشخاص اداره کننده یا مالکان، مانند بالاترین مقام دانشگاه یا دولت محلی، مورد توافق است. سه هدف کلیدی که باید تعریف شوند عبارتند از:

- مأموریت سازمانی؛
- شرایط ذخیره سازی، دسترسی و استفاده؛
- انتخاب و حفاظت منابع.

اولین مورد، هدف سازمانی، اساس بقیه موارد است. مفهوم آن قبلاً بحث شده است، از لحاظ ماهیت، مأموریت سازمان تعیین می‌کند که سازمان در جست و جوی چه چیزی برای حفاظت است، و در چه شکلی و به چه منظوری. شرایط ذخیره سازی، دسترسی و استفاده موارد حیاتی حساسی هستند. آن‌ها با این موضوع‌ها سروکار دارند که آیا منابع موجود در مخازن در دسترس استفاده کنندگان قرار بگیرند و یا فقط کارکنان به آن دسترسی داشته باشند، کجا و تحت چه شرایطی، منابع می‌توانند مورد بازدید قرار گیرند، از آن‌ها استفاده شود، خوانده شوند، کپی شوند و یا به امانت داده شوند و -بالاتر از همه- چه کسی حق دسترسی به سازمان و برخی از مجموعه‌های آن را دارد. هدف سوم به خود منابع مربوط می‌شود. اصولی که منابع بر اساس آن برای کتابخانه و آرشیو انتخاب می‌شوند، و اراده حفاظت طولانی مدت آن‌ها (هر شکل و قالبی ممکن است انتخاب شود)، تعیین می‌کند که در نهایت چه اقداماتی باید برای آن‌ها انجام شود، نظیر ذخیره سازی و استفاده و سیاست‌های تبدیل شکل و فنون دیگر حفاظت محتوای اطلاعاتی.

برای رسیدن به این اهداف کلیدی، چند راهبرد برای پوشش دامنه وسیعی از فعالیت‌ها

توسعه یافته است، ولی همه آن برای هر سازمان و یا حتی در کل یک سازمان در بخش‌های مربوط به هم، مناسب نیست. راهبردهای مختلفی وجود دارد که با ترکیب مناسب، می‌توانند یک نیروی محرکه قوی برای حفاظت منابع بر اساس اهداف کلی سازمان باشد، این راهبردها شامل موارد زیر است:

- ایجاد و حفظ شرایط مناسب ذخیره‌سازی؛
- کنترل میزان و نحوه استفاده از منابع؛
- سیاست‌هایی برای مشخص کردن منابعی که تمایل به حفاظت طولانی مدت آن‌ها داریم؛
- دستورالعمل‌های تأییدشده برای مرمت منابع آسیب‌دیده؛
- شناسایی فنون مناسب برای اطمینان از طولانی‌تر شدن عمر منابع، قبل از آنکه آسیب ببینند؛
- توسعه برنامه‌های تولید جایگزین برای منابع اصل از طریق تبدیل شکل (قالب)؛
- توسعه سیاست‌ها و دستورالعمل‌هایی برای فراهم آوردن امنیت مجموعه‌ها، برای پیش‌گیری، آمادگی، عکس‌العمل در برابر حوادث و بازسازی پس از آن؛
- شناسایی راه‌های مشارکت با سازمان‌های دیگر و برنامه‌های مشترک در سطح منطقه، بخش، در سطح ملی و بین‌المللی؛
- شناسایی منابع مورد نیاز و منابع موجود مالی و تخصصی برای اجرای این راهبردها.

اینکه کدام بخش‌ها از این فهرست طولانی و پیچیده (که بازهم می‌تواند ادامه داشته باشد) برای یک کتابخانه یا آرشیو خاص مناسب است، بنا به هدف آن سازمان تعیین می‌شود. برای مثال در مجموعه‌هایی که در یک کتابخانه عمومی به امانت داده می‌شوند، سیاست‌هایی که مربوط به مقاوم‌سازی کتاب‌هایی که جلد کاغذی دارند و یا برای صحافی مجدد کتاب‌های مرجع سنگین می‌شود، مسلماً از اهمیت بیشتری نسبت به، برای مثال، تلاش برای ایجاد شرایط محیطی مناسب برای کتاب‌ها در یکی از شعب کتابخانه مرکزی است. به عبارت دیگر، سیاست‌ها باید به صورتی توسعه داده شوند که اهداف واقعی و معنادار را دنبال کنند. هیچ سیاستی وجود ندارد که برای همه مسائل صدق کند و البته کوشش برای توسعه چنین راه‌حلی در گذشته - و احتمالاً زمان حال - مانعی است که باعث می‌شود برخی از کتابداران نتوانند خدمات بهتری را به کاربران ارائه کنند. برای بسیاری از راه‌حل‌هایی که در این فهرست پیشنهاد شده است، استانداردهایی تدوین شده است (برای مثال: استاندارد شرایط محیطی ذخیره‌سازی کاغذ، فیلم عکاسی) اگرچه، اغلب مقداری اختلاف نظر در بین متخصصان در مورد بهترین شرایط و جزئیات آن وجود دارد، ولی استانداردهای بین‌المللی در جهت توافق بین همه

نظرهاست. برای بقیه موارد، دامنه انتخاب وسیع و گاهی اوقات گیج کننده است. یک کتابدار و یا آرشیودار باید در این موارد توصیه های تخصصی ارائه کند، مانند روش ها و مدل های مختلف صحافی مناسب، مرمت اسناد آسیب دیده (به خصوص آن هایی که از اهمیت تاریخی برخوردار هستند) و یا مناسب بودن و روش های تبدیل شکل (قالب) با عکاسی و یا رقمی سازی.

سیاست حفاظت

از برخی جهات، تمام سیاست های حفاظت با هم فرق می کنند، ولی از بعضی لحاظ نیز با هم یکسان هستند. هر سیاست حفاظتی، مانند سایر سیاست ها، یک محدوده را پوشش می دهد، ولی ممکن است هریک اهداف مختلفی داشته باشند، مسیرهای مختلفی را طی کنند و نتایج متفاوتی را حاصل کنند. اگرچه، مهم است که محدوده های مشترک تعیین شوند.

هر سند سیاست حفاظتی معناداری، باید بر اساس درک درست سه هدف پیشنهاد شده در بخش قبلی باشد. هر صورت جلسه سیاستی باید دامنه، محتوا و راهبردهای مشخص داشته باشد. از طرف دیگر، اگرچه، سیاست باید نوع اجرا را مشخص سازد، و در این سطح، تفاوت های زیادی بین سازمان های مختلف که حتی در یک بخش فعالیت دارند، وجود دارد. دستورالعمل های کلی در مورد محتوای سیاست های حفاظتی در استفاده واقعی وجود دارد، ولی کاربرد آن ها در شرایط خاص، بنا به ضرورت و به درستی باید انتخاب شود. در واقع، هرچه بیشتر سعی شود که این سیاست ها همه جنبه های این حوزه را پوشش دهد - که بهترین آن ها این گونه است - احتمال بیشتری وجود دارد که ارتباط مستقیم هر جنبه خاص از دستورالعمل، از یک سازمان به سازمان دیگر متفاوت باشد. دو کتاب منتشر شده در این مورد که از ارزش خاصی برخوردار هستند عبارتند از:

- بلوک های ساختمان در سیاست حفاظت^۱، منتشر شده توسط دفتر حفاظتی ملی در کتابخانه بریتانیا، لندن، در ۲۰۰۱. این کتاب در ۱۹۹۱ توسط پروفیسور میرجام فوت^۲ برای یک دوره تابستانی مدیریت حفاظت که در همان سال در دفتر اسناد عمومی در لندن در دست کار بود، نوشته شده است.
- اصول مراقبت و استفاده از مواد کتابخانه ای^۳، که توسط مرکز برنامه حفاظت و نگهداری ایفلا، بر اساس کتابخانه ملی فرانسه در ۱۹۹۸ منتشر شد. البته استانداردها و توصیه های مهم و بحث های تحلیلی زیادی درباره موضوع های سیاست گذاری وجود دارد که بسیاری از آن ها توسط گراهام متیوز^۴ مورد بحث قرار گرفته است.

1. Building Blocks for a Preservation Policy
2. Mirjam Foot
3. Principles for the Care and Handling of Library materials
4. Graham Matthews

نتیجه‌گیری:

موضوع حفاظت در کتابخانه‌ها و آرشیوها در حال رشد است و در حافظه زنده، به فعالیت‌های سنتی صحافی و مرمت کاغذ برمی‌گردد؛ حتی در سازمان‌های محدود که این کار همیشه انجام می‌شده است، معمولاً به صورت یک فعالیت محرمانه دیده شده است. بنا به دلایلی (تاریخ انکار می‌کند) این موقعیت در ایالات متحده در اوایل دهه ۱۹۷۰ و در بریتانیا و کمی بعد در بقیه اروپا، شروع به تغییر کرده است، به طوری که مسئله جدیدی بروز کرد که از آن با عنوان «بحران» نام برده می‌شود. اینکه دقیقاً چقدر این بحران، حیاتی و حساس بود، خود در سال‌های اخیر مورد چالش بوده است، ولی آگاهی و توجه خاصی به کتابداران و آرشیودار و نیاز به تجدیدنظر به کل موضوع وجود داشت. روش‌های جدیدی نه تنها برای حفاظت فیزیکی منابع (مانند اسیدزدایی حجمی)، بلکه برای مدیریت حفاظت (مانند نرم‌افزار برای تسهیل بررسی مجموعه‌ها) بیرون آمد. دستور جلسات مشارکتی بین‌المللی و ملی تدوین شد و این مسئله که میراث به مرزهای ملی و بخشی محدود نمی‌شود، به رسمیت شناخته شد. در بین هر دو حرفه کتابخانه و آرشیو و -شاید مهم‌تر- در بین بدنه عمومی و خصوصی تأمین بودجه آن‌ها، شناخت روبه‌رشد و درستی از نیاز به سرمایه‌گذاری بیشتر در زمینه زمان و پول، هم در تحقیقات و هم در اجرا، در حوزه حفاظت وجود داشته است.

یک توافق جدید در جامعه متخصصان در این باره که چرا سیاست‌های حفاظتی مهم هستند، و آن‌ها کوشش می‌کنند به چه چیزی دست یابند، پدیدار شده است و در بیشتر مطبوعات منعکس شده است و جهش از سطح رویکرد سنتی به روش اسنادی در سیاست‌های توسعه و اجرا در سطح سازمانی و برتر از آن کاملاً مشهود است. همچنین شناختی از مشکلات مشترک و بنابراین تمایل بین بخش‌ها، که در گذشته به راحتی با هم متحد نمی‌شدند، به وجود آمده است. این تنها مسئله بین کتابخانه‌ها و آرشیوها نیست، بلکه به صورت روزافزون بین سازمان‌های میراث‌مستند از یک سو و از سوی دیگر سازمان‌های دیگر میراث منابع -به خصوص موزه‌ها و ساختمان‌های تاریخی- نیز بروز کرده است.

در طی سه دهه که این پیشرفت‌ها حاصل شده است، تغییرات بسیار زیادی در همه جنبه‌های دنیای اطلاعات به وجود آمده که باعث بروز مشکلات جدیدی برای مدیران حفاظت -به خصوص در کاربرد اسناد رقمی، اشیاء و اسناد آرشیوی- شده ولی موقعیت‌های جدیدی را نیز به وجود آورده است. اگر رقمی‌سازی، خود یک سازوکار کاملاً رضایت‌بخش برای حفاظت طولانی‌مدت اطلاعات نیست، ولی روش بسیار مهمی برای دسترسی دادن به اطلاعات -شامل اطلاعاتی که در اصل در شکل سنتی منتشر شده‌اند- در مقیاس بی‌سابقه است. آرشیوداران و کتابداران خود را فقط محدود به مسائل قبلی درباره مواد جدید نکرده‌اند، بلکه نیاز دارند که

تحقیقات بیشتری دربارهٔ انواع جدید داده، تنظیم و بیان کنند. در حوزه‌ای که به‌صورت تاریخی با جنس مواد مورد استفاده برای ذخیره‌سازی اطلاعات سروکار داشت، این مسئله باعث تغییر جهت کاملاً مشهودی در فعالیت‌های تخصصی شد. آدرین مایر^۱ این موارد و موارد دیگری در شناسایی موضوعاتی که ما برای مدیریت طولانی‌مدت میراث خود با آن مواجه هستیم، را کند و کاو می‌کند و آن «تولید رقمی» در کنار تبدیل اشکال قدیمی حامل‌های آنالوگ به رقمی است.

پیشرفت‌های علمی دیگر، تأثیر به‌سزایی بر روی حفاظت منابع تاریخی داشته است. دانش و درک ما از حامل‌های فیزیکی اطلاعات نظیر کاغذ، فیلم، نوار مغناطیسی و غیره، به‌طور پیوسته در حال تکمیل و افزایش است و مفهوم حفاظت و نگهداری هم برای اسناد و هم مجموعه‌ها همچنان در حال بررسی است. این مسئله با مثال‌هایی توسط رنه تیگلر^۲ و دیتريش شولر^۳ به‌ترتیب دربارهٔ کاغذ و حامل‌های ضبط‌صدا بحث شده است. همچنین دکتر شولر، به ما یادآوری می‌کند که نتیجهٔ دیگر اطلاعات، حل شدن مرزهای سنتی بین شکل‌ها و حامل‌های مختلف است. صدای رقمی - و برای وضوح عکاسی و ویدئویی رقمی - از نظر نوع فناوری با شکل‌های دیگر داده‌های رقمی یکسان است و همان مقدار شایستگی و عدم شایستگی را دارد و به همان میزان مشکلات بازیابی و مدیریت طولانی‌مدت را به‌همراه دارد. جنبه‌های عملی حفاظت داده‌های رقمی که توسط مجلس برمر - لامان^۴ و جانی استنوال^۵ بیان شده است، تعدادی از نمونه‌های خاص را دربارهٔ موضوعات عمومی نشان می‌دهد و پیشنهاداتی دربارهٔ خط‌مشی‌های جالب‌توجه در پیشرفت‌های آینده مطرح می‌کند.

اینکه آینده، نامطمئن و هیجان‌انگیز است، در مقالهٔ ماری - ترزا وارمالوف^۶ بیان شده است. در میان بحث رقمی، ما نباید فراموش کنیم که مشکلاتی را به ارث برده‌ایم که همچنان ما را احاطه کرده است. بیشتر قسمت‌های کتابخانه‌ها و آرشیوها در آینده‌ای قابل پیش‌بینی، سازمان‌هایی خواهند بود که وظیفهٔ ذخیره‌سازی و استفاده از کاغذ و سایر مواد سنتی ذخیره‌سازی اطلاعات را دارند. این حقیقت که ما چقدر از نجات این مواد اطمینان خواهیم یافت، مشکلات ما را حل نخواهد کرد و فقط وظیفهٔ بزرگتری را برای انجام، به ما تحمیل می‌کند.

1. Adrienne Muir
2. Rene Teygeler
3. Dietrich Schüller
4. Majlis Bremer-Laamanen
5. Jani Stenvall
6. Mari-Thérèse Varmaloff

نقش سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی در حفاظت از مکتوبات بشری در سوریه و بررسی ضرورت تشکیل اتحادیه کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی اسلامی در جهان

دکتر علی صادق‌زاده وایقان، نفیسه سنجی و وحید توسلی

چکیده:

نسخه‌های خطی مهم‌ترین میراث مکتوب بشر در جهان هستند که از ابعاد مختلف علمی، هنری، فرهنگی و مادی حائز اهمیت‌اند. نسخه‌های خطی اسلامی بیشترین فراوانی را در جهان داشته و مهم‌ترین سنجه ارزیابی فرهنگ و تمدن اسلامی به حساب می‌آیند. نسخه‌های خطی از غارت و تهاجم طبیعی و غیرطبیعی در امان نیستند و نیازمند مراقبت و حفاظت ویژه‌ای هستند. در یک دهه اخیر چند کشور مهم اسلامی که از لحاظ نسخه‌های خطی جزو کشورهای مهم جهان هستند با درگیری و جنگ‌های داخلی مواجه هستند که سوریه نیز یکی از آن‌هاست. در بیش از پنجاه کتابخانه سوریه نسخ خطی فهرست‌شده گزارش شده که کتابخانه ملی آن با حدود بیست‌هزار نسخه رتبه اول را دارد. بسیاری از آثار و بناهای تاریخی، موزه‌ها و کتابخانه‌های سوریه توسط شورشیان ویران شد و نسخه‌های خطی نفیس موجود در این اماکن نابود و یا غارت شد و به کشورهای دیگر فروخته شد. یونسکو به‌عنوان مهم‌ترین سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی به پیامی اکتفا کرد و فدراسیون بین‌المللی انجمن‌ها و مؤسسات کتابداری (ایفلا) نیز تاکنون کاری انجام نداده است. با توجه به ظرفیت‌های متعدد و بالای نسخ خطی اسلامی در سطح کتابخانه‌های جهان، تشکیل یک نهاد بین‌المللی، همانند ایفلا، کاملیس و یا ایفلا با عضویت کتابخانه‌های کشورهایی که دارای نسخ خطی اسلامی هستند، برای حفظ و حراست از نسخه‌های خطی اسلامی که در معرض خطر و نابودی هستند، پیشنهاد شده است.

کلیدواژه‌ها

نسخه‌های خطی، سوریه، سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی، اتحادیه کتابخانه‌های نسخه‌های خطی اسلامی.

نقش سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی در حفاظت از مکتوبات بشری در سوریه و بررسی ضرورت تشکیل اتحادیه کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی اسلامی در جهان

دکتر علی صادق‌زاده وایقان^۱، نفیسه سنجی^۲ و وحید توسلی^۳

مقدمه:

نسخه‌های خطی، میراث مکتوب بشر از ابتدا تا زمان رواج صنعت چاپ است. این نسخه‌ها علاوه بر اینکه به دلیل قدمت و ویژگی‌های هنری ارزشمندند، به علت محتوا و مطالب هم که معرف اندیشه و تلاش فکری و علمی نیاکان است، پراچند. در میان این نسخه‌ها، کتاب‌های خطی اسلامی که عمدتاً به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی هستند به‌طور خاص می‌درخشند و از اسناد مهم فرهنگ و تمدن ملل اسلامی به‌شمار می‌آیند. مسلمانان باید از آن‌ها به‌طور شایسته بهره‌برداری کنند و جامعه بشری نیز از معارف ارزشمند این کتاب‌ها بی‌نیاز نیست (کسائی، ۱۳۸۳، ص ۱۳۶). پس تردیدی نیست که دوازده قرن (قرون ۱-۱۲ق.) از تولیدات علمی دوره اسلامی را «نسخه‌های خطی» نمایندگی کرده‌اند (متقی، ۱۳۹۲). کسائی (۱۳۸۳، ص ۱۳۹) در تحقیقی تحت عنوان: «نسخه‌های خطی اسلامی در جهان» تعداد نسخه‌های خطی اسلامی را در جهان ۱/۵۷۱/۰۹۵ ذکر کرده که در ۱۰۵ کشور نگهداری می‌شوند. حدود دو سوم (یک میلیون) از این نسخه‌های خطی اسلامی در نه کشور ترکیه، ایران، هند، مصر، عراق، پاکستان، عربستان، انگلستان و ازبکستان قرار دارد. تعداد ۹۲۲/۰۷۳ (۵۸ درصد) نسخه‌ها از نظر زبان مشخص شده‌اند. نزدیک به ۷۰ درصد عربی، بیش از ۱۸ درصد فارسی، ۱۰ درصد ترکی و حدود دو درصد به زبان‌های دیگر است.

نگارندگان این مقاله بر اساس مطالعات خویش معتقدند تعداد نسخه‌های خطی اسلامی در

۱. کارشناس سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و مدرس دانشگاه امام رضا (ع)؛ Sadeghzadeh3832@yahoo.com.

۲. کارشناسی‌ارشد ایران‌شناسی، گرایش اصول نسخه‌شناسی، دانشگاه امام رضا (ع)؛ nafiseh.sanji@gmail.com.

۳. کارشناسی‌ارشد ایران‌شناسی، گرایش اصول نسخه‌شناسی، دانشگاه امام رضا (ع)؛ sartoranj@gmail.com.

جهان بیشتر از این تعداد بوده و هست، زیرا خیلی از مجموعه‌ها شناسایی نشده و یا فهرست آن‌ها تاکنون منتشر نشده است. همچنین منابع و میراث اسلامی کشورهای اسلامی در طول سده‌ها، به دلایل گوناگون مورد دستبرد، خطرات طبیعی و تهاجمات قرار گرفته و بخش زیادی از آن‌ها به عمد یا سهو از بین رفته است. با اینکه مسلمانان در حفظ آثار و منابع مکتوب خود بسیار کوشا بودند، اما برخی حوادث طبیعی (همچون اسیدی شدن) و آفت‌زدگی جانوری یا بلایایی مانند زلزله، سیل و آتش‌سوزی یا عوامل انسانی ناخواسته (مانند تهاجمات دول خارجه به کشورهای اسلامی یا وقایع سیاسی مثل انقلاب‌ها و هرج‌ومرج در این کشورها)، اهمال و کوتاهی صاحبان مجموعه‌ها، در طول تاریخ، به تناوب باعث از بین رفتن بخش عظیمی از آثار مکتوب و تمدنی مسلمانان شده است (متقی، ۱۳۹۲).

از تهاجم قوم مغول به مناطق اسلامی گرفته تا نابودی کتابخانه رصدخانه مراغه، غارت بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، غارت موزه ملی عراق، آتش‌سوزی کتابخانه اوقاف بغداد، حملات القاعده و طالبان به کتابخانه‌های افغانستان] و حملات اخیر القاعده به گنجینه ارزشمند احمدبابا در تنبکتو در کشور مالی همه و همه نمونه‌هایی از نابودی میراث اسلامی هستند (متقی، ۱۳۹۲). در چند سال اخیر نیز، چندین کشور اسلامی از جمله عراق، مصر، سوریه، یمن و لیبی که از لحاظ نسخه‌های خطی جزو کشورهای مهم و غنی جهان هستند، با درگیری و جنگ‌های داخلی ویران‌کننده‌ای مواجه هستند. کشور سوریه که از پایگاه‌های بزرگ تمدن اسلامی محسوب می‌شود و در طول تاریخ شاهد رشد علوم اسلامی و ساخت اولین کتابخانه‌های جهان اسلام و پرورش اندیشمندان بزرگ بوده است، از سال ۲۰۱۱م. دچار جنگ ویران‌کننده داخلی شده و میراث مکتوب بشری را به‌خطر انداخته است. به‌طوری که «یرینا بوکووا»^۱ رئیس سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی (یونسکو) با ابراز نگرانی از وقایع خشونت‌بار در سوریه، «از همه طرف‌های درگیر خواست تا از میراث فرهنگی بزرگ سوریه که سرچشمه هویت و کامیابی مردم آن است حمایت کرده و بدان احترام بگذارند و به تعهدات بین‌المللی خود در زمینه فرهنگ پایبند بمانند». در این شرایط سازمان یونسکو با ابراز نگرانی از شرایط آثار تاریخی سوریه، همچنین نگران سرقت آثار تاریخی از موزه‌ها و محوطه‌های تاریخی است. برای مثال، در گزارش‌های رسیده از تخریب مناره مسجد جامع حلب آمده که بسیاری از نسخه‌های خطی قرآنی آن نیز غارت شده است (میراث جهانی یونسکو در ...، ۱۳۹۲).

در این مقاله قصد داریم ضمن ارائه گزارشی از مجموعه‌های مهم نسخه‌های خطی در کشور سوریه، و خسارات جبران‌ناپذیر جنگ داخلی این کشور به آن آثار گرانبها و نقش سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی، به بررسی ضرورت تشکیل «اتحادیه کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی اسلامی در جهان» را که در اوایل سال ۱۳۹۲ از سوی حسین متقی، مدیر نشریه و سایت بساتین و پژوهشگر نسخه‌های خطی پیشنهاد شده، بپردازیم.

1. Irina Georgieva Bokova

آشنایی با سوریه

سوریه کشوری جمهوری واقع در جنوب غربی آسیاست که از شمال به ترکیه، از شرق به عراق، از جنوب به اردن و از غرب به فلسطین، لبنان و دریای مدیترانه محدود می‌شود. جمعیت آن (طبق آمار سال ۲۰۰۸ م.) حدود بیست میلیون نفر و مساحت آن ۱۸۰,۱۸۵ کیلومترمربع است. زبان رسمی این کشور عربی است (نیازی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۰۸۸). سرزمین سوریه (شام) از مراکز بزرگ تمدن اسلامی است، مقدسی جغرافیدان قرن چهارم در احسن‌التقاسیم می‌گوید: «سرزمین شام گرانقدر، پیامبرخیز، مرکز نیکوکاران و ابدالان، هجرت‌گاه ابراهیم، شهر ایوب، محراب داود، شگفتی‌های سلیمان، گورگاه اسحاق و مادرش، زادگاه مسیح و گهواره‌اش، قتلگاه جالوت، چاه ارمیا و زندانش، صخره موسی، تپه موسی، محراب زکریا، معرکه‌گاه یحیی، مشهد پیامبران، خانه یعقوب، قبر موسی، چاه سلیمان، جایگاه لقمان، دره کنعان، با مشاهد بی‌شمار و دیگر فضیلت‌های آشکار» است (خجسته، ۱۳۷۵، ص ۹۹).

پیشینه کتابخانه در سوریه

دمشق از اولین مراکز نگهداری کتب در جهان اسلام محسوب می‌شود، «معاویه بن ابی‌سفیان» در کاخ خود در دمشق مجموعه‌ای از کتب را گردآوری کرد و مسعودی، شرحی از آن را در مروج‌الذهب (ج ۲، ص ۷۲؛ نقل شده در: شکویی، ۱۳۶۲، ص ۱۲۷) ذکر کرده که به بیت‌الحکمه در کاخ خضراء اشاره دارد. سپس خلفای اموی یک کتابخانه سلطنتی تأسیس کردند که در آن آرشیو دولتی و مذهبی نگهداری می‌شد. حدود سال ۶۹۰ م. این آرشیوها از آثار ادبی و دینی جدا گشت و آرشیو کتاب‌های کلیسا در ساختمان ویژه‌ای جا داده شد. این کتابخانه برای استفاده طلاب، کتاب‌های موردنیاز را از نقاط مختلف دنیا تهیه می‌کرد. کتابخانه دارای کتاب‌ها و آثاری در مورد طب، نجوم، ادبیات، تاریخ، فلسفه، علم کیمیا، به‌ویژه آثار متعددی مربوط به دین اسلام بود (شکویی، ۱۳۶۲، ص ۱۲۷).

شهرهای سوریه که از مراکز بزرگ فرهنگی و علمی تمدن اسلامی بودند، در دوره مغول دچار انحطاط شدند، مانند کتابخانه بزرگ «جامع کبیر اموی» که حدود ده هزار نسخه خطی داشت. همچنین کتابخانه «سلطانیه»، «حلاویه»، «عصرونیه» و شمار دیگری از کتابخانه‌های شهر حلب از هجوم قوم مغول در امان نماندند و نسخ خطی نفیس موجود در آنان که گواهی بر تمدن باشکوه اسلامی بودند، جملگی نابود شدند. پس از استقرار حکومت مغول، کتابخانه‌ها و مدارس دیگر در شهر حلب ساخته شد که معروف‌ترین آن‌ها عبارتند از: «کتابخانه شیخ عبدالرحمن عجمی» متعلق به قرن هفتم هجری، «کتابخانه جامع منگلی بغا» قرن هشتم، «کتابخانه مولویه» قرن یازدهم، «مدرسه اشرفیه» قرن ششم هجری، «مدرسه ظاهریه» قرن

هفتم هجری، «مدرسه شاذبختیه» قرن ششم و «مدرسه فردوسی» بنا شده در قرن هفتم هجری (شهر حلب تماشاگاه ...، ۱۳۸۵).

مدرسه ظاهریه که در محل «باب البرید- العماره» در سال ۷۶ق. در دمشق توسط «سلطان ظاهر بیبرس مملوکی» ساخته شده بود در سال ۱۲۹۶ق. به نام «دارالکتب الظاهریه» توسط مدحت پاشا والی عثمانی در دمشق به کتابخانه تبدیل شد. طاهر جزائری و سلیم بخاری از علمای شهر دمشق با تلاش فراوان موفق شدند، کتابهای فراوانی را از دیگر کتابخانههای شهر دمشق همچون کتابخانههای عمومی، عبدالله العظم، خیاطین، ملا عثمان کردی، بیت الخطابه مسجد جامع اموی، و همچنین خانقاههای سلیمانیه و مرادیه گردآوری کرده و به گنجینه غنی آن افزودند. همچنین نسخه‌های خطی، که در ده مدرسه پراکنده بود، در این کتابخانه گرد آمد. کتابخانه الظاهریه در حال حاضر دارای ۱۴۰ هزار جلد کتاب در زمینه علوم انسانی و علوم اجتماعی است. در سال ۱۹۸۴م. پس از افتتاح کتابخانه ملی اسد، بخش اعظم کتابهای موجود در کتابخانه ظاهریه و به ویژه کتابهای خطی به کتابخانه اسد منتقل شد. این کتابخانه قبل از افتتاح کتابخانه ملی اسد، به عنوان کتابخانه ملی عمل می کرد (نیازی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۰۸۸-۱۰۸۹؛ جزایری، ۱۳۷۵).

کتابخانه ملی اسد، کتابخانه ملی کشور سوریه محسوب می شود. این کتابخانه در ۱۹۸۴م. تأسیس شد و به عنوان کتابخانه ملی از طریق قانون واسپاری، پنج نسخه از همه منابع منتشر شده در سوریه و یا آنچه را که به وسیله سوری ها در سایر کشورها منتشر می شود، دریافت می کند. این مجموعه، هر آنچه را که در سوریه منتشر می شود، از جمله کتابها، پیاپینها، نت های موسیقی، فیلم های فرهنگی و تجاری، و اسلاید آثار هنرمندان تجسمی سوری را دربرمی گیرد. کتابخانه همچنین دارای مجموعه ای با ۱۹ هزار نسخه خطی عربی، پایان نامه های دکتر و آثار برگزیده از سایر کشورهاست که از طریق خرید، واسپاری، مبادله، و یا اهدا فراهم شده است. کتابخانه در طول سال برای کسانی که در حوزه کتابخانه، آرشیو، و نگهداری اسناد کار می کنند، دوره های آموزشی برگزار می کند. این کتابخانه، بر نمایشگاه سالانه عربی نظارت دارد که در آن بسیاری از ناشران سوری و عرب شرکت می کنند. کتابخانه ملی عهده دار انتشار سالانه کتابشناسی ملی سوریه (از ۱۹۸۴م. به بعد)، کتابشناسی ملی انتشارات سوریه قبل از ۱۹۴۸م. (به صورت نامنظم)، نمایه تحلیلی پیاپیهای سوری (از ۱۹۸۵م. به صورت فصلنامه)، و رساله های کارشناسی ارشد و دکترای دانشجویان سوری در دانشگاه های داخل و خارج سوریه است. کتابخانه از ۱۹۹۰م، پایگاه اطلاعاتی متن کامل قوانین مصوب سوریه (از ۱۹۱۸م. به بعد) و تعدادی پایگاه اطلاعاتی دیگر را ایجاد کرده است (نیازی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۰۸۸-۱۰۸۹). طبق گزارش سال ۱۳۸۵ این کتابخانه حدود هفتصد هزار جلد کتاب دارد که تعداد

چشمگیری از این کتاب‌ها از آثار قلمی دانشمندان ایرانی و یا درباره شخصیت‌های ایرانی با موضوعات و مباحث ایرانی و یا با زبان و ادبیات فارسی ارتباط دارد (آشنایی با کتابخانه ملی سوریه، ۱۳۸۵، ص ۲۱).

نسخه‌های خطی در سوریه

در بررسی مآخذی که آمار نسخه‌های خطی اسلامی را در جهان ارائه می‌کنند، بیش از ۲۲۲۲۳ نسخه خطی در ۵۰ کتابخانه کشور سوریه گزارش شده، که مشخصات بخشی از آن‌ها در ۹۲ جلد فهرست منتشر شده، ثبت شده است (کسائی، ۱۳۸۳، ص ۱۳۸-۱۴۰). همچنین کتابخانه‌ها و مراکز فرهنگی قدیمی شامات از جمله کتابخانه «الظاهریه» و کتابخانه بزرگ «اسد» امانت‌دار و حافظ بسیاری از نسخه‌های خطی فارسی و میراث مشترک فرهنگی و دینی ایران و سوریه هستند که به علت غفلت و نبود استادان و معلمان زبان‌دان و عدم احساس نیاز نسل جوان کنونی و عدم توجه به آن، در قفسه‌های خاک‌گرفته، و در حال فراموشی، نابودی و پوسیدگی است (روحانی، ۱۳۸۳، ص ۱۹۲).

مراکز مهم نگهداری دانش در سوریه عبارتند از: دارالکتب الظاهریه دمشق، دارالکتب الوطنیه حلب، مکتبه الوطنیه در لاذقیه و کتابخانه‌های عمومی و مدارس که مجموعه نسخه‌های خطی آن‌ها در کتابخانه ملی اسد جمع‌آوری شد.

نسخه‌های خطی کتابخانه ملی اسد سوریه که بالغ بر بیست‌هزار نسخه خطی است، از بخش‌های مهم کتابخانه ملی اسد می‌باشد. کلیه نسخه‌های خطی اسکن شده، و نیازهای پژوهشگران از این قالب پاسخ داده می‌شود. نسخه‌های اصلی در مکان و مخازن خاص و مطابق با استانداردهای جهانی نگهداری می‌شود و به هیچ‌وجه در اختیار مراجعه‌کنندگان قرار نمی‌گیرد (کتابخانه ملی اسد ...، ۱۳۸۹).

از نسخه‌های خطی نفیس موجود در کتابخانه ملی اسد، می‌توان به نسخه‌های زیر اشاره کرد:

- ۱- «مسایل الامام احمد بن حنبل»: شماره ۱۱۲۵ که در تاریخ ۲۶۶ ق. کتابت شده است.
- ۲- «خواص القرآن الکریم یا منافع القرآن»: شماره ۷۳۶۵ در کتابخانه ظاهریه دمشق که استنساخ آن متعلق به قرن هشتم هجری قمری است. همچنین نسخه‌ای دیگر از این کتاب به شماره ۹۵۹۴ ثبت شده که ناقص است. این کتاب که در آغاز آن به امام صادق علیه السلام نسبت داده شده، مجموعه‌ای از روایات امام در باب منافع قرآن کریم است که پس از نیمه دوم قرن چهارم گردآوری شده است. مطالب این کتاب از کتابی به نام «کشف السر المصون و العلم المکنون فی شرح خواص القرآن الکریم و منفعه» نوشته ابوعبدالله

- محمد بن احمد بن سعيد تمیمی اقتباس شده است.
- ۳- «صحائف الامام الصادق»: شماره ۵۳۷۳ در کتابخانه ظاهریه که به امام صادق علیه السلام نسبت داده شده است، ولی دلیل موثقی بر این ادعا وجود ندارد.
- ۴- «رسالة يعلم منها اختبارات الايام النحسة و الجيدة»: این رساله در ۱۲ ورق به شماره ۱۰۰۴۲ در کتابخانه ظاهریه دمشق ثبت و به امام صادق علیه السلام منسوب کرده‌اند ولی دانشمندان شیعه آن را منسوب به امام نمی‌دانند (ضیایی، ۱۳۷۱).
- ۵- مجموعه‌ای به شماره ۳۸۰۰ که دارای رقم (۴۱۸ق) است.

تأثیر جنگ داخلی سوریه بر نسخه‌های خطی و مراکز فرهنگی سوریه

کتابخانه ملی سوریه (مکتبه اسد) در پی وقوع انفجار تروریستی در نزدیکی آن تخریب شده، و بخش‌هایی از آن، که میراث گرانبها و گنجینه ارزشمند این کشور است، مورد تهدید قرار گرفت. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در نامه‌ای با توجه به موافقت‌نامه فی مابین، آمادگی خویش را جهت حفاظت از نسخه‌های خطی و اسناد تاریخی کتابخانه ملی سوریه و سایر کتابخانه‌های این کشور و نیز ارائه تجارب در زمینه مرمت نسخه‌ها و ترمیم آسیب‌های وارده به کتاب‌های نفیس آن را اعلام کرد (بازدید رایزن فرهنگی ایران از کتابخانه ...، ۱۳۹۱).

مأمون عبدالکریم (۱۳۹۲) مدیر آثار باستانی و فرهنگی سوریه بیان می‌کند: «در سوریه ۱۰ هزار اثر و بنای تاریخی و ۴۹ موزه وجود دارد که با آغاز جنگ بسیاری از آثار و بناهای تاریخی و موزه‌ها توسط شورشیان ویران شده است. از آثار تاریخی سوریه که تخریب شده می‌توان به: مسجد اموی در شهر حلب، بازار قدیمی و تاریخی حلب، پایتخت قدیمی و سه هزار ساله ماری در دیر الزور، قلعه الحصن در شهر حمص، قلعه باب‌المضیق در شهر افامیا، شهر قدیمی حلب و جامع‌العمری در شهر درعا که آسیب‌های جدی دیده‌اند، می‌توان اشاره داشت».

از مراکزی که در جنگ و اختلافات سوریه از بین رفت، می‌توان به تخریب یکی از قدیمی‌ترین کنیسه‌های یهودیان در محله «جویر» دمشق اشاره کرد که در آن ده‌ها نسخه خطی و اشیای باستانی تخریب و غارت شد (تخریب و غارت ...، ۱۳۹۲) و همین‌طور سرقت و فروش نسخه‌های خطی و قرآن‌های نفیس خطی که در مساجد تاریخی و کتابخانه‌های سوریه نگهداری می‌شد، که در پی درگیری میان دولت سوریه و شورشیان این کشور، بسیاری از مساجد و کتابخانه‌ها ویران شد و سارقان دست‌نوشته‌های گران‌بهای این اماکن را به سرقت بردند، سپس آن‌ها را به کشورهای دیگر از جمله ترکیه فرستادند، که در میان آن‌ها اسنادی از دوران بنی‌امیه، عباسی، سلجوقیان و عثمانی وجود داشته است (فروش نسخ قرآنی سرقت‌شده ...، ۱۳۹۲).

نتیجه‌گیری و ضرورت تشکیل اتحادیه کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی اسلامی

یکی از مهم‌ترین سازمان‌های بین‌المللی فرهنگی، یونسکو است. یونسکو یکی از بخش‌های تخصصی سازمان ملل است که هدف آن کمک به صلح جهانی از طریق ترویج تشریک مساعی میان ملل در تعلیم و تربیت، علوم و فرهنگ؛ و نیز تقویت احترام جهانی به عدالت، حاکمیت قانون، حقوق بشر، و آزادی‌های اساسی است که به موجب منشور ملل متحد برای مردم جهان بدون تمایز نژادی، جنسیتی، زبانی، یا دینی مورد تأیید قرار گرفته است. در حوزه فرهنگ، فعالیت‌های یونسکو متوجه حفاظت از میراث فرهنگی جهانی و ارتقای علاقه بین‌المللی به حفاظت از آثار فرهنگی است. مبارزه با سرقت آثار هنری و فرهنگی از دیگر فعالیت‌های یونسکو بوده و انعقاد پیمان منع تجارت غیر قانونی اموال فرهنگی در ۱۹۷۰ م. نخستین قدم برای جلوگیری از سرقت آثار فرهنگی به‌شمار می‌رود (موسوی چلک، ۱۳۸۵، ص ۱۸۹۹-۱۹۰۰). این سازمان در خصوص میراث فرهنگی سوریه پیامی منتشر کرده است.

فدراسیون بین‌المللی انجمن‌ها و مؤسسات کتابداری (ایفلا) از دیگر سازمان‌های بین‌المللی است. یکی از شش یا پنج برنامه اصلی این سازمان بین‌المللی در حوزه کتابداری، برنامه حفاظت مواد کتابخانه‌ای (پی.ای.سی.)^۱ و میراث فرهنگی بشری در کتابخانه‌ها و آرشیوهاست (نوذری، ۱۳۸۱، ص ۴۲۶؛ هنری، ۱۳۸۱، ص ۴۲۶)؛ این سازمان بین‌المللی تاکنون هیچ اقدامی در خصوص میراث فرهنگی و کتابخانه‌های سوریه انجام نداده است.

با این اوصاف، هر چند یونسکو با انتشار پیامی نسبت به تأثیر اوضاع سوریه بر آثار فرهنگی هشدار داده، اما اقدامی عملی صورت نگرفته است. پس باید چاره‌ای دیگر اندیشه شود؛ به‌ویژه برای حفظ نسخه‌های خطی اسلامی باید تشکلی اسلامی شکل بگیرد تا شاید دغدغه‌های اعتقادی و دینی بتواند تا حدودی به حل بحران کمک کند.

بیش از یک و نیم میلیون نسخه خطی اسلامی شناسایی و فهرست شده در جهان وجود دارد (کسایی، ۱۳۸۳، ص ۱۳۶). همچنین با یک بررسی اجمالی متوجه می‌شویم بیش از دو سوم نسخه‌های خطی اسلامی در کشورهای اسلامی قرار دارد. از طرفی متقی (۱۳۹۲) معتقد است ظرفیت‌های علمی-تراثی [اسلامی] در سطح کتابخانه‌های جهان، از هر لحاظ، بسیار گسترده‌تر و غنی‌تر از داده‌هایی است که تاکنون گزارشی از آن‌ها منتشر شده است. آگاهی از این داده‌ها و تبادل اطلاعات، نیازمند اطلاع‌رسانی، ارتباط، همفکری و همکاری بین مجموعه‌های دارای نسخ خطی اسلامی است. اینها مؤلفه‌هایی هستند که سخت‌مورد نیاز جامعه جهانی پژوهش هست و تشکیل یک نهاد بین‌المللی، همانند ایفلا، کاملیس و یا افلا^۲ با عضویت کتابخانه‌های کشورهایی است که دارای نسخ خطی اسلامی هستند، ضرورتی اجتناب

1. Preservation And Conservation Core Program (PAC)

۲. افلا: اتحادیه کتابخانه‌ها و آرشیوهای

ملی کشورهای عضو اکو (EFLA: Eco Federation of Libraries

and Archives) است که با هدف

توسعه فعالیت‌های علمی-پژوهشی،

آموزشی و فرهنگی در پنج محور: (۱)

ایجاد پایگاه اطلاع‌رسانی مشترک، (۲)

تکمیل فراهم‌آوری و مجموعه‌سازی

منابع، (۳) حفاظت، نگهداری و مرمت

منابع، (۴) تنظیم استانداردها و

سازمان‌دهی منابع، (۵) توسعه آموزش

و پژوهش‌های کتابداری، در سال

۱۳۸۷ تصویب و تأسیس شد، و تحت

نظارت و وابسته به مؤسسه فرهنگی

اکو به فعالیت می‌پردازد (نجفقلی‌نژاد

ورجوی، صادق‌زاده و یاقان، حسن‌زاده،

۱۳۹۷، ص ۲۰۳).

ناپذیر است تا ابزار لازم جهت حفظ و حراست از نسخه‌های خطی اسلامی که در معرض خطر و نابودی هستند، فراهم آید.

کتابخانه‌های ایران به‌عنوان پیشنهاددهنده تشکیل این سازمان که دارنده بزرگترین مجموعه تراثی هستند، می‌توانند دفتر اصلی این سازمان را در یکی از شهرهای قم، تهران و یا مشهد که سهم مهمی در حفظ نسخه‌های خطی دارند، تعریف کنند و دفاتر منطقه‌ای آن را در کشورهای مهم در این حوزه از جمله ترکیه، مصر، هند، عراق و ... دایر کرد. برای تحقق این امر شایسته است مسئولان و مدیران کتابخانه‌های بزرگ دارای نسخ خطی در کشور، از جمله آستان قدس رضوی، آیت‌الله‌العظمی مرعشی، ملی، مجلس شورای اسلامی، دانشگاه تهران، ملک، وزیری، گلپایگانی، مرکزی (ملی) تبریز و ... با اندیشیدن تمهیداتی، مقدمات تشکیل یک اجلاس جهانی به‌منظور ایجاد یک نهاد بین‌المللی برای تصمیم‌گیری‌های بین‌المللی درباره نسخه‌های خطی اسلامی را پیگیری کنند.

امید می‌رود با تأسیس چنین سازمانی بتوان علاوه بر حفاظت از ذخائر نسخ خطی اسلامی موجود در جهان، در زمینه ۱- فهرست‌نگاری نسخ خطی اسلامی به زبان‌های عربی، فارسی، ترکی، اردو، کردی و مانند آن‌ها، ۲- اشتراک‌گذاری داده‌های تراثی، ۳- کنسرسیوم محتوای مواریث کهن، ۴- رقمی‌سازی و ارتباطات کتابخانه‌ای، تصمیماتی جدی گرفت. تردیدی نیست که یکی از راه‌کارهای منطقی و اصولی برای حفظ میراث اسلامی در عرصه جهانی، تشکیل همین نوع سازمان‌های بین‌المللی است و از آنجا که ایران دارای ذخائر سرشار و عظیم تراثی می‌باشد، امید است نقش پررنگ‌تری را در عرصه بین‌الملل در فرایند نسخ‌های خطی اسلامی ایفا نماید (متقی، ۱۳۹۰).

منابع:

- آشنایی با کتابخانه ملی سوریه (۱۳۸۵). [گزارش از]: رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران - دمشق. پیام بهارستان، ش ۶۷، دی، ص ۲۱.
- بازدید رایزن فرهنگی ایران از کتابخانه ملی سوریه و دیدار با رئیس کتابخانه (۱۳۹۱/۰۷/۲۰). [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۱۰ از وبگاه: www.damascus.icro.ir].
- تخریب و غارت یکی از قدیمی‌ترین کنیسه‌های جهان در دمشق (۱۳۹۲/۱/۸). [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۱۲ از وبگاه: www.shia-news.com].
- حسینی، محمد (۱۳۷۵). جزایری در: *دانشنامه جهان اسلام* (جلد؟). تهران: بنیاد دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۵.
- خجسته، مینا (۱۳۷۵). گزارشی از بازدید کتابخانه‌های سوریه. *فصلنامه تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، دوره ۶، ش ۳ و ۴ (پیاپی ۲۲ و ۲۳)، ص ۹۹-۱۰۱.

- روحانی‌صدر، حسین (۱۳۸۳). کتابخانه ملی دمشق. فصلنامه کتاب، دوره ۱۵، ش ۳ (پیاپی ۵۹)، ص ۱۹۱-۱۹۲.
- شکویی، علی (۱۳۶۲). کتابخانه‌های جهان اسلام. مجله دانشکده ادبیات و علوم/اسلامی تبریز، ش ۱۲۷.
- شهر حلب تماشاگاه تاریخ تمدن پرشکوه اسلامی (۱۳۸۵/۰۱/۰۸). [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۱۰ از وبگاه: www.damascus.icro.ir].
- ضیایی، علی‌اکبر (۱۳۷۱). معرفی برخی آثار منسوب به امام صادق (ع). کیهان اندیشه، ش ۴۶.
- فروش نسخ قرآنی سرقت‌شده از مساجد سوریه در بازار سیاه ترکیه (۱۳۹۲/۰۳/۱۱). [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۹ از وبگاه: www.shia-news.com].
- کتابخانه ملی اسد، چشم و چراغ فرهنگ سوریه (۱۳۸۹/۱۱/۱۴). [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۹ از وبگاه: www.taghribnews.com].
- کسائی، سیدعلی (۱۳۸۳). نسخه‌های خطی اسلامی در جهان. فصلنامه کتاب، دوره ۱۵، ش ۱ (پیاپی ۵۷)، ص ۱۳۶-۱۴۴.
- مأمون عبدالکریم (۱۳۹۲/۰۴/۰۹). تروریست‌ها یک میلیارد دلار به میراث‌فرهنگی سوریه خسارت وارد کردند. [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۹ از وبگاه: www.irna.com].
- متقی، حسین (۱۳۹۲). اتحادیه کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی اسلامی؛ بایسته‌ای اجتناب‌ناپذیر. [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۷/۹ از وبگاه: <http://manuscripts.ir>].
- موسوی چلک، افشین (۱۳۸۵). یونسکو. در: دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (جلد ۲). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ص ۱۹۹-۱۹۰.
- میراث جهانی یونسکو در سوریه تخریب شد (۱۳۹۲/۰۲/۱۵). [بازیابی‌شده در تاریخ ۱۳۹۲/۶/۰۵ از وبگاه: www.isna.ir].
- نجفقلی‌نژاد ورجوی، اعظم؛ صادق‌زاده وایقان، علی؛ حسن‌زاده، محمد (۱۳۹۷). همکاری منطقه‌ای بر بستر مشترکات فرهنگی (همکاری کتابخانه‌های ملی کشورهای عضو/کو). تهران: موسسه فرهنگی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی.
- نودزی، سودابه (۱۳۸۱). برنامه حفظ و نگهداری. در: دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (جلد ۱). تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ص ۴۸۲-۴۸۳.
- نیازی، سیمین (۱۳۸۵). سوریه، کتابخانه‌های در: دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (جلد ۲). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ص ۱۰۸۸-۱۰۸۹.
- هنری، کارول (۱۳۸۱). یفلا. ترجمه نرگس نشاط در: دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (جلد ۱). تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ص ۴۲۴-۴۲۶.

کمیته آرشیو انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران، از تولد تاکنون

فرزانه بهارلو^۱

با پایان یافتن کنگرهٔ اول انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران، کمیته آرشیو انجمن برای بررسی مسائل آرشیوها، آرشیوداران، دانشجویان و امور حرفه‌ای با مسئولیت آقای غلامرضا عزیزی، رئیس پژوهشکده اسناد شکل گرفت. غلامرضا عزیزی مسئول کمیته آرشیو، گزارش کوتاهی از فعالیت‌های این کمیته ارائه کرد. ایشان از برگزاری سه نشست در سال ۱۳۹۶ و یک نشست تخصصی در سال ۱۳۹۷ خبر داد. همچنین گفت این کمیته دو نشست نیز در حاشیه نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران در سال ۱۳۹۷ برگزار خواهد کرد. ایشان همچنین خواستار همکاری انجمن برای ارتقای درجه نشریه آرشیو سازمان اسناد به علمی-ترویجی شد. در ادامه کارگاه‌ها و نشست‌های متعددی برای آشنایی دانشجویان و حرفه‌مندان برگزار شد. اولین نشست تخصصی آرشیو در کنگره دوم با رویکرد آرشیو و مسائل آن با حضور خانم‌ها بهناز زرین‌کلکی و شقیقه نیک‌نفس و آقایان دکتر سعید رضایی شریف‌آبادی، دکتر امیررضا اصنافی و با حضور افتخاری دکتر نورالله مرادی به مدیریت آقای عزیزی برگزار شد. در این نشست مسائلی همچون، فهرست‌نویسی اسناد، تاریخ‌شفاهی، احترام به منشأ، اهمیت آرشیو دیداری-شنیداری مطرح و به پرسش و پاسخ در خصوص شناخت مسائل آرشیو پرداخته شد.

۱. کارشناسی ارشد مطالعات آرشیوی دانشگاه

الزهره، آرشیویست مرکز اسناد وزارت نفت؛
farzanehbaharluo@baharluo@gmail.com.
در راستای فعالیت بیشتر کمیته آرشیو و با حضور حرفه‌مندان و با همکاری نشریه آرشیو دانشگاه الزهره، نشست تخصصی آرشیو دیداری-شنیداری با حضور آرشیوداران صدا و سیما در

دانشگاه الزهراء برگزار شد که در شناخت مسائل آرشیوهای دیداری-شنیداری نقش به‌سزایی داشت.

کنگره سالانه متخصصان علوم اطلاعات
 (شومین : تهران : ۱۳۹۶)
www.ilisa.ir

نشست: آرشیو و مسائل آن
 با موضوع: آرشیوهای فردا
 دوشنبه ۱۵ بهمن ۱۳۹۶
 ساعت: ۱۰:۳۰ - ۱۲:۳۰

اعضای نشست

 دکتر امیر نازی: عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی رئیس پژوهشگاه اسناد (مدیر نشست)	 دکتر امیر نازی: عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی رئیس پژوهشگاه اسناد (مدیر نشست)
 دکتر سعید رضایی‌ریای‌آبادی (عضو هیئت علمی دانشگاه الزهراء): نویسنده علم برای آرشیوهای فردا	 دکتر سعید رضایی‌ریای‌آبادی (عضو هیئت علمی دانشگاه الزهراء): نویسنده علم برای آرشیوهای فردا
 مهندس سعید انبارلویی (مدیرکل آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی): چشم‌انداز آرشیوهای دیداری و شنیداری	 مهندس سعید انبارلویی (مدیرکل آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی): چشم‌انداز آرشیوهای دیداری و شنیداری
 دکتر ابوالفضل حسن‌آبادی (رئیس مرکز اسناد آستان قدس رضوی): آرشیوهای معنی	 دکتر ابوالفضل حسن‌آبادی (رئیس مرکز اسناد آستان قدس رضوی): آرشیوهای معنی
 دکتر فریبرز خسروی (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران): میراث در عصر ایده یا تجربه	 دکتر فریبرز خسروی (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران): میراث در عصر ایده یا تجربه

دومین نشست تخصصی آرشیو با رویکرد آرشیوهای فردا با حضور آقایان دکتر سعید رضایی شریف‌آبادی، مهندس سعید انبارلویی، دکتر شهرام یوسفی‌فر، دکتر ابوالفضل حسن‌آبادی، دکتر فریبرز خسروی و رضا فراستی برگزار شد.

در این نشست، متفاوت بودن اسناد جدید و مسائل منشأ، فهرست‌نویسی و ارزیابی و مجموعه‌سازی آن‌ها، علم مورد نیاز برای آرشیوهای فردا، عدم دسترسی به اسناد روی محمل‌های متفاوت، لزوم تغییر در قوانین آرشیوی، مسائل تولید و دسترسی به منابع آرشیو دیداری-شنیداری، نگرش دولتی به آرشیو، تاریخ محلی و لزوم دستیابی به اسناد از سوی مردم، چالش‌های نظام ملی اطلاعات مورد بحث و بررسی قرار گرفت.

در تاریخ ۱۳۹۷/۰۲/۱۵ کمیته آرشیو انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی در ساختمان سالن دکتر پرهام ساختمان آرشیو ملی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران تشکیل جلسه داد.

کمیته آرشیو انجمن علمی کتابدار و اطلاع‌رسانی ایران با همکار
فصلنامه علمی دانشجویی آرشیو دانشگاه الزهراء (ع) و همکاران پژوهشگر اسناد
به مناسبت روز ملی اسناد و میراث مکتوب
برگزار می‌کند

نشست صمیمانه با حضور اساتید، دانشجویان، دانش‌آموختگان و آرشیویست‌ها
دغدغه‌ها، بیان را بیاورید.

سخنران ویژه: دکتر فریبرز خسروی، رئیس انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران
دکتر سعید رضایی شریف آبادی، معاون سابق آرشیو ملی ایران و استاد دانشگاه الزهراء
و با حضور ارزشمند معاونان سابق آرشیو ملی ایران

زمان: شنبه پانزدهم اردیبهشت ۹۷، ساعت ۱۴-۱۶
مکان: آرشیو ملی ایران، سالن پرهام
«ورود برای عموم آزاد است»

در این جلسه که با حضور آقایان دکتر فریبرز خسروی، دکتر رضایی شریف آبادی، غلامرضا عزیزی، حامد ایرانشاهی، خلیل محمدمراد، جلال طاهری، و خانمها دکتر احمدی فصیح، شفیقه نیک‌نفس، و جمعی از همکاران پژوهشگر اسناد، دانشجویان و اساتید محترم رشته مطالعات آرشیوی از دانشگاه تهران و دانشگاه الزهراء تشکیل شد، ضرورت تشکیل کمیته آرشیو انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی و برگزاری کنگره متخصصان علوم اطلاعات در سال جاری مورد بحث و بررسی قرار گرفت. محورهای اصلی این نشست عبارت بود از:

- خوش‌آمدگویی به حاضران، ارائه گزارش مختصر از روند کار کمیته و معرفی موضوع جلسه امروز؛
- معرفی دو گزاره اصلی درباره کمیته آرشیو: الف- ضرورت تشکیل کمیته به‌عنوان یک نهاد مردم‌نهاد مستقل از دولت به‌منظور ارتقای عملکرد آن و حرکت به‌سوی جامعه مدنی مقوم و ب- عقب‌ماندگی و به‌روز نبودن در حوزه علم آرشیو و حتی در حوزه علم کتابداری و ضرورت همگام‌سازی حرکت این حوزه‌ها در کشور با پیشرفت‌های روز دنیا در این حوزه‌های علمی؛

- بحث و بررسی درباره نقش مشکلات صنفی، نبود روحیه انتقادپذیری، خودبرتربینی، نبود علاقه عمومی به توزیع دانش و تمایل به در انحصار نگاه داشتن دانش در عقب‌ماندگی علمی در حوزه آرشیو و کتابداری؛

- معرفی کارهای انجام‌شده برای پیشرفت و ارتقای علوم آرشیوی در ایران از جمله پیشنهاد بنیان‌گذاری رشته مطالعات آرشیوی در دانشگاه تهران و دانشگاه الزهراء؛
- معرفی موضوع اصلی کنگره آتی متخصصان علوم اطلاعات تحت عنوان «آموزش در آرشیو و کتابداری»؛

- انتقاد از تغییر تاریخ روز اسناد ملی از روز ۱۷ اردیبهشت به روز ۱۹ اردیبهشت و ادغام آن با روز میراث مکتوب و پاسداشت شیخ کلینی و عدم برنامه‌ریزی مناسب برای برگزاری مراسم در این روز؛

- انتقاد از عدم برنامه‌ریزی مناسب برای شناساندن و معرفی آرشیو در سطح جامعه از مسئولان و سازمان‌های دولتی تا دانشگاه‌ها و دانشجویان و عامه مردم؛
- تأکید بر ضرورت معرفی مأموریت‌ها، اهداف، وظایف و کارکردهای آرشیو در سطح جامعه؛
- تأکید بر ضرورت همکاری نزدیک میان آرشیوداران، کتابداران، متخصصان رشته تاریخ و سایر متخصصان موضوعی برای پیشبرد اهداف آرشیو؛

- مطرح کردن مشکل استخدام فارغ‌التحصیلان رشته آرشیو در مراکز و سازمان‌های دولتی؛
- پیشنهاد واگذاری طرح‌های آرشیوی به نهادهای خارج از سازمان از جمله دانشگاه‌ها و استفاده از دانشجویان رشته مطالعات آرشیوی به‌عنوان همکار طرح؛

- پیشنهاد برگزاری نشست‌های مشترک بین آرشیوداران و مسئولان و تصمیم‌گیرندگان در سازمان‌های دولتی و خصوصی برای معرفی آرشیو و لزوم حضور آرشیودار در مراکز مرتبط؛
- مطرح کردن موضوع تجمیع مراکز کتابخانه‌ای، آرشیوی و موزه‌ای از سوی ایفلا به منظور بهینه‌سازی فرایند حفاظت و نگهداری از مجموعه‌های تحت مالکیت آن‌ها؛
- لزوم تمرکز بر کار اتوماسیون‌های اداری، فراداده‌ها، اسناد الکترونیکی و اسناد و مدارک در قالب غیر کاغذی؛
- لزوم تغییر دیدگاه عموم مردم نسبت به جایگاه آرشیو و بایگانی در کشور و نشان دادن نقش مؤثر و مهم آرشیودار در نظام اداری؛
- لزوم تعامل بیشتر بین آرشیوداران برای رسیدن به همگرایی فکری و کاری؛
- لزوم ایجاد همگرایی بین دستگاه‌های دولتی از طریق معرفی فراداده‌های یکسان برای تولید اسناد.

مصوبات

- برگزاری منظم و مداوم جلسات کمیته (حداقل ماهی یک یا دو بار)؛
- تعیین سرفصل‌های مقالات و ارائه‌دهندگان در کنگره آتی؛
- برنامه‌ریزی برای تقویت فرهنگ آرشیوی از پایین‌ترین سطوح آموزشی کشور (در سطح مدارس) تا دانشگاه‌ها و سازمان‌ها و نهادهای دولتی و خصوصی؛
- برنامه‌ریزی برای توانمندسازی دانشجویان مطالعات آرشیوی و کتابداری؛
- دستور جلسه آینده: بررسی موضوعات مطرح شده برای ارائه در کنگره.

نشست سوم کمیته آرشیو در چهارمین کنگره متخصصان علم اطلاعات، با حضور جناب آقای دکتر سعید رضایی شریف‌آبادی به عنوان استاد، جناب آقای دکتر فدایی به عنوان پیشکسوت رشته، جناب آقای مهندس علی زرافشان معاون آرشیو ملی ایران، جناب آقای علی قدیمی از آرشیو صدا و سیما و فرزانه بهارلو دانش‌آموخته مطالعات آرشیوی و جناب آقای غلامرضا عزیزی، رئیس پژوهشکده اسناد و دبیر کمیته آرشیو، که مدیریت نشست را عهده‌دار بودند، برگزار شد.

در این نشست مسائلی از قبیل، فقدان دانش تاریخی لازم در دانش‌آموختگان مطالعات آرشیوی، لزوم استانداردسازی آموزش آرشیو بر پایه تجربه کاری و مطالعاتی، بحران منابع دیداری-شنیداری، کمیت و کیفیت این منابع، وضعیت رقمی نامطلوب و عدم حضور متولی در این حوزه، لزوم ایجاد گرایش آرشیو دیداری-شنیداری، فقدان نگاه آرشیوی در تدریس رشته، برنامه‌ریزی بازدیدها بر اساس واحدهای درسی، شرح درس تکراری در عناوین درسی مختلف، وجود واحدهایی چون آشنایی با تشکیلات اداری در تاریخ معاصر، آرشیو رقمی، مدیریت خدمات اطلاعاتی مجازی، اقتصاد و بازاریابی در آرشیو و هوش مصنوعی اشاره کرد. همچنین از کمیته آرشیو درخواست شد که ساز و کار موجود در آرشیو ملی برای کارورزی، در سایر سازمان‌های آرشیوی نیز اجرایی شود. و برای درک بهتر دانشجویان از مباحث درسی و ایجاد انگیزه بیشتر، از دانش‌آموختگان شاغل در مراکز آرشیوی به‌عنوان دستیار آموزش در تدریس دروس آرشیوی استفاده شود. فقدان دانش‌آموخته دکتری آرشیو در کشور، عدم مهارت‌آموزی دانشجویان موردبحث قرار گرفت و از حضار خواسته شد که در بازنگری واحدهای درسی، کمیته بازنگری واحدهای درسی را یاری دهند.

اکنون که این روند رو به جلو را می‌بینیم، انتظار می‌رود تا برای برطرف سازی چالش‌ها و بحران‌های پیش رو گام برداریم.

برای دستیابی به مباحث مطرح‌شده در نشست‌های کنگره دوم و سوم به کتاب‌های منتشرشده از کنگره مراجعه فرمائید. کتاب نشست‌های کنگره چهارم نیز به‌زودی منتشر خواهد شد.

نقدی بر تصحیح کتاب بحرالجمواهر فی علم الدفاتر

امین محمدی

چکیده:

کوتاه زمانی است که تصحیح نسخ و پژوهش درباره رساله‌های سیاقی مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. این رویکرد ارتباط مستقیمی با اهمیت یافتن سیاق و دانش سندشناسی در پژوهش‌های تاریخی دارد. رساله بحرالجمواهر فی علم الدفاتر اثر عبدالوهاب بن محمد امین شهبهانی از مهم‌ترین رسائل سیاقی دوره قاجار است که اخیراً با همت دکتر علیرضا نیک‌نژاد تصحیح و در نشر تاریخ ایران به چاپ رسیده است. این نوشتار کوششی است در جهت بررسی تصحیح این رساله ارزشمند سیاقی.

کلیدواژه‌ها

بحرالجمواهر فی علم الدفاتر، سیاق، نقد، تصحیح متون.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۵؛ صص: ۲۱۸-۲۲۸

نقدی بر تصحیح کتاب بحرالجواهر فی علم الدفاتر

امین محمدی^۱

مقدمه:

بحرالجواهر فی علم الدفاتر اثر عبدالوهاب بن محمد امین شهبهانی از مشهورترین رسائل آموزشی سیاق و فن دفترداری است که از زمان نگارش تا پایان دوره قاجار چندین بار به صورت خطی و چاپ سنگی نشر یافته است.^۲ از این رساله دهها نسخه به صورت خطی و چاپ سنگی در کتابخانه مجلس شورای اسلامی، کتابخانه ملی ایران و کتابخانه دانشگاه تهران موجود است که نشان از اهمیت آن در آموزش سیاق و فن دفترداری در آن بازه زمانی دارد. بحرالجواهر از چند جهت ارزشمند و دارای اهمیت است: نخست، اطلاعات گسترده و مهمی از نظام مالی و مالیاتی عصر قاجار پیش از استقرار مشروطیت ارائه می‌کند؛ دوم، برای آموزش سیاق و اصلاحات رایج در اسناد تاریخی اهمیت به سزایی دارد؛ سوم، می‌تواند راهنمای پژوهشگران تاریخ در استفاده از اسناد مالی بی‌شمار به جای مانده از دوره قاجار باشد. در آرشیوهای کشور، اسناد مالی بی‌شماری از دوره قاجار وجود دارد که هنوز بسیاری از آنها در پژوهش‌های تاریخی مورد استفاده قرار نگرفته‌اند، زیرا این اسناد ساختار پیچیده‌ای دارند و فهم آنها فقط با استفاده از رسائل آموزشی مستوفیان مانند «فروغستان»، «قوانین السیاق» و «بحرالجواهر فی علم الدفاتر» امکان‌پذیر است؛ برای مثال می‌توان به دفاتر توجیهات و اوارجه موجود در آرشیو ملی ایران اشاره کرد که برخی از آنها دست‌کم چهار هزار برگ دارند و به خط سیاق نگارش شده‌اند. این دفاتر مشتمل بر ثبت فرامین و احکام و بروات مختلف دیوانی هستند و جمع و خرج

۱. پژوهشگر پژوهشکده اسناد سازمان اسناد

و کتابخانه ملی ایران؛

Amin.Mohammadi64@ut.ac.ir.

۲. بخش‌هایی از این اثر پیشتر در کتاب

«سیاق: تاریخ، آموزش، دیوان‌سالاری و

ریاضی حسابداری» اثر اسدالله عبدلی

آشتیانی بازخوانی و به چاپ رسیده است.

تمام ولایات ممالک محروسه را در خود دارند. اغراق آمیز نیست اگر بگوییم با استفاده از اسناد مالی استفاده نشده می‌توان تاریخ اقتصادی دوره قاجار را از نو نوشت. بر این اساس، تصحیح و چاپ آثاری از این دست در وهله اول خدمت بزرگی به پژوهشگران تاریخ و در وهله دوم گامی در جهت معرفی و شناخت خط سیاق به عنوان یک میراث فرهنگی خواهد بود.

معرفی بحرالجمواهر فی علم الدفاتر

بحرالجمواهر یک دیباچه، دو بخش و یک پیوست (دو بحر و یک ساحل) دارد که هر بخش آن به اجزای کوچک‌تر (شط، جدول، نهر، قطره و رشحه) تقسیم شده است. شش‌شماره‌ای در دیباچه به معرفی محتوای بحرالجمواهر پرداخته است (ص ۲۵-۲۹). بخش اول به علم حساب اختصاص دارد و مشتمل بر موضوعاتی چون جمع، تفریق، ضرب و تقسیم است (ص ۳۲-۱۶۷). بخش دوم که مهم‌ترین و مفصل‌ترین قسمت کتاب به شمار می‌رود به موضوع آموزش سیاق، تعریف مفاهیم، معرفی دفاتر مالی و بروات دیوانی پرداخته است (ص ۱۶۹-۳۴۱). پیوست بحرالجمواهر نیز به صورت مختصر به معرفی واحدهای شمارش و نگارش اعداد هندسی اختصاص دارد (ص ۳۴۶-۳۵۳).

شیوه تصحیح

مصحح از چهار نسخه برای تصحیح و مقابله این اثر استفاده کرده است. نسخه اقدم مربوط به دانشگاه تهران و تاریخ کتابت آن ۱۲۵۷ ق. است، درحالی‌که تصاویر نسخ و بازخوانی آن‌ها تاریخ‌های ۱۲۶۴، ۱۲۷۵ و ۱۲۷۹ را نشان می‌دهد (ص ۳۲۲-۳۳۲). در نمونه دیگر اسامی بازخوانی‌شده در یک سر رشته توجیهات با تصویر آن هم خوانی ندارد (ص ۲۹۷-۲۹۸). به نظر می‌رسد مصحح در بسیاری موارد نسخه بدل‌های بحرالجمواهر را بازخوانی کرده است. انتخاب این تعداد نسخه برای تصحیح آثاری با موضوعاتی چون ادبیات و تاریخ شاید نتیجه قابل توجه را به بار آورد، اما برای اثری در زمینه سیاق - که ده‌ها نسخه از آن در یک بازه زمانی ۵۰ ساله به طبع رسیده است - تبعات منفی به بار می‌آورد. از آنجایی که رسائل سیاقی توسط مستوفیان تألیف و کتابت می‌شد، وجود تفاوت در نسخ به ویژه در ذکر اعداد و ارقام محاسبات و ارائه اسناد مالی امری طبیعی است. نگاهی اجمالی به این اثر نشان می‌دهد پانویس‌ها دست کم یک چهارم از حجم کتاب را به خود اختصاص داده است. از آنجایی که حدود نیمی از کتاب نیز به تصاویر اختصاص یافته است، حجم پانویس‌ها بیشتر به چشم می‌آید. با بررسی پانویس‌ها به راحتی می‌توان به این نتیجه رسید که بیشتر آن‌ها غیر ضروری هستند و باعث خستگی و سردرگم شدن خواننده می‌شوند. نمونه‌های از تفاوت نسخ در پانویس کتاب:

متن	پانویس
و آن منشعب بر شط است	منشعب می‌شود بر سه شط
تحت شکل مرقوم دارند	دارند در «ک» ^۱ نیامده
می‌نماییم	در «س» ^۲ نماییم
۲۴۰۵	در «ک» ^۳ : ۲۵۰۴
راندن است	در «مج» ^۴ است نیامده
نویسند	در «مج» ^۵ : می‌نویسند
می‌گفته‌اند	«مج» ^۶ : می‌گفتند؛ «ک» ^۷ : گفته‌اند
چوب را دید	«ک» ^۸ : را نیامده

خوشبختانه مصحح تفاوت‌های موجود در محاسبات و نمونه اسناد هر نسخه را نادیده گرفته است و گر نه حجم کتاب دو برابر یا سه برابر می‌شد.

یکی از نکات مثبت این اثر، جسارت مصحح در آوردن تصاویر نسخه خطی در کنار بازخوانی آن است. این شیوه تصحیح می‌تواند یک جنبه آموزشی برای خوانندگان اثر داشته باشد و از سویی دیگر، صحت بازخوانی نسخه توسط مصحح را نیز به آزمون بگذارد.

استفاده از جداول برای ارائه مثال‌های کتاب یکی از نقاط قوت این اثر است. پیش از این کسانی چون خانم نرگس پدram در مقاله «دو دفتر از اسناد مالی کشور» از این شیوه استفاده کرده‌اند (پدram، ۱۳۹۲). هرچند تهیه این جداول کار مفید و دشواری است اما به دلیل بی‌دقتی در تدوین آن‌ها در مواردی خواننده را سردرگم می‌کند. شمار زیاد بلوک‌های خالی و بلوک‌بندی‌های نادرست از معایب این کار است. بلوک‌بندی نادرست به‌ویژه در مواردی که مصحح دست به جداسازی یک محاسبه در بلوک‌های مختلف زده است بیشتر به چشم می‌آید. این وضعیت باعث شده است خواننده با انبوهی از اعداد و ارقام روبه‌رو شود بدون آنکه بتواند رابطه‌ای منطقی میان آن‌ها را درک کند (ص ۱۰۲، ۲۳۶، ۲۷۲ و ...).

به‌طور کلی، مطالبی که در جداول ارائه شده‌اند دو مشکل عمده دارند: نخست، رعایت نشدن الگوی ارائه‌شده برای استفاده از برخی علائم اختصاری. مصحح در مقدمه کتاب از استفاده از علائم اختصاری مانند «خ» به جای «خروار»، «ت» به جای «تومان»، «د» به جای «دینار» سخن گفته است، در حالی که در بسیاری موارد حتی زمانی که فضای کافی در جدول وجود داشته از هر دو شکل نگارش استفاده کرده است. دوم، جداسازی کلمات. در حالی که مصحح در مقدمه از جداسازی تمامی کلمات سخن گفته است، این کار را به‌ویژه در جداول مشاهده نمی‌کنیم.

قسمت مقسوم بر مقسوم علیه که عبارت از مجموع کسور مأخوذه از مخرج مشترک باشد				
خارج قسمت ۷۵۳ تومان و ۸۷۵۰ دینار (مقررأ ۱۳۰ ۷ ت و ۲۱۹۰ د				
۱۰۳ تومان	۱۰۰۰ دینار	۱۰۰ دینار	۱۰ دینار	۱ دینار
۱۰۳ ت	۱۰ و ۳ قران	۱ و ۳۰۰ د	۱۰۳۰ دینار	۱۳۰ دینار
باقی	۹ قران	باقی	۷ تومان	
۱ ت و ۹۵۳۰ د	۳۰ ت و ۹۰۰۰ د	۳۲ ت و ۸۷۵۰ د	۲۱۷ ت	
—	۹۰ د	باقی	۱۰۰ د	
باقی ندارد	۹۲۷۰ د	۹۲۷۰ د	۱ ت و ۳۰۰ د	

تیولات و مقرری					
محمد جعفر خان	ابراهیمخان	محمد طاهرخان	عباسخان	شمس الدین خان	محمدقلیخان
اتفاقی					
انعام حسینخان	قیمت عباسخان	شریفخان	حاجی سعیدخان	قیمت خلعت میرزا تقی خان	قیمت سال

مقدمه مصحح

یکی از شاخصه‌هایی که با ارزیابی آن می‌توان عیار یک تصحیح خوب را سنجید، مقدمه مصحح است. مقدمه نشان می‌دهد که مصحح تا چه میزان نسبت به موضوع کارش تسلط دارد. مصحح بحرالجواهر مقدمه این اثر را به معرفی مؤلف، معرفی محتوا، تاریخ تألیف، دلیل تألیف اثر توسط نویسنده، منابع و ارزش کتاب، معرفی نسخه‌های مختلف بحرالجواهر و روش و شیوه تصحیح اختصاص داده است (ص ۹-۲۱). کیفیت و کمیت مطالب ارائه شده در مقدمه نشان می‌دهد که مصحح در نگارش مقدمه اثرش چندان موفق نبوده است، یا اعتقادی به

مقدمه‌نویسی ندارد. این شیوه مقدمه‌نویسی در دو اثر دیگر مصحح نیز دیده می‌شود.^۱
 نقص اصلی مقدمه بی‌توجهی مصحح به موضوع کتاب بحرالجواهر است. بهتر بود دست‌کم اطلاعاتی دربارهٔ سیاق و سیستم دفترداری حکومت قاجار، اهمیت این اثر در نگارش تاریخ اقتصادی، دلیل انتخاب بحرالجواهر برای تصحیح و معرفی آثار تصحیح‌شده پیش از آن در مقدمه ذکر می‌شد.^۲

کیفیت بازخوانی بحرالجواهر

همان‌طور که گفته شد درج تصاویر نسخه‌خطی در کنار بازخوانی آن از ویژگی‌های مثبت این اثر است زیرا این امکان را برای خواننده فراهم می‌کند که کیفیت بازخوانی مصحح را بدون واسطه مشاهده کند. اغلاط کتاب را می‌توان در دو دسته طبقه‌بندی کرد: دسته اول اعداد و کلماتی که به‌صورت نادرست خوانده شده‌اند که البته با توجه به حجم کار زیاد به‌نظر نمی‌رسند، از جمله:

صفحه	غلط	صحیح	صفحه	غلط	صحیح
۶۵	تسبیح	تسبیع ^۴	۱۱۳	کره	گره ^۵
۲۰۳	تشخیص	تخمین	۲۰۳	هست	نیست
۲۰۶	اشترخان	اشترجان ^۶	۲۰۶	سی تومان	سایر
۲۴۳	آنکس	آبکش	۲۴۴	شاهنشاهی	شاهشاهانی
۲۵۶	تطلیه میزان	تطلیه شتران ^۷	۲۷۲	ایلخان	ایلچیان
۲۲۴	فی	سنه	۲۹۶	فصله	وجهه ^۸
۲۹۸	۳۰ نفر	۴۰ نفر	۳۰۶	سده	بلده
۳۰۷	۷۱۸۰ تومان	۸۱۸۰ تومان	۳۰۷	۷۰۰۰ تومان	۸۰۰۰ تومان
۳۰۹	پیچی‌نیل	سیچقان‌نیل	۳۱۹	نیلان‌نیل	سیچقان‌نیل
۳۲۶	جمع	نصف	۳۲۸	۲۲۰ تومان	۲۸۰۰ تومان
۳۲۸	۱۵۰۰ تومان	۲۵۰۰ تومان	۳۳۲	۶۵ تومان	۲۵۰ تومان
۳۴۰	انخراق	انحراق ^۹	۲۷۲	سال	شال
۲۷۳	میرزا مهدی عیسی	میرزا مهدی منشی	۲۶۹	مهدی‌علی‌بابا	مشهدی‌علی‌بابا
۱۹۹	ناظور	ناطور ^{۱۰}	۲۴۳	شاهنشاه	شاهشاهان ^{۱۱}

۱. مقدمه کتاب قوانین‌السیاق ۱۰ صفحه است و مقدمه کتاب خلاصه‌السیاق ۳ صفحه.
۲. مقدمه کتاب فروغستان به تصحیح ایرج افشار ۵۰ صفحه است.

دسته دوم اغلاطی هستند که به محتوا لطمه زده‌اند. اولین نمونه مربوط به عمل تفریق است. در تمام محاسباتی که از تفریق استفاده شده، علامت **منها** یا خوانده نشده و اعدادی که باید کسر می‌شدند به صورت نادرست با سایر اعداد ترکیب شده‌اند، یا اینکه به جای علامت منها یک پرانتز گذاشته شده و خواننده به هیچ وجه نمی‌تواند تشخیص بدهد که عمل تفریق انجام گرفته است یا نه (ص ۲۱۷، ۲۳۶، ۲۶۵، ۳۰۱ و ۳۰۹). این وضعیت باعث شده است خواننده در اغلب محاسبات با یکسری اعداد و ارقام پشت سر هم مواجه شود بدون آنکه درکی از آنها داشته باشد.

ر ف

اول از بابت مالیات و متوجهات هذه السنه نیلان نیل

این قسمت باید از مالیات کسر می‌شد

نقد	جنس	تخلف مسکینه
۶۹۰ ت	گندم ۵۵۰ خ جو ۳۳۰ خ	۱۵۵ ت
مالیات	جنس	جنس
نقد	گندم ۴۵ خ جو ۷۵ خ	جنس
۴۹۰ ت	گندم ۱۷۰ خ جو ۲۳۰ خ	از بابت جدیدالنسق
اصول	جنس	نقد
مطابق جمع بندی عالیجاه مقرب الخاقان میرزا بابای ایلخانی	گندم ۸۰ خ جو ۱۴۰ خ	۷۵ ت
نقد	جنس	جنس
۴۱۰ ت	گندم ۸۰ خ جو ۱۴۰ خ	۷۵ ت

قریه زنگنه

نقد: ۶۰ ت

جنس: گندم ۳۰ خ، جو ۲۰ خ

قریه زنگده

نقد: ۱۰۰ ت

جنس: گندم ۳۰ خ، جو ۳۰ خ

باقی

نقد: ۵ ت

جنس: گندم ۵ خ، جو ۵ خ

از باب است شکسته حصار

نقد: ۲۰۰ ت

جنس: گندم ۶۰ خ، جو ۸۰ خ

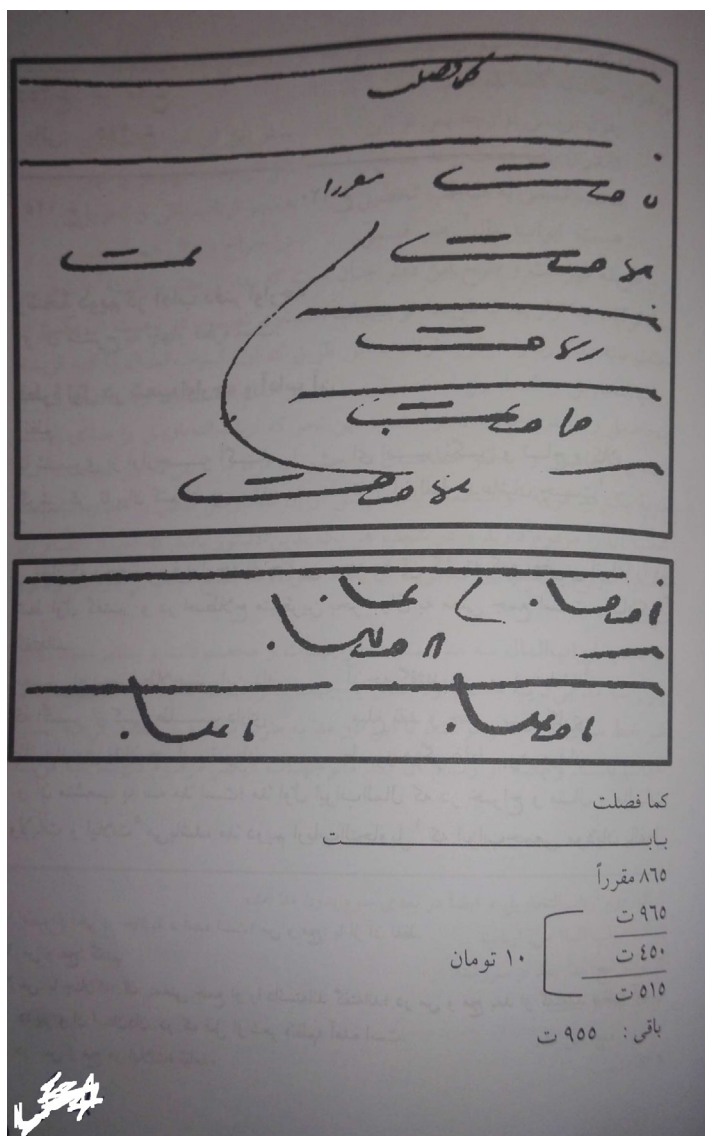
قریه حصار

نقد: ۲۰۰ ت

جنس: گندم ۳۰ خ، جو ۶۰ خ

قریه زنگنه

نادیده گرفتن منها در محاسبه

نادیده گرفتن منها

مورد دوم استفاده از **فی** در محاسبات مختلف است. **فی** کاربرد بیشتری در محاسبات داشته و علامت آن تا حدودی به **منها** شباهت دارد. در تمام موارد به جای **فی** از پرائنتر استفاده شده که به محتوای مطالب لطمه زده است. در صورتی که خواننده نداند که پرائنتر به جای **فی** آمده است به سختی می تواند رابطه میان اعداد و ارقام را بفهمد.

صورت متداخله که صحاح مساوی یکدیگر میباشد و عمل در آن مثل متعاطفه است

مقسم	صحاح یکسره	مخرج مشترک
۲۴۳ و ۱۱۰ د مقررأ	۵۰۰۰ دینار	۹۰ دینار
۱۶۱ د) ۱ و ۵۱۰۰ د		

۳	۵	۹	۱۰
۱۸ حبه مقررأ	۱۸ حبه مقررأ	۱۸ حبه مقررأ	۱۸ حبه مقررأ
ثلث	خمس	ثلث	ثلث
۶۰ د) ۱ و ۵۰۰۰	۳۶ د) ۱ و ۵۰۰۰	۴۵ د) ۱ و ۵۰۰۰	۲۰ د) ۱ و ۵۰۰۰
۹۰ و ۶۰۰ د	۴۵ و ۳۶۰ د	۶۷ و ۹۵۰۰ د	۳۰ و ۲۰۰۰ د

استفاده از پرانتز به جای فی

افزون بر این، در چند مورد هم با کلماتی مواجه هستیم که به نظر می‌رسد مصحح آن‌ها را از قلم انداخته است:

خوانده نشده	صفحه	خوانده نشده	صفحه
و آخر	۴۹	خلعت	۲۷۲
۱۰۰ تومان	۳۰۹	قریه	۳۰۹
مفرده	۳۰۹	سنه	۳۲۳
بیاضی	۳۲۸	از مزرعه گرفته	۲۴۱
۱۰ تومان از قرار جزو تخفیف		۳۰۸	

پیوست مصحح

یکی از شاخصه‌های سنجش عیار یک تصحیح خوب، پیوست آن است. مصحح دو پیوست برای بحرالجمواهر در نظر گرفته است: پیوست اول، صفحات نخست نسخ مختلف کتاب بحرالجمواهر است و پیوست دوم تصاویر و اضافات نسخه خطی ۱۱۲۹۷ کتابخانه ملی (ص ۳۵۵-۳۶۱). مقایسه این پیوست با کتاب فروغستان تصحیح ایرج افشار ضعف پیوست کتاب بحرالجمواهر را نشان می‌دهد. مصحح فروغستان ۱۲ پیوست مهم تهیه کرده است که هر کدام بر ارزش این

تصحیح افزوده‌اند (افشار، ۱۳۷۸، ص ۳۷۵-۳۶۰)، برای مثال:

- ۱- فهرستی از کتاب‌های سیاق
- ۲- سوابق سیاق در هندوستان
- ۳- فهرست مندرجات متون مهم سیاق
- ۴- مقدمه والتر هینتز بر رساله فلکیه
- ۵- مطابقه میان رساله فلکیه با رساله سیاق به زبان ترکی
- ۶- سیاق منظوم احمدخان گیلانی
- ۷- پژوهش‌ها و یادداشت‌های سیاق‌شناسی

مصحح بهتر بود در پیوست، فرهنگ لغات و اصطلاحات موجود در کتاب بحرالجمهر را تهیه و تدوین می‌کرد، زیرا معنای هیچ‌کدام از لغات و اصطلاحات این اثر در پاورقی نیامده است و خواننده برای فهم آن‌ها باید به‌صورت مداوم به فرهنگ‌ها رجوع کند.

نمایه

نمایه‌ای که برای کتاب بحرالجمهر در نظر گرفته شده است ضعیف، غیرعلمی و غیرقابل استفاده است. نمایه شامل ترکیبی تصادفی از تعداد خیلی کمی نام کتاب، لغات تخصصی، اماکن و اشخاص است.

برخی نمایه‌ها دارای ابهام هستند مانند: ساحل، سطوح، سفید، هندسی، مستقیم، مضاف‌الیه، نقد، یسار، موب، مقرر و معلوم. در صورتی که این واژگان ذیل نمایه اصطلاحات قرار می‌گرفت خواننده می‌توانست ارتباط بیشتری با برخی از آن‌ها برقرار کند.

نقص دیگر نمایه، آن دسته از اسامی است که برای اشخاص در نظر گرفته شده است. بسیاری از اسامی که عمدتاً از صاحب‌منصبان دوره قاجار هستند در نمایه قرار نگرفته‌اند و در عوض برخی اسامی چون خالد، زید و عمرو که برای روشن شدن محاسبات ریاضی از آن‌ها استفاده شده است به‌عنوان نمایه اسامی استخراج شده‌اند.

کتاب بحرالجمهر دست‌کم به فهرستی از اماکن، اشخاص، اصطلاحات سیاقی، اوزان و مقادیر، سندشناسی، القاب، مناصب، اصناف، ایلات و عشایر نیاز دارد.

پایان سخن

بدون تردید، تصحیح متون سیاقی کاری مهم و دشوار است و مصحح زمان زیادی را باید صرف بازخوانی و تدوین آن کند. به گمان من، مهم‌ترین بخش تصحیح، تدوین مطالب بازخوانی شده به‌صورت صحیح و منظم است، زیرا تدوین نادرست افزون بر صدماتی که به مخاطب وارد

می‌آورد، بخش بسیاری از زحمات مصحح را از بین می‌برد. با مقابلهٔ اصولی متن بازخوانی‌شده با نسخ موجود می‌توان به میزان قابل‌توجهی از شمار اغلاط آن کاست. همان‌طور که دیدیم، قسمت‌هایی چون مقدمه، پیوست و نمایه تأثیر بسیار زیادی بر انسجام و پختگی یک تصحیح با کیفیت دارد و مصحح باید به اندازهٔ تمرکزش بر متن به آن‌ها توجه کند. به‌طور کلی، کتاب بحرالجواهر اثری قابل‌توجه برای پژوهشگران تاریخ به‌ویژه علاقه‌مندان حوزه سیاق و تاریخ اقتصادی است و امیدوارم مصحح محترم کماکان در آثار بعدی خود در این حوزه همچنان ثابت‌قدم و پرتلاش ظاهر شود.

منابع:

- پدرام، نرگس (۱۳۹۲). دو دفتر از اسناد مالی کشور. *پیام بهارستان*، ویژه‌نامهٔ مالیه و اقتصاد.
- افشار، ایرج (۱۳۷۸). *فروغستان*. کتابی در سیاق، آئینه میراث، ش ۵ و ۶ ص ۲۷۵-۳۶۰.

گزارشی از نمایشگاه‌های سیار برگزار شده اداره کل خدمات آرشیوی در پاییز ۱۳۹۷

فریبا امیری^۱ و زهرا جاویدی^۲

اداره کل خدمات آرشیوی (گروه ارتباطات آرشیوی) در راستای اهداف تعیین شده سازمانی و معرفی منابع موجود در آرشیو ملی ایران به جوامع علمی و فرهنگی در این فصل نیز اقدام به برگزاری نمایشگاه‌های سیار با محوریت رخدادهای تاریخی کرده است که در زیر به معرفی نمایشگاه‌های شاخص پرداخته خواهد شد:

۱- نمایشگاه اسناد دکتر مجتهدی و دبیرستان البرز به مناسبت برگزاری مراسم گرامیداشت ایشان از سوی بنیاد علمی نخبگان

مدرسه در پیشرفت جامعه بشری نقش به‌سزایی داشته است. در سده نوزده و بیستم با افزایش تماس‌های جهانی و مشاهده پیشرفت علوم در مغرب‌زمین و برای همگام شدن با رشد جهانی، گرایش به ایجاد مدارس جدید در ایران شکل گرفت. نخستین جرقه‌های ایجاد چنین مدرسه‌هایی در عصر امیرکبیر و با تأسیس مدرسه دارالفنون زده شد؛ این مدرسه به مرور زمان تحولاتی را پشت سر گذاشت و مبنای تأسیس دانشگاه‌های امروزی کشور شد. از دیگر مدارس جدید دوره ناصری، دبیرستان البرز را می‌توان نام برد که یکی از این مدارس نام‌آور و ماندگار است. این دبیرستان یکی از مدارس قدیمی و معتبر تهران است که در زمان ناصرالدین‌شاه قاجار تأسیس شده و بزرگان علمی، سیاسی و فرهنگی بسیاری از جمله؛ پرفسور علی جوان (مخترع لیزر)، دکتر مصطفی چمران (دکترای فیزیک ذره، مؤسس هنرستان شیعیان جنوب

۱. کارشناس مسئول برنامه‌ریزی و

بررسی اسناد و مدارک، اداره کل خدمات

آرشیوی، سازمان اسناد و کتابخانه

ملی ایران؛

amirifariba42@yahoo.com.

۲. کارشناس مسئول برنامه‌ریزی و

بررسی اسناد و مدارک، اداره کل خدمات

آرشیوی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی

ایران؛

z-javidi@yahoo.com.

لبنان و قهرمان مبارزات چریکی کشور) و بسیاری از دانشمندان کشور را در دامن خود پرورش داده است.

یکی از رموز موفقیت این دبیرستان مدیر و اداره‌کنندهٔ تشکیلات آموزشی و اداری آن بود. دکتر محمدعلی مجتهدی گیلانی از جمله مدیران موفق دبیرستان البرز بود که در دوران ۳۴ سالهٔ مدیریت خود نقش مهمی در تربیت نسل علمی و کاردان کشور ایفا کرد و گام بسیاری بزرگی در شهرت و ماندگاری مدرسه از خود به‌جای گذاشت. علاوه‌بر این دکتر مجتهدی مؤسس و بنیانگذار دانشگاه صنعتی شریف و از استادان به‌نام دانشکده فنی دانشگاه تهران و به‌حق یکی از چهره‌های ماندگار علمی و فنی ایران در سطح جهان بود.

گروه ارتباطات آرشیوی در ادامه همکاری خود با سازمان‌ها، مراکز علمی و دانشگاهی در پی مکاتبهٔ بنیاد نخبگان کشور برای برگزاری مراسم گرامیداشت و تجلیل از این شخصیت علمی، توانست با بررسی اسناد موجود این دبیرستان و دکتر محمدعلی مجتهدی گیلانی در آرشیو ملی نمایشگاهی شامل ۲۴ عنوان با معرفی ۳۰ برگ سند و ۲ قطعه عکس با بازهٔ زمانی دورهٔ پهلوی اول و دوم آماده کرد و برای نمایش در بخش جنبی مراسم، به آن بنیاد ارسال داشت.

قدیمی‌ترین سند این نمایشگاه، مربوط به تاریخ ۹ ژوئیهٔ ۱۹۲۸ م. / ۱۸ تیر ۱۳۰۷ ش. گواهی دکتر جردن، رئیس کالج آمریکایی، به ریاست معارف برای تأیید پایان تحصیلات دیپلم شاهزاده ملک ایرج‌میرزا، ملک‌منصور و جدیدترین سند آن مربوط به سال ۱۳۵۵ ش. و موضوع خلاصهٔ کارنامهٔ علمی، خدمات آموزشی و نشان‌های دکتر محمدعلی مجتهدی گیلانی رئیس دبیرستان البرز بود.

یکی از قابل‌توجه‌ترین اسناد معرفی‌شده در این نمایشگاه سند مربوط به تاریخ ۱۳۵۱/۳/۳۰ ش. و با موضوع موافقت وزیر آموزش و پرورش با درخواست دکتر مجتهدی رئیس دبیرستان البرز برای تشکیل کلاس تابستانی برای آشنایی دانش‌آموزان با طرز کار ماشین کامپیوتر، محاسبات الکترونیکی و انجام عملیات با این ماشین‌هاست. این سند به‌تنهایی گواه تلاش دکتر مجتهدی برای آشناکردن دانش‌آموزان دبیرستان با علوم روز دنیا را نشان می‌دهد. این برگ از نظر سندشناسی یک سند اداری است که در قالب نامه از سوی وزارت آموزش و پرورش خطاب به دکتر مجتهدی ریاست دبیرستان البرز نوشته شده و در متن آن اشاره شده که با درخواست دبیرستان برای برگزاری کلاس تابستانی به‌منظور آشنائی دانش‌آموزان با طرز کار ماشین کامپیوتر و محاسبات الکترونیکی و انجام عملیات با این ماشین‌ها و هر نوع کلاسی که سطح اطلاعات عمومی دانش‌آموزان را بالا ببرد، موافقت می‌شود. نکته‌جالب در این سند هم‌زمانی توجه و احساس نیاز دکتر مجتهدی برای یاد دادن علوم جدید به دانش‌آموزان

همزمان با ورود دستگاه‌ها و سیستم‌های جدید الکترونیکی در عرصه جهانی است که در کوتاه‌مدت رخ داده است. محتوای سند بیانگر این نکته است که مدیران و دبیران این دبیرستان با جهان علمی ارتباط گسترده‌ای داشته‌اند، علوم روز را می‌شناختند، تجهیز دانش‌آموزان به آن علوم را لازم می‌دانسته و نگاه ویژه‌ای به این مسئله داشته‌اند. پس جای شگفت نخواهد بود اگر نام‌آوران بزرگی را در فهرست فارغ‌التحصیلان آن بباییم که از دارندگان افکار نو و پیشرفته در علوم مختلف در سطح جهانی باشند. تلاش افرادی مانند دکتر مجتهدی در این مدرسه و ایجاد دانشگاه صنعتی شریف نیز از ره‌آوردهای این نگاه علمی است. سایر عنوان‌های اسناد این نمایشگاه عبارتند از:

درخواست هیئت‌مدیره کالج امریکائی از وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه برای به‌رسمیت‌شناختن دوره‌های عالی کالج مزبور؛ گزارش هفتگی اداره تفتیش وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه از مدرسه کالج امریکائی؛ کارنامه کلاس سوم متوسطه منوچهر ستوده در کالج امریکائی تهران و تأیید قبولی وی در امتحانات برای ورود به کلاس چهارم؛ گزارش بازرس حکمت به وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، از نتیجه رسیدگی به شکایت شاگردان کلاس چهارم دبیرستان البرز؛ گزارش بازرس عظیم‌زاده از برنامه نمایش دانش‌آموزی در سالن دبیرستان البرز؛ نامه دانش‌آموزان چهارم علمی دبیرستان البرز به وزیر معارف در انتقاد از وضعیت درس انگلیسی و کمبود کتاب‌های درسی؛ آمار دانش‌آموزان کالج البرز در دی‌ماه ۱۳۱۷ش.، گزارش بازرسی دکتر محمدعلی مجتهدی، بازرس فنی وزارت فرهنگ، از درس جبر و هندسه سال پنجم، ریاضیات سال ششم و هندسه ترسیمی سال پنجم دبیرستان رازی؛ رونوشت دستورات ابلاغی وزارت فرهنگ به دبیرستان البرز راجع به ساعت و زمان کلاس ورزش، دروس تعلیمات علمی نظامی و کتاب‌های درسی برای تنظیم ساعت برنامه دانش‌پایه؛ آمار دانش‌آموزان دبیرستان البرز؛ کارت دانش‌آموزی دبیرستان البرز به نام مهرداد مهندس در سال تحصیلی ۱۳۳۶-۱۳۳۷ش.، ابلاغ تصویب‌نامه هیئت‌دولت برای اعطای نشان درجه یک سپاس به دکتر «تایلور گرنی» مؤسس و سرپرست کلاس‌های انگلیسی دبیرستان البرز؛ نامه [دکتر مجتهدی] رئیس دبیرستان البرز به وزارت آموزش و پرورش، برای معرفی جانشین در زمان استفاده از مرخصی سالیانه؛ گزارش رئیس انجمن خانه و مدرسه دبیرستان البرز به وزیر آموزش و پرورش، از تشکیل جلسه انجمن و اعلام تصمیمات اخذشده در خصوص نوع مدرسه، چگونگی مصرف شهریه و درآمدها؛ فرم شرکت در کلاس‌های کامپیوتر (رایانه) برای دانش‌آموزان قبولی کلاس پنجم ریاضی دبیرستان البرز؛ درخواست [دکتر مجتهدی]، رئیس دبیرستان البرز از وزارت آموزش و پرورش برای اعطای نشان فرهنگ درجه دوم به هوشنگ بهمنیار، دبیر لیسانسه ریاضی دبیرستان یادشده، به پاس سی و هشت سال خدمت؛ اعطای

یک قطعه نشان فرهنگ درجه سوم وزارت آموزش و پرورش به محمود سقطچی مقدم، دبیر دبیرستان البرز؛ حکم وزیر آموزش و پرورش برای اعطای یک قطعه نشان درجه اول سپاس به دکتر مجتهدی، مدیر دبیرستان البرز و عضو شورای عالی آموزش و پرورش؛ عدم موافقت وزیر آموزش و پرورش با استعفای دکتر مجتهدی از ریاست دبیرستان البرز. عناوین تصاویر نمایشگاه نیز عبارتند از: تصویر دکتر محمدعلی مجتهدی گیلانی، دانشمند، مدیر دبیرستان البرز و بنیانگذار دانشگاه صنعتی شریف و ساختمان دبیرستان البرز، ثبت شده در فهرست آثار ملی.

۲- نمایشگاه اسناد دیداری-شنیداری به مناسبت ۲۷ اکتبر/۵ آبان روز جهانی میراث دیداری-شنیداری

در ادامه برگزاری نمایشگاه‌های مختلف، اداره کل خدمات آرشیوی (گروه ارتباطات آرشیوی) به درخواست روابط عمومی سازمان نمایشگاهی با موضوع دیداری-شنیداری به مناسبت ۲۷ اکتبر/۵ آبان، روز جهانی میراث دیداری-شنیداری آماده و برای برگزاری نمایشگاه به ساختمان کتابخانه ملی ارسال کرد. این نمایشگاه شامل ۳۹ عنوان با معرفی ۲۸ برگ سند و ۳۹ قطعه عکس بوده است. قدیمی‌ترین سند آن متعلق به دوره مظفری و به تاریخ ذی‌القعدة ۱۳۲۳ق. / دی یا بهمن ۱۲۸۴ش. با عنوان فرمان مظفرالدین‌شاه در زمینه واگذاری فروش انحصاری گرامافون در ایران به یک شرکت آمریکایی و جدیدترین آن مربوط به بهمن ۱۳۷۷ش. و بخشی از طرح آموزش دیداری-شنیداری، ویژه مدیران نهاد ریاست‌جمهوری است. همان‌طور که اشاره شد قدیمی‌ترین سند معرفی‌شده در این نمایشگاه فرمانی از مظفرالدین‌شاه است که از نظر زیباشناسی بسیار درخور توجه است. این فرمان همانند بیشتر فرامین سلاطین با نقوش اسلیمی و رنگ‌های متنوع تزئین‌شده و روی کاغذی با زمینه کرم و با قلم مشکی نوشته شده است. مهر سلطنتی مظفرالدین‌شاه در بالای آن و در میان نقشی بزرگ ترسیم شده، متن در چهار سطر تنظیم شده و هر سطر با نقوش زیبا جداسازی شده است. امضای شاه در نقوش بین سطر اول و دوم و با توسعه نقش آورده شده است. این فرمان با تمایل به استفاده از گرامافون که آن روزها به دستگاه «حبس‌الصوت» معروف بود، صادر شده است و از آن پس شرکت سهامی آمریکایی شروع به عرضه این دستگاه در کشور کرد. قابل‌ذکر است که نخستین صدای پخش‌شده از گرامافون صدای نالان مظفرالدین‌شاه، سلطان ایران بود. در حقیقت ورود گرامافون، رادیو، تلگراف و سینماتوگراف در ادامه رونق عکاسی در کشور اسناد دیداری-شنیداری را به حوزه مدارک تاریخ ما وارد کرد که در تحقیقات نگاه و توجه خاصی را می‌طلبد.

از دیگر اسناد معرفی شده در این نمایشگاه می‌توان به بخشی از نظام‌نامه مقررات ضبط صوت در صفحات گرامافون، تألیف و پیشنهادی سرتیپ محمدخان درگاهی، رئیس کل تشکیلات نظمیه ۱۳۰۷/۲/۱۶ ش. اشاره خاص کرد. در آن توجه ویژه‌ای به صفحه‌های موسیقی و نوع موسیقی ضبط شده و محتوای آن‌ها شده است که از دو جهت اهمیت دارد ۱- توجه خاص مردم کشور ما به موسیقی با اصالت؛ ۲- اهمیت کنترل و نظارت بر تولیدات فرهنگی هم‌خوان و هم‌سو با فرهنگ بومی. این دو مهم خود گویای دقت خاص و نگاه ویژه به حریم خانواده‌ها نیز بوده است. از دیگر نکات این سند ناظر آن است که نه یک نهاد فرهنگی بلکه نهادی نظامی و دارای قدرت اجرایی نظارت بر روند اجرای مقررات را بر عهده داشته است. اسناد معرفی شده در این نمایشگاه به استفاده آموزشی از گرامافون نیز اشاره می‌کند که در جای خود بسیار مهم است. دیگر عنوان‌های معرفی شده در این نمایشگاه عبارتند از:

رونوشت تصویب‌نامه هیئت‌وزیران برای صدور مجوز به اداره کل گمرک برای ترخیص گرامافون‌ها، نوارها و دستگاه‌های رادیویی اداره کل انتشارات و رادیو؛ گزارش وزارت پست و تلگراف و تلفن به ریاست‌وزرا برای اعلام دلایل عدم امکان افتتاح دستگاه پخش صدا در اول شهریور ۱۳۱۷؛ طرح ارسالی به وزیر آموزش و پرورش به منظور تهیه صفحات گرامافون با داستان‌های اصیل برای کودکان و نوجوانان؛ روند نمای اجرای طرح آموزشی رشد؛ نتایج نظرخواهی دفاتر مختلف وزارت آموزش و پرورش نسبت به طرح آموزشی رشد (رسانه‌های دیداری-شنیداری). در ادامه به معرفی برخی از عکس‌های تاریخی پرداخته شده تا محققان و علاقه‌مندان را علاوه بر حض بصری به این نکته رهنمون شود که عکس، صوت و فیلم و نقاشی در پژوهش‌ها به‌ویژه پژوهش‌های تاریخی و جامعه‌شناسی نباید مغفول بماند و نیازمند توجه خاص است.

عنوان عکس‌های معرفی شده در نمایشگاه دیداری-شنیداری عبارت است از:

پزشکی مشغول درمان یک بیمار، در دوره قاجار؛ مظفرالدین‌شاه قاجار به‌همراه شماری از رجال در سفر به اروپا؛ بیمارستان صحرایی ارتش در عصر پهلوی؛ گروهی از ورزشکاران باستانی کار دوره قاجار؛ مجلس عزاداری با حضور جمعی از درباریان و بانوان در دوره قاجار؛ تصاویری از پهلوانان (ورزشکاران ورزش باستانی) در دوره قاجار؛ تصویری از مظفرالدین‌شاه قاجار پس از شکار؛ مظفرالدین‌شاه و جمعی از درباریان از جمله امین‌السلطان (اتابک اعظم) و میرزا محمودخان حکیم‌الملک ریاست کل اطباء دربار (رئیس‌الاطباء)؛ تجمع مردم برای اقامه نماز در دوره قاجار؛ تصویری از فروشنده دوره‌گرد در دوره قاجار؛ میرزا ابوالحسن‌خان حکیم، طبیب مقامات و مدرس طب دارالفنون؛ میرزا حسام‌الدین حافظ‌الصحه، معروف به مسیح‌الملک؛ چندتن از خواجه‌های دربار در شهرستانک؛ معاینه ناصرالدین شاه به‌دست مسیو «هینت»

دندانساز؛ روز آشپزان نذری ناصرالدین‌شاه؛ جمعی از مقامات و صاحب‌منصبان قاجاری به‌همراه دو حکیم روسی؛ مؤتمن‌الاطباء، علی‌خان والی، لقمان و حکیم‌الممالک؛ نمائی از کسبه بازار تهران در عصر قاجار؛ ناصرالدین‌شاه قاجار در کنار سفره هفت‌سین به‌همراه درباریان و خادمان؛ محمدعلی‌شاه قاجار، رجال و درباریان در شکار؛ مظفرالدین‌شاه و شماری از دولت‌مردان در فرنگ؛ ناصرالدین‌شاه قاجار و امین‌السلطان در انگلستان؛ سرباز قره‌سوار (محافظان راه) در دوره مظفرالدین‌شاه؛ همراهی کالسکه ناصرالدین‌شاه قاجار در یکی از کشورهای اروپایی؛ تعدادی از کارکنان دربار قاجار؛ میرزا علی‌نقی حکیم‌الممالک در کنار ناصرالدین‌شاه در سفر لندن؛ تجمع مردم در میدان ارگ تهران مقابل سر در عالی‌قاو در حضور یکی از شاهزادگان قاجار؛ مراسم تشییع جنازه ناصرالدین‌شاه؛ مهدی‌قلی‌خان مجدالدوله و اکبرخان نایب‌ناظر (سیف‌السلطان) در کنار چند تن از رجال درباری هنگام بازی شطرنج؛ مظفرالدین‌شاه به‌همراه امین‌السلطان و حکیم‌الملک در اولین سفر اروپا؛ گروهی از نظامیان در دوره قاجار؛ احمدشاه قاجار به‌همراه معلم و هم‌شاگردی‌ها در زمان ولایتعهدی؛ نمائی از عمارت جدید مدرسه نظام در دوره قاجار؛ دانش‌آموزان در لباس متحدالشکل در اواخر دوره قاجار.

۳- نمایشگاه پیامدهای جنگ جهانی اول در جنوب ایران به روایت اسناد ملی ایران به مناسبت پایان آن جنگ در ۱۱ نوامبر ۱۹۱۸ / ۲۰ آبان ۱۲۹۷ ش.

جنگ جهانی اول، بی‌شک یکی از بزرگترین رخداد‌های قرن بیستم است که تأثیر آن بر کل جهان مقارن خود قابل‌بررسی و موشکافی است. ایران به‌عنوان سرزمینی که بیشتر دولت‌های قدرتمند متخاصم جنگ به موقعیت جغرافیایی و اقتصادی آن واقف بودند از جمله سرزمین‌هایی بود که با وجود اعلام بی‌طرفی درگیر این هجمه جهانی شد. نفت و مناطق نفت‌خیز جنوب از جمله عواملی بود که کشورمان را به مهره قابل‌توجه دولت‌هایی مانند انگلیس و روس تبدیل کرده بود. دولت انگلیس از یک‌سو به نفت ایران برای بقای صنعتی و نظامی خود نیاز داشت و از سوی دیگر از طریق ایران می‌توانست جلوی حمله‌های عثمانی را سد کرده و راه خود را برای پیشروی در سرزمین‌های زیر نظارت خود تسهیل کند. عامل دیگر توجه انگلیس به خاک ایران، داشتن شاه‌راه آبی-خاکی برای پیوستن به نیروهای روسیه در جبهه‌های شرقی عثمانی بود. انگلیس به محض پیاده‌کردن نیروهای هندی-انگلیسی خود در جنوب شروع به خرید غله در سطح بسیار وسیعی کرد. روسیه نیز که همواره در دوره‌های مختلف با ایران تقابل و تعامل داشت، برای افزایش نفوذ خود در کشور تلاش کرد. این دو دولت با ورود به خاک ایران، حق بین‌المللی ایران در اعلام بی‌طرفی را نقض کردند. بدین ترتیب ایران به مدت سه‌سال گرفتار اشغال نظامی، مداخله‌های سیاسی، قحطی، قاچاق

اسلحه و تجزیه سیاسی شد.

هر چند حکومت مرکزی دچار نوعی انفعال در برابر این دولت‌ها بود، اما اقشار مختلف مردم که در مناطق مختلف با این نیروها درگیری و هم‌نشینی اجباری یافته بودند، ساکت نمانده و همگام با اعلام جهاد علمای بزرگ، دست به تقابل زدند. از جمله در جنوب چهره‌هایی مانند: زایر خضرخان تنگستانی، شیخ حسین چاه‌کوتاهی، رئیس‌علی دلواری، صولت‌الدوله، ناصر دیوان کازرونی و آیت‌الله سید عبدالحسین لاری علیه قوای اشغالگر قیام کردند.

در این میان قیام تنگستانی‌ها و ایلات خمسۀ جنوب توانستند برای مدتی ضربات قابل‌توجهی را به بدنه نظامی انگلیسی وارد کنند. این مناطق از ۱۲۹۳ ش. تا ۱۲۹۷ ش. شاهد درگیری‌های متعدد نیروهای بومی با انگلیس بود؛ به‌طوری‌که منطقه دلواری تخریب شد. مذاکره با سران عشایر و ایجاد اختلاف در میان آن‌ها، ایلات فارس و بوشهر را به یک دل‌مشغولی عظیم برای انگلیسی‌ها تبدیل کرده بود.

با توجه به فرارسیدن سالروز پایان جنگ جهانی اول در تاریخ ۲۰ آبان ۱۲۹۷ ش. گروه ارتباطات آرشیوی نمایشگاهی با عنوان پیامدهای جنگ جهانی اول در جنوب ایران آماده و به ۱۲ نمایندگی استانی و منطقه‌ای ارسال کرد. این نمایشگاه شامل ۳۷ عنوان با معرفی ۴۰ برگ سند بود.

یکی از اسناد قابل‌توجه در این نمایشگاه مکاتبۀ گروهی از علما و رجال سیاسی جنوب با وزارت داخله در خصوص لزوم تقویت قوای نظامی بنادر در جریان جنگ جهانی اول به‌منظور ممانعت از دست‌اندازی نیروهای انگلیسی است. در این سند گروهی از علما و رجال برجستۀ جنوب ضمن توجه‌دادن مقامات وزارت داخله به نقش و جایگاه ایران و جنوب کشور به‌عنوان یکی از مرزهای مهم جهان اسلام، مسئلۀ تغییرات مکرر کابینه دولت را مطرح می‌کنند که شروع به کار کابینه جدید با مشکلات زیادی هم‌زمان شده و امکان اصلاحات گسترده را از هر دولتمردی گرفته است. این گروه در ادامۀ نامۀ خود اذعان می‌کنند که مناطق مهم کشور از جمله جنوب که همواره باید دارای نیروی نظامی و قلعه‌های مستحکم باشند، مورد غفلت حکومت قرار گرفته است و از حکومت می‌خواهند ضمن توجه به حل مشکلات داخلی با توجه به گسترش جنگ در جهان و اهمیت ایران برای کشورهای درگیر در آن جنگ عالمگیر به این مناطق توجه خاص کنند و نیروهای نظامی را تقویت کنند تا توان مقاومت کشور از این راه افزایش یابد و نقشه دشمنان داخلی و خارجی را در خصوص کشورمان خنثی سازند. سایر عنوان‌های اسناد معرفی‌شده در این نمایشگاه عبارتند از:

گزارش تلگرافی از بوشهر به تهران در خصوص تصرف کنسولگری و تجارتخانه آلمان و دستگیری کنسول و وکیل تجارتخانه آن کشور توسط انگلیسی‌ها و کسب تکلیف در این زمینه؛

دستور وزارت داخله به والی فارس در خصوص لزوم انتشار فرمان و رعایت اصول بی‌طرفی ایران در جنگ جهانی اول؛ دستور وزارت مالیه به خزانه‌داری کل برای دادن دستورالعمل به مفتش مالیه محمره (خرمشهر) برای حفظ بی‌طرفی دولت ایران در جنگ؛ سواد تلگراف از محمره به تهران در خصوص کاهش شمار قشون شیخ (خزعل) و درخواست اعزام کشتی پرسپولیس به ده کیلومتری [خرمشهر] برای دفاع از شهر و اعلام حرکت یک کشتی انگلیسی به طرف شمال؛ توضیحات پراویتر (رئیس سوئدی ژاندارمری جنوب) به وزارت داخله درباره مکاتبه خود با کنسول انگلیسی مقیم بوشهر در خصوص لزوم آزادی کنسول سیستم و جلوگیری از نقض بی‌طرفی ایران؛ قسمتی از گزارش تلگرافی از بوشهر به تهران در خصوص مخالفت انگلیس‌ها با حضور نیروهای ژاندارمری در منطقه؛ مکاتبه در خصوص درخواست رئیس گمرک بوشهر جهت اعزام کشتی پرسپولیس به بندر دلووار برای جلوگیری از قاچاق در پی کمبود زغال و بی‌حرکتی سایر کشتی‌ها در سواحل شمالی به دلیل بروز جنگ جهانی اول؛ گزارش حرکت زایر خضر تنگستانی و شیخ حسین چاهکوتاهی به سوی بوشهر با اعلان جهاد علیه قشون انگلیس؛ گزارش ورود کشتی انگلیس به بنادر جنوب و پیاده کردن قوا و تجهیزات نظامی در منطقه؛ مکاتبه حکمران بوشهر با هیئت عالی فرقه اجتماعین اعتدالیون در خصوص عملکرد وی و نیروهایش در برابر شروع جنگ و درخواست‌های مکرر از تهران به منظور تعیین تکلیف در این خصوص؛ اعزام یک عراده توپ کوهستانی، یک دسته سرباز و لوازم مورد نیاز از سوی حکومت فارس و بنادر برای تقویت قشون قشقائی تحت فرماندهی سردار عشایر و دستور برای ارسال گزارش در خصوص باقی‌مانده سرباز و تجهیزات و نیز چگونگی تأمین حقوق آن‌ها؛ گزارش سرپرست اداره قشون جنوب (سرپرسی سایکس) از عملکرد آن قشون برای برقراری امنیت در کرمان و فارس؛ درخواست تأمین ترقه از سوی اداره قشونی جنوب به منظور ارسال به برای سردار عشایر ایلخانی؛ سوادنامه کنسولگری انگلیس مبنی بر عدم موافقت سرپرسی سایکس با تأمین ترقه مورد نیاز سردار عشایر از سوی اداره قشون جنوب؛ رونوشت دستور وزارت داخله به سردار عشایر مبنی بر اظهار تأسف از وضعیت پیش آمده [جنگ جهانی] و درخواست از وی برای جلوگیری از تحرکات ایلات تا حصول نتیجه توسط دولت؛ دستور حاکم ایالت فارس و بنادر به سردار عشایر [صولت‌الدوله] در خصوص لزوم تأمین امنیت مسیرهای انتقال مال‌التجاره تحت نظر وی تا پایان مذاکرات دولت و انگلیس؛ تلگراف حاکم شیراز به رئیس‌الوزراء در خصوص نتایج گفتگو با سردار عشایر و کنسول انگلیس، توقف جنگ از سوی قشون انگلیس و لزوم تعامل و ارتباط با سردار عشایر و آرامش قشون قشقائی تا پایان مذاکرات تهران؛ تقاضای فتح‌الله‌خان برای تعیین تکلیف وی و سپاهیان‌ش در همراهی یا عدم‌همراهی با سردار عشایر؛ گزارش وضعیت فارس در طول جنگ جهانی اول به سردار

عشایر؛ نامه‌ای حاوی اخبار جنگ جهانی اول، تمجید از ناظم دفتر برای متوقف کردن اردوی هندی در جنوب و وضعیت ایل قشقایی در آن ایام؛ گزارش ورود سرپرسی سایکس به شیراز و قصد انگلیسی‌ها برای انتقال قشون از راه شوسه شیراز-بندرعباس تا پایان جنگ جهانی [اول]؛ گزارشی از مذاکرات قوام‌الملک با قنصل انگلیس (کلنل کاف) در خصوص اصلاح اوضاع کشور و ایجاد آتش‌بس، جلوگیری از درگیری قشون قشقایی با قشون هندی از سوی صولت‌الدوله تا پایان مذاکرات؛ رونوشت دستور نخست‌وزیر و وزیر داخله (نجفقلی بختیاری صمصام‌السلطنه) به حاکم فارس و بنادر در خصوص مذاکره با سفیر انگلیس، آرام کردن قشون قشقایی، رعایت بی‌طرفی ایران در جنگ و پایبندی به مودت با انگلیس.

۴- اسناد مجلس به مناسبت ۱۰ آذر، سالروز شهادت آیت‌الله مدرس و روز

مجلس

مجلس مهمترین جایگاه حضور مردم در حکومت هر کشوری است و انتخابات آن یکی از شاخصه‌های توسعه سیاسی و مفسر نقش مردم در حکومت به‌شمار می‌رود. در ایران با صدور فرمان مشروطه در سال ۱۲۸۵ش. مجلس شورای ملی آغاز به کار کرد و تا پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ش. بیست و چهار دوره مجلس شورا تشکیل شد. نخستین مجلس با حضور مظفرالدین‌شاه گشایش یافت و بعد به دستور محمدعلی‌شاه به توپ بسته شد و دوره استبداد آغاز شد. پس از استبداد صغیر، مجالسی دیگر از سال ۱۲۸۸ تا ۱۳۰۴ش. تشکیل شد که فراز و نشیب زیادی را در دوره خود طی کرد. در زمان سلطنت رضاشاه به دلیل تسلط وی بر قوه مجریه، در انتخابات مجلس شورای ملی دخالت شد. در سال ۱۳۲۰ش. پس از اشغال ایران از سوی متفقین در جریان جنگ جهانی دوم دوره جدید مجلس آغاز شد. مجلس در دوره‌های مختلف خود نمایندگان زیادی را تجربه کرده است اما در کمتر دوره‌ای مجلسی را مشاهده کرده که بزرگترین مبارزان با حکومت در آن به تقابل با حاکمیت قرار گرفته و از درون آن به مبارزه پرداخته باشند. دوره احمدشاه قاجار و اوجگیری فعالیت رضاخان چنین مجلسی را تجربه کرده است و این مبارز کسی نیست جز «سیدحسن مدرس» که سالروز شهادتش به مجلس اعتباری دیگر بخشید و باعث شد که در تاریخ روزی به نام «مجلس» توجه همگان را به جایگاه خاص این نهاد قانونگذار دو چندان کند.

اداره کل خدمات آرشیوی (گروه ارتباطات آرشیوی) به مناسبت ۱۰ آذر، سالروز شهادت آیت‌الله مدرس و روز مجلس، نمایشگاهی از دستخط‌های آیت‌الله مدرس، اسناد مجلس و تعدادی عکس مرتبط با این موضوع را آماده و برای برگزاری نمایشگاه به روابط عمومی سازمان ارسال کرد. قدیمی‌ترین سند معرفی‌شده در این نمایشگاه با عنوان کتابچه نظام‌نامه

انتخابات مجلس شورای ملی مربوط به سال ۱۲۸۵ ش. و جدیدترین آن دستخط آیت‌الله سیدحسن مدرس به وزارت معارف در خصوص به‌کارگیری آقا میرزا محمد نطنزی برای تدریس در مدارس دولتی بنا به درخواست وی در سال ۱۳۰۶ ش. است. این نمایشگاه با ۲۳ عنوان و ۳۹ برگ سند و ۱۲ قطعه عکس در ساختمان کتابخانه برگزار شد. دیگر عناوین این نمایشگاه عبارتند از:

مکاتبه آیت‌الله سیدحسن مدرس با وزارت معارف و اوقاف در خصوص ارجاع نامه درخواست سید جلال طبیب و صدور المثنی اجازه طبابت وی به‌همراه متن تقاضا ۱۲ ربیع‌الاول ۱۳۳۹ ق.؛ صورت اسامی نمایندگان دوره چهارم مجلس شورای ملی و تاریخ تصویب اعتبارنامه آن‌ها، [۱۳۰۰ ش.]: آئین مراسم گشایش دوره چهارم مجلس شورای ملی با حضور احمدشاه قاجار؛ نقشه افتتاح دوره چهارم مجلس شورای ملی با حضور احمدشاه خرداد ۱۳۰۰ ش.؛ مکاتبه آیت‌الله مدرس با معاون وزارت معارف و اوقاف، در خصوص توجه به یک محصل نفر، ۸ ذی‌الحجه ۱۳۴۲ ق.؛ بخشی از قانون انتخابات مجلس شورای ملی مورخ ۲۸ شوال ۱۳۲۹ ق. اصلاح‌شده در سال ۱۳۰۴ ش.؛ اعلان انجمن نظارت مرکزی انتخابات تهران در مورد شرایط انتخاب‌کنندگان، انتخاب‌شوندگان، اختارهای لازم قانونی و مواد قانون مجازات عمومی انتخابات دوره ششم تقنینیه؛ توصیه آیت‌الله سیدحسن مدرس در خصوص اشتغال کمال‌الدین برای تدریس در مدارس دولتی بنا به درخواست وی، ۱۴ ذی‌القعدة ۱۳۴۴ ق.؛ درخواست تعدادی از اهالی روستاهای نطنز از آیت‌الله سید حسن مدرس برای تأسیس مدرسه و مکاتبه ایشان با وزارت معارف در این خصوص، ۱۶ جمادی‌الثانی ۱۳۴۵ ق.؛ دستخط آیت‌الله سیدحسن مدرس در خصوص معرفی هیئت ممتحن برای برگزاری امتحان طلاب علوم قدیمه ۲۳ ذی‌الحجه ۱۳۴۵ ق.؛ دستخط آیت‌الله سید حسن مدرس به وزارت معارف در خصوص به‌کارگیری آقا میرزا محمد نطنزی برای تدریس در مدارس دولتی بنا به درخواست وی، ۴ صفر ۱۳۴۶ ق.

عناوین عکس‌های مجلس:

نمای سردر عمارت مجلس شورای ملی و گلدسته‌های مسجد سپهسالار؛ ساختمان مجلس شورای ملی پس از به‌توپ‌بستن آن؛ نمایندگان مجلس اول مقابل عمارت مجلس؛ گروهی از نمایندگان دوره اول مجلس شورای ملی؛ سردر عمارت مجلس شورای ملی؛ گراوری از نمای بیرونی و جلوخان مجلس شورای ملی؛ محمدحسین امین‌الضرب نماینده تهران در اولین دوره مجلس شورای ملی؛ تصاویر جشن ملی سال دوم مشروطه در جلوخان مجلس شورای ملی (با مشارکت انجمن زرتشتیان ایران)؛ جشن گشایش نخستین مجلس شورای ملی؛ جشن افتتاح نخستین دوره مجلس شورای ملی؛ نمایندگان دوره اول مجلس شورای ملی، ۱۲۸۵ ش.

۵- نمایشگاهی از تصاویر بسیج به مناسبت ۵ آذر ۱۳۵۸ ش. سالروز صدور فرمان بسیج مستضعفین از سوی امام

بسیج یکی از نهادهای انقلاب است که از توده مردم و آحاد جامعه تشکیل شده است. این نهاد یکی از مهم‌ترین زیر مجموعه‌های سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و از مهم‌ترین بازوهای انقلاب اسلامی ایران است که مأموریت جذب، آموزش، سازماندهی و به‌کارگیری نیروهای داوطلب مردمی را در راستای تحقق اهداف انقلاب اسلامی بر عهده دارد. این مجموعه هم‌زمان با ورود دشمن به آب‌های خلیج فارس و احساس خطر حمله به کشور با فرمان بسیج عمومی امام خمینی (ع) در پنجم آذر ماه سال ۱۳۵۸ تشکیل شد. بدیهی است در چنین وضعیتی بسیج عمومی باید کارکرد دفاعی و نظامی داشته باشد. زیرا کشور در وضعیتی بود که ارتش آمادگی دفع چنین حمله‌ای را نداشت. اصولاً در چنین شرایطی ارتش دستخوش تحول می‌شود و توان رزمی آن بسیار پایین خواهد بود. دیگر نیروهای نظامی (سپاه پاسداران انقلاب اسلامی) و انتظامی (کمیته انقلاب اسلامی سابق، شهربانی سابق و ژاندارمری سابق) برای امنیت داخلی و جریانات سیاسی به‌وجود آمده بودند و توان دفاعی بالایی نداشتند. آنچه که در این هنگام، می‌توانست داروی شفابخش باشد، حضور گسترده مردم و آمادگی روحی و جسمی آنان برای دفاع از سرزمین و حکومت بود که در واقع بسیج عمومی نظامی است.

با آغاز جنگ تحمیلی عراق علیه ایران حرکت نظامی بسیج شتاب بیشتری به خود گرفت. زیرا در هنگام تشکیل بسیج، صرفاً تهدید آمریکا علیه ایران در خلیج فارس وجود داشت یعنی خطر در حد تهدید بود و هنوز به مرحله حمله و تجاوز بود، ولی در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ که تجاوز از جنوب و غرب کشور، از سوی عراق و کشورهای هم‌پیمانانش به صورت سراسری و گسترده انجام گرفت، تشکیل هسته‌های مقاومت جدی‌تر شد و مفهوم بسیج کاربردی نظامی و دفاعی پیدا کرد. این نیرو در طول هشت سال دفاع مقدس کارآمدترین و پرتراکم‌ترین نیروی رزمنده را داشت که توانستند حماسه‌های بزرگی را رقم بزنند که تا همیشه تاریخ افتخار ایران و اسلام باشد.

به مناسبت ۵ آذر روز تشکیل بسیج مستضعفان به فرمان امام خمینی (ع) در سال ۱۳۵۸ ش. اداره کل ارتباطات آرشیوی (گروه ارتباطات) نمایشگاهی از تصاویر بسیجیان را در قالب ۷۰ عنوان و ۷۰ قطعه عکس مهیا و به شعب دوازده‌گانه خود به منظور برگزاری نمایشگاه ارسال کرد. عنوان‌های موجود در این نمایشگاه عبارتند از:

اعزام نیروهای بسیجی به خط مقدم؛ رژه خواهران بسیجی و بسیجیان؛ حضور پیرمردان بسیجی در جبهه؛ حضور بسیجیان در تشییع جنازه شهدا؛ تجمعات بسیجیان؛ حضور مقام معظم رهبری و شهید احمد کاظمی به همراه یکی از فرماندهان ارتش و تعدادی از بسیجیان

در جبهه؛ حضور روحانیون در کنار بسیجیان در جبهه؛ مراسم رد شدن بسیجیان از زیر دروازه قرآن؛ آرایشگاه در جبهه؛ رزمنده بسیجی در خواندن نماز و اقامه نماز جماعت در جبهه.

در خانه تجدید عرض کرده آنکه که آن قرائن افعاله و ظاهره و علامات و آثار و صغیره مستفاد میشود این است که از جانب صدد بهانه جوئی هستند و قوا و تمهید است که غریب تحسین سعیدین علی علیه السلام یک باره آن خیال اعلی دولت

بنام خداوند که سرچشمه جلال و رحمت و در معراج این جهان برآید و این نعمت را از احتیاج نوری نجات دهند — و هر چه در معراج المودد الهی است

الحمد لله رب العالمين

الافق على السطح

محمود علی

الاحقر ابراهيم

1915,

اند و در تعقیب آن کمیای های متعدد از خارج
تاکنون بایران آمده صفحاتی برداشته و باز هم
در صدد تهیه صفحه می باشند و نظر باینکه در
ابتدای امر خواننده و نوازندگان درجه اول
آنهاست که در فن موسیقی مهارت داشتند انتخاب
می شدند محل نگرانی نبود که موسیقی ایران
در خارج به طرز نامطلوبی جلوه نماید و از
طرفی موسیقی دان های درجه اول که صفحه
پر کرده اند متعهد شده اند تا مدت معینی دیگر
مبادرت باین عمل ننمایند و کمیانیهای جدیدالورود
برای انجام مقاصد خود متوسل بهر طبقه از

۸۱-ل

نظامنامه

مقررات ضبط صوت در صفحات گرامافون

تألیف و پیشنهادی سر تپ محمد خان در گاهی
رئیس کل تشکیلات نظمیه مملکتی

مصوبه هیئت محترم وزراء عظام

مورخه ۱۶ اردی بهشت ماه ۱۳۰۷

بمناسبت ازدیاد گرامافون در ایران و اینکه
اخیراً بعضی اشخاص تمایل مغرطی بخربداری
آن پیدا کرده و وسیله سرگرمی خود قرار داده

۵۰۱۷

نظامنامه

مقررات ضبط صوت در صفحات گرامافون

تألیف و پیشنهادی سر تیپ محمد خان درگاهی
رئیس کل تشکیلات نظمیه مملکتی

مصوبه هیئت محترم وزراء عظام

مورخه ۱۶ اردی بهشت ماه ۱۳۰۷

مطبعة روشنائی

اداره
شماره
تاریخ
ضمیمه

جناب آقای هجتمندی ریاست

د پیرستان البرز

عطف به نامه شماره ۴۶۳ مورخ ۱۳۵۱/۳/۲۹

تشکیل کلاس نایستانی برای آشنائی دانش آموزان بطرز کار ماشین
کامپیوتر و محاسبات الکترونیکی و انجام عملیات با این ماشینها
و تشکیل هرگونه کلاس دیگری که بتواند بسطع اطلاعات عمومی
دانش آموزان بيفزاید مورد تأیید و موافقت اینجانب می باشد .

وزیر آموزش و پرورش
دکتر ارسای

۸۱۰۱۰
۸۱۰۱۰
۸۱۰۱۰

Table of contents

National Archives Quarterly 15; Vol. 4, No. 3, Autumn 2018

Preface

Facilitating Access to the Records of the National Archives of Iran; **Gholamreza Azizi**

Articles on Archives

Relationships in Archival Descriptive Systems. International Council on Archives; **Translated to Persian by: Anahita Nazari**

Cybernetics Approach to the System of Answering the Research Section of the National Archives of Iran; **Azita Malmir**

Semantic Exploration of Archived Product Lifestyle Metadata under Schema and Instance Evolution. Jorg Brunsman; **Translated to Persian By: Zahra Zarghami**

Archivists' Views of User-based Evaluation: Benefits, Barriers, and Requirements. **Wendy Duff, Jean Dryden, Carrie Limkilde, Joan Cherry, and Ellie Bogomazova; Translated to Persian By: Mahboobeh Sadat Bidgoli**

Articles on History (Based on Records)

The Issue of Wasteland Ownership and Tax in the Qajar Period. **Amin Mohammadi**

The Use of Personal Seals in the Re-Identification of Sheikh-ol-Islam in Qajar Period. **Omid Rezaie**

A Propaganda Report on the Activities of a Protestant Missioner in Iran in Naseri's Period. **Rasoul Gowdini**

Articles on Records Preservation, Restoration and Maintenance

A Comparison of the Characteristics of Paper Types Used in Record Production (from Qajar until Now). **Roghayeh Mahmoodi, Sedigheh Roohi, Shahnaz Bohlooli, and Fatemeh Ghodrati**
Managing Preservation for Libraries and Archives. **John Feather; Translated to Persian By: Shahnaz Bohlooli**

Manuscripts Special Section on

The Role of International Cultural Organizations in Protecting Human Scriptures in Syria and the Study of the Necessity of the Establishment of the Union of Libraries with Islamic Manuscripts in the World. **Dr. Ali SadeghZadeh Vaeghan, Nafiseh Sanji, and Vahid Tavasoli**

Introduction

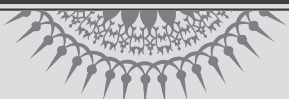
Archives Committee of Iranian Library and Information Society, from Birth to Now. **Farzaneh Baharlou**

Book Introduction

A Critique of the Correction of the Book "Bahr Al-Javaher fi Elm Al-Dafater; **Amin Mohammadi**

Reports on Archival Exhibitions

A Report on "Mobile Exhibitions Organized by the Department of Information and Communication in the autumn of 1397; **Fariba Amiri and Zahra Javidi**

National Archives Quarterly

(15)

Vol.4, No.3, Autumn 2018

Islamic Rep. of Iran's National Archives and Library Org.

Managing Director & Editor-in-Chief: Gholamreza Azizi; greazizi@gmail.com

Executive secretary and Editor: Zahra Zarghami

Editorial Board:

Dr. Sediqe Ahmadi Fasih, Dr. Amir-reza Asnafi, Gholamreza Azizi,
Dr. Abolfazl Hassan Abadi, Dr. Fariborz Khosrawi, Dr. Elham Malekzadeh, Dr. Nourollah Moradi,
Dr. Mohammad Qahri, Dr. Seyyed Mahmoud Sadat, Dr. Ali Sadeqzadeh Vayeqan, Horiyeh Saeedi,
Hamid Salim Gandomi; Mahboob Shabazi, Dr. Saeed Rezaei Sharif Abadi, Dr. Shahram Yousefi-far

Publisher: National Library & Archive of Islamic Republic of IRAN

Cover Designer: Shohreh Khouri

Address: National Library and Archives of I. R. Iran,

Tehran, Iran. P. O. Box: 19935-655

Tel/Fax: +98 21 26402977

Email: 1395naq@gmail.com